

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
АРХИТЕКТОНСКИ ФАКУЛТЕТ

Милорад Д. Обрадовић, маг. инж. арх.

**ДИГИТАЛНИ СИСТЕМИ ЗАСНОВАНИ НА КОРИСНИЧКОЈ ИНТЕРАКЦИЈИ У
ПОСТУПКУ ПРОЈЕКТОВАЊА ОТВОРЕНИХ ЈАВНИХ ГРАДСКИХ ПРОСТОРА**

докторска дисертација

Београд, 2024

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF ARCHITECTURE

Milorad D. Obradović, M. Arch.

**DIGITAL SYSTEMS BASED ON USER INTERACTION
IN DESIGN PROCESS OF OPEN PUBLIC URBAN SPACES**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2024

Ментор :

др Александра Ђукић, редовни професор
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

Чланови комисије:

др Ева Ваништа Лазаревић, редовни професор
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

др Ксенија Лаловић, ванредни професор
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

др Југослав Јоковић, доцент
Универзитет у Нишу, Електронски факултет

Датум одбране: _____

Изјава захвалности

Пре свега, желео бих да искажем најдубљу захвалност свом ментору на докторату, професорки др Александри Ђукић, чија су стручност, разумевање и стрпљење допринели највећој вредности у мом истраживачком раду. Њена воља да посвети своје време како би ме усмерила кроз теорију и праксу донела ми је не само драгоцене научне пројекте на којим сам учествовао већ и прилику да дубље упознам колеге из департмана за урбанизам од којих су неки постали и моји искрени пријатељи. Такође, желео бих да се захвалим професору др Југославу Јоковићу са Електронског факултета у Нишу који је имао довољно стрпљења да прочита моје радове и да унапреди моје разумевање дигиталних технологија и начина на који оне могу да се односе на примену у урбанистичкој пракси. Уједно бих желео да се захвалим и осталим члановима комисије на докторату, професорима др Ксенији Лалатовић и др Еви Ваништи Лазаревић. Желео бих и да се захвалим додељеном коментору од стране ИАУС-а, др Наташи Даниловић Христић, што ме је научила да истински разумем практичност урбанистичког пројектовања и планирања, као и колико се могу разликовати од идеалистичких перцепција каквим би сви желели да оне буду. Од колега из Института за архитектуру и урбанизам Србије желео бих да се захвалим др Саши Милијићу и др Божидару Манићу што су препознали мој рад и дали ми шансу да обогатим своје искуство на пројектима просторног и урбанистичког планирања. Знања из ових области су истински обогатили моје разумевање закона и норми у планирању што је допринело да себе заокружим као истинског професионалца инжењерске праксе. Од осталих професора на Архитектонском факултету желео бих да се захвалим професору у пензији др Зорану Никезићу, који ми је међу првима објаснио који је мој дар у архитектури и како он може да се користи у практичном смислу. Најдубљу захвалност дугујем и професору др Владимиру Миленковићу, који је остао уз мене у свим моментима професионалног и духовног раста, али и што је сачувао дух архитекте у мени са вечном посвећености и љубави према архитектури. Захвалан сам Архитектонском факултету у Београду што ми је омогућио да радим и са другим сјајним професорима и заувек ћу памтити сав труд и знање које су ми пружили. Труд мојих професора ће остати вечна опомена себи самоме да ће моје дело бити дато њима на част. Велику захвалност дугујем и Војину Новаковићу Лоли, који ме је спремао за пријемни испит Архитектонског факултета и био међу првима који ме је инспирисао духом архитекте. Учинио је да пожелим да спознам чари света архитектуре где сам дубоко у својој души осетио да припадам.

Последњима се захваљујем онима којима је то најмање важно, али који су најзаслужнији за мој пут од самих почетака, својим родитељима Драгомиру и Даринци Обрадовић, као и свом брату Дејану Обрадовићу. То ће бити једини људи који ће истински знати тежину пута који је морао да буде пређен да би се обистинила визија једног архитекте и остаће ми велика жеља да и сам пружим жртву коју су они увек били спремни да пруже за мене. Желим да се захвалим својим пријатељима, колегама, пословним сарадницима и свим другим људима добре воље који су веровали у мене и помогли ми да постанем оно шта сам данас. Надам се да ће мој рад и посвећеност допринети да се сви набројани људи осете као део једног заједничког путовања на коме се не ради само о архитектури, већ о заједници, о присуству, о подељеном искуству које никада нећу заборавити и које ће ме заувек дефинисати.

Милорад Обрадовић

ДИГИТАЛНИ СИСТЕМИ ЗАСНОВАНИ НА КОРИСНИЧКОЈ ИНТЕРАКЦИЈИ У ПОСТУПКУ ПРОЈЕКТОВАЊА ОТВОРЕНИХ ЈАВНИХ ГРАДСКИХ ПРОСТОРА

Резиме

Отворени јавни простори данас представљају оно што су представљали и на самим зачецима људске цивилизације. Били су место окупљања, социјализације, размене информација, све оно што остаје и данас као главна особина и непревазиђена вредност јавног живота. Ако погледамо сумиране особине увиђамо да се ради о платформи за комуникацију. Будући да је сам развој језика условио развој когнитивних особина код човека, прво следеће комуникационо средство је постало оно најочигледније. Био је то простор који је окупљао заједницу и чинио је безбедном. Људска заједница је тиме постала највреднији ресурс који је имао снагу да се суочи са свим проблемима, заједно са храброшћу да се крене у будућност која је морала да буде изборена, а не поклоњена. Наставак развоја комуникационих вештина преко заједничке платформе никада није престао, а по свему судећи, остаће као вечна особине људске цивилизације. Чак и када су се јавни простори претворили у дигиталне, односно виртуалне јавне просторе, променио се само физички оквир, али су правила остала иста. Људи су наставили да остварују друштвене интеракције и да побуђују теме од заједничког интереса, док се једино променила наша идеја шта је заправо простор. Данас човечанство поседује невиђене способности умрежавања и комуникације, али то је донело нове проблеме и нова разматрања света који нас окружује. Поједини примери су нам указали да човеково знање и развој не морају нужно да буду у функцији остваривања општег благостања, већ уколико не постоји довољна свест о последицама, можемо бити осуђени на оне заједнице које никада нису успеле. Данас је свет постао једна глобална заједница, а успех је постао важнији него икада пре. Начела уздржаности, отуђености, апатије, преузет је од стране модерног друштва које је поведено на спонтан начин у правцу нове индивидуалне улоге човека. Модерно време није испунило све митове који су били обећавајући, па је остало питање може ли се човек вратити вредностима које су га изградиле на самом почетку? Стога овај рад не лети према технологијама као према златном гралу решења свих проблема, већ настоји да се врати на сам извор људског стања које вапи за интеракцијама и комуникацијом. Испитују се основне карактеристике суседства и отворених јавних

простора који поседују шансу да врате човека на пут којим је одавно кренуо. Ми ту позицију не можемо да сагледамо из перспективе једног града као комплексног организма. Неопходно је спустити се на микро локацију и најосновније облике људског удруживања, и надати се да су и даље живе особине које ће отворити врата и целим градовима као најкомплекснијим системима урбаног окружења. На микронивоу као што је јавни простор или суседство, увиђамо израженије потребе за остварењем принципа основног квалитета живљења. Односе се на осећај сигурности, могућности за интеракцију, физичку активност и разоноду, додир са природом, али и многе друге које су у сврси општег благостања. Оно што се нарочито издваја не тиче се само појединаца, већ скупа људи који су својим заједничким деловањем показали изванредне могућности за организацију, иновативност, емпатију, креацију нове вредности, развоја грађене средине и остваривања заједничког интереса. Ми у овом случају говоримо о заједничком искуству и колективној колаборацији. Данас се термини друштвених заједница и друштва олако користе. Заправо, постоји толики број заједница, да се оне данас подразумевају као општи појам, док се лако може изгубити из вида да се и оне могу неговати, развијати, нестајати, све у потпуности према принципима појединачног живог организма. Стога не можемо да кренемо даље уколико не исцрпимо све могућности које нам заједница пружа. Један део рада се у потпуности односи на теоретску и практичну колаборацију грађана која има за циљ да нам покаже зашто нам дигиталне технологије уопште и требају. Ми смо данас сведоци да млада светска свест још увек није прилагодила себе у смислу права и моралних норми услед брзине слепог усвајања технологија. Нажалост, мораћемо да сачекамо последице пре него што озбиљно схватимо ову тему. Развој заједнице и вредности које могу бити установљене на том принципу истински ће имати снагу да са применом нових технологија постану оно шта је данас неопходно у целом свету. Потребна нам је заједничка платформа са које ћемо остварити све могућности за које смо свесни да поседујемо. Опет је дошло време да се глобално село окупи око заједничког огњишта и да заједно направе промену у свету који нас окружује. Тема јавних простора поседује дубину која је неопходна да истински разумемо како се корисници понашају у простору, што желе од њега и како је могуће да остваре заједнички интерес посредством својих интеракција. Нове технологије у том случају поново ће постати средство, а не циљ, док ће тиме људи поново постати циљ, а не средство.

Кључне речи:

Отворени јавни простор, суседство, друштвена заједница, партиципација, колаборација, развој интерсубјективних односа, корисничко искуство, иновација, дигитални алати, дигиталне технологије.

Научна област: ДОКТОРАТ ТЕХНИЧКИХ НАУКА

Ужа научна област: АРХИТЕКТУРА И УРБАНИЗАМ

УДК број: 711.4:004:316.334.56(043.3)

DIGITAL SYSTEMS BASED ON USER INTERACTION IN DESIGN PROCESS OF OPEN PUBLIC URBAN SPACES

Summary

Open public spaces today represent what they have meant since the very beginnings of human civilization. They were places of gathering, socialization, and information exchange, all of which remain today as the main characteristic and unsurpassed value of public life. Looking at these summed-up features, we realize it's about a platform for communication. Since the development of language conditioned the development of cognitive traits in humans, the next communicative medium became the most obvious one. It was the space that gathered the community and made it safe. Thereby, the human community became the most valuable resource capable of facing all problems, along with the courage to move into a future that had to be fought for, not given. The development of communication skills through a common platform never ceased and, by all accounts, will remain as an eternal feature of human civilization. Even when public spaces turned digital or virtual, only the physical framework changed, but the rules remained the same. People continued to engage in social interactions and to stimulate topics of common interest, while only our idea of what space actually is changed. Today, humanity possesses unprecedented networking and communication abilities, but this has brought new problems and considerations of the world around us. Certain examples have shown us that human knowledge and development do not necessarily have to serve the realization of general well-being, but if there is not enough awareness of the consequences, we may be condemned to those communities that have never succeeded. Today, the world has become one global community, and success has become more important than ever before. The principles of restraint, alienation, and apathy have been adopted by modern society, which has been led spontaneously towards a new individual role of man. Modern times have not fulfilled all the myths that were promising, so the question remains whether man can return to the values that built him at the very beginning. Therefore, this paper does not rush towards technologies as towards the golden grail of solving all problems, but seeks to return to the very source of human condition that cries out for interactions and communication. It examines the basic characteristics of neighborhoods and open public spaces that have the chance to bring man back to the path he has long embarked on. We cannot view this position from the perspective of a single city as a complex organism. It is

necessary to descend to the micro-location and the most basic forms of human association, and hope that the traits that will open the doors to entire cities as the most complex systems of the urban environment are still alive. At the micro-level, such as public space or neighborhood, we see more pronounced needs for achieving the principles of basic quality of life. They relate to the sense of security, opportunities for interaction, physical activity and leisure, contact with nature, but also many others that serve the general well-being. What particularly stands out does not concern only individuals, but a group of people who have shown extraordinary abilities for organization, innovation, empathy, creation of new value, development of the built environment, and realization of a common interest through their collective action. We are talking here about a shared experience and collective collaboration. The terms of social communities and society are used lightly today. In fact, there are so many communities that they are now assumed as a general term, while it is easy to lose sight that they can be nurtured, developed, disappear, all entirely according to the principles of an individual living organism. Therefore, we cannot move forward unless we exhaust all the possibilities that the community provides us. Part of the work entirely relates to the theoretical and practical collaboration of citizens aimed at showing us why we even need digital technologies. Today, we are witnesses that the young global consciousness has still not adapted itself in terms of rights and moral norms due to the speed of blind adoption of technologies. Unfortunately, we will have to wait for the consequences before we seriously understand this topic. The development of the community and the values that can be established on this principle will truly have the power to become what is necessary in the whole world today with the application of new technologies. We need a common platform from which we will realize all the possibilities we are aware we possess. Again, it's time for the global village to gather around a common hearth and make a change in the world that surrounds us. The topic of public spaces has the depth necessary to truly understand how users behave in space, what they want from it, and how it is possible to achieve a common interest through their interactions. In this case, new technologies will once again become a means, not an end, thereby making people once again the goal, not a means.

Key words:

Open public space, neighborhood, social community, participation, collaboration, development of interpersonal relationships, user experience, innovation, digital tools, digital technologies.

Academic Expertise: Doctor of Philosophy

Major in: ARCHITECTURE AND URBANISM

UDK Number: 711.4:004:316.334.56(043.3)

Садржај:

1. УВОД	4
1.1. Проблем и предмет истраживања.....	5
1.2. Циљ истраживања	6
1.3. Задаци истраживања	7
1.4. Хипотезе истраживања.....	7
1.5. Научна оправданост истраживања, очекивани резултати и примена	8
1.6. Структура рада и преглед према поглављима.....	9
2. ИСТРАЖИВАЊЕ ТЕОРЕТСКЕ КОНЦЕПЦИЈЕ СУСЕДСТВА И ОТВОРЕНОГ ЈАВНОГ ПРОСТОРА	12
2.1. Суседство: однос између корисника и урбаног окружења	13
2.1.1. Развој просторног и друштвеног концепта суседства	15
2.1.2. Дезорганизација суседства и раст индивидуализма	18
2.1.3. Развој суседства на темељу развоја друштвених заједница	22
2.1.4. Модерни концепт суседства	26
2.1.5. Закључна разматрања о суседству.....	31
2.2. Јавни простор: медијум корисничких активности.....	34
2.2.1. Дефинисање концепта отворених јавних простора	35
2.2.2. Историјски приказ развоја отворених јавних простора као центар друштвених, културних и економских активности.....	39
2.2.3. Урбана морфологија отворених јавних простора	45
2.2.4. Идентитет јавних простора	50
2.2.5. Употреба и функција јавних простора у улози посредника у комуникацији између грађана.....	55
2.2.6. Закључна разматрања о отвореним јавним просторима	59
2.3. Методолошки принципи у пројектовању отворених јавних простора	60
2.3.1. Квалитет отвореног јавног градског простора.....	61
2.3.2. Критеријуми за дефинисање методолошких принципа пројектовања.....	66
2.3.3. Композиција отвореног јавног простора	71
3. ТЕОРЕТСКА ПОСТАВКА КОЛАБОРАЦИОНИХ АКТИВНОСТИ КОРИСНИКА: ПРОБЛЕМИ И ПОТЕНЦИЈАЛИ	75
3.1. Друштвена организација.....	77
3.1.1. Друштвена подела рада и однос механичке и органске солидарности.....	79
3.1.2. Вертикални и хоризонтални управљачки модели у функцији друштвене организације.....	83

3.1.3. Хоризонтални и хибридни модели организације као решење за планерску праксу.....	88
3.2. Теорија ко-креације: основа колективне иновативности.....	93
3.2.1. Партиципација грађана као предуслов заједничке колаборације.....	94
3.2.2. Развој и примена теорије ко-креације	97
3.2.3. Ко-деструкција и умањена вредност	101
3.2.4. Умрежене заједнице као основа колективне иновације.....	103
3.2.5. Развој односа умрежених корисника према Кнаповом моделу степеница	107
3.2.6. Студија случаја: развој интерсубјективних веза корисника заснованим на моделу ко-креације.....	111
3.3. Теорија UCD: кориснички оријентисан дизајн.....	124
3.3.1. Примена кориснички оријентисаног дизајна	126
3.3.2. Кориснички оријентисан дизајн у планерској пракси.....	130
3.3.3. Препреке, изазови и потенцијали у развоју одговарајућег UCD искуства	133
3.3.4. Кориснички оријентисан дизајн као решење за остварење циљева установљених теоријом ко-креације.....	134
4. ИНФОРМАЦИОНО-КОМУНИКАЦИОНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ У ФУНКЦИЈИ ОСТВАРЕЊА ПРИНЦИПА КОЛАБОРАТИВНИХ АКТИВНОСТИ КОРИСНИКА	138
4.1. Принцип развоја дигиталне мреже и теоријска поставка	140
4.1.1. Принцип технолошког развоја заснован на детерминистичкој теорији.....	143
4.1.2. Принцип технолошког развоја и теорија социјалног конструкта технологије (SCOT)	146
4.1.3. Развој технологије у функцији остваривања принципа умреженог друштва према теорији Мануела Кастелса.....	149
4.1.4. Сајбер простор као јавни простор неограничених могућности експлоатације.....	153
4.2. Дигитални алати у функцији остваривања колаборативних активности корисника.....	157
4.2.1. Критеријуми за развој и имплементацију дигиталних алата у урбанистичкој пракси.....	159
4.2.2. Увођење дигиталних алата у урбанистичкој пракси и грађанској партиципацији	163
4.2.3. Примери из досадашње праксе употребе дигиталних алата	166
4.2.4. Дигитални алати засновани на моделу UCD.....	167
4.2.5. Дигитални алати засновани на моделу ко-продукције	170
4.2.6. Класификација дигиталних алата према типу проблема.....	173
5. ПРИМЕНА МЕТОДОЛОШКИХ ПРИНЦИПА ПРОЈЕКТОВАЊА ОТВОРЕНИХ ЈАВНИХ ПРОСТОРА	177
5.1. Примена теоретске поставке у контексту урбанистичког пројекта.....	178

5.2. Спирала развоја односа: формирање индикатора у сврси постизања развоја интерсубјективних односа у локалном контексту.....	182
5.3. Успостављање основних начела у пројектовању отворених јавних простора	188
5.4. Могућности преклапања планерских и корисничких приоритета у сврси креације нове јавне политике у отвореним јавним просторима.....	192
5.5. Могућности децентрализованог управљања пројектима отворених јавних простора преко системског приступа у подршци у планирању.....	196
5.6. Могућности развоја дигиталног екосистема заснованог на корисничкој интеракцији са применом у јавним просторима	200
6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	205
6.1. Сумарна дискусија налаза.....	207
6.2. Закључци по постављеним хипотезама.....	212
6.3. Остварени резултати и правци даљег истраживања.....	216
Литература	224
Биографија аутора	255

1. УВОД

Тема отворених јавних простора постаје кључни елемент у развоју урбаних средина, где се наглашава потреба за креирањем простора који подстичу друштвену интеракцију, здравље и добробит становништва. У светлу тежње ка одрживом развоју, отворени јавни простори постају витални за постизање друштвене равнотеже и промоцију отворених и зелених површина у градским језгрима. Поред тога, уважавање културног и историјског наслеђа у планирању ових простора доприноси очувању идентитета заједница и њиховом културолошком обогаћивању. Развој градова захтева имплементацију нових решења у урбаном простору, па се истичу одређена питања која се тичу правилног сагледавања историјских и културолошких образаца који су претходили садашњем стању. Нарочито се истиче значај заједничког искуства и грађанске колаборације које се у овом раду наводе као неопходан ресурс у истинском разумевању потреба свих корисника. Данашње време се суочава са проблемима воље грађана да учествују у пројектима од јавног значаја који ће имати велики утицај на заједнички интерес, а што ће се на крају одразити и на саме грађане. Јавна партиципација тога данас остаје као недоречена прича иако се она данас посматра као једно од главних начела демократског друштва које поштује разлике и развија културолошки диверзитет. У савременом контексту, где се технологија рапидно развија, дигитални алати и паметне технологије нуде нове могућности за интеракцију са јавним просторима. Нове могућности могу бити откључане са применом у комуникацији, умрежавању, подизању интеракција и евалуацији постојећих решења која се нуде грађанима. Овај рад ће истражити како иновативне архитектонске и дизајнерске праксе, уз примену напредних технологија, могу унапредити функционалност и естетику отворених јавних простора, истовремено поштујући традиционалне вредности и контекст у којем се налазе. Коначни резултат ће се огледати у постизању успешних простора који у својој основној функцији служе грађанима као физичка платформа за међусобну комуникацију у којима је могуће остварити највише вредности квалитета живљења.

1.1. Проблем и предмет истраживања

Предмет истраживања представља отворени јавни простор и однос јавног градског и свакодневног друштвеног живота у процесу пројектовања. Истраживање је додатно усмерено на испитивање потенцијалних облика интеракције између корисника, пројектанта и градске управе који имају потенцијал за унапређење уз употребу информационо-комуникационих технологија. Основна географска јединица истраживања је одређена са суседством које се посматра као интегрални део ширег урбаног простора са инклузивним карактером, односно отвореним јавним простором као медијумом корисничких активности.

Проблем који истраживање покушава да реши је унапређење односа између корисника и отворених градских простора са употребом отворених података који су генерисани у локалном контексту. Подаци корисника се дневно генеришу у функцији краткорочних циљева, али са великим потенцијалом у изради планских решења која укључују корисника кроз све планске фазе, или накнадно, током његовог коришћења и реконструкције. Пракса израде урбанистичких пројеката се одликује спором изработом са суженим могућностима ревизије планова након њиховог усвајања. Додатни проблеми подразумевају недостатак алата који на адекватан начин представљају или анализирају податке који су корисни за различите стране у процесу пројектовања и доношења одлука што је допринело већој централизацији у одлучивању и изради пројеката. Недостаци централизованог планирања су тиме онемогућили квалитетно повезивање и партиципативно деловање свих страна у процесу заједно са будућим корисницима. Систематизацијом дигиталних алата који могу бити коришћени у наведеној сврси могуће је формирати нова решења системског карактера која одговарају стабилном друштвеном екосистему заснованом на инклузији корисника и међусобној сарадњи са управљачким структурама.

Једно од истраживачких питања се односи на испитивање тенденције корисника према умрежавању у сврси колективне иновативности која може да буде примењена у јавном простору. На тај начин се отвара питање потенцијала друштвене организације на принципу колаборативног учествовања што отвара нове могућности у даљој разради пројеката. Даљим унапређењем алата за умрежавање, заједно са дигиталним системом на нивоу локалне заједнице, испитује се могућност остварења пуног потенцијала који корисници носе са собом што представља основу за преиспитивање хетерогених потреба корисника и понуђених решења за њихово остварење.

1.2. Циљ истраживања

Основни циљ истраживања је унапређење методолошког оквира за израду урбанистичких пројеката за отворене јавне градске просторе који је базиран на дистрибуцији отворених података корисника. Предложени методолошки оквир се налази у функцији остварења принципа одрживог и отпорног града. Јавни простори ће бити сагледани и преко контекста суседства будући да се ту могу лакше сагледати одређене вредности друштвених заједница које се касније могу применити у оба контекста. Развојем друштва и друштвених заједница показаћемо које су истинске могућности колективног учествовања у пројектима од јавног значаја који са собом носе вредности које су одређене према заједничком интересу.

Истраживање ће дефинисати однос између постојећих теорија ко-креације и UCD у сврси израде новог теоретског приступа који може бити примењен у практичном контексту локализованог проблема. У раду ће се на тај начин испитати могућности генерисања и дистрибуција података у сврси остварења потенцијала корисника који произилазе из индивидуалног (UCD) и колективног плана (Co-creation). На темељима обе теорије биће неопходно показати да ли преко одабраних вредности можемо да изолујемо оквир преко кога можемо да применимо основна начела пројектовања јавних простора преко будућих заједничких активности корисника. У том случају говоримо о унапређењу постојећих метода за партиципацију преко којих бисмо добили већу укљученост и већу заинтересованост корисника да се баве са темама од јавног значаја. Колективно знање у том случају носи могућност да превазиђе знање професионалаца па се данас ова тема са пажњом истражује у нади да се постојећи модели унапреде.

Додатни задаци истраживања се тичу се дефинисања нових технологија и алата са испитивањем могућности имплементације ИКТ у сврси операционализације података заснованим на корисницима. Основа потенцијалних алата произилази из тумачења на основу постојећих модела у пракси, као и теоретских модела. Истраживање модела за прикупљање и обраду података корисника ће имати за циљ да се установи структура јединствене информационе базе која може да се користи у локалној заједници, док ће на системском нивоу структура бити преиспитана према различитим окружењима и процедурама. Тема децентрализације дигиталних система ће такође бити преиспитана у нади да бисмо могли да предвидимо последице постојећих система који чекају сопствено унапређење и тестирање према новој примени.

1.3. Задаци истраживања

Основни задаци истраживања биће одређени према основним циљевима које смо претходно установили и који ће даље бити представљени преко различитих теоретских модела, као и преко модела у пракси.

- Анализа и класификација суседства и јавних простора као вид непосредног окружења у коме се одвијају корисничке активности.
- Анализа корисника и врсте активности које су заступљене у јавним просторима. Класификација садржаја, мотива и симбола који окупљају грађане са темом заједничког интереса.
- Истраживање модела за унапређење и развој локаних заједница као кључ колаборативних активности и пружање одговарајућих параметара у тумачењу корисничког искуства.
- Истраживање постојећих модела у теорији и пракси на принципима теорије *UCD* и ко-креације. Испитивање просторних, друштвених и културних предуслова који би омогућили њихову имплементацију.
- Истраживање и описивање дигиталних алата који имају сврху генерисања, прикупљања и обраде података од стране корисника у функцији постизања одговарајуће међусобног умрежавања и интеракција.

1.4. Хипотезе истраживања

Хипотезе су засноване на основним премисама корисничке партиципације и заједничке колаборације. Истраживање свих аспеката који могу да допринесу теми отворених јавних простора биће сажето на начин који може да буде довољно јасан и концизан како би и према могућностима примене биле једнако употребљиве.

- 1. Комбинованом применом теорије ко-креације и *UCD* у процесу пројектовања отворених јавних простора могуће је остварити укључење корисника у свим фазама израде урбанистичког пројекта, током коришћења или редизајна.*
- 2. Могуће је применити дигиталне технологије и ИКТ алате у изради процедура које укључују све стране у пројектовању, укључујући управљачке структуре, инвеститоре и кориснике.*

1.5. Научна оправданост истраживања, очекивани резултати и примена

Постојећи облик процедура у пројектовању још увек носи терет друштвене организације која се мења спорим темпом. Последице у урбаном окружењу произилазе у недостатку системских решења која би на адекватан начин сагледала све аспекте који су у њему потхрањени. Пре свега се недостаци виде у брзини интеграције нових решења која могу да понуде већу демократичност друштва, као и већу могућност учествовања у процесима од јавног интереса.

Низ примера показао је да грађани имају велику жељу за партиципацијом уколико се тема јавног интереса дотиче и њиховог сопственог. Јавни интерес се у овом случају препознаје као део сложеног система у двосмерном процесу. Оправданост истраживања се проналази у откривању нових могућности у пројектовању отворених јавних простора које имају за циљ поспешивање заједничког и координисаног деловања становника и управљачких структура у сврси подизања квалитета живљења. Очекивани резултати ће се огледати у надоградњи постојећих теорија ко-креације и UCD са утврђивањем заједничке методологије која је базирана на просторној дистрибуцији заједничких активности корисника. Нова методологија ће допринети прецизнијој дефиницији концепта одрживог града кроз редефинисање досадашњих теоријских концепата. Систематизацијом досадашњих примера у теорији и пракси могуће је утврдити њихов потенцијал за примену у практичном смислу. Предложена решења ће тражити своју примену у преиспитивању постојеће методологије за израду урбанистичких пројеката за отворене јавне просторе са отварањем нових могућности за инклузију корисника и нових технологија. Предложена решења се воде са циљем адекватног укључења корисника у свим фазама израде планова, од ране фазе у пројектовању до саме имплементације плана, или накнадно током коришћења.

Будући да се у раду детаљно испитују и друштвене заједнице и различити облици друштвене организације, дигиталне технологије могу да чине само један део истраживања који се односи на практичну примену у овом раду. Преко развоја и унапређења друштвених односа који владају у суседствима и јавним просторима, ми можемо да унапредимо и друге карактеристике које се односе на нематеријалну компоненту која је такође саставни део наведених простора, а они могу да се огледају преко унапређења осећаја за припадност, преко општег осећаја благостања и задовољства животом, преко продубљивања веза и стицањем поверења између корисника простора, као и преко неговања вредности заједничке подршке.

1.6. Структура рада и преглед према поглављима

Узимајући у виду опсежност истраживања ово поглавље ће имати намеру да сажме рад према структури која може бити лакша за ишчитавање и коришћење. Рад на свеобухватан начин пролази неколико тема од које свака за себе може да садржи довољно информација да би се направило посебно истраживање. Стога ћемо рад поделити у основна поглавља у коме ће се укратко објаснити циљ и намера истраживања са пружањем основних информација које их детаљније објашњавају.

1. Уводно поглавље – Односи се на дефинисање проблема и предмета истраживања где се објашњавају основне побуде и мотиви за дефинисањем наведене теме. Уводно поглавље ће да представи и основне циљеве и задатке истраживања преко којих ће моћи детаљније да се сагледа структура и начин на који ћемо успоставити основну премису преко које ће се извести закључци у раду. Такође, објасниће се основне хипотезе рада које ће бити детаљно протумачене у закључним налазима. Научна оправданост истраживања ће нам објаснити детаљније како се истраживање може сагледати у смислу потреба и недостатака садашњег процеса планирања отворених јавних простора.
2. Истраживање теоретске концепције суседства и отвореног јавног простора – Односи се на истраживање суседства и отворених јавних простора као најмањих територијалних јединица које су одређене преко различитих идентитетских целина. Суседства су у својој сржи повезана са јавним просторима на најдубљи начин али ипак поседују одређене разлике. У овом поглављу се истражује суседство као најбоља платформа за успостављање вредности које ће касније моћи да се искористе по питању теме развоја друштвених заједница. Ови налази су нам значајни из разлога што можемо касније да их применимо на управљање развоја атрибута који се појављују на примерима јавних простора. Тема суседства и јавних простора ће се благовремено појављивати током целог рада, а циљ нам је да схватимо које су то вредности које можемо да негујемо и применимо према приступу каквим јавним просторима треба да тежимо. Ово поглавље додатно описује разлоге дезорганизације ових просторних елемената где можемо да видимо који су разлози одговорни за развој негативних особина као што су уздржаност или отуђеност становника. На крају ћемо дефинисати и будуће смернице за пројектовање које су комплементарне према даљим закључцима у раду.

3. Теоретска поставка колаборационих активности корисника: проблеми и потенцијали – Односи се на испитивање свих теоријских концепата који се односе на елементе друштвене организације, као што су однос вертикалне и хоризонталне структуре, однос механичке и органске солидарности, однос теорије ко-креације и UCD, као и других партиципативних принципа који се у овом раду подвлаче као неопходни у смислу разумевања истинске снаге друштвених заједница установљених према вредностима корисничког искуства. У овом поглављу биће детаљно представљена и студија случаја преко које ће моћи да се сагледају принципи који ће касније служити у функцији успостављања индикатора за мерење развијености интерсубјективних односа корисника и развоја локалне заједнице.
4. Информационо-комуникационе технологије у функцији остварења принципа колаборативних активности корисника – Односи се на истраживање основних теоретских и примењених модела у функцији сагледавања свих потенцијалних исхода коју могу да буду узроковани посредством примене нових технологија и дигиталних алата. Након тога се прелази на описивање практичних алата који се сада користе у пракси а који могу бити комплементарни са подстицањем корисничке комуникације, интеракција, умрежавањем и заједничке сарадње. Додатно се испитују основни проблеми са којима се технологије суочавају при чему се оне класификује према успостављеним теоријама у сврси јавне партиципације и заједничке колаборације.
5. Примена методолошких принципа пројектовања отворених јавних простора – Односи се на сумиране налазе истраживања са успостављањем оригиналних научних истраживања која су утемељена на претходним поглављима. У мањој мери се поглавље осврће на теоријске приказе, осим на оним местима где се комбиновањем теоријских приказа успостављају вредности новог теоријског праваца са својим сопственим импликацијама. Поглавље описује установљене параметре добре праксе у корисничкој колаборацији на основу студије случаја која је описана у трећем поглављу, а односи се на начин како се може успоставити потпуно нов индикатор који може да пружи мерљиве показатеља о степену развоју друштвене заједнице на основу развоја интерсубјективних односа и степену фреквенције интеракција корисника. Такође, поглавље

детаљно разматра методолошке принципе који се могу применити у урбанистичкој пракси на основу синтезних закључака.

6. Закључна разматрања – Односи се на сумирање свих закључака који се гледају као производ целокупне дискусије налаза у раду. Обрађује се тема успостављених хипотеза према којима ће се сагледати успешност примене истраживања на она која су постављена на почетку рада и која су одређена према предмету истраживања. Додатно се представљају појединачни остварени резултати истраживања са поједностављеним приступом који сублимира у одвојеним тачкама главне закључке рада. На самом крају се оставља простор за преглед новог поља за истраживање у коме се анализирају садашњи недостаци у пракси према темама организације и развоја заједнице, развоја и поспешивања међусобне колборације и партиципације корисника, као и примени дигиталних алата у постојећој пракси пројектовања отворених јавних простора.

2. ИСТРАЖИВАЊЕ ТЕОРЕТСКЕ КОНЦЕПЦИЈЕ СУСЕДСТВА И ОТВОРЕНОГ ЈАВНОГ ПРОСТОРА

Преко истраживања суседства поставићемо основну методологију преко географске и друштвене одреднице, што представља доминантну форму дефиниција, док ћемо кључне термине тражити у међусобним интеракцијама који у њима владају као вид насумичних процеса наспрам географске детерминисаности. Питање истинске интеракције корисника са спољним окружењем, односно, могућности доприноса становника у креацији сопственог окружења стога данас узима све више пажње.

Ако дубље зађемо у описивање значаја личног ангажмана грађана, осим непосредних демократских процеса у којима се они друштвено организују, ми тешко увиђамо дубљу корелацију. Ангажман грађана се данас скоро искључиво одвија преко политичких тела који даље представљају грађане и њихове интересе, што нас наводи на поновно разматрање закључка Анри Лефевра у коме говори да је настао „политички град“ који губи додир са „обичним човеком“ (Lefebvre, 1974:17). Тема децентрализације тако остаје присутна у већини савремених демократских токова па ће се овај део рада водити идејом утврђивања вредности које могу да проистекну из актуелних друштвених ситуација. Њихови ефекти се данас убрзавају са развојем нових технологија, што нас обавезује на ново тумачење шта данас у модерном времену представља друштвена заједница као основни темељ друштва. На снази су данас остали исти елементи забринутости са отвореним питањем како истински прихватити и имплементирати реалне потребе човека у динамичним процесима развоја градске средине. То говори о важности, али и неопходности, разумевања механизма који би то дозволили. Ако желимо да сагледамо могућности које повезују становнике у суседству, поред непосредне географске блискости, она је понајвише одређена према заједничком интересу, и они се по правилу поистовећују са интересима који су заједнички за све чланове заједнице (Petovar & Vujošević, 2008). У сфери јавног интереса припадају и јавни простори који по својим особинама и по својој функцији служе јавној сврси, омогућују социјалну комуникацију, приступачни су и отворени свима (Zlataar, 2008).

У низу случајева јавни простори и суседства биће сагледани као подручје са могућностима за побољшање целокупне друштвене кохезије. Битно је узети у обзир да јавни простори циљаним корисницима простора пружају могућности интеракције са различитим профилима корисницима локалне заједнице и тиме пружају нове могућности за интеграцију, што је у крајњем случају резултирало и са културном

толеранцијом (Gattrell, 2000). Јавни простори тиме постају један од ретких конектора грађана који отвара могућности за суседства да учествују у друштвеном животу и остваре интеракцију лице у лице (Suttles, 1972). То је уједно и разлог зашто су суседства изражена са сопственим аутентичним идентитетом. Услед прихватања заједничких вредности и правила понашања говоримо о могућностима које могу да се остваре преко постојећег идентитета суседства, односно могућностима њиховог поспешивања (Greif, 2009). Локална заједница у оквиру суседства поставља свој јединствени идентитет и као кохерентна целина представља трајну могућност да се заједно са корисницима утиче на њихов квалитет живота што можемо сматрати непревазиђеним капиталом једне заједнице (Ellen & Turner, 1997). Јавни интерес тиме адресира индивидуалног корисника, док у повратној спреси делује на њих заједно као на групу, односно заједницу.

Пратећи истраживања која важе за суседства можемо да дођемо и до важних закључака које можемо да применимо на теми отворених јавних простора. Највећа променљивост у оба случаја биће наше поимање човека са његовим потребама у свету убрзаних промена. Гледано кроз време, наша сопствена перцепција тих потреба се мењала, па ако посматрамо суседство и јавни простор као одвојене елементе можемо рећи да је трајно насељавање човека у суседству произвело иста или слична осећања као и у отвореном јавном простору, а тичу се све већег раста индивидуалности, а потом и осећања уздржаности и отуђености. Уколико истински желимо да утичемо на квалитет оба просторна елемента, ми ћемо морати добро да разумемо све особине људског понашања у описаним просторима како бисмо могли да утичемо на њих у позитивном контексту.

2.1. Суседство: однос између корисника и урбаног окружења

Постоји пуно начина да се дефинише суседство и различите дефиниције ће користити различитим интересима (Brower, 1996). Са друге стране, без обзира на различите интерпретације, свакако можемо да кажемо да су суседства основа у животу локалне заједнице из којих проистичу локалне групе грађана које можемо да повежемо са њиховим личним заједничким интересом и потребом за унапређење квалитета живота, како појединаца тако и целокупне локалне заједнице. Према томе, сви грађани, без обзира на разлике и сопствену индивидуалност, могу да имају директну корист од укључености у локалне процесе, а рекло би се, нарочито кад је у питању њихово

непосредно окружење која у себи садржи одлике које утичу на укупно човеково благостање. Стога није ретко да се каже да су „сва суседства иста, али да су у исто време сва суседства различита“ (Taylor, 2012). Остала су слична у проблемима, а различита у нашој идеји шта она представљају у контексту појединца или локалне заједнице. На нама је остало да разумемо потребе корисника које могу да се унапреде, али истовремено да останемо доследни у поштовању историјских, културних и идентитетских вредности.

Најзначајнија могућност сваке локалне заједнице тиче се наше сопствене личне улоге у њеном постојању. Уколико бисмо желели да унапредимо заједницу, не можемо а да се не запитамо може ли и наша сопствена улога да се унапреди? Скуп свих разлика у овом случају носи огроман капитал, па чак иако се посматрају најосновније могућности. Пре свега јавља се потреба да сагледамо све позитивне и негативне утицаје који нас спречавају да остваримо окружење које директно утиче и на нас саме. Суседства се дакле могу сматрати идеалним игралиштем за испитивањем процеса на релацији човека и урбаног окружења, али са не малом улогом учесталих интеракција, будући да се корисници налазе у ограниченом подручју (Suttles, 1972). Овај поглед на суседства нуди јединствену прилику да се истражи како колективни напори и заједнички пројекти могу допринети стварању здравијих, сигурнијих и више повезаних заједница. Улагањем у локалне иницијативе и иницирањем сарадње међу становницима, можемо не само да решимо текуће изазове, већ и да створимо окружење које подстиче иновације и креативност. Такође, активно учешће у процесима доношења одлука и планирања може ојачати осећај припадности, што је кључно у смислу грађанске партиципације (Forrest & Kearns, 2001). Кроз активну комуникацију и сарадњу унутар суседства, ствара се мрежа подршке која може бити изузетно вредна у времену све већих изазова. Ова врста друштвеног капитала не само да доприноси осећају сигурности и поверења међу становницима, већ такође олакшава размену ресурса и информација, што је од суштинског значаја за колективно решавање проблема. Осим тога, укључивање у локалне активности и иницијативе може подстаћи појединце да преузму активну улогу у унапређењу свог окружења, што са додатним интеракцијама учвршћује везе унутар заједнице док уједно подиже квалитет урбаног окружења (Obradović & Milenković, 2021).

Заједнички пројекти, као што су уређење зелених површина или организовање културних и спортских догађаја могу значајно утицати на кохезију заједнице и

стварање осећаја припадности међу становницима (Forrest & Kearns, 2001). Овакве активности не само да обогаћују друштвени живот у суседству, већ и стварају платформу за међусобно упознавање и разбијање баријера међу различитим групама. Интерактивна средина у суседству подстиче стварање позитивне слике о заједници, привлачећи нове становнике, а на неким примерима видећемо чак и економске инвестиције, што може да допринесе општем развоју и просперитету (Galster, 2001). У следећем поглављу тема суседства ће бити детаљно разложена како бисмо дошли до свих вредности које један простор може да поприми имајући у виду разлике међу корисницима, које су у спрези са јавним интересом мање изражене, па у том случају ми можемо да говоримо о успешној заједници и колективу.

2.1.1. Развој просторног и друштвеног концепта суседства

До сада је направљен обиман покушај дефинисања суседства где се најдоминантнији облик дефиниција односи на географско и друштвено одређење. У раним истраживањима оно се наводи као “арена социјалних односа“ (Park et al., 1967; Hunter, 1979), или у комбинацији географских и друштвених особина (Morris & Hess, 1975; Warren, 1981; Downs, 1981; Golab, 1982). Са друге стране су аутори са новим кључним речима које допуњују устаљене дефиниције као што су: интеракција (Hallman, 1984; Suttles, 1972; Fischer, 1975), али и идентификација (Keller, 1968; Greif, 2009) и институције (Hunter, 1979; Shoenberg, 1979). На тај начин је постало јасно да простим физичким и друштвеним карактеристикама неће бити могуће објаснити све последице које проистичу из њихове интеракције. Стога Келер (Keller, 1968) прихвата полазиште да суседство укључује две компоненте, физичко и друштвено, али наглашава и да су они даље изграђени преко структуре следећих појмова: људи, место, интеракција, идентификација, као и јавни симболи. Када се пореди са другим насељским подцелинама, издваја се дефиниција која суседство дефинише као територијалну јединицу која је мања од општине а већа од неколико улица (Olson, 1982).

Тема развоја урбаних подручја и тренд њиховог насељавања поседује глобални карактер који се на првом месту изучавао преко потребе за смањењем неједнакости (O'Donnell et al., 2018; Mir et al. 2020). Тако се изворна истраживања суседства односе пре свега на обесправљена и сиромашна суседства са мотивом минимизирања друштвене искључености при чему би се омогућила њихова ревитализација (Forrest & Kearns, 2001). Закључци о променама у суседству и утицајима на друштвену кохезију

тима имају изузетан значај како за модерно друштво тако у за земље које се налазе у фази развоја које пролазе кроз сличне проблеме у различитом временском периоду. Суседство је временом постала територијална јединица преко које је било могуће преиспитати одређена теоријска схватања у нади да би се на адекватан начин сагледала перспектива људских заједница, а која је могла да носи и крајње негативан карактер. Од других територијално одређених суседства можемо издвојити дефиницију као „посебна територијална група, раздвојена са специфичним просторним карактеристикама и специфичним друштвеним карактеристикама становника“ (Glass, 1948:18). Суседства су деловала интересантно у изучавању градова јер поседују мерљиве податке који су могли да се примене на теме као што су криминал, сиромаштво и сегрегација, чиме је значајно могло да се утиче на ублажавање нежељених појава (Sampson et al., 2002; Galster et al., 2000).

У зависности од времена у коме се формирају дефиниције суседства настале су различите идеје шта оно представља из аспекта индивидуалног и колективног идентитета. Чак и границе у којима су се те појаве манифестовале нису могле да пронађу заједнички компромис, па су оне померане, рекло би се, више у складу са тренутним могућностима да се са њима оперише у смислу законодавства, регулатива, уместо са прецизнијим описом који би појаснио просторно-друштвени феномен. Вандербилт (Vanderbilt, 2013) говори да постојање суседства може бити подједнако плод колективне маште као што је и чинилац урбанитета који нас окружује, односно да се границе суседства мењају у зависности од онога ко их црта. Без обзира на тренутни статус, евидентна је појава суседства са аутентичним особеностима која настају заједно са првим градовима и урбаним начином живота, почев од Сумера и Месопотамије, преко Астечких и Мајанских градова, све до средњевековних суседства еснафских карактеристика (Smith, 2010). Реч суседство се користи у енглеском језику од 15. века, а у данашњем значењу тек са крајем 18. века, при чему од најранијих дана користи негативну конотацију као облик неједнакости (Smith, 2010). Ако направимо одређену паралелу са историјским и модерним суседством, просторни концепт је у најранијим градовима правио одређену врсту неједнакости у односу на владарску позицију. Најранији градови су формиран преко централне позиције коју су окупирали духовне и световне фигуре, одакле су се дисперзно ширили огранци са сеоским насељима (Mamford, 2006:89-94). Мамфорд прави рану паралелу у генези града преко развоја села према граду, па је могуће да су она могла да буду више или мање налик на поимање данашњег концепта суседства, односно да су их разликовале поједине карактеристике

суседства одређене преко друштвеног положаја. Према другим ауторима централност градова је имала пуно утицаја у морфологији градова, али суштина је иста и она је била карактеристика у свим раним културама, при чему град почиње од урбаног епицентра са градском церемонијалном зоном одакле се шири са насељима различитог друштвеног статуса (Andrews, 1975; Smith, 2008). Централност и универзалност у посматрању града са дисперзним простирањем насеља према друштвеним класама нарочито ће се наставити са разматрањем индустријског града у најранијим истраживањима суседства (Burgess, 1923; Wirth, 1938; Hoyt, 1939).

У каснијим разматрањима суседства прави се разлика између преиндустријског и индустријског града при чему се уводи поједностављена концентрична структура где се поред суседства издваја и концепт дистрикта (Sjoberg, 1960). Од центра према споља издвајају се друштвене класе, почев од елитистичких централних позиција, преко већине становника ка спољним ободима према изопштеним домаћинствима, што заправо говори о паралелним односима који су важили у најранијим облицима урбаног живота. У радијалном пресеку, а на основу етничких или других специјалности, издвајају се поделе које се деле на четврти, односно дистрикте и суседства (Sjoberg, 1960:100). Концентричност и подела на класе је могла да се примени и на разматрању историјског развоја града и мањих градских целина у коме се прави разлика између сегмената града који су најчешће подељени на дистрикте и суседства (Smith, 2010). У литератури се проналази теза да се градске зоне углавном деле на две или највише три подцелине па се према свему уочава тенденција да се раздвоје процеси које воде од појединачне до колективне улоге, односно да суседства настају као плод хоризонталних процеса „одоздо на горе“, а дистрикти преко вертикалних процеса „одозго на доле“ (Smith, 2010). Дистрикти се у новом времену односе на резиденцијалну зону која може да носи друштвени идентитет, али такође и административну улогу за разлику од суседства, па су они у већини случајева веће целине од суседства, или се састоје од неколико суседства (Smith, 2010). Будући да је систем градова ипак захтевао одређену врсту контроле, од администрације до друштвеног инжењеринга, увиђа се да он није могао тако лако да се спусти до најнижих слојева, што је у даљем процесу резултирало са развојем већих поднасељских целина од суседства, односно са вештачком матрицом која је уобличена са административним особинама.

Одређена врста насумичности која превладава у најмањим целинама, која је директно одређена преко друштвених норми понашања наспрам планираних и предвидивих

догађаја, није могла да буде у потпуности управљачки организована услед превише разлика на микро нивоу. Суседства поседују сопствену централност географског одређења где остале карактеристике гравитирају (Suttles, 1972). На тај начин можемо да увидимо и како она настају, односно где су његове имагинарне границе. Ако узмемо у обзир да се одређени атрибути губе после географске централности, њихова концентрација ће одлучити настанак идентитета све док не постану обележје неког другог суседства или друге идентитетске целине (Suttles, 1972). У ранијим облицима градова богатство и статус су повезани са ригорознијим поделама на административне јединице, као што су и зидовима ограђена насеља у кинеском граду Чанг-ан почетком 6. века, да би потом, падом администрације, а посредством раста комерцијалне активности, зидови изгубили сврху и међусобни атрибути се измешали, па су тиме постали конектор са другим насељима (Xiong, 2000). У истом истраживању се може видети да су се рушењем зидова суседства и мешањем атрибута отвориле нове друштвене или економске могућности што нам говори да контролисана администрација може да буде ограничавајући фактор на малим подручјима. У модерном времену које се пре свега везује за демократичност у одлучивању, почев од националног нивоа па све до суседства, све особине и најмање заједнице су признате као носиоци јединствених и непоновљивих вредности.

2.1.2. Дезорганизација суседства и раст индивидуализма

Почетком 20. века у Чикагу социолози почињу да дубље истражују раст неједнакости и друге околностима убрзаног темпа развоја и неконтролисаног насељавања. Будући да су међусобни односи више могли да се објасне са паролем „борба за живот“, теоријски приказ Чикашке школе је базиран на биолошким принципима, односно принципима људске екологије, термин који у социолошком изучавању града уводи Роберт Парк (Robert Park). Чикашка школа се сматра занимљивом из разлога што се окреће се према егзактном научном изучавању утицаја развоја и разградње односа на нивоу града, и суседства, као најмање географске целине. Према еколошкој теорији промена у суседству су објашњене на променама у структури становника који су могли да носе различите карактеристике. Тенденција градова и управљачких структура је била окренута према успостављању одређеног социјалног реда наспрам девијантног понашања одређених група становника, најчешће издвојених према националности.

Након бурних демографских промена град Чикаго добија популаран назив „Друштвена лабораторија“ и у једном делу се наводи да „ниједан град на свету не представља већу различитост типичних социјалних проблема од Чикага“ (Leclerc, 1979). Сегрегација становништва је тада узела јак замах па је резултат био формирање различитих типова суседства што је директно утицало на постојећу морфологију града. Пратећи еколошку теорију за еру индустријског Чикага, Парк наводи да је „друштвени поредак више заснован на биолошкој него на културној основи“, будући да је велики прилив становника подстицао понашање људи изван онога шта је друштво очекивало а подсећало је на облике инвазије и сукцесије (Park, 1952:147). Такође, наводи, приликом „борбе за живот“ да број организама постаје регулисан, њихова дистрибуција контролисана и тиме је равнотежа природе одржана, што даље доводи до успостављања односа и даље поделе рада. Социолози и заговорници људске екологије су тиме природно претпостављали да је бројност и састав становника главни предуслов за промене које настају у урбаном окружењу. На тај начин је објашњена „дезорганизација“ постојећих урбаних четврти, односно суседства. Према даљим наводима, сваку дезорганизацију на крају замењује нова организација током које је конкуренција појачана што на крају доводи до нове равнотеже и нове поделе рада (Park, 1952:150). Поједини научници су сматрали да је полазиште еколошке теорије превише детерминистички настројено при чему недостају симболички, културолошки или политички разлози (Alihan 1938; Firey 1945; Suttles 1972). Ако говоримо о архитектури као репрезенту друштвених околности додатни утицај на Чикашку школу прави и Џорџ Зимел (Georg Simmel) при чему закључује да се хетерогенизација друштва сматра природним процесом, што је за последицу имало преображај људских односа (Simmel, 1978). Промене у структури града види у расту индивидуализма који иначе обичан грађанин не би имао у примитивнијим или сеоским срединама. Зимел даље пореди примитивнији тип веза и односа које владају у мањим заједницама и оне су засноване пре свега на узајамном поверењу где се суседи или шира заједница добро познају међусобно за разлику од градске средине. У овом запажању истиче битну особину - *уздржаност*, што се може видети у следећем пасусу: „присиљени смо на уздржаност услед које не знамо ни како нам изгледају суседи, а услед чега у очима људи из мањих градова изгледамо хладни и тврди. На крају би се та одбојност претворила у непријатељство и мржњу“ (Simmel, 1978:363). Познато је и дело Вилијама Томаса (William Thomas) и Флориана Знањецког (Florian Znaniecki) које се осврће и на културолошки аспект заједнице у делу „Пољски сељак у Европи и Америци“, где је

еколошка теорија прихватила схватање о личној и друштвеној дезорганизацији (Thomas & Znaniecki, 1919). На тај начин се објашњава слабљење утицаја постојећих друштвених правила на понашање појединих чланова групе. Тиме се Парков појам нове организације замењује са појмом реорганизације при чему се граде нове вредности на нивоу групе према новом културолошком обрасцу. Томас и Знањецки објашњавају дезорганизацију са наглим приливом становника, или као последицу увођења нових технологија, или услед друштвено-економске кризе.

Еколошка теорија говори и о промени статуса појединца, па су тако најспособнији досељеници смештени првобитно у гету да би даљим напредовањем на друштвеној лествици мењали место боравка што касније директно утиче на формирање структуре града (Wirth, 1927). То је индицирало да је структура града условљена према кретању становника, а што је касније покушало да објасни неколико аутора, при чему се издваја Барџес (Burgess, E. W.) као Парков најближи сарадник у њиховом зборнику радова „The City“. Парк заједно са Зимелом заговара морални поредак као основни поредак у граду који се развија након дезорганизације. Описана дезорганизација води према развијању секундарних односа наспрам примарних што је допринело специјализацији секундарних активности, а нарочито са особинама инвазије и сукцесије, што се у преклапа са Дарвиновим закључком у животињској екологији који је уједно био узор у многим радовима почетком 20. века (Darvin, 2009). Такав став не чуди будући да је у том времену Дарвинов рад једини давао могуће одговоре на питања која су била актуелна. Каснија тумачења еколошке теорије не заговарају тврдњу да град разара постојећи морални поредак, већ формира нови који је заснован на слободи и избору нових досељеника.

У процесу разградње суседства нарочито се истичу испитивања деликвенције која се при томе доводи у директну везу са новонасталим градским условима. Према Зимелу, а касније и Веберу (Weber, M.), та слобода касније учествује у стварању култа индивидуалности и стога је занимљиво погледати Зимелова запажања на нивоу (разградње) суседства: „када би непрестаним контактима са безбројним лицима морало одговарати исто толико унутрашњих реакција, као што се то догађа у малим градовима у којима човек познаје скоро све оне које сусреће, и са њима одржава одређене односе, човек би дошао дотле да се потпуно атомизира и нашао би се у потпуно незамисливом психолошком стању“ (Simmel, 1978:362). Страх од непознатих суседа или њихових навика постао је главни носилац градског живота, који ће

резултирати са разградњом блиских веза у суседству, а према свему наведеном, нарочито се везује за нове усељеничке генерације. Морална норма која је одржала вредности етничких група је важила у уском кругу познатих људи или рођака, да би се касније те вредности формирале у новом облику и након тога прешли у ново стање равнотеже. Главни закључак из Парковог запажања и еколошке теорије је да конкуренција ствара полазну тачку одакле ће комуникација наставити процес и омогућити даљу интеграцију, што би у новијем времену могло да се сагледа као промена заснована преко технолошких иновација (Park, 1952:120). Још једно занимљиво становиште из ове перспективе припада Луису Вирту (Louis Wirth) који прави благи отклон од еколошке теорије, покушавајући да придода већи значај за индивидуалност која може да буде у различитим варијацијама. Поред тога он задржава неке карактеристике еколошког приступа са густином и хетерогеношћу становника, где издваја дефиницију града као „релативно велика, густа и стална насеобина социјално хетерогених индивидуа“ (Wirth, 1938:66). Слично Зимелу, Вирт разликује градски тип живота од сеоског, где говори о јачини веза у примитивнијем облику организације, и расту индивидуалности у колективном уређењу које влада у градовима. На крају изводи закључак да временом долази до слабљења родбинских веза, анонимност, безлични карактер друштвених односа, нестанак институција суседства и опадање значаја породице и традиционалне друштвене солидарности (Wirth, 1938:78).

Критику Виртових запажања износи Ганс (Gans, 1968) који каже да такво схватање не разликује начин живота у граду од других насеља модерног друштва. Даља земерка Вирту иде на рачун хетерогених структура који задржавају своје првобитно понашање и Ганс заступа мишљење да бројност и густина нису нужно и решење урбаног живота (Gans, 1968:96). Са друге стране модерна критика еколошке теорије заснива се на закључку да су тврдње еколошке теорије превише генерализоване па тиме спречавају сагледавање еволуције као динамичног процеса (Bettinger, 1980). Поред недостатака еколошке теорије која потиче са почетка 20. века, последње деценије се углавном везују за теорије центрифугације, односно, позиција где се са економске стране сагледавају суседства као продукт који рефлектује силе који их производе док људи живе у складу са настајућим изазовима. (Harvey, 1985; Betancur & Smith, 2022). Пре свега се истиче Дејвид Харви (David Harvey) који користи ток капитала као иницијалну покретачку моћ која обликује друштво, односно суседство, док је сличне формулације

раније представљао и Хојт са идејом економског позиционирања уместо идеја сукцесије и инвазије из еколошке теорије (Harvey, 1973, 1985; Hoyt, 1933).

Без обзира на непотпуност еколошке теорије, или поједине неадекватности теорије економске филтрације, чак и у модерним теоријама се примећује да суседства и друштвени идентитет прогресивно еродира са настанком флуидног и индивидуалног начина живота, неизоставно у споју са економским утицајима (Forrest & Kearns, 2001:2129). Као најбитнији закључак можемо да представимо као степен аутономије појединца да својим изборима и својом индивидуалношћу он заиста утиче на заједницу, не улазећи у то да ли је она сама по себи „добра“ или „лоша“, већ једноставно као предмет који је подложен динамичким променама. Поред структуре заједнице, од хомогене до хетерогене, ми увиђамо кретање од једног стања према другом, и обратно, враћајући се на најважније питање које се поставља у овом раду које се односи на способност превазилажења особине уздржаности коју наводи Зимел, односно прихватања сопствене улоге као градивног чиниоца који одлучује о квалитету заједнице којој припадамо, односно пробијање сопствених баријера према осталим члановима заједнице. Будући да је постављена разлика између заједнице и суседства, мање преко осећаја припадности, већ преко територије и географског одређења, ми можемо да кажемо да се предмет изучавања у овом случају концентрише око суседства подједнако као и око теме друштвених заједница. На тај начин избегавамо замку раздвајања географских заједница од неограничених (или виртуелних) заједница које саме по себи не морају нужно да носе архитектонски или урбанистички оквир.

2.1.3. Развој суседства на темељу развоја друштвених заједница

Након што је започело слабљење утицаја еколошке теорије „природна арена“ је постала „друштвена арена“ и она је била изучавана претежно преко теорије друштвене организације (Greer, 1962; Hunter, 1971, 1974). Тиме је концепт суседства доведен у везу са изучавањем друштвених заједница које су поседовале већу дубину у изучавању од генерализованих и просторно усмерених дефиниција које су могле више да се односе на резиденцијална подручја, односно насеља. На тај начин се формира отклон између појмова суседства и насеља, као појмови који су често били схватани као синоними, при чему ниједан слој суседства није остао идеално погодан за сврхе истраживања или утврђивања управљачке регулативе (Taylor, 2012). За разлику од суседства, насеље је имало далеко мање разлика у обрасцима под којима се манифестују, а у зависности од

друштвених односа насеље је могло да постане суседство, као и обратно (Schwirian, 1983:84). Намеће се закључак да је насеље тек у спрези са вредностима заједнице могло да чини суседство, што би заиста објаснило архаичност израза и немогућност јасно одређене дефиниције или теорије која би тај феномен ставила под исти кров.

Стога није ретко приметити ни расправу према обједињеном концепту суседства и заједница (Chaskin, 1998; Talen, 1999). Сличност у дефиницијама суседства са заједницама можемо да видимо из примера да је половином 20. века већ постојало 94 различитих дефиниција шта заједница представља (Hillery, 1955). У својим раним запажањима Парк разликује појмове друштва и заједнице и покушава да их имплементира у теорије о суседству. Наводи да је друштво апстрактнији и општи појам, и сачињавају га друштвене групе од којих свака има свој специфични тип организације, али истовремено има и све опште особине друштва са укључивањем институција које га чине као саставни део (Park & Burgess, 1969:163). Ако се вратимо на однос суседства и заједница, главна идеја заједнице постаје „социјална интеракција, заједничке везе, и суживот“ (Brower, 2012:3), док идеја суседства нагиње према „друштвено-просторној јединици друштвене организације“ (Betancur & Smith, 2022:x). Стивен Бринт (Steven Brint) дефинише заједнице као „скуп људи који деле заједничке активности и уверења и који су везани односима привржености, лојалности, заједничких вредности“ (Brint, 2001:8). Из свега можемо да закључимо нераскидиву везу два појма, односно да је сама срж заједнице старији појам од суседства и да она чини базу друштвене кохезије. Лична перцепција или емотивно стање при томе не доводи до настанка заједнице, већ их одржава у свом постојању. Бурдије (Bourdieu, 1977) заговара тезу да су и најмање заједнице везане интересом где се везе утврђују са прихватањем вредности које владају на нивоу заједнице, при чему појединци на тај начин генеришу симболички капитал, док се појединачне везе односе на друштвени капитал.

Практичност наспрам емотивног стања можемо да видимо као објашњење и на другим местима (Marsden & Lin, 1982), односно, као повратак на тему индивидуалности која је почетком 20. века имала снагу да утиче на разградњу родбинских или других блиских контакта. Гледано према ширем атрибутском контексту, друштвено-интерактивни и сентиментални атрибути суседства нису показали јасне предности због асиметрије информација које су нудили, што у крајњем случају доводи до неефикасних исхода у њиховом тумачењу (Galster, 2001). Према другима, заједнице се такође могу односити на групу људи који имају заједнички интерес, као што су бизнис или професионална

удружења, заједничко стање, као што су раса или класа, или што је можда и најважније, на идентитет групе (Petovar & Vujošević, 2008; Betancur & Smith, 2022; Hunter, 1953). Тако се успоставља веома важна тема која се односи на лични или заједнички интерес према остварењу вредности припадања и идентитета. Управо на том примеру можемо да разумемо тврдњу да друштвени односи не морају да буду дубоки ни развијени да би се они позитивно рефлектовали на суседство (Sampson, 2012). Позиционирање идентитетских вредности и у размери у којој вредности заједнице могу да се манифестују, увиђамо и са називом „Европска заједница“, што сугерише вредност слике заједничког начина живота, чак и на највећем макро нивоу друштвене организације, па тиме не чуди да идеја заједнице одржава своје постојање преко „симбола или аспирација“ (Galster, 2001:1).

Тунис (Tönnies, 1957) тврди да прелаз заједнице у друштво поседује развојну врлину, при чему сматра заједницу основним обликом и пореди га са детињством човечанства које у даљем развоју сазрева у друштво као облик напредне друштвене организације. Диркем (Dirkem, 1972) ће касније презентовати сличну поделу на примитивну (механичку) и напредну (солидарну) организацију друштва према подели рада међу члановима о чему ће у каснијим поглављима бити више речи. Према Тунису заједница успоставља сопствене вредности за разлику од друштва које је хетерогено, па тако и у погледу величине где су оне повезане са сличним начином живота, док друштво поседује различитости, а такође, заједнице се повезују емотивном везама, а друштво са регулативом и нормама (Tönnies, 1957). Диркем са друге стране продубљује анализу и издваја додатне варијабилне компоненте заједнице које дели према структурној и културној конотацији (Durkheim, 1951). На првом месту позиционира блискост у друштвеним везама и укљученост у институцијама, ритуалне околности и размере малих група, потом и културне особине преко сличности у начину живота, заједничко веровање или морални поредак. Проблем код те дефиниције настаје на модерном концепту заједнице, где се све чешће протеже питање одржавања или поспешивања тренутног стања заједнице (Brint, 2001). Помагање да се одржи ред носила су правила која промовишу мирну коегзистенцију која јачају, а не нужно да преобликују, ставове о хомогености и сегрегацији, а што је се на крају испоставило као резултат. Као коначни резултат наводи се да сва насеља на неки начин задржавају и искључују људе што на одражава пораз у основној идеји заједнице (Betancur & Smith, 2022:195).

Данас те примере нарочито видимо на „ограђеним заједницама“ (Gated communities) које су са свим уведеним мерама добиле своје изједначење са „ограђеним суседством“, што се може сматрати типичним стањем у историјској перспективи суседства (Marcus, 2009). Стварањем прилагођених заједница са сопственим вредностима заправо има за циљ заштите заједничких вредности преко установљених правила понашања између оних који ту живе, а тиме осигуравају улазак од оних који ту не припадају, што свакако потврђује раније изнете тезе да је заједнички интерес један од примарних разлога настајања заједнице, али такође и да су оне предмет шире сегрегације (MacKenzie, 1994; Blakely & Snyder, 1997; Grant & Mittelsteadt, 2004). Сатлс из наведених разлога ограђена суседства назива „вештачким суседствима“ услед планираног инжењеринга наспрам спонтаних односа (Suttles, 1972). Једнакост се може експлицитно осмислити и ригорозно спроводити, али је јако тешко одржавати на дужи временски период, при чему Бринт додатно закључује да лични односи и борба за симболичку и друштвену централност изгледају неизбежним (Brint, 2001:20). На тај начин ми увиђамо спонтани развој негативних атрибута, без крајње намере за тим исходом. За суседства се тиме више везује одређена доза промене у атрибутима, будући да суседство као целина утиче на добробит сваког корисника, али да свако има неодређену судбину у варирајућем степену (Galster, 2001).

Односи на нивоу заједнице, пре свега бенефити, се очигледно могу пронаћи у свим размерама физичког окружења, па се стога у социологији у последње време усмерава већа пажња са заједница на друштвене односе (Brint, 2001). На тај начин повезаност између чланова заједнице са друштвеним односима везује за концепт друштвеног капитала (Coleman 1988; Putnam 1993, 1995; Woolcock 1998). Значајан је рад Бери Велмана (Barry Wellman) који излази из географског централизма према заједницама при чему говори да су друштвене везе и друштвена кохезија у својој пуној форми заправо изашле из оквира суседства, а као главни узрок се наводе савремени комуникациони системи као и свеукупна технолошка распрострањеност (Wellman, 1977; Hall & Wellman, 1983). Овај став нам потврђује тезу да се друштвене заједнице морају сматрати старијим појмом од суседства и да је њихов развој кључан у формирању суседства. Друштвене мреже се све више преплићу кроз целокупне градове или државе, а при томе оне постају и све више виртуелне, при чему умрежено суседство у добу информационих технологија све више шири могућности индиректне социјализације (Guest & Wierzbicki, 1999). То свакако не представља традиционалан начин за њихово формирање али дефинитвно поставља теоретске темеље на којима

можемо очекивати будући расплет технолошког друштва. Иако заједнице представљају део квалитативних особина у нематеријалном смислу, суседства са друге стране враћају материјализован оквир у коме ће се манифестовати нове квалитативне особине у виду квалитета живљења, као што су осећај удобности или сигурности, или пак као подручје за рекреацију и провођење слободног времена (Forrest & Kearns, 2001). Мануел Кастелс (Manuel Castells) изучавајући комуникацију и интеракције слаже се са тврдњом нове технолошке парадигме и говори да упркос разградњи одређених друштвених вредности, интеракција остаје локално препознатљива и вреднована, па тиме се локални идентитет задржава као важно обележје суседства (Castells, 1997:60). Информатичко доба нам доноси преиспитивање већ познатих концепата, без изузетка за заједнице и суседства.

Нови концепти нас упућују на преплетене вредности и они не смеју да остану на вредностима застарелих догми. Можемо да узмемо пример развоја заједница преко раних схватања о неопходности географске близине, емоцијама или другим повезаним вредностима, па ћемо се тешко померити даље из места ако будемо покушали да објаснимо раст имагинарних и виртуелних заједница које не поседују већину наведених атрибута. Тиме се враћамо и на само питање суседства, могу ли и она у информатичком друштву да буду имагинарна или виртуелна, иако таква претпоставка излази из концепта територијалног детерминизма?

2.1.4. Модерни концепт суседства

Концепт суседства је сагледан на различите начине зависно од времена у коме су практичне последице различитих фактора утицале на живот становника који су га чинили. Почев од првих назива суседства, углавном је пажња била усмерена на сузбијање негативних појава као што су сиромаштво, криминал или друштвена сегрегација (Smith, 2010). Питање суседства данас узима све више пажње будући да се урбанизација на планети убрзано шири, при чему је већ преко половине становника насељено у градовима, са даљим трендом раста, а прогнозира се да ће до 2030. године чак две трећине становника живети у градовима (United Nations, 2012). Глобални тренд изучавања урбаних процеса односи се и на агенду „Циљева одрживог развоја“ (SDG - Sustainable Development Goals), везано за циљеве који се односе на одрживе градове и заједнице, смањење неједнакости, али такође и на циљеве који се односе на здравље и благостање грађана (United Nations, 2015). Тек се у новијем времену укључују нови

правци у размишљању који у себи садрже атрибуте које данас везујемо за квалитет живота (Lane et al., 2019). То може да буде логично са обзиром да смо видели на примерима првобитних суседства евидентно раслојавање становника према статусу или друштвеној улози. Настајућа елита је на темељу богатства и моћи почела да формира идиличне урбане целине у којима се стил живота могао поредити са савременим стандардима у квалитету живљења. Са друге стране кроз целокупну историју човечанства, све до данашњих дана, суседства су остала као симбол неједнакости, али пре свега као урбане целине подложне свим типовима негативних утицаја. То су разлози зашто се данас она изучавају на далеко дубљи начин и улажу се велики напори, почев од правне регулативе па све до економских инвестиција (Contardo & Figueroa, 2021).

У светлу све веће тенденције да се суседства генерализују, морамо узети у обзир да се феномен суседства ипак разликује у временској и просторној димензији зависно од места у коме се налази, па оно што се сматра застарелим проблемом у окружењу високоразвијених земаља, она на другим местима може бити у потпуности супротна томе. Имајући у виду раст популације у градовима, садашња суседства света су највећим делом обједињена са егзистенцијалним питањем становника. Према Маслову (Maslow, 1970), основне потребе становника заузимају знатно већи приоритет него модерни концепт одрживости, па се питања унапређења квалитета живљења могу ставити у други план уколико нису задовољене основне животне потребе становника. Преко примењених различитих мера на суседства показано је да постоји изврстан праг после кога и није више могуће утицати на одрживост суседства, што уједно говори и значају да се суседство на одређени начин квантификује и објасни на парцијалне чиниоце (Galster et al., 2000). Садашњи модели урбаног развоја се још увек сматрају неадекватним у смислу одрживости у највећем броју случајева па се очекује даља тенденција у развоју одрживих модела (Wu, 2009). Дефиниција одрживости се у овом контексту односи на урбани развој и урбану одрживост са циљем унапређења квалитета живота свих људи (Luederitz et al., 2013). Нови изазови су настали из премисе да не могу само ни основне животне потребе да се намире уколико не постоји дугорочно планирање, стога се највише пажње усмерава према развоју одрживости града и свих његових делова. У таквој средини се развијају демократски токови и грађани поседују већу шансу да буду активно укључени у локалне групе и организације са великим могућностима личне партиципације (Portney & Berry, 2010). Доказано је да одрживе урбане форме не повећавају корист искључиво за становнике, већ у повратној

спрези утичу и на пословање и локалну самоуправу (Hernández-Moreno & De Hoyos-Martínez, 2010). Одрживи приступ развоју суседства све више јача будући да расте глобална свест о утицају човека на животно окружење и та тема поседује све више литературе и истраживачких примера (Barton, 1998; Farr, 2008; Grant, 2006; Jabareen, 2006).

Поред урбане одрживости неопходно је поменути и друге концепте без којих модерни концепт суседства и целокупне урбане средине не може да се замисли, а он се односи на факторе за смањење спољних утицаја и стреса (Sharifi, 2021; Graham et al., 2016; Moradi et al., 2021). Урбана отпорност се пре свега везује за способност градова или мањих урбаних целина да се прилагоде променама задржавајући своју функцију и структуру. Идентитет је такође категорија на коју се примењују начела отпорности из разлога што се он може сматрати да носи флуидни и динамичан карактер. Отпорност може да означава и природне катастрофе и климатске промене, али кроз дугорочну призму он може бити сагледан у факторима који утичу на психичко и физичко здравље становника (Matzka et al., 2016). Међу осталима факторима то су и стопа незапослености, неадекватна здравствена заштита, неадекватна комунална или друга сервисна инфраструктура, друштвена сегрегација (Silva, 2021). Суседства су на тај начин пресликала целокупни дијапазон глобалних проблема на микро нивоу, па је стога велики напор уложен у њихово разумевање и савладавање. У физичком смислу стратегије за минимизирање наведених ефеката се сагледавају кроз побољшање инфраструктуре, градњу одрживих зграда, развој зелених и простора који смањују топлотна острва, управљање отпадним водама и побољшању квалитета ваздуха (World Bank, 2012). Постоји доста примера где суседства иако су примениле неке физичке карактеристике за њихово унапређење, није произвело жељене резултате, па се стога физички квалитети простора морају упарити са нематеријалним. Ту се морају навести мере које укључују имплементацију напредних технологија и система за рано упозоравање на могући спољни стрес, потом и промоција друштвене кохезије и јачање локалних заједница, развој и имплементација инклузивне јавне политике и програма који се баве друштвеним, економским и еколошким неједнакостима (World Bank, 2012).

У критици модерног концепта суседства, према анализи доступне литературе, већина радова који изучавају суседства се односе на друштвене активности и демократско управљање са нагласком на грађанску партиципацију, док се са друге стране примећује се знатно мањи број радова који обрађују тему суседства у смислу администрације,

тржишта и личног активизма (Luederitz et al., 2013). Наводи се да је разлог у томе што већина аутора поседује архитектонско или планерско залеђе, при чему се скоро уопште не појављује код аутора са политичких наука што се може сматрати занимљивим будући да поприличан број мера могућ да се постигне са регулативом и нормама. Суседства играју важну улогу у рутинама свакодневног живота и она представљају базу креације социјалне кохезије са толеранцијом и кооперативношћу чиме остварујемо осећај за друштвеним редом и припадањем (Forrest & Kearns, 2001:2130). Бринт је за друштвене заједнице нагласио важност како ритам заједничког живота и учествовања у заједничким активностима, ојачане са колективним симболима, помажу да се креира јак осећај идентитета са местом живљења у мањим заједницама (Brint, 2001:5). Закључак се односи на нашу сопствену перцепцију простора у коме се налазимо узимајући у обзир и друштвено окружење, па тако и дизајн суседства утиче на наше задовољство животом у њему (Сао, 2016). Будући да је у најширем смислу квалитет живота одређен са било којим делом у градском простору на чијој релацији се крећемо, доказана је заправо једна од кључних теза која се односи на локалност највећих утицаја, односно да су управо суседства, као непосредно животно окружење, крцијална за наше поимање сопственог квалитета живота (Zhang & Li, 2019).

Развојем градских средина у 21. веку највећи део популације живи у градовима, па је велики број држава успео да смањи неједнакости и започео транзицију према насељима која носе атрибуте који означавају квалитет живљења и спадају у врло блиске у погледу урбане отпорности. У општем смислу квалитет живота се везује и за услове који проистичу из физичке, менталне и друштвене потребе коју корисници могу да остваре у свом непосредном окружењу (Batson & Monnat, 2014). У посебном смислу могу да се односе и на доступност, проходност за пешаке, нивое прихода и квалитетом друштвеног капитала (Lane et al., 2019). Нека истраживања су показала да квалитет суседства и физичког окружења носе највећу дозу задовољства становника, али и да се њихове потребе разликује гледано да ли се суседство налази у централним или ободним градским зонама (Fried, 1982). На овом примеру истраживања увиђамо можда и највећи проблем у егзактном сагледавању свих потреба, будући да су се оне показале различитим у односу на положај у граду, што би говорило о великом диверзитету потреба различитих група људи. Тако су друга истраживања показала да су утицаји који утичу на мир становника преко тишине и сигурности утицали подједнако на мајке са децом у свим деловима градских зона, док су запослење, близина школе и здравствених институција, близина пријатеља или родбине били нарочито важни за

предграђа (Cook, 1988). Гледано према старосној структури квалитет живота се односи и на просторе који су прилагођени за употребу различитих старосних структура (King et al., 2011).

Према новијим теоријама постоје 4 врсте корисника који остварују бенефиције од суседства и раздвајају се према корисницима. То су домаћинства, пословни ентитети, власници некретнина и локална управа (Galster, 2001). Према Галстеру, домаћинства конзумирају суседство кроз чин заузимања стамбене јединице и коришћење околних приватних и јавних простора, чиме стичу одређени степен задовољства или квалитета стамбеног живота. Предузећа „конзумирају“ суседство тако што заузимају нестамбену структуру (продавницу, канцеларију, фабрику), чиме стичу одређени ток нето прихода или добити у вези са тим местом. Власници некретнина конзумирају суседство тако што извлаче ренту и/или капиталне добитке од земљишта и зграда у власништву на тој локацији. Локалне самоуправе користе суседство тако што извлаче пореске приходе, обично од власника на основу процењених вредности стамбених и нестамбених некретнина. Даље, пословни људи конзумирају суседство са управљањем фирми које ће даље производити атрибуте структуре, коришћења земљишта, загађења и доступности. Локалне управе конзумирају суседство преко прихода од пореза на имовину, а за узврат производиће атрибуте везане за јавне сервисе и инфраструктуру, а тиме и секундарне конзументоре, као што су трговци некретнинама или осигуравајуће куће (Galster, 2001:2113-2116).

Галстер додатно напомиње да новоизграђеним домовима недостају актери. Масовна градња некретнина представља само прву етапу стварања суседства и она то не могу да постану без будућих корисника па ће даљи развој суседства бити усмерен према атрибутима који настају на одлукама садашњих и будућих конзументора суседства. У том погледу је занимљив и Галстеров рад на истраживању суседства преко утицаја инвестиција у некретнине (Galster, 1987). Ту се такође говори о широј мрежи људи који чине суседство, не нужно и оних који физички бораве у њему. Таква теза говори да нам је време донело још актера, или чак можемо рећи, редефиницију актера које нисмо раније укључивали у разматрање. Домаћинства су са друге стране одувек саставни део суседства и са њиховим избором утицали су на атрибуте демографских карактеристика, статуса, обрасца понашања, учествовања у локалним иницијативама и другим друштвеним мрежама. Данас су домаћинства постала власници некретнина који конзумирају суседство са тржишним вредностима куповине и продаје, па су тиме

проширили спектар атрибута које носе са собом (Galster, 1987; Galster, 2001). Можемо очекивати да ће будућност карактерисати дефинисање нових актера, али поред тога и нових атрибута који означавају савремено поимање квалитет живљења. У том контексту, постаје очигледно да парадигма суседства еволуира, где не само као физички простор, већ и кроз социјалне, економске и виртуелне везе које дефинишу његову суштину.

2.1.5. Закључна разматрања о суседству

На основу свих образложених концепата друштвених заједница видимо да је тема суседства присутна у свим историјским етапама развоја градова. Развој суседства захтева више позиција са којих се она могу тестирати и испробавати решења која не морају нужно да буду типична (Marique & Reiter, 2011). Суседство је у својим ранијим фазама представљало симбол неједнакости који је у различитом времену имао различита тумачења.

У најранијим облицима неједнакост није сматрана као негативна последица, већ као природан ток, будући да је облик споја духовне и световне власти нудио сам по себи неједнаке улоге које смо добили по рођењу, а све по односу владара или духовних вођа који су једноставно спроводили оно што је виша сила одредила. Чињеница је и да су најранији градови који су пронађени, без изузетка, поседовали одбрамбене зидове (Mamford, 2006). Дуга је расправа између научника да ли је рат преовладавао као крајња и урођена навика човечанства, али је чињеница да је зид постао средство одвајања, раздвајања и друштвене сегрегације. Почев од пољопривредне револуције људи су имали потребу да бране произведене вишкове који су у крајњем случају могли да означавају разлику између живота и смрти. Иако је глад деловала као урођена пошаст, њено потенцијално решење са преградним зидом је створило и неке друге последице које се односе на заједничке вредности и културолошке навике које су се одигравале између тих зидова. Према истим запажањима ми можемо да се вратимо у садашње стање у суседствима које данас у једном тренутку пролазе све историјске периоде. Почев од зидовима ограђених суседства, као вид брањених суседства, па све до суседства у којима глад и задовољење основних потреба формирају друштвене, а тиме и физичке структуре. Оно што дефинитивно знамо јесте да смо испробали све концепте са мање или више успеха, и да је човечанство на прагу сасвим новог облика удруживања које долази са новом индустријском револуцијом која ће да преиспита све

карактеристике човечанства у својој бити. У претходном делу рада неколико пута се помиње реч „ограђеност“ или „зидови“, за шта можемо да кажемо да представља један од ретких фактора који спречавају развој једног суседства. Затворене целине су онемогућиле интеракције што је ограничило диверзитет становника и њихових улога, а што је временом смањило отпорност и одрживост суседства. Интеракције у овом случају можемо сматрати кључнима и стога се данас избегава дефиниција утврђивања јасних граница између суседства, где суседства варирају у степену унутрашње хомогености и спољашње повезаности (Sampson, 2004). Везано за јединствену, а често и непредвидиву карактеристику суседства, Сампсон уочава да неједнакост и сиромаштво није есенцијални део раздвајања суседства, будући да је услед прилагођавања дохотка међу становницима током процеса центрификације примећено да нека суседства и поред тога поседују већи квалитет живљења и већи степен сигурности (Sampson, 2012). Предочена теза потврђује блискост теме суседства и јавних простора, узимајући у виду хетерогеност у свим облицима према корисницима почев од економског стандарда па све до националне припадности. На тај начин могуће је применити закључке и истраживања на оба концепта.

Будућност суседства се прво може видети на развоју концепта друштвених заједница које нове технологије померају према сасвим новим облицима удруживања, према виртуелним заједницама, које превазилазе све облике просторне дистрибуције људи, робе и градова, на шта смо вековима већ навикли да буде удобна позиција посматрања. Поред свега сматра се да суседства још увек нису у потпуности изучена у својој садашњој форми, а према упоредној анализи литературе основни аспекти одрживости нису у потпуности проучени, као ни утицаји на одрживост насеља изван њихових граница (Luederitz et al., 2013). Геореференција као просторно-референтна тачка која дефинише све оно што јесмо. Уколико суседства заиста могу да буду више него збир свих својих делова (Sampson, 2012), ми не можемо да не изађемо из географског детерминизма да бисмо их боље разумели. Развој имагинарних заједница користио је језик религије као средство комуникације и оне су имале далекосежни утицај и на најшире могуће географске појмове. Људи су умели лако да се споразумеју, при чему географско одређење више није нужно носило заједничке вредности већ су оне могле бити пронађене на различитим деловима планете. У глобалним токовима највећи помак је направљен са развојем информационих технологија при чему је интернет повезао целу планету на један додир. Један цео свет као заједница у коме имате шансу да кореспондирате са сваким чланом заједнице, односно, свет као заједница и један цео

свет као суседство. Додатни проблем у истраживању суседства се односио на униформност у приступу где би се направио универзалан модел суседства који би могао да буде примењен на сва остала услед њихове променљиве форме (Talen, 2011). Према свим показатељима највећи утицај на урбано окружење је оно које све више постаје виртуелно и чији простор може да се експлоатише по далеко повољнијој цени. Економски оријентисане теорије су нам показале да ће однос приступачности и цене заиста да помере тежиште према најисплативијем решењу (Harvey, 1985). На основи свих предочених дефиниција за суседство и заједницу, издваја се следећа дефиниција према закључку овог рада:

Суседство је имагинарна заједница заснована на узајамним процесима интеракције и комуникације.

У даљем разматрању битно је истаћи да суседство не може бити дефинисано географским терминима а да се не наруши основна вредност људског удруживања, односно вредност друштвене заједнице. Будући да развој заједница не мења чињеницу постојећег стања суседства у свим својим садашњим облицима, можемо рећи да се суседства лакше мењају него основни концепт заједница. У односу на јавне просторе заједничке вредности са суседствима можемо да поделимо у две групе:

1) Просторни – а) улица, трг и парк као основни облици јавног простора, б) виртуелни простор;

2) Интеракциони – а) интеракција лице у лице, б) интеракција остварена преко информационо-комуникационих технологија – виртуелна интеракција.

При томе је битно нагласити да се јавни простори односе на постојећа суседства, док се са друге стране виртуелни простори односе на разматрање будућих суседства. Интерактивни облици комуникације корисника лице у лице односиће се на постојећа суседства и јавне просторе, а информационо-комуникациона, односна виртуелна, на разматрање будућих суседства. У даљем раду се очекује разматрање јавних простора користећи друштвене парадигме установљене на темељу компарације друштвених заједница и суседства преко испитивања међусобне интеракције и преклапајућих утицаја који важе и у јавном простору. Ова анализа ће се фокусирати на разумевање како интеракције унутар и између заједница, као и заједничке вредности и карактеристике које оне деле, утичу на обликовање јавних простора и доприносе осећају припадности и колективног идентитета унутар урбаног окружења.

2.2. Јавни простор: медијум корисничких активности

Тема суседства се наставља на тему отворених јавних простора, будући да је сваки приватан простор одређен у границама јавне намене. У овом делу рада посебан осврт ће бити усмерен према вези становника са јавним просторима будући да се суседства не могу сматрати директним конектором различитих структура становника, већ су она настала као „производ људи који их чине“. Дакле разлика се огледа у генези настајања, где суседства временом утврђују идентитет заснован на сталним корисницима простора, док су се отворени јавни простори везали за идентитет хетерогених структура становника. Идентитет јавних простора стога има више променљиву, односно флексибилну и динамичну структуру.

Наводи се да је људска перцепција о јавним отвореним просторима „ситуациона“, а уграђен је у физичком, друштвеном, културном и перцептивном контексту (Carmona et al., 2003: 106). Иако суседства имају сопствене јавне просторе, као што су улица, парк или дечије игралиште, ти јавни простори играју својеврсну важну улогу да би било у потпуности доведени у везу са својим ширим окружењем. У одређеном контексту можемо да истакнемо и већу улогу јавних простора од суседства будући да су јавни простори услед веће хетерогености корисника морали да помире разлике ширих кругова људи, али и различите структуре које су одређене са старосном доби и различитим активностима које те групе преферирају (Koohsari et al., 2015). На тај начин отворени јавни простори се посматрају као међусобни конектори становника који пружају изванредне могућности социјализације, рекреације и општег психичког здравља (Carr et al., 1992). Чак и најинтимније суседство ће преко свог јавног простора тежити да настави даље упознавање, дружење и зближавање чланова локалне заједнице, чак и међу онима који се већ добро познају између себе. То нас наводи на закључак да суседство морамо да сагледамо у другачијој равни од јавног простора иако имају пуно заједничких тачака, па тиме и дефиниције која га објашњавају. Увиђамо да се суседства временом хомогенизују као својеврсна сегрегациона карактеристика карактеристична за друштвене заједнице, док за то време јавни простор остаје слободан за све најразличитије активности и кориснике. Све то утиче на нове околности ако се запитамо на који начин сами корисници простора могу да допринесу ближем окружењу у коме се налазе. Јавни простори се могу састојати од различитих делова и функција али их не треба доживљавати као издвојене елементе већ као целокупне урбанистичке целине (Rosi, 1988). Јан Гел (Jan Gehl) се залаже за градове

који дају приоритет пешачким просторима, бициклическој инфраструктури и јавним површинама које подстичу друштвена окупљања и активности у заједници што није далеко од основне форме суседства (Gehl, 2010). Гел додатно илуструје како промишљен дизајн може да трансформише градове у живахне просторе са високим квалитетом живота њихових становника, понекад и са најмањим интервенцијама. Из свега наведеног лакше нам је да замислимо да мала интимна суседства могу да се окупе око заједничког циља, односно, заједничког интереса, како би заједничким снагама, знањем и трудом унапредили своје животно окружење, па ће се у наставку отворити тема како да се у јавним просторима корисници укључе на начин који одговара индивидуалном и заједничком интересу.

За разлику од отворених јавних простора суседства поседују далеко већи степен поновљених интеракција, и као што је наведено у претходним поглављима, интеракције су директно биле одговорне за успостављање заједничких вредности и неутрализације осећаја уздржаности и отуђености. О важности овог проблема говоре примери где је познато да услед неадекватног јавног простора који не одговара локалним потребама може доћи до оспоравања, опозиције, или чак и конфронтације корисника (Mitchell, 1995). Из тих разлога тема отворених јавних простора носи централну тему овог рада где се истражују начини како да се подигне степен интеракција у хетерогеним просторима што би евентуално резултирало са обухватнијим приступом у планирању, а потом и имплементацији најбољих урбанистичких решења.

2.2.1. Дефинисање концепта отворених јавних простора

До сада је направљен обиман преглед различитих дефиниција отворених јавних простора, али, слично као и за суседства, не постоји универзална дефиниција. Сличан широк теоријски став није случајан, будући да је тема јавних простора за нијансу млађа од концепта суседства, али неко би можда рекао да су та два концепта у потпуности паралелна у свом настајању, односно да је настанак суседства отворио могућност да настане и јавни простор око заједнице. То нам говори о свременској теми оба концепта, па ћемо у наставку покушати да синтетизујемо основне теоријске поставке јавних простора са неким од дефиниција, при чему ће посебан осврт на крају остати опредељен за модерно доба које свакако ће имати сопствене идеје и очекивања како се ти простори могу сагледати.

На самом почетку ће бити представљена и анализирана дефиниција коју је успоставила Александра Ђукић и која се може сматрати довољно широком, али и савременом, након чега ће бити направљена анализа основних појмова, а потом и остале дефиниције са одређеном компарацијом.

Према Ђукић, *отворени јавни градски простор је тродимензионални просторни елемент, који садржи јавну површину са функцијом кретања и задржавања корисника, као и њихове међусобне интеракције, али и преношење временских и историјских записа кроз културолошки и едукативни значај* (Ђукић, 2021:42).

Прво што се запажа у овој дефиницији јесте тенденција да се јавни простор сагледа као простор који има временско трајање. Најчешћа мисаона грешка може бити субјективно везивање за дати простор у коме се он сагледава као тренутан, при чему не сме да се заборави да одређени јавни простори имају вишевековно постојање. Дакле, сами простори су очигледнији сведоци промена, културних и историјских збивања, него научне дисциплине које их истражују. Из њих је могуће прочитати целе историјске епохе и опет на крају оставити простор за будућност која може да траје и знатно дуже него сва пређашња историја. Све нам то говори о важности таквог места, при чему његово постојање мора да се веже и за непосредну улогу корисника простора, а што често у ранијим временима и није био случај.

Данашњи концепт се најчешће усмерава према парковима или зеленим просторима што често може да испусти из фокуса друге опције као што су тргови, улице или пешачке стазе (Koohsari et al., 2015). Отворени јавни простори су врло често имали различите улоге, почев од одбрамбене, економске или парадне функције. У наставку дефиниције Ђукић говори да јавни простор може да се састоји од једне или више јединствених подцелина које чине целовит морфолошки и функционални склоп. Ако је део историјског језгра, карактерише га континуитет и препознатљивост, као и локални идентитет (Ђукић, 2021:42). Према наведем увиђамо да иако јавни простори имају хетерогену структуру корисника, идентитет остаје као важна карактеристика која може да поспеши и унапреди његово постојање у спрези са корисницима. Приступачност и квалитет јавних отворених простора су критични за развој културног идентитета јер обезбеђују важне тачке окупљања у урбаном ткиву и нуде место за друштвене активности (Skaržauskienė & Mačiulienė, 2019). Истиче се функција катализатора интеракција која се може сматрати неопходним састојком социјализације и размене искуства што се директно одражава на наш лични утисак о квалитету

живота који подразумева слободу кретања, демократичност и недискриминацију (Carr et al., 1992). Неки од аутора су на тај начин једноставно сажели дефиниције као „отворени простор са слободним приступом за све људе“, а што може да варира у великом распону (Jacobs, 1961; Madanipour, 1999). Разматрајући атрибуте преко социолошко-културног аспекта у повељи ЦИАМ-а (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne) (CIAM, 1954-1955) говори се о већој улози отворених јавних градских простора са интеракцијама у друштвеном и инклузивном контексту при чему се истиче да су отворени јавни простори *места где се људи сусрећу и да представљају заштићену позорницу за њихово деловање, а да је њихова функција да обезбеде могућност за спонтане манифестације друштвеног живота* (Ђукић, 2021:33).

Јасно је да су јавни простори садржани у својој физичкој и функционалној структури, али тренутно се јавља све већи тренд који подразумева и трећу основну структуру кроз природно окружење, па се појављују и други аутори, односно планери и урбанисти, који скоро искључиво наводе јавне просторе као место за зелене просторе и природно окружење (Edwards et al., 2013). Такав приступ говори о јасној тенденцији да се у урбаним окружењима заправо јавља несташица квалитетних јавних простора. У њима се тражи приступ природи која је збијена до границе непостојања па не чуди да су преостали јавни простори жртвовали своју „природност“ и зеленило ради функционалности кретања корисника са бетонирањем или прекомерним поплочавањем пешачких коридора (Madanipour, 2010). Неке од дефиниција су више усмерене према друштвеној компоненти па јавне просторе објашњавају као место где људи различитих класа или старости окупљају у исто време (Askari et al., 2014), док се скоро према правилу у најужем смислу наводе као простор са слободним приступом (Edwards et al., 2013). У урбанистичкој матрици града главна градска улица и главни трг представљају основне елементе који често доминира целим урбанистичким подручјем при чему се основна разлика огледа у динамичности улице и статичности трга (Ђукић, 2021). Ђукић нам кроз призму уопштених појмова пружа и дефиницију главне градске улице и главног трга где каже да су *главна улица и главни градски трг тродимензионални просторни урбани елементи, делови значајнијег градског отвореног простора, са функцијом кретања и задржавања корисника, њихове међусобне интеракције, али и преношење временских и историјских записа (културолошки и едукативни значај). Састоје се из више јединствених подцелина које чине целовит морфолошки и функционални простор. Карактерише их континуитет и препознатљивост, а најчешће су најинтензивнији и најзначајнији центри социјалног*

окупљања и трговине у граду (социолошки значај), представљајући јединствен симбол града који осликава локални идентитет. (Ђукић, 2021:47)

У новије време, услед ширине теме коју отворени јавни простори носе са собом, као и немогућност паралелне компарације према општим дефиницијама, не чуди све већа употреба појмова која се односи на конкретне активности који се у њима манифестују. На тај начин истичу се аутори који спајају улогу јавних простора са старосним структурама или физичком активношћу (Bedimo-Rung et al., 2005; Kaczynski and Henderson, 2007, Koohsari et al., 2015). Један од најзначајнијих аспеката јавних простора у новом времену тиче се дакле разумевања различитих старосних структура корисника, различите употребе и активности, као и наше личне перцепције и доживљаја који у њему осећамо (Carmona et al, 2003). Поред наведених аспеката издвајају се они простори, пре свега паркови и зелени простори, који не само да могу да одговоре на наведене мотиве, већ и да директно буду одговорни за психо-физичко благостање као један од аспеката менталног здравља, а могу да укључују једноставну рекреативну шетњу или могућност за бављењем спортом (Bedimo-Rung et al., 2005; Kaczynski and Henderson, 2007). Тренутно постоје и дефиниције које укључују повезаност, односно приступачност, па су на тај начин доступне широј заједници као највеће вредности, док се величина и дизајн више односе на саму активност (National Heart Foundation of Australia, 2014). Ако узмемо у обзир све веће ширење градова и цену слободних простора који могу бити искоришћени у комерцијалној употреби, постаје нам јасно да је данашње време, како у садашњим тако и у будућим тенденцијама, постало време ограничених просторних могућности за изградњу јавних простора који нису нужно повезани са саобраћајном матрицом града као што су улице или тргови. Цена изградње „несаобраћајних“ јавних простора нема исплативост у односу на цену некретнина што је затворило неке могућности у њиховој креацији или унапређењу. У случају да се ове особине не разумеју у потпуности од стране урбанистичких планера и носиоца јавних политика, остаће јаз који прати економске аспекте, будући да квалитетни јавни простори дугорочно гледано враћају вредност инвестиције јер се њихов квалитет доказано враћа на непосредно окружење (Njeri & Mukiri, 2016). Увиђа се широки спектар дефиниција и оне могу да говоре о различитим аспектима у зависности ко су корисници и које су активности доминантне.

Широко поље ограничава универзалан приступ и оставља могућност за накнадно тумачење. Зависно од времена у коме га изучавамо јавни простор може да носи и

сасвим супротна значења, па ће технолошки развој који доживљава своју експанзију отворити сасвим нова поља, почев од дефиниције употребе, до квантификације података, повезивања и укључења свих заинтересованих страна, али на крају и дизајна и имплементације најновијих решења.

2.2.2. Историјски приказ развоја отворених јавних простора као центар друштвених, културних и економских активности

Развој отворених јавних простора саставни је део развоја друштва кроз историју као средишта друштвених, културних и економских активности. Отворени јавни простори су основни и најстарији формирани елементи града и њихов положај и облик често датирају из времена знатно пре него објекти и парцеле који су постављени дуж њиховог правца пружања (Ђукић, 2021:17). Настајали су као централна места заједнице цивилизованог друштва, које је условљено одређеним нивоом заједничког искуства и заједничким очекивањима (Craford, 2000). Гледано од древних грчких агора и римских форума, па све до модерних тргова и паркова, били су кључни у обликовању структуре градова, али такође и друштвених интеракција и урбаног пејзажа. Окупљање већег броја становника направило је основу трговине, размене и културолошког диверзитета (Ziemelniece & Locmele, 2022). На самим почецима настајања јавних простора трговина је имала основну намену, што је омогућило на дуже стазе да се развије тренд али са упливом материјалне подршке и политичких утицаја. Трговци су путовали и до најдаљих познатих крајева и за одређену цену мењали своја добра, па је тиме отворен нов уплив за различите културе и народе који нису нужно имали директну везу са јавним простором на коме су се окупљали. Стога не чуди констатација Рене Мартина (René Martin), француског археолога и историчара који је изучавао античку Грчку, да је агора као јавни простор био толико мултифункционалан да је постао много више него обичан јавни простор, што опет говори о видљивом тренду подложном променама уместо статичних процеса (Martin, 1951).

Према најранијим записима и археолошким налазиштима, а касније и кроз еволуцију јавних простора од којих су поједини имали вишевековна трајања, доказана је теза о првим јавним просторима као местима за трговину. У сумерској цивилизацији постојала је главна трговачка улица и она је водила према централном тргу, док је из главне улице и трга кретало више споредних улица, такође са трговачком наменом (Kramer, 1967). На том примеру можемо да увидимо да се ради више о спонтаном

настанку јавног простора који је иницијално постао стециште окупљања пре него што је преузео друге активности и функције. Однос главне и споредних улица нам говори и о данашњим приликама где је чак и у модерним градовима таква структура заступљена. Узимајући у обзир економску вредност, главна улица је увек поседовала највећу вредност, све док тржиште није направило однос понуде и потражње таквим да би се трговцима исплатила и релативна близина главног коридора за окупљање људи. Такође, можемо да кажемо да се ради и о спонтаном зонирању где се купци оријентишу према месту, где се највише робе може купити, и то по могућству на једном месту. Улице које су преузеле намену трговине, размене и пословања су постала на тај начин магнет за све друге активности од којих је најочигледнија, макар у том времену, религијска функција. Тако се у мајанској, египатској и индијској култури главна улица успоставља као религијски коридор у коме се често централно позиционирају светилишта и храмови, а дужином улице се неретко врше процесије или друге ритуалне активности (Mamford, 2001).

Луис Мамфорд је детаљно описао древне цивилизације из чијих истраживања можемо да узмемо драгоцене увиде у даљу генезу јавних простора, али са неопходним освртом на генералну генезу првих градова, од чијих процеса не можемо да побегнемо ако желимо да разумемо развој градских урбаних микро локација. Након почетка пољопривредне револуције (оквирно пре 12.500 година), световне и духовне улоге поглавара су биле раздвојене, да би временом јачањем градова у економском смислу, будући се правио вишак производа и поспешивала робна размена и трговина, формирао изузетан утицај световне улоге власти. Узимајући у обзир да су најстарији градови ископани са одбрамбеним зидинама, можемо да увидимо да је вишак производа направио градове као својеврсну мету од стране освајача. Како је расла економска моћ древних цивилизација заједно са неопходности да се акумулирана добра и вишак производа одбрани, дошло је постепено до спајања цитаделе у којој се налазила световна у духовна власт, односно дошло је до њеног обједињења, па су владари на тај начин постали божанства или макар следбеници божанске улоге (Mamford, 2001). У смислу урбане структуре града то се сматра великом променом јер се тај тренутак истински може сматрати почетком растом градова преко богатства, моћи, религијских вредности, а тиме и неопходности јачања слике града која је у себи морала да представља све наведене особине. Јака слика градова је носила још један комуникациони елемент са становништвом будући да су тадашњи владари имали тенденцију да управљају са великим подручјима која су обухватала бројне и различите

народе. Најочигледнија места за интервенцију су постали владарска цитадела, храмови, и неизоставно јавни простори који су обједињавали људе и који су заправо дали моћ владару. Тиме је процес заокружен до данашњег дана где је јавни простор постао место које се мења и развија, одражавајући тачан склоп историјских, економских и културолошких вредности. Стога ћемо на многим местима у литератури пронаћи атрибуте који говоре и да су јавни простори и друштво у динамичној хармонији историјских промена, односно њихов производ (Nuriye & Lirebo, 2020). Структурирање јавних простора и укључивање различитих архитектонских форми које имају основну функцију креирања градског окружења водили су неминовно према процесима урбане промене (Kurochkina et al., 2022). Ови елементи, понекад и најситнији детаљи, временом су допринели визуелном и функционалном богатству градских подручја, стварајући просторе који подстичу друштвене интеракције и културне активности. Узимајући у обзир да су ти простори представљали слику града, друштва и владара, било је очекивано да ће јавни простори доживети све значајнију улогу у друштву као својеврсна позорница дешавања. Евангелидис (Evangelidis, 2014) тим поводом наводи да је у сваком граду у прошлости и садашњости унапређење јавних простора (модернизација, унапређење инфраструктуре, монументалност) представљало процес који је везан за функционалност и јавну слику града.

Организациона шема ране и класичне агоре имала је једноставну форму као отворен простор, централно позициониран у односу на сам град, прошаран ситним детаљима или споменицима предака, окружена грађанским и верским зградама, док се монументална архитектура везује так за касније периоде (Hölscher, 1998). Агоре су обично биле велики отворени простори, окружени зградама јавне употребе као што су стое (покривени ходници), храмови, и зграде за скупштине. Организација простора била је прилично слободна и често се развијала органски пратећи терен или већ изграђену структуру. Појединачни простори око агоре су имали правоугаону форму која је са неколико страна била окружена колонадама што је давало утисак централности и симетрије појединачних целина. У симболичком смислу агора је одражавала демократске вредности грчког друштва, слободу говора и политичку укљученост грађана. Од највећег значаја је пре свега централна улогу као место за трговину и економске делатности, што је отворило прилику за окупљање грађана (Evangelidis, 2014). Већи број људи је самим тиме са собом носио велики број различитих активности и интересовања чиме је постао и место за окупљање грађана и разговор о државним темама које су се индиректно тичале свих појединаца. Управо је

овај вид интеракције донео и неке од првих значајних демократских процеса друштва, будући да је сваки човек могао да изнесе своје становиште и представи га другим члановима заједнице. Хеленистички период је из наведених разлога донео са собом ширење уличног фронта главне улице превасходно због војних поворки што је наглашавало снагу и моћ, па се може рећи да се временом функција коридора мењала, према религијским објектима у старијим цивилизацијама, док се у хеленизму креће према јавним зградама (Mamford, 2001).

Слично грчким агорама, римски форум је био језгро грађанског живота, где су се одржавале различите активности укључујући политичке дискусије, судске поступке и комерцијалне трансакције. Занимљиво је истаћи да су грчки градови током римске владавине почели да се реновирају и уграђују нови елементи према новом духу времена, понекад са потпуно новим објектима који су одражавали нову културу коју су Грци асимилovali и што је постало саставни део новог идентитета (Evangelidis, 2014). Оставља се питање да ли би грчка култура и њихови јавни простори уопште преживели без такве асимилације, што може да говори, не само о насумичности процеса, већ неопходности простора да буде подложен промени и новим трендовима. Са друге стране римски форум имао је низ сличности са грчким јавним просторима, био је мултифункционални јавни простор у центру Римског царства, служећи као место за административне, правосудне, комерцијалне, и религијске функције. Био је централна тачка за важне друштвене, правосудне и политичке активности. Форуми су били више планирани и структурирани него грчке агоре, често украшени величанственим храмовима, базиликама (јавне зграде за судске и властелинске послове), тријумфалним луковима и статуама, па је представљао моћ и достигнућа Римског царства (Clarke, 1999). Градови у Риму су проширили досега главних коридора и не желећи да превише истакну споредне улице из практичних намена, уводи се ортогонални систем главних улица, тако што су на главној улици (кардо) лоцирани трговина и јавне зграде, а уведена је и ортогонална улица (декуманус) најчешће из војно-одбрамбених намена и начина на који војска може да се креће (Viae militares) (Milić, 1990). У симболичком смислу форум је представљао римску моћ, организацију и друштвену хијерархију (Flohr, 2020). Био је израз централизоване моћи и римског идентитета одражавајући строгу организацију и ауторитет, што нас опет враћа на велику посвећеност у креацији слике јавног простора који носи карактеристике садашњих или будућих аспирација државних и друштвених прилика.

Током средњег века, а слично као и у ранијим временима, европски градски тргови постали су истакнути као места за трговину у виду пијаца и тржница, као и верских процесија, одражавајући вишеструку природу коришћења јавног простора у то време. Средњевековни градови наслеђују античке и римске урбанистичке основе па су се на раскрсницама оне шириле и формирале тргове којима је на сличан начин у ранијим епохама доминирала црквена архитектура (Milić, 1990). Са стварањем популарности одређених јавних простора, ови тргови су често били окружени значајним зградама попут градских већница, катедрала и трговачких кућа, наглашавајући њихов значај у урбаном животу. Касније у периоду ренесансе дошло је до поновног оживљавања јавних простора са нагласком на уметничкој и архитектонској величини, као што се види на пијацама Италије, које су служиле као позорнице за приказ богатства и моћи водећих богатих породица или целих градова, односно државе. Уметничка достигнућа су такође били производ наведених карактеристика. Ренесанса формира урбанистичке детаље према узору на саму архитектуру зграда и објеката, али га такође и одликују формирање улица са строгим правилима регулације, изједначавања уличних фронтова, симетрију, итд. (Mamford, 2001; Ђукић, 2021).

Услед великог броја становника, урбанизам у Кини је још више тежио регулацији града, па ни улице и тргови нису били изузетак. Тако се до 8. века јављају градови правилне ортогоналне структуре које су имале од две до 6 главних улица, што ће касније бити узор и за јапанске градове где је главна улица водила према „краљевском граду“ и она је била најширег профила од 120 до 155 метара, а дугачка по неколико километара (Ђукић, 2021:53). Јавни простори у средњевековној Кини имали су важну улогу, пре свега у промоцији друштвене кохезије, омогућавајући интеракцију међу различитим слојевима друштва. Они су такође служили као места за ширење културе, образовања и религије, као и за економску трговину и размену. За време династије Танг трговина се премешта са тргова на главне улице и оне постају активне и атрактивне током вечерњих часова (Ђукић, 2021). Кинеска дрвена архитектура, као што су карактеристична четворострана дворишта изграђена током династија Минг и Ђинг, такође је у урбанизму и у детаљности архитектуре показивала снагу земље заједно са новим инжењерским методама (Fang et al., 2001). Неки од посебних знаменитости кинеске архитектуре тицале су се истицања културне одрживости у складу са народним и државним традицијама, што такође можемо да наведемо као рад на „слици“ града који представља жељене особине друштва.

Индустријска револуција је пратећи раста становника на ограниченем простору донела значајне промене у коришћењу и дизајну јавних простора. Брза урбанизација довела је до стварања јавних паркова у 19. веку, попут Централ парка у Њујорку и Хајд парка у Лондону, дизајнираних као зелене оазе за рекреацију и бекство од пренатрпаног и загађеног индустријског града (Loughran, 2018). У 20. веку функција јавних простора се проширила и укључила не само слободно време и рекреацију, већ и протесте и политичке покрете, враћајући изворну важност места које окупља велики број људи, а тиме илуструјући њихову улогу као основну платформу за грађански ангажман и изражавање. Данас отворени јавни простори настављају да се развијају са најновијим знањима у обликовању, али такође и са новим критеријумима потреба становника. Често се користи технологија и постављају се савремени принципи одрживог дизајна како би задовољили променљиве потребе урбаног становништва (Gehl, 2010). Јавни простори на тај начин остају кључни за неговање интеракција у заједници ако културних израза. У односу на првобитне просторе можемо рећи да се у мањој мери смањила економска активност као примарна функција, већ је акценат на постављању генералне слике града или друштва кроз унапређење квалитета живљења (Farr, 2008). У економском смислу настављен је раст вредности некретнина у близини квалитетних простора, одражавајући динамичну природу урбаног живота. На основу наведених примера видимо да јавни простори нису никада били одвојени од друштвених збивања и да су архитектура и урбанизам постали „позорница“ која представља друштво у одређеном временском трајању. Они су дефинитивно плод трајања колико и сама цивилизација па можемо рећи да је историјско читање друштвених промена утиснуто у њима све до данашњих дана. Иако се функција често мењала, циљ је остао исти. Тиче се развоја простора у коме ће десити интеракције, обогатити култура и развити економски потенцијал, а у најновије време унапредити и квалитет живота. Ако узмемо у обзир да су све наведене особине биле дефицитарне, или макар, да су одражавале садашње или будуће аспирације друштва или државе, можемо да се вратимо и у садашњи моменат како бисмо самокритично сагледали кретање према идејама као што су одрживост, зеленило и природност. Тема постаје још актуелнија нарочито ако погледамо да је у току и четврта индустријска револуција која изазива економску, друштвену и индустријску сферу, што је довело до појаве виртуелних простора, аутоматизације, паметних машина и сајбер-производних система (Lee et al., 2018). Такви напори говори о изгубљеним вредностима, а које друштво жели да врати. Одвојеност човека од природног окружења, заједнице, и свеобухватног

благостања формира правац за даљи развој теме јавних простора, док за будућност оставља непресушни извор могућности који ће одредити наше даље кретање у урбанистичком и архитектонском изразу.

2.2.3. Урбана морфологија отворених јавних простора

Будући да је тема отворених јавних простора довољно широка да не постоји универзалност у дефинисању, ми морамо да издвојимо основне карактеристике које чине један такав простор. Пре свега се издваја физичка структура као најужи оквир у коме су садржани сви други нематеријални аспекти. Физичка структура се стога може сматрати као најважнији елемент дефинисања отвореног градског простора из разлога што је она старија од функције (Ђукић, 2021:27).

У том погледу значајна је теорија урбане морфологије која се у свом историјском смислу ослања на три школе у којима се ова тема изучава и развија, а то су британска, италијанска и француска (Ђукић, 2021). Најзначајнији носиоци ових школа су Мајкл Роберт Концен (Michael Robert Conzen) из британске школе са његовим наследником Џереми Вајтхендом (Jeremy Whitehand). Они су развијали технику анализе града путем егзактне анализе урбанистичких образаца улица и структуре објеката. Иако нису непосредно сарађивали на заједничким пројектима у традиционалном смислу, обојица су допринели британској школи урбане морфологије која се још и зове Конценијанска традиција (Conzenian tradition). Рад Концена је оставио велики утицај на Вајтхенда, па се део његових истраживања налази у књизи "The Making of the Urban Landscape, 1992", која се сматра фундаменталном у области урбане морфологије. Рад Концена је значајан пре свега што његова метода укључује рад на картографији и анализи урбаних форми. Вајтхенд је касније наставио да разрађује тај приступ, примењујући га на бројне студије о развоју градова у Великој Британији и шире, узимајући у обзир историјске и савремене процесе планирања. Италијанску школу чине теоретичари Саверио Муратори (Saverio Muratori) и Ђанфранко Каниђа (Gianfranco Caniggia), који су сматрали да је град динамична структура која се мења и стога су пажљиво пратили историјску генезу урбане структуре. Мураторијев приступ био је целовит, па је он подразумевао детаљну анализу градских ткива, улица, тргова и зграда. Такође је изучавао социјалне и економске факторе који су обликовали градске просторе. Његов најзначајнији допринос је "Студија за радну методологију историјског града" (Studi per una operante storia urbana di Venezia, 1959), за коју се такође сматра да носи велики допринос у

области урбане морфологије. Мураторијев ученик, Каниђа, наставио је да развија идеју развоја теорија о типологије урбаних форми са додатним освртом на историјску генезу, пре свега типолошку анализу зграда и урбаних образаца. Његово најпознатије дело је "Град као организам" (*La città come organismo*, 1979) у којем истражује типологију и морфогенезу градских форми, при чему га упоређује са живим организмом са свим својим еволутивним фазама. Француска школа је базирана па принципима Версајске школе архитектуре где су назначавали процес анализе процеса урбанизације и архитектонских са тежиштем на социјалним односима, заједно са истраживањима у којој мери одређени простор утиче на социјалне односе и обрнуто (Ђукић, 2021). Версајска школа архитектуре је позната по свом утицају на развој француске баштенске и пејзажне архитектуре са посебном пажњом на симетрију, формалну организацију простора и контролу природног окружења. У контексту урбане морфологије, представници укључују историчаре и теоретичаре као што су Марсел Поже (Marcel Poëte) и Пјер Ласкеде (Pierre Lavedan), који су се бавили историјом и теоријом урбаног развоја у Француској. Марсел Поже је био један од пионира у студијама урбане историје у Француској и истраживао је развој градова и њихове историјске аспекте што се може сматрати сличним приступом као што је имао и Концен. Версајска школа је првенствено утицала на пејзажну архитектуру, па је њихов утицај на урбану морфологију индиректан, пре свега као фокус на организацију простора, симетрију и естетику.

Урбана морфологија данас игра велику улогу у организацији градова, што се нарочито одражава на разумевање кретања људи, њихових активности и њихових потреба. Истраживања се у великој мери и на отворене просторе и покушава да одговори како инфраструктура јавног простора омогућава или ограничава људску активност (Gehl & Svarge, 2013). Промене у структури града показују како се урбана подручја стално мењају како би испунила различите захтеве и потребе у њиховој функцији, друштву и животној средини (Сао et al., 2021). Роси (Rosi, 1988:114) наводи да је „улица једна правоугаона позорница где се одвијају сусрети, ћаскања, игре, свађе, завист, удварања и понос...“. Са друге стране можемо да видимо да није могуће заобићи функционалну улогу па се више актера може јавити да траже своје право у том простору. Тако су Леш и Фридман (Lash & Friedman, 1992) заговарали идеју да улица треба да има пре свега саобраћајну функцију при чему транспорт представља есенцијални циљ у граду. Такво становиште нарочито су искористили покрети који су апострофирали функцију града специфично за модернизам и капитализам. Мамфорд и Џејкобс исцрпно пишу о

приоритетизацији улица за аутомобиле у Северној Америци, где су аутопутеви исекли и уништили врло здрава урбана ткива (Mamford, 2006; Jacobs, 1961). Улица је уместо да постане простор који везује људе постала главна баријера, понекад и непремостива. Форма јавног простора је тако постала интегративни и незаобилазни део градског пејзажа па су настављена истраживања која би сагледала све карактеристике урбане структуре (Kropf, 1996). Кроф је истраживао карактер града за кога је сматрао да је одређен на основу структуре урбаног ткива, а нарочито према специфичним елементима као што су концепт урбаних образаца, комплексност образаца, хијерархија компонената, позиција грађених објеката према спољашњем фронту, као и према унутрашњем позиционирању унутар блокова, материјалима изградње итд. Кроф предлаже додатно синтезу знања које базира на радовима Концена и Каниђе, па идентификује основне елементе урбане морфологије преко употребе материјала, структуре објеката (зидови, кровови, детаљи), просторије и простори, зграде, парцеле, улице, блокови и урбано ткиво (Kropf, 1996:251).

Данашњи правци истраживања су се фокусирали на различите аспекте урбане морфологије, укључујући тродимензионалну морфологију као и просторну и временску еволуцију урбаних простора (Qiao et al., 2019). Тенденција је да се опишу простори који носе нематеријалну компоненту, као што су друштвене карактеристике, а показано је да је могуће валидирати их преко егзактних и нумеричких показатеља из физичког окружења (Zhang et al., 2013). Данас су за то задужене различите методе као што је фрактална анализа која представља начин за истраживање сложености градске структуре (Zhang et al., 2013; Chen, 2018). Фрактали, који су математички концепт, карактерисани су понављајућим узорцима на различитим нивоима, а примењују се у анализи урбаних подручја како би се боље разумела расподела простора, облик градских насеља и тенденције раста градова. На примеру фракталне анализе можемо да увидимо тенденцију отклона од традиционалних метода које нису у потпуности успеле да представе одређене карактеристике и обрасце у урбаним просторима. Предности ове методе се угледају у покушају да се изађе изван еуклидских (геометријских) погледа па тиме превазилази традиционалне погледе на урбане просторе, препознајући сложеност и себи сличне обрасце урбаних облика, а што су најранији истраживачи урбане морфологије у тој области такође установили. Потом се формира увид вођен подацима, односно квантификација података, што ће евентуално довести до резултата у смислу одрживости и отпорности (Chen, 2018). Циљ свим методама је да направе прилагодљиво урбано планирање са осмишљавањем дугорочне стратегије које

су прилагодљиве и флексибилне и које реагују на сложену динамику урбаног развоја. Истраживања која детаљно обрађују питања простора, доступности и коришћења урбаних отворених површина створили су вредан увид у урбани развој и квалитет живота у градским срединама (Woolley, 2005). Као што смо имали прилику да видимо у радовима ранијих аутора, тако можемо да кажемо да еволуција урбане морфологије није само физички процес већ и друштвени и културни феномен који је утемељен на физичкој структури.

Физичка структура може да варира у зависности од локације па се тако европски стил окреће према широким отвореним просторима, почев од паркова па све до улица и тргова, док се са друге стране густо насељена насеља у Кини ограничена просторним могућностима окрећу према малим и интимним местима јавних простора (Boyd, 1962). Контекст локације дакле веома утиче на развој урбане структуре, а подразумева аутентичан развој и трансформацију урбаних простора, укључујући зелене површине, урбана села и целокупне архитектонске пејзаже (Juidías, 2018). Локација и историјски континуитет су поставиле одређене геометријске карактеристике чиме су успоставили хијерархију у вредностима које нуде различити типови јавних простора као што су улица и трг (Krier, 1991). Планирање и изградња јавних простора у урбаним срединама има значајне импликације на добробит и квалитет живота урбаних становника па стога је неопходно истаћи важност да се ова питања истакну и обраде на најтемељнији начин.

Интеграција отворених зелених површина у насељима са вишеспратницама била је предмет анализе урбане морфологије где је показано колико наглашавање физичких карактеристика јавних простора утиче на људске активности и урбани пејзаж (Eizenberg et al., 2019). Урбано окружење је захтевало не само просторно уређење већ и осмишљавање најситнијих детаља који утичу на нашу слику о датом простору. Интеграцијом киоска, клупа, фонтана, светиљки, и других малих архитектонских елемената, јавни простори су постали приступачнији и пожељнији што је подржало стварање динамичних и одрживих урбаних простора (Kurochkina et al., 2022). Микро интервенције не само да су обогатиле естетику урбаног пејзажа, већ такође обезбеђују неопходну инфраструктуру за свакодневни живот градских становника, играјући тиме кључну улогу у процесу урбане трансформације. Истраживање улоге урбаних паркова данас има веома важну улогу у постизању одрживости, а фокусира се на значај зелених простора у градском окружењу за пружање различитих еколошких и друштвених

користи (Chiesura, 2004). Важност урбанизованих зелених простора подстакла је отпорност градова и учинила их својеврсним екосистемом (McPhearson, 2014). Поставља се питање да ли градови са својом физичком структуром могу издрже различите изазове у светлу глобалних промена као што су климатске промене, урбанизација, социо-економске промене и природне непогоде? Услед наглих промена угроженост често не може да се предвиди на најједноставнији начин, па су услед неразумевања тих процеса урбане средине постале још више угрожене. Стога је неопходно водити рачуна о човековој околини чувајући своје кључне функције и физичку структуру, што ће на крају резултирати и са успостављањем специфичног идентитета.

Ако узмемо у обзир немарну и непланирану (неконтролисану) градњу, схватамо значај физичке структуре која одржава вредности које су акумулиране у дужем временском периоду. Правилно и доследно планирање, регулација, грађевинска подручја, јавни простори, показали су се као неопходни фактори успешног функционисања целокупног града. Али не почињу сви фактори преко физичке форме, већ су то и друштвени обрасци који у повратној спрези утичу на физичку форму. Приватизација јавних простора је додатно утицала на то да се промени целокупна перцепција њихове основне физичке структуре, па се данас популаризују шопинг центри, затворени маркети и историјске локације (Day, 1999). Ђукић стога назива шопинг центре „сурогатима отворених јавних простора и трговачких улица“ (Ђукић, 2021:62). Јавни простори су тиме услед њихове приватизације добили тенденцију да се смање у свом квантитету и квалитету, па су се негативне карактеристике огледале у ограниченом приступу, повећању друштвених неједнакости, али и смањивање друштвених интеракција (Kohn, 2004). Са друге стране постоје и позитивне стране јавно-приватних партнерстава ако узмемо у обзир да је приватни сектор спремнији да улаже у јавни простор када такође има одређену контролу над његовим развојем и управљањем (Melik et al., 2009). Неке функције су при томе могле и да се поспеше у затвореним просторима на очигледан начин, као што је безбедност (Crawford, 1992).

Неопходно је узети ова запажања у разматрање будући да су јавни простори по правилу препуштени локалним управама на одржавање и финансирање, па је стога важно осмислити моделе како инвеститори могу да остваре профит али да један део врате на простор од чега би користи имала целокупна заједница. Урбана разградња је одувек била присутна и захваљујући њој добили смо аутентичне урбане целине које су

временом задobile сопствени идентитет. Данас се често преиспитује цена која прихватљива да би се веће промене допустиле и не може се са сигурношћу рећи који су фактори допринели тој разградњи. Последице су најочљивије на променама у понашању корисника и дизајна (Day, 1999). Ова појава се нарочито може видети у брзим урбанизацијама где је простор постао скуп ресурс па можемо да видимо да поред недостатка јавних простора, за оне који су постојећи, пате од деградације, претрпаности и несигурности, ускраћујући на тај начин становницима града приступ објектима за рекреацију и слободно време (Makworo, & Mireri, 2011). Не постоји консензус које су карактеристике условиле одређене последице, а резултати могу бити недоследни, некомплетни, а понекад и контрадикторни (Ellen & Turner, 1997:854). Иако је данас заступљен велики број истраживања на тему значаја физичке форме јавног простора, ми свакако нећемо моћи да кажемо да ћемо доћи до резултата које можемо универзално да применимо услед динамичке и променљиве нарави описаних урбана структура.

2.2.4. Идентитет јавних простора

Идентитет јавних простора се може сматрати једним од најважнијих аспеката које такав простор поседује, а може да буде изражен и препознатљив у мањој или већој мери. Појам јавног градског простора се може дефинисати преко идентитета који га обликује. Одређене карактеристике произилазе из физичке структуре и функције, док производ ова два аспекта чини културолошки аспект, а веза између њих је идентитет (Ђукић, 2021:26). У разним дефиницијама се издвајају одређени појмови који могу бити оперативни поводом његовог тумачења или непосредног пројектовања. Према Грему и Марвину (Graham & Marvin, 2001) идентитет јавног места се односи на јединствене карактеристике и атрибуте као што су дизајн, културолошки аспект и друштвена употреба. Такође, аутори додају да се састоји од колективне слике и репутације простора коју доживљава корисник. Други аутори додају и термине симбола који носе информације о нематеријалним вредностима као што су историја или култура (Zukin, 1995; Warnaby et al., 2008). У погледу колективног тумачења издваја се дефиниција у којој се говори о обликовању на основу економских, друштвених и политичких прилика који су одредили становници, туристи или пословни услови (Amin & Thrift, 2002). У литератури се издвајају термини пре свега као сећање или слика коју имамо о поједином месту и које смо имали прилику да видимо у претходним поглављима где су описана суседства (Galster, 2001). Највећа разлика се може пронаћи у степену

препознатљивости које посматрач носи са собом. То нам говори да на идентитет можемо да утичемо, не само са архитектонским обликовањем, већ и са нашим сопственим доживљајима, осећањима и меморијом коју градимо у његовом окружењу (Ђукић, 2021). Будући да се јавни простори прожимају кроз различите временске епохе, то је допринело и различитој перцепцији шта они значе у одређеном тренутку што дефинитивно говори о одређеној врсти континуитета који они поседују, а у њему су сва тумачења добродошла и сагледавају се заједно у пресеку времена, односно у садашњем тренутку.

Тако Крогер (Kroger, 2000) говори да је у питању субјективни осећај јединствености и непоновљивости, али пре свега као континуитет у свом настајању. Гледано према одређеним особеностима из којих препознајемо идентитет јавних простора Ђукић поставља три аспекта из којих они могу да проистекну: физички, функционални и културолошки (Ђукић, 2021). За физички аспект можемо да кажемо да произилази непосредно из физичке средине и физичких карактеристика у простору, док функционални произилази као последица активности које се у неком простору манифестују. Културолошки се везује за значај који појединци и културе везују за одређени простор, а налази се на релацији између меморије и идентитета простора (Ђукић, 2021:66). Ако говоримо о везаности посматрача за одређени јавни простор, ми говоримо и о емотивној условљености коју простор рефлектује на нас, опет преко својих атрибута, карактеристика или сећања (Zhang at al., 2020). У погледу урбанистичког планирања морамо бити свесни (можда и есенцијалне) важности развоја садашњих идентитета како бисмо могли да направимо оптимална решења која не би била у супротности са вредностима коју су већ уграђене у тај простор. На ту тему је значајан рад Вилијама Најла (William Neill) где говори о могућностима да непажљиво и непромишљено планирање може да уништи, или са друге стране, да унапреди постојеће идентитете (Neill, 2003). Најл такође заговара тврдњу да простори нису само физички атрибути већ поседују и нематеријалне као што су друштвене вредности или традиција. Поставља се питање да ли треба кренути испочетка и потпуно игнорисати, или чак потпуно избрисати, постојећи идентитет при чему би он био замењен са новим дизајном. Видели смо на примеру развоја грчких агора да је римска култура, иако је дограђивала нове елементе у новом духу времена, да је она заправо на тај начин одржала дуготрајност и сврсисходност тих простора (Evangelidis, 2014). Дакле, претходни идентитети нису брисани већ је створен одређен континуитет. Питање идентитета дакле није искључиво везано за идентитет *per se*, већ и за стање

припадности (Forrest & Kearns, 1999). Морамо да претпоставимо да би брисање претходних идентитета захтевало истинску промену која би морала да буде изазвана на драстичан начин, што свакако није немогуће. У том случају говоримо о остварењу идентитетских вредности преко утицаја на физичку форму и он не би био комплетан док сам простор не би ушао у ток друштвеног живота са новим утицајима и новим идентитетом. Најл говори да би такво стање заправо било погубно јер оно не поседује (или ограничава) способност за везивање корисника за дати простор (Neill, 2003). У томе се пре свега види уништавање историјских зграда и суседства са постојећим идентитетом тако да Најл спада у групу теоретичара који верују у симбиозу прошлости и будућности са обједињеним значењима. Кроф (Kropf, 1996) објашњава идентитет преко карактера града, при чему он не зависи само од посматраног простора већ зависи и од посматрача који поседује већ усађене вредности и предрасуде о датом месту. Оно што се може подвући као најзначајнији део јесте потенцијал који се истиче у локалној свести као гарант да ће одређене вредности бити саграђене преко људи који га чине. Са друге стране сведоци смо раздвојености у процесу планирања при чему планери, или други носиоци јавних политика, често са недовољно информација могу наметнути решења са недовољном партиципацијом грађана где би прикупили адекватне информације. Немогућност идентификације становника је довело до отуђења појединаца и различитих социјалних девијација које су изазивале отпор према месту што се може видети на примерима предграђа Париза, стамбених насеља са за социјално становање у Енглеској, насеље Pruitt-Iggoe у Сент Луису, итд. (Ђукић, 2021:38).

Занимљиво становиште можемо да пронађемо у књизи „Слике улице“ где се преиспитују друштвени и културолошки утицаји на слику коју стварамо о улици, односно јавном простору у коме се налазимо (Fyfe, 1998). Ту се такође истиче симболичка и културолошка компонента која заједно чине јединствену слику о којој је писао и Кевин Линч (Lynch, 1960). Поред тога што простор почива на различитим факторима, почев од локације до начина употребе, Фајф говори и о временској одредници која битно утиче на промену стања у коме се садашње вредности налазе. У историјском контексту одређене вредности се односе и на факторе утицаја и контроле над корисницима при чему се носиоци јавних политика нису увек водили идејом о идентитету као јавном добру, већ најчешће са позиције моћи и начина оптимизације жељених друштвених вредности. Будући да се на већини дефиниција и примера из праксе издвајају појмови на релацији меморије и идентитета, Адриан Форти (Andrian Fortu) се бави истраживањем односа између језика и архитектуре као комуникацијски

оквир и говори о томе да је архитектура заправо облик културолошке меморије (Forty, 2004). Однос меморије и архитектуре Форти сагледава преко различитих временских епоха у коме се манифестују. За период од античке Грчке и Рима говори да је био под утицајем славне прошлости одакле је и архитектура добила инспирацију, па се у конкретном смислу преносе идеје о истим стубовима са мањим варијацијама. У време ренесансе се такође слике везују за прошлост при чему је идеализују и шире њен просpekt, при чему се такође употребљавају физички архитектонски елементи и стилови. За време барока Форти увиђа да се прави благи отклон према прошлости јер нема превише „стариx“ могућности да понуди па се нови стил развија на темељима прошлог времена али са значајним додацима у воду орнамената и симбола моћи, што не чуди будући да је архитектура тог времена и описаног стила била скоро искључиво производ владајућих слојева који су преносили дух времена као симбол моћи и политичког централизма. Дакле можемо да кажемо да симболи играју врло важну улогу у коначној перцепцији идентитета. Чак је и Бринт описујући друштвене заједнице нагласио како активности грађана ојачане са колективним симболима креирају јак осећај идентитета (Brint, 2001:5). Модернизам са друге стране одбацује пређашње моделе и у самој основи стила на почетку 20. века формира нову визију будућности. Сам стил није довољан, већ се визија везује за употребу нових технологија и материјала, па се може закључити логичан след са обзиром да је за разлику од барока, жеља за приказивањем моћи, била недовољна, а да је модернизам пружао истински привид технолошке надмоћи. Каже се да је модерна занемарила вредност меморије у историјском контексту и окренула се према функционалности и будућности (Ђукић, 2021). Постмодернизам према Фортију настаје као неопходност у одговору на једноличност форме која је била у служби функције, па се враћа у благом заокрету према одређеним историјским вредностима што се може увидети са увођењем разноликости у стилу.

На наведеним примерима различитих поимања вредности идентитета можемо да увидимо да је веза прошлости, садашњости и будућности у блиској корелацији преко наших слика, сећања и идеја које имамо у одређеном тренутку. То не значи да су оне тачне или да у потпуности одговарају духу времена из кога се одређени мотиви екстрактују, већ је сама идеја довољна за њен утицај и инкорпорацију у садашњи дизајн. Из ових примера нарочито можемо да истакнемо вредности из модернизма, који је одбацивањем прошлости у стилу и начину производње, није успео да одбаци историјску слику, а односи се на слику претакања нове моћи, односно полета и снаге,

што би заправо био лајт мотив од антике па све до постмодернизма. Пруст (Proust, 1987) који се ослања на теоријска разматрања Раскина (Ruskin), пише о односима у уметности и друштву, па и моралу, говори да је физичка структура као окидач меморије и може служити као иницијална тачка, али услед комплексности друштвених и моралних вредности ми не можемо рећи који је тачан правац развоја будуће слике јер је тиме сам процес престао да буде насумичан и спонтан. Прустово разматрање се мора узети у обзир као једно од највреднијих у разматрању теоријског односа насумичности и детерминисаности о чему ће у наредним поглављима бити и више речи. На тој основи архитекте и урбанистички планери морају да узму у обзир да детерминисаност сопствених идеја и планова не може истински бити у процесу детерминисана до крајњих граница, већ да је архитектонски производ последица и случајних и непланираних збивања. Управо је та спонтаност одговорна за настанак аутентичног кода идентитетских целина, и оне нису специфичне само за јавне просторе, већ и за суседства, или чак било који други аспект који може да носи степен различите интерпретације (Taylor, 2012). Гледано у најширем смислу идентитет се може сагледати са три нивоа: ново локалних и глобалних слика, ниво приватног и јавног, ниво хетерогености становника (Zukin, 1995). Тиме се говори о неопходности отворених идеја различите интерпретације, или чак промене, при чему ће и најтврђи системи постати превазиђени ако се не дозволи флуидност и динамичност у временском настајању. Тему комбинације различитих слика и вредности можемо пронаћи и у истраживању Алда Росија који истражује однос архитектуре, урбаног дизајна и града (Rosi, 1996). Роси такође верује да је град одраз слика колективне меморије и свих друштвених околности које су је учиниле таквом каква јесте. Насупрот детерминизму град је скуп динамичких процеса који су подређени пре свега на начину живота његових чинилаца – грађана, који дају коначну реч о слици града кроз своје понашање, без обзира да ли свесно или несвесно, чиме настаје град колажа различитих стилова и вредности (Rosi, 1996). Један од најбољих примера у погледу идентитета града поставља урбаниста Кевин Линч са својом Књигом „Слика града“ где представља своју идеју о менталним сликама које становници поседују на основу грађене средине. У физичком смислу Линч поставља неколико физичких елемената који одређују структуру а засноване су на путевима, ивицама (границама), дистриктима (суседствима), чвориштима и знаменитостима (Lynch, 1960). Његова динамика се може сматрати изузетном ако се погледа кретање у идеји становника, а почиње од

дистрикта, односно суседства, који имају сопствену препознатљивост, а тиме и идентитет, док се кретање одвија са трасама према чвориштима и знаменитостима.

Јавни простори су тако постали чвориште интеракција и најразличитијих испреплитаних идентитета (Ruddick, 1996). На тај начин се враћамо на почетну претпоставку да се идентитети налазе у флуидној и динамичној форми кретања, односно и на Пруста који говори о одређеним насумичним процесима. Кретање становника може да буде контролисано, усмерено, па чак и командовано, али ће та акција увек почивати на слободној вољи која у себи поседује одређени степен аутономије, односно насумичности. Гел стога истиче значај културолошких образаца и специфичног урбаног контекста у споју са навикама које смо стекли (Gehl, 2008). То ће нам омогућити да креирамо менталне слике и мапе града одређене идентитетима што данас представља универзални принцип препознавања датог места према коме се не одређују само становници већ и сви други корисници, као што су туристи, пословање или управљачке структуре.

2.2.5. Употреба и функција јавних простора у улози посредника у комуникацији између грађана

Функција отвореног градског простора у најужем смислу подразумева садржај и активност јавне површине и физичке структуре које га дефинишу, док за основну функцију подразумева кретање и задржавање корисника. (Ђукић, 2021:30). Јавни простори су се кроз своју историју користили пре свега као физичка структура која је имала просторни капацитет да окупља, покреће, а непосредно и да поспешује комуникацију између различитих страна. Комуникацију можемо објаснити из неколико позиција зависно од посматрача, почев од обичних становника па све до комуникације становника са носиоцима јавне политике. Будући да си и најраније цивилизације имала аспирације према успостављању вредности које су биле жељене у друштву, или једноставно као приказ моћи и богатства, можемо рећи да је он представљао и својеврсни канал комуникације грађана са управљачким структурама. Снажна нематеријална компонента друштвеног и политичког живота није могла да се раздвоји од свих субјеката које такав простор окупља.

На основу многих теорија јасно је да је еволуција људске когнитивне способности започела са развојем језика као основно комуникационо средство (Nagari, 2014). Развој детаљности и јасноће у изражавању омогућио је квалитетан пренос информација које

су носили директну корист за преживљавање. Човечанство је морало да сачека развој језика, да би се на његовим основама развијали ритуали, религије и културолошки табуи. Језик данас посматрамо као основно комуникационо средство, али нисмо престали да користимо и друге помоћне симболе који нам помажу да јасније сагледамо свет који нас окружује. Симболе смо пронашли у свакој појединачној култури и свесни смо да је данас комуникација сачињена не само од језика, већ од многобројних симбола и значења који су прожети кроз историју. Можемо да кажемо да су отворени простор успешни докле год су они погодно место за друштвену интеракцију (Whyte, 1985). Ако узмемо у обзир да је тежња за комуникацијом, као и тежња за усавршавањем исте, заправо вечна и свеprisутна у интерпретацији модерног човека, ми морамо да увидимо образац који се заправо проналази у сваком могућем аспекту човековог постојања. Ако погледамо и пример египатских пирамида, и ако изузмемо хијероглифске записе који су заиста пронађене у изобиљу, да ли можемо да кажемо да је проста предметност и обликовност пирамиде заправо комуникација? Онда говоримо о архитектури као језику. Ми стога морамо поставити и друга питања која се тичу саме поруке, односно значења, које таква комуникација носи са собом. Главна градска улица је заједно са градским тргом постала центар непосредне комуникације. Индиректна веза говори да представља место где корисници желе да буду виђени и очекују да виде и сретну друге људе (Ђукић, 2021:62). Облици комуникације у овом случају играју улогу визуелне комуникације као облик невербалне комуникације. У том смислу прате се трендови који заједно са физичком инфраструктуром развијају својеврсни идентитет који позитивном афирмацијом утиче на меморију и осећања који нас везују за одређена места.

Будући да се на одређеном броју дефиниција и примера из праксе издвајају појмови на релацији меморије и идентитета, Адриан Форти се бави истраживањем односа између језика и архитектуре као комуникацијски оквир (Forty, 2004). Форти говори о томе да је језик примарна обликовна појава и да она игра основну спознајну улогу наше сопствености и света који нас окружује. При томе архитектура не игра мању улогу, већ напротив, служи као језик и начин изражавања као још дубљи и важнији облик комуникације. Ђукић наводи да културолошки обрасци носе духовну поруку свог времена, које се константно трансформишу и надограђују (Ђукић, 2021:37). На тој релацији се препознају сви актери који деле исти простор, а потом и исте вредности, чији смо значај могли да видимо на теми суседства. Успостављање система заједничких дељених вредности, ми можемо да кажемо да се ради о успостављању основа за дубљи

однос између корисника. Форти говори и о томе да је архитектура у том случају подложна једнакој интерпретацији као и сваки други текст који бисмо прочитали при чему архитектура није неутрална већ настаје као производ устаљених ситуација и вредности у друштвеном и културном аспекту (Forty, 2004). Ако говоримо о језику као начину комуникације, ми морамо да уврстимо и друге атрибуте као што је проток информација. Најпознатији теоретичар у овом домену оставио сматра се Мануел Кастелс (Manuel Castells) који говори о друштву и граду као мрежи која окупља све кориснике, што он назива „умрежено друштво“ (Castells, 1996). Кастелс је највећи део свог рада посветио теорији мрежа и комуникацији, где говори да комуникација није само пренос информација већ основни облик понашања који се налази у људској природи (Castells, 1996, 1998). На тај начин се такође сагледава градски контекст да не може бити одвојен од историјског и културолошког значења јер је то главни предуслов који диктира основни садржај и понашање његових корисника. У свом раду често представља град као комуникацијски систем, и који се заправо у својој основној структури није мењао кроз историјске епохе, па стога тврди да је то урођена карактеристика друштва (Castells, 2007:69-77).

На разним примерима можемо да видимо да са пажљивим проматрањем културе градова и становника, ми можемо да утичемо на поспешивање њихове организације са начинима који поспешују социјалну интеракцију и међусобну комуникацију (Gumpert & Drucker, 2007). Комуникација се у том случају не може гледати издвојено од осталих карактеристика, па ми даље говоримо и о транспорту као начину комуникације, почев од индивидуалног па до јавног масовног (Gumpert & Drucker, 2007). Стога Маданипур (Madanipour, A.) говори о томе да и јавна и приватна места у граду морају неминовно да буду обликована од стране друштвене интеракције базиране на културним дешавањима или политичким ангажовањем (Madanipour, 2010). Тако се истиче значај партиципације као основа за покретање друштвеног дијалога, при чему, дакле, било какав ангажман који укључује грађане поставља комуникацијску основу, а сама реализација јавног (или приватног) простора постаје производ те комуникације (Madanipour, 2010). На ту тему говори и Олденбург (Oldenburg, R.) који истиче значај микро локације које назива „треће место“ као посредника у међусобној комуникацији (Oldenburg, 1991). То могу бити и кафеи, барови, јавни простори, и они пре свега у том тумачењу имају сврху да релаксирају атмосферу са осећајем природног стања које бисмо имали у најинтимнијем личном простору. Иако подсећа на њега „треће место“ не може бити дом у коме живимо већ неопходно оставља простор за нов потенцијал

социјализације и друштвених вредности које емитујемо (Oldenburg, 1991). Такав простор дакле мора поседовати различитост, при чему бисмо отворили могућност за интеракцију са људима који не потичу из истог статуса или интересовања као и ми сами. Као и други социолози који пишу о јавним просторима или суседствима, Олденбург истиче осећај припадности као кључан, што нас такође може вратити и на Маслоу и тежњу за задовољењем основних животних потреба (Maslow, 1943). Такав приступ заговара укључење у планирању ових микролокација које ће свесно отворити људе нудећи им прилику да се повезују и задовоље своје друштвене тежње, а то је пракса која може да се регулише у сфери јавних простора са одговорним планирањем. Разлика у потребама између генерација различите старосне структуре није показала опадање међусобних интеракција и потребе за комуникацијом (Askari et al., 2014). На многим примерима европских градова можемо управо да увидимо тенденцију према новим вредностима који у себи носе вредности одрживости и инклузије, наспрам негативног примера у Северној Америци где су се градови временом претворили у „градове за аутомобиле“ са јавном политиком и законима који су фаворизовали, односно обавезали, зонирање са првенством за аутомобиле и паркирање (Mamford, 2006). Иако се у овом случају превозна средства могу карактерисати као алат за комуникацију, на примеру „трећих места“ увиђамо да је тај начин непотпун, недовољан, а можемо рећи и крајње погубан, јер урушава и дезорганизује суседство и друштво, односно јавне просторе (Jacobs, 1961; White, 1980). Као да Зимелови закључци о отуђењу и уздржаности у великим градовима нису били довољни, већ је и један од ретких начина комуникације – визуелна комуникација, укинута са уласком људи у мембране својих возила. На тај начин су се процеси негативних вредности убрзали и подстакли.

Из свега приложеног види се да је то двосмерни процес, што се на неки начин може да сагледати и као позитивна страна. Уколико он није поспешен и усмерен на прави начин, скоро па неминовно ће доћи до разградње односа у заједници заједно са дезорганизацијом урбаног окружења. Променом културолошких образаца они се трансформишу и прилагођавају глобалним трендовима (Ђукић, 2021). Према свему, можемо да кажемо да отворени јавни простори не представљају циљ, већ представља производ, што га на тај начин ставља у сличну раван као и суседство (Galster, 2001). Он може бити сагледан као медијум који појачава и одржава међусобну комуникацију упознајући лица која се сусрећу, а са тиме и њихове навике и културу. У развоју града Зарка (Zarqa) у Јордану, јавни отворени простори нису дизајнирани за висок и брз

пораст становништва, па град нема адекватне јавне отворене просторе. Као резултат људи су створили нове неформалне отворене просторе за бављење рекреативним и другим активностима (Jamhawi et al., 2020). Јавни простори се морају водити са идејом о динамичности процеса, али пре свега са идејом да представљају катализаторе нових вредности који ће грађани са сопственим консензусом мењати и трансформисати кроз време. То нас враћа на поруку коју шаљемо садашњим и будућим генерацијама, будућим корисницима простора које данас градимо. У њима леже записи нашег времена, у којима се види комуникација као основна друштвена карактеристика. Запис свакако остаје, чак и надживљава сам простор кроз мит или причу. Преко историјске парадигме па све до најновије технолошке парадигме, јавни простори су присутни и чини се да је њихово постојање старо колико и сам човек као друштвено биће. Јавни простори су вратили улогу посредника у комуникацији између грађана који захтевају нов начин размишљања са успостављањем нових вредности.

2.2.6. Закључна разматрања о отвореним јавним просторима

Џејн Џејкобс (Jane Jacobs) примећује да „рутинска, безобзирна, расипна, превише поједностављена решења за све врсте градских физичких потреба (а камоли социјалне и економске потребе) морају осмислити административни системи који су изгубили моћ разумевања, руковања и вредновања бесконачности виталних, јединствених, замршених и међусобно повезаних детаља“ (Jacobs, 1961:408). Према истом аутору појединац има задатак да препозна заједнички интерес и постане истински креатор своје животне средине што се може сматрати непревазиђеним обликом друштвене партиципације и виталности једног града. Путнам додатно запажа да физичка интеракција чланова у суседству носи вредност социјалног капитала и омогућава утврђивање заједничких вредности при чему лакше остварује заједничке циљеве (Putnam, 1993). Улога појединаца тиме може бити опредељена кроз партиципативни дизајн који се подразумева као кључан у смислу успостављања успешног и свеобухватног методолошког оквира у урбанистичком планирању. Слично запажање примећујемо и код Најцела Кроса (Nigel Cross) који запажа да су дизајнери заказали у предвиђању свих крајњих ефеката њиховог дизајна, што не би требало да се толерише и сматра неизбежним, при чему такође истиче грађанску партиципацију као могућност која би направила неопходну промену у размишљању (Cross, 1972:11). Јан Гел (Jan Gehl) говори о томе да се живот између зграда мења упоредо са променом ситуације у друштву. Основни принципи и критеријуми квалитета живљења у јавној сфери

показали изузетно константним, што отвара могућности за темељно разумевање индивидуалних позиција корисника (Gehl, 1987:7). Разумевање кретања и промене у социјалним односима у локалним заједницама може да добије одговор преко испитивања локализованог проблема пошто поседује димензију ојачавања и демократизације корисника (Panagoulia, 2017). При тому би се додатни резултати огледали кроз бољу информисаност корисника, али и управљачких структура које су задужене за њихову реализацију (Batty, 2013).

2.3. Методолошки принципи у пројектовању отворених јавних простора

Утицај корисника ће у потпуности одредити коначни изглед отворених јавних простора. Често можемо да видимо да корисници имају свест о квалитету окружења, али она је најчешће базирана на позитивном или негативном утиску. То може и да говори о томе да ни корисници нису свесни свих околности, па тако неке ствари које означавају квалитет могу да прођу неопажено јер се наводно подразумевају. Утицаји који су присутни могу да буду веома различити па је важно сагледати их на адекватан начин, а потом их и применити на пројекту.

Увидели смо временом да се највећи број случајева заснива на општим решењима па ако истински желимо да унапредимо јавне просторе, неопходно је укључити кориснике у свим фазама израде пројекта, као и у његовој имплементацији, иначе можемо да добијемо просторе који корисницима не пружа довољно квалитета који очекују. Стога ће наредна поглавља имати за циљ да преиспитају идеју квалитета јавних простора заједно са критеријумима и индикаторима који такав просто означавају. Занимљивим можемо сматрати истраживање које је спроведено у Медану у Индонезији где је установљено да највеће незадовољство влада услед лоше приступачности услед недостатка пешачких коридора и јавног превоза, при чему је већина посетилаца долазила моторним возилима (Nasution & Zahrah, 2014) Ови налази су указали на лош квалитет јавних отворених простора у Медану која су могла да буду избегнута да су примењени основни принципи у њиховом пројектовању које се тичу приступачности. У књизи "Психологија квалитета живота" аутора Јозефа Сиргија (Joseph Sirgy), представљена је детаљна анализа психолошких аспеката који леже у основи концепта квалитета живота (Sirgy, 2002). Сирги се сматра истакнутим стручњаком у пољу психологије па је истраживао како појединци перципирају квалитет живота, где је

дошао о важних закључака како на њега утичу различити психолошки фактори. Фактори који највише утичу долазе из социјалне, клиничке, здравствене и развојне психологије, где су појединци процењивали свој квалитет живота на основу личних вредности, циљева и испуњености потреба, истичући субјективну природу те процене. Кључне теме које је рад дефинисао су улога самопоимања и самосвесности, друштвена поређења као културолошки фактор, очекивања и ниво прилагођавања. Сирги је утврдио високу повезаност са специфичним индивидуалним областима који нас окружује попут посла, здравља, слободног времена и породице, наглашавајући високу вредност у међусобној повезаности између ових сфера и личног благостања. Све су то фактори који ће утицати на субјективну представу шта је квалитет живота и како се он може остварити у отвореном јавном простору. Иако сви фактори не могу да се ставе под исти кров, основне поделе и карактеристике могу да пруже одређени увид у начин којим треба приступити пројектовању, а касније и омогућити лакшу и прихватљивију експлоатацију јавних простора.

2.3.1. Квалитет отвореног јавног градског простора

Разумевање и побољшање квалитета јавних простора кључно је за развој одрживе и инклузивне урбане средине. Јавни простори као што су паркови, тргови, пешачке зоне и игралишта не само да пружају простор за одмор и рекреацију, већ и подстичу друштвену интеракцију. Може се прочитати да је урбани квалитет живота настао као резултат интеракције човека и урбане средине (Das, 2008). Јавни простори такође утичу на физичко и ментално здравље корисника (Brownson et al., 2005), а у великом броју случајева доприносе и економском развоју града (Addas & Alserayhi, 2020). Укључивање јавних отворених простора у развој урбане средине је тако постао саставни део одрживог урбаног развоја (Njeri & Mukiri, 2016). Перспективе из угла објективних фактора допуњују и субјективни па неки аутори укључују и термине као што су дружељубивост простора (Peattie, 1998) са особинама као што су опуштање, друштвени контакт, забава, слободно време или једноставно добро се забавити (Banerjee, 2001). Неки од показатеља квалитета живота могу бити одређени са нивоом задовољства корисника што није једноставан задатак будући да у јавним просторима влада хетерогеност различитих типова корисника, али и различитих потреба (Sirgy and Cornwell, 2001). Аскари са осталим ауторима (Askari et al., 2014:94) такође користи реч дружељубивост па наводи да су „јавни отворени простори постали живописна утопија која задовољава потребе свих људи без обзира на старосне разлике“. Интерпретација

јавног простора као утопије може да звучи врло прецизно у опису квалитета будући да основна идеја окупља све оне карактеристике које се могу сматрати да су уткане у човековој нарави, почев од слободе кретања, преко уграђивања елемената природног окружења, па све до упознавања и остварења друштвених интеракција. Из приложеног потврђена је теза да јавни простори повећавају квалитет живота (Madanipour, 1999). Квалитетни јавни простори су данас уградили у себе широк спектар активности па су корисници продужили свој боравак у њему (Gehl, 2002). Једна од суштинских особина које ћемо очекивати од таквог простора је удобност, што ће моћи да се сагледа кроз дужину времена које људи проводе у јавном о простору (Askari et al., 2014). Највећи проблеми се сагледавају у смањивању али деградације јавних простора услед убрзаног урбаног ширења (Hillsdon et al., 2006). Стога је неопходно разматрати нове начине како би се они прилагодили савременом времену и савременом човеку. Чињеница је да се са променом начина живота и јавни простори мењају (Siu, 2008).

Квалитет јавног отвореног простора може се посматрати из два аспекта: функције и физичке карактеристике. Функција се односи на порекло људи и њихове активности на јавном отвореном простору (Nasution & Zahrah, 2018). Отворени простор мора бити приступачан за све класе грађана негујући демократску атмосферу у прихватању заједничких потреба са одражавањем локалне културе и традиције (Carr et al, 1992). Поред тога неопходно је да задовољи потребе према узрасту, полу, етничке припадности и порекла (Yaman et al., 2021). Укључивање грађана се нарочито може сагледати у степену инклузије маргинализованих људи, као и људи са посебним потребама и са инвалидитетом (Kurniawati, 2012). У смислу функције неопходна је и потреба увођења и других нематеријалних компоненти у виду активности као што су друштвено-културне представе, фестивали, изложбе, или други догађаји на отвореном (Melik et al, 2007). Главни подстицај неким групама да дођу у такве места ће бити постизање осећаја благостања и опуштања (Cattell et al, 2008). Квалитет у том смислу се такође односи на употребљивост где неки посебни критеријуми могу зависити од задовољења појединачних потреба и перцепција, па би у сваком другом случају отворени простор могао да се сагледа као неуспешан (Carr et al, 1992). Кар са осталим ауторима (Carr et al, 1992:87-137) тврди да људи траже задовољење пет примарних потреба на јавним отвореним просторима. Оне обухватају удобност, опуштање, пасивно ангажовање са окружењем, активно ангажовање са окружењем и могућности за откривање. Осећај удобности додатно може да зависи од физичких фактора животне средине као што су заштита од ветра и сунца, или физичка удобност као што је урбани

мобиљар, или социјални и психолошки комфор са стањем мира и прихваћености (Askari et al., 2014). Социо-психолошка-удобност је дубока и свеприсутна потреба која се одражава као најважније искуство људи на одређеном месту. То је осећај сигурности, односно осећај да је особа на том месту није рањива (Carr et al, 1992, p. 97).

У смислу физичких карактеристика које одређују квалитет отвореног јавног простора велику улогу играју величина, облик и положај према осталим деловима града. Различита тумачења ће бити постављена ако је то случај са централним градским зонама, или стамбеним суседствима (Bogdanović Protić et al., 2019). Утврђено је да ће чак и регулисање брзине саобраћаја око слободних јавних простора подстаћи коришћење и употребу (Kaczynski et al., 2014). Друге студије су показале да јавни простори који су у себи садржали физичке карактеристике везане за рекреацију и шетање, носили су са собом већу сигурност од криминала, боље уређење саобраћаја, што се на крају одразило и на саму естетику окружења (Koohsari et al., 2013). Са друге стране људи који су долазили из сиромашнијих крајева и суседства наводили су често лошији приступ јавном отвореном простору заједно са лошијом безбедности (Jones et al., 2009). Становници могу да не виде јавни простор као висококвалитетан, чак и ако је категорисан са атрибутима које означавају висок квалитет (Koohsari et al., 2015). Иста студија пружа два потенцијална објашњења: 1) ако људи не користе јавни простор у довољној мери могу имати ограничену свест о карактеристикама и погодностима локације; 2) људи могу да формирају перцепцију према индивидуалним страховима и карактеристикама које су превише специфичне да би се убројале у категорију атрибута већ представљају неки његов део (нпр. страх од криминала, омладинска окупљања, пси без надзора, итд.). Кохсари са осталима такође додаје да једноставним уграђивањем нових карактеристика и погодности јавном отвореном простору не мора да значи да ће да повећавају њихову употребу (Koohsari et al., 2015:15). Дрвеће и баште, као једна од значајних природних карактеристика јавног простора, могу дати ефекат опуштања са самим погледом са уређеним визурама (Ulrich, 1984). Предност зелених простора неће бити сагледана само у психолошком фактору већ у томе што апсорбују угљендиоксид и прочишћава ваздух, као и важна улога у смањивању утицаја топлотних острва и укупне температуре у урбаном подручју (Villanueva et al, 2015).

Неке од карактеристика које нарочито издвајају квалитет јавног простора односе се на приступачност преко пешачких коридора и могућности за физичку активност (Sugiyama et al., 2015). Видимо да рекреација такође има велику улогу у квалитета

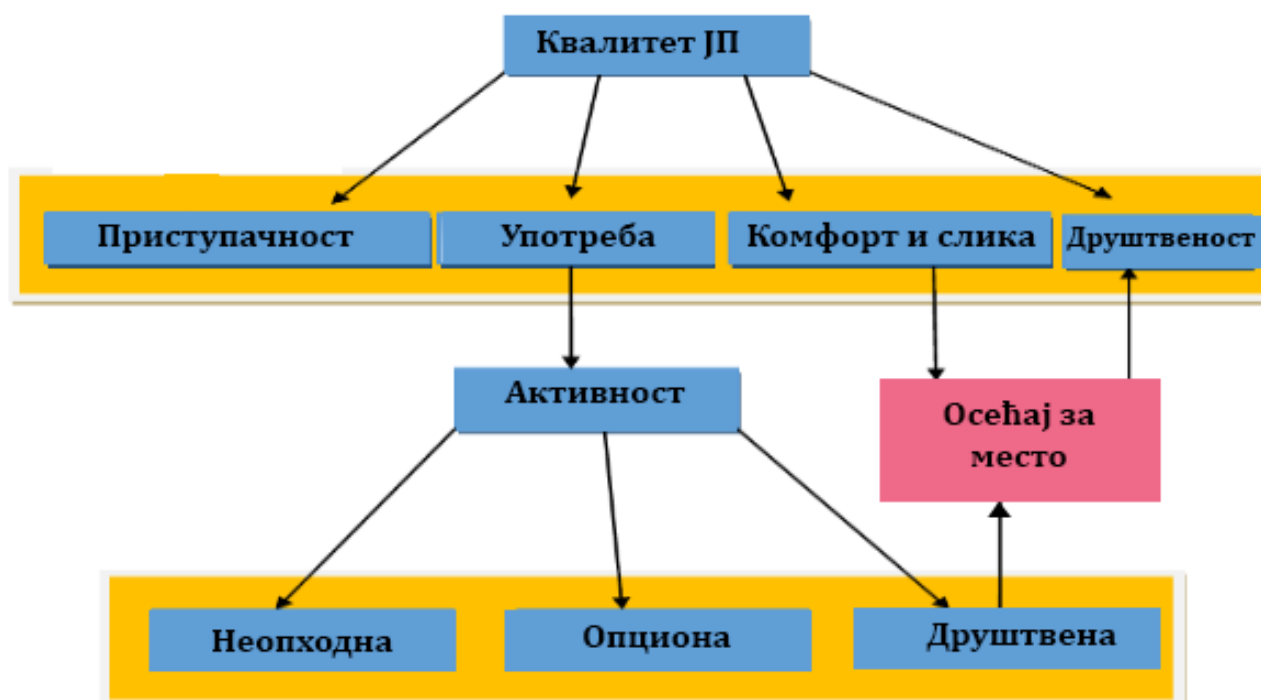
живљења (Marlin, 1992). У више наврата је доказано да је квалитетан јавни простор повезан је са физичком рекреацијом или могућностима за ходање по суседству, односно јавним просторима (Sugiyama et al., 2015; Chaix et al., 2014). Временом је у урбаним срединама постао евидентан пад у физичким активностима корисника па су јавни простори постали својеврсни индикатори једноставне и приступачне физичке активности (Brownson et al., 2005). Из прегледа преко 50 квантитативних студија показано је да близина парковима или игралиштима доприноси и већој физичкој активности корисника (Kaczynski and Henderson, 2007). Ако се погледа густина изграђене структуре у градовима можемо рећи да су јавни простори постали последње уточиште за становнике како би одржали своје здравље. Квалитативни докази даље показују да су близина, безбедност, естетика и одржавање важни атрибути за подршку физичкој активности (McCormack et al., 2010). У том смислу повезаност са физичком активношћу је могла бити остварена са отвореним просторима и пешачким и бицикличким рутама. Од природних елемената издвојиле су се шумовите области, водени елементи у природи као језеро или река, али и инфраструктура која је прилагођена као што су осветљење, сталак за бицикле или паркинг за аутомобиле, итд. (Schipperijn et al., 2013). Истраживања су додатно показала да код већине корисника најближи јавни отворени простор није био најчешће коришћени јавни отворени простор (Schipperijn et al., 2010). То може да говори о диверзитету јавних простора али и разлогом за додатну физичку активност. Свакако ће кључан мотив бити наша сопствена перцепција атрактивности простора који представља одређене особине са којима се идентификујемо. Друга истраживања су такође потврдила да величина и атрактивност локалног јавног отвореног простора у функционалном смислу може бити примамљивији корисницима него они простори који имају ближи приступ (Sugiyama, 2014).

У погледу старосне структуре најчешћи проблеми се могу сагледати у виду униформности у приступу где архитекте и урбанисти покушавају да направе превише универзална решења. Неки аутори ће истаћи да је заправо старосна структура једна од најважнијих категорија према којима се корисници могу делити (Askari et al., 2014). Ако смо у претходном делу дискутовали о рекреацији и здрављу у отвореним јавним просторима, за старију генерацију то може имати и већи значај јер њихово укључење у физичке активности директно утиче на њихов квалитет живота са доказаном већом дуговечношћу у том случају (Askari et al., 2014). Оно што можемо сматрати заједничким за све генерације јесте да ће јавни простори служити за упознавање нових људи, без

обзира што поседују другачије групације корисника (Thompson, 2007). У погледу млађих генерација додатно постоје велике разлике па се сматра погрешним када све младе људе третирамо као хомогену групу са истим потребама, очекивањима и искуством у јавним просторима (Thompson & Travlou, 2007:7). На неким истраживањима може да се види да су деца са приступом јавним отвореним просторима прилагођеним за свој узраст у кругу од 800 метара од куће имала већу вероватноћу да покажу већи степен компетенције, па је побољшање приступа јавном отвореном простору у суседствима постао најбољи начин за превенцију потешкоћа у менталном здрављу и промовисању компетенције у раном детињству (Alderton et al., 2022). Млађим генерацијама је било важније груписање и формирање одређене територијалности. Њихова улога у јавним просторима омогућава им да се истовремено играју и уче једни од других (Hall, 1959). Основна потреба се фокусира на упознавање, али у простору у којој неће бити изражено присуство старијих, генерација, па су у тим просторима такође хтели да пронађу место за јело, пиће, пушење, што би им донело осећај сигурности и приватности (Holland et al, 2007). За старије људе је такође карактеристично груписање, али такође са пожељним могућностима мањег сусрета са груписаним млађим генерацијама, али такође и постојање довољно места за седење, осветљење, тоалет и заштита од сунца, као остварење виталних потреба за задржавање (Pease et al, 2006; Holland et al, 2007). Иако су јавни простори отворени за све, не мора да означава и територијалност која се осваја (Obradović & Milenković, 2021). Обе генерације могу да произведу нежељене ефекте по питању субјективне перцепције комфора, па тако старијим сметају звукови, гласна музика и оштар језик, док млађима смета надзор, идеја ограничених слобода, приговарање.

Након наведених карактеристика квалитетних јавних простора опет се враћамо на тему удобности простора који је прихватљив за поједине групе. Наводи се да „Простор који је удобан и који се добро представља, означава место које има добар имиџ као кључ његовог успеха. Удобност укључује перцепције о безбедности, чистоћи и доступности места да корисници седе, ходају и пружају повољну слику живота заједнице. Комфор и имиџ су тиме у потпуности везани за квалитет простора са својим функцијама и физичким уређењем. Као резултат тога, квалитет отворених јавних простора може се лако препознати и привући много људи у јавни простор (Nuriye & Lirebo, 2020:3). Из истог истраживања може да се сагледа графикон са приказом како квалитет отвореног јавног простора утиче на квалитет града и живљења, односно како

са спрегом атрибута може да утиче на „осећај за место“, расту интеракција и друштвене активности.

Слика 1. Дијаграм квалитета јавног простора са припадајућим атрибутима (Nuriye & Lirebo, 2020)

2.3.2. Критеријуми за дефинисање методолошких принципа пројектовања

Пројектовање отворених јавних простора захтева свеобухватан приступ који у себи мора да садржи најопширније разумевања свих корисника и њихових потреба. Упркос бројним теоријама за отворене просторе које срећемо у литератури, јединствени критеријуми за квалитет отворених простора нису усклађени нити дефинисани једним оквиром (Bogdanović Protić et al., 2019). Да бисмо могли адекватно да разумемо и дефинишемо квалитет јавног простора, морамо пре свега да разумемо све физичке аспекте и друштвене аспекте животне средине што је понекад тежи задатак него што се може учинити (Campos & Oliveira, 2016).

Ако разматрамо на који начин треба да се утиче на дизајн јавних простора видимо да није могуће применити све параметре па је важно разумети локални контекст. Тако се у погледу корисника становници деле на кориснике који се циљано крећу услед регуларних обавеза и кориснике који слободно време проводе у јавним просторима (разнода, социјализација, рекреација, итд.) (Ђукић, 2021:85). Свака групација, укључујући различите старосне структуре тражи јединствени приступ у пројектовању

и планирању. Највећи број аспеката из којих можемо дефинисати критеријуме могуће је тражити на релацијама друштвених потреба у складу са основним вредностима које се могу применити по принципима урбане одрживости. Тако је већина истраживања одређена према критеријумима као што су сигурност, приступачност, комфор и инклузивност (Pradnyarasa, 2023). Неки од важних критеријума су одређени и са структуром физичке форме па се ту могу пронаћи атрибути као што су величина, облик и положај (Sugiyama et al., 2015; Kaczynski et al., 2009). Скуп свих атрибута и морфолошких аспеката се мора заједно третирати ради остваривања могућности провере стања отворених простора и утврђивања проблема и недостатака (Bogdanović Protić, et al., 2019). Квалитет живота, као општа премиса, пружа нам два начина за утврђивање индикатора, а то су: 1) објективни индикатори, мерењем стварног стања изграђеног окружења, природног окружења и постојећих друштвених и економских аспеката; 2) субјективни индикатори, мерењем и процењивањем шта људи мисле и како се осећају у датом окружењу. (Maclaren, 1996; Nasution & Zahrah, 2012).

Ако погледамо објективне показатеље, они могу да варирају у литератури и нећемо моћи да пронађемо оне који су универзално постављени. Различите друштвене и просторне околности ће одредити минималне и максималне могућности у којима је уопште могуће одређене интервенције спровести. Гледано у смислу препорука за зелене површине подаци су различити и препоруке варирају, па је тако светска здравствена организација (СЗО) поставила је минималну границу зелене површине од 9 m² по глави становника у урбаним срединама, Уједињене нације (УН) идентификовале су минималну границу зелених површина по глави становника као 30 m² по особи, док је Европска унија (ЕУ) услед нешто гушће урбане средине смањила препоруку на 26 m² (Kuchelmeister, 1998; Khalil, 2014). У Индији је тако предвиђено (као препорука) да најмање 33% подручја града буде прекривено зеленим површинама (National Forest Policy, 1988). На другим местима такође можемо да видимо планирану агенду за постизање циљева зелених простора, као што је амерички стандард „Tree City USA“, или кинески „National Garden City“, засновани на критеријумима као што су проценат зеленила у укупној површини града, проценат удела отворених јавних простора, итд. (Chaudhry et al., 2011). Индикатори су временом развијани и унапређени да би се проценио свеукупан квалитет градских пејзажа укључујући и јавне просторе који укључују диверзитет, еколошки значај и карактер различитих структура (Sowińska-Świerkosz, 2017). На основу неких истраживања квалитета градског пејзажа утврђено је шест индикатора од којих је три проистекло из карактеристика

резиденцијалних објеката, по једна из урбане инфраструктуре и зелене инфраструктуре и једна из природних елемената као што су водене површине, шуме, или др. (Gavrilidisa et al., 2016). Потом је одабрано пет елемената који могу да представљају индикаторе квалитета урбаног пејзажа, одакле четири представљају отворене просторе, зелене површине, паркове и игралишта, као и вегетациони диверзитет, док је последњи сагледан из аспекта густине становника. На основу наведених индикатора направљен је покушај да се синтетизују у композитни индекс за процену квалитета урбаног пејзажа који се користи као егзактни показатељ (Kumari et al., 2019). До сада су направљена и друга обимна истраживања која би утврдила квалитет градских пејзажа преко индекса квалитета како би се унапредио квалитет живота и одрживост (Cassatella & Peano, 2011; Garau & Pavan, 2018; Gavrilidisa et al., 2016). Последње време одликује још егзактније утврђивање ових података са анализом преко нових технологија као што су сателитски снимци и ГИС о чему ће више речи бити у наредним поглављима.

У смислу субјективних индикатора на појединим истраживањима квалитет је испитиван са учешћем корисника где су требали да искажу који су то фактори који представљају за њих највећу вредност (Yaman et al., 2021). Селектовано је седам елемената одакле су најзначајнији критеријуми оцењени, гледано редом од највећег значаја: приступачност, просторне карактеристике и дизајн, сигурност и безбедност. Нижим оценама су оцењени, гледано редом: објекти, појединачни пејзажни елементи, одржавање, могућности за рекреацију и игру. Према истој студији аутори стога истичу да је за стварање успешних јавних отворених простора наглашена пре свега важност физичке структуре, друштвених активности, инклузивности, друштвених интеракција и карактеристика дизајна (Yaman et al., 2021). Разлика између субјективних и објективних индикатора се може видети на последњем примеру где одржавање јавног простора имало најмањи одзив, будући да су они већ одржавани у некој мери, а што би према објективним параметрима био један међу првим атрибутима. У случају да говоримо о крајње неодржаваним просторима, тиме би и субјективни индикатор био доста више позициониран. Према свему долазимо до закључка колико је неопходно разумевање свих фактора који утичу на изградњу отворених јавних простора како би се могла осмислили што ефикаснија решења која у већој мери одговарају корисницима. Неки од проблема који настају услед недовољног разматрања свих фактора односе се на недостатак флексибилности, недостатак привлачности или лоше или неадекватно одржавање, што би на крају дугорочно утицало на њихову разградњу и уништавање

(Bogdanović Protić, 2009). Промене могу бити остварене преко утицаја планера и доносиоца одлука преко усмеравања токова ресурса заснованим на новим проценама у развоју атрибутских особина, што говори да се главни извор промене у јавном простору, на сличан начин као и на суседству, може налазити изван сопствених оквира (Galster, 2001:2122).

У односу јавних простора и урбане морфологије уско се повезују атрибути повезани са концептом урбане отпорности и одрживости, јер се градови прилагођавају еколошким и социо-економским изазовима при чему се труде да задрже свој функционални и структурални интегритет (Сао et al., 2021). Проблем се додатно проналази у прецизнијем одређивању тачних пропозиција корисника, као што може бити старосна структура или тип корисника који су поменути у ранијем контексту. Нажалост се у пракси може видети да значајан број урбаниста и планера сматра да је успешан јавни простор онај који је одређен као простор за старије људе (Valentine, 1996). На другим истраживањима показано је да млађа популација има потпуно другачију перцепцију јавног простора (Askari et al., 2014). Квалитет простора и његова потреба се односи на употребљивост у према критеријумима која зависи од потреба и перцепције корисника који га чине. Ако то није случај јавни отворени простор постаје бескористан и неуспешан (Carr et al, 1992). Просторну организацију и дизајн јавног места даље је неопходно усагласити са градским контекстом што ће евентуално допринети и оптималној функционалности (Shafique & Majid, 2021). Стога је важно одредити који су то елементи физичке структуре који могу да одговоре на успостављене критеријуме у јавним просторима. Богдановић Протић је на истраживањима отворених простора у односу на високе стамбене објекте екстраковала релевантне критеријуме који могу бити примењени као универзални за суседства или јавне просторе (Bogdanović Protić et al., 2019). Додатно је успостављен опсег смерница у дизајнерској и функционалној пракси које би помогле у сагледавању тражених атрибута и прилагођавању аспеката функције и дизајна према потребама становника. Подручје односа стамбених и отворених простора може бити занимљиво тле јер оно прави паралелу са суседством, односно предвиђање хетерогених структура корисника и старосне доби. У истраживању се наводи чак девет аспеката квалитета отворених простора из којих ће бити издвојене мере које могу да буду примењене на ширем пољу теме отворених јавних простора:

1. **Јавно-приватно разграничење:** Раздваја се приватно и заједничко, али и полу приватно и полу заједничко. На тај начин се успоставља систем реда и одговорности. Дугорочно се особине могу вратити на неке карактеристике као што је одржавање, а избегава се преплитање улога јавних или приватних лица.
2. **Употребљивост, разноврсност и доступност:** Кључни принципи везани за овај аспект квалитета су: доступност, мулти функционалност, добар урбанистички дизајн, одржавање отворених простора и усклађеност са потребама корисника, разумљивост, распоред пешачких стаза, понуда различитих врста активности и садржаја за различите старосне категорије корисника.
3. **Урбанистички дизајн:** Кључни принципи доброг урбаног дизајна су урбана опрема, уређење, материјализација, варијабилност и флексибилност. Истиче се да се посебна пажња треба посветити комуникацији у простору па би требало да буде и урбана опрема дизајнирана за контекст свакодневних активности.
4. **Здравље и удобност:** Наглашава се да повољна микроклима зависи од присуства вегетације, пејзажне оријентације, топографије, врсте поплочавања и присуства водених површина. Ефекти се могу видети као визуелни комфор, ваздушни, топлотни и акустички комфор, а могу бити остварени са правилном оријентацијом отворених простора и адекватним урбанистичким дизајном, постављањем просторних елемената који пружају заклон од сунца, ветра и нечистоћа као и планирано озелењавање.
5. **Безбедност:** Основне мере могу бити адекватно осветљење отворених простора, способност контроле и јасне границе простора, диференцијација пешачког од моторног саобраћаја, превенција антидруштвеног понашања, добар урбани дизајн, редовно одржавање.
6. **Приватност и територијалност:** За постизање аспекта приватности наводи се јавно-приватно разграничење, персонализација према потребама корисника, просторне могућности за интимност, мир, хармонија, тишина, заштита од буке, осећај сигурности.
7. **Социјални контакти и добросуседски односи:** Постиге се применом квалитета у урбанистичком пројектовању и дизајну, изградњом простора за седење и окупљање, адекватном дистрибуцијом и уградњом адекватне урбане опреме. Описани простори морају да укључују и опрему за окупљање, састанке,

заједничке активности, друштвене игре, комуницирање са другим корисницима омогућавајући учесталост коришћења отвореног простора, учешће станара у уређењу и одржавању отворених простора ради упознавања и учвршћивања друштвених веза.

8. Визуелно-естетска корист: Постиге се са добрим урбанистичким дизајном са којим би корисници могли да се идентификују, просторни и амбијентални интегритет, атрактивност простора, разноврсност, присуство природних елемената.

9. Одржавање: Истиче се кроз изглед и хигијену отворених простора што утиче на задовољство корисника, док дуготрајно занемаривање може довести до континуиране девастације (Bogdanović Protić et al., 2019).

2.3.3. Композиција отвореног јавног простора

Тема композиције отвореног јавног простора обухвата широк спектар елемената који се узимају у обзир како би се створили функционални, естетски привлачни и одрживи јавни простори који задовољавају потребе и жеље заједнице. Основни циљ је стварање простора који подстиче интеракцију, рекреацију, опуштање и уживање у природном окружењу, док истовремено унапређује квалитет урбаног живота.

Најважнији елементи се могу сагледати у виду *интеграције са урбаним ткивом* на нивоу целог градског простора. Иако јавни простори могу бити сагледани као појединачни елементи, у ширем смислу влада императив да буду успешно интегрисани у шире урбано ткиво. У физичкој структури издвајамо фиксне елементе: објекти, улице, тргови, блокови; и полуфиксне елементе: покретни или делимично покретни елементи, мобилијар, зеленило (Hall, 1996). У досадашњим истраживањима најчешће су коришћене студије коришћењем метода испитивања удаљености и кретања појединаца према најближем простору, док је према другим испитивањима која узимају у обзир већи параметар са различитим јавним просторима (слика 1) оставила сасвим другачије резултате, где смо видели да најближи јавни простори не значе нужно и већу привлачност за кориснике (Kaczynski et al., 2014; Koohsari et al., 2015). Ови аспекти композиције најчешће подразумевају добру приступачност и повезаност са окружењем изван јавног простора. То подразумева раздвајање моторног саобраћаја и јавно приватних целина, што ће на крају омогућити пешацима, бициклистима и другим корисницима олакшано коришћење и стварање боље слике о њима, омогућавајући им

лаку доступност (Nasution & Zahrah, 2014). Структура улица и других јавних простора треба да се компоује у складу са природним токовима кретања и задржавања људи што ће имати за резултат угоднији боравак у самом простору али и мање саобраћајне проблеме и друге функционалне проблеме у ширем окружењу. На тај начин смо добили и могућност да се развију неформални просторе који потичу из културолошких образаца. Гледано према старосној структури код старијих генерација ходање је доминантна физичка активност па су стога и пешачки коридори нешто што се може узети као универзално примењиво решење (Thompson, 2007). Данас се старом праксом сматра мерење удаљености јавног отвореног простора од корисника са коришћењем праволинијске (еуклидске) удаљености, па је главна замерка што ова метода често игнорише неправилне руте.

Истраживања су показала широку лепезу могућности кад су јавни отворени простори интегрисани у добро повезаним улицама утичу и на повећану физичку активност корисника (Schipperijn et al., 2010; Koohsari et al., 2015). Јако важни елементи у композицији могу да представљају њухову *флексибилност и мултифункционалност*. Флексибилност се може огледати у могућностима да се спроведу различите активности успостављене према различитим потребама корисника. Почев од мирних зона за опуштање и читање до активних зона за спорт и игру. Данас се сматра стандардном праксом која посматра отворене просторе као просторе са широким спектром активности (Rivlin, 1994). Дугорочно би могућност адаптације и различите употребе омогућила шири спектар могућности за адаптацију у смислу временских прилика и годишњег доба што би знатно проширило употребну вредност и учинила ове просторе динамичним и дуготрајнијим. Ако посматрамо аспект физичке активности јавни отворени простор може утицати са најмање три начина, као директно окружење где се људи се баве физичком активношћу, као дестинација на коју људи активно путују или се може користити као део руте кроз коју треба проћи да бисте стигли до другог одредишта (Koohsari et al., 2015) (Слика 2)

Док већина студија користи сам парк као централну одредницу у одређивању броја посета (Kaczynski et al., 2014), постоје и студије које мере раздаљину до улаза у јавни простор (Schipperijn et al., 2010), па стога Коохсари, наводи да то не узима у обзир величину и облик јавног простора који може да садржи различите тачке приступа у складу са различитом употребом простора (слика 3).

Још један од важних аспеката се може огледати у имплементацији *зелених површина и других природних елемената*. Зеленило има кључну улогу у композицији јавног простора јер враћа природне елементе у животно окружење који су дубоко уткани у људској природи и потреби. У историјском контексту можемо да видимо ту тенденцију на примеру реконструкције Париза у 19. веку када су архитекте добро разумели важност отворених пешачких коридора и зеленила па су унапред одредили локације за отворене просторе који би касније испунили са зеленилом, парковима или другим отвореним просторима који и данас имају велику употребу и обликују специфичан идентитет грађене средине (Knorr, 2011). Осим што доприноси естетици, природни елементи као што су дрвеће, травњаци и водене површине пружају хлад, побољшавају квалитет ваздуха, смањују температуру уже околине, доприносе биодиверзитету и умањују ефекат топлотних острва (Villanueva et al, 2015). Резултат се односи на социопсихолошке погодности које доприносе у живописности града и укупном здрављу становника (Chiesura, 2004). Једна од важних композиционих карактеристика подразумева и простор који утиче на *социјалну интеракција и инклузивност*. Јавни простор треба да подстичу друштвену интеракцију између различитих типова корисника где се они међусобно суочавају са различитим групама људи, прате различите догађаје и размењују искустава што ће на крају допринети и међусобној културној толеранцији (Holland et al, 2007) или чак у проналажењу партнера (Noorda and Veenbaas, 2000). Дизајнирање простора мора бити предвиђено за све класе људи без обзира на етичност или друштвени статус. Ова карактеристика има изузетан значај ако се види да уколико друштвене прилике доминирају у отвореним просторима, физичка привлачност ће бити од мањег значаја за ову групу корисника (Askari, 2014). Остаје велико питање колико су данашњи јавни простори прилагођени за групе са физичким потешкоћама које могу бити лишене могућности за комуникацију, размену идеја и задовољавање основних друштвених потреба (Koohsari et al., 2015). Разлике које укључују старосну доб морају да предвиде појединости и специфичности како би простори били привлачни и удобни за дужи временски период. Високо квалитетни јавни отворени простор има тенденцију да задржава људе што може да буде један од индикатора (Gehl, 1996). Сигурност и безбедност се додатно у овом аспекту могу сматрати есенцијалним атрибутима квалитета јавног простора (Cattell et al, 2008). Композиција је такође одређена са вредностима успостављеним на темељима естетике и идентитета. Естетски изглед јавног простора доприноси укупном визуелном идентитету града и треба да одражава локални карактер и културу (Ђукић, 2021).

Дизајн треба да направи простор препознатљивим делом урбане средине што би се на крају одразило и са утврђивањем његовог идентитета. Често се наглашава се да је потребно још истраживања како би се дизајн јавних простора унапредио са атрибутима који привлаче и подстичу употребу јавних простора (Koohsari et al., 2015).

Врло битне карактеристике композиције јавног простора су садржане у могућностима за *одржавање и отпорност*. Дугорочна одрживост зависи од квалитета материјала, ефикасности одржавања и отпорности на променљиве временске услове и интензивног коришћења. Материјали и конструкције се бирају на основу локалног контекста као део шире интегралне средине, али са неопходном трајношћу која подразумева једноставно и приступачно одржавање. Расподела улога преко јавних служби има велики утицај на поспешивање ових карактеристика будући да у јавно приватном раздвајању могуће је доћи до преплитања или непостојања неопходних улога које врше послове одржавања. Будућа истраживања концепције ће бити оријентисана на унапређењу концепта приступачности јавног отвореног простора који комбинује физичке и друштвене атрибуте (Koohsari et al., 2015).

3. ТЕОРЕТСКА ПОСТАВКА КОЛАБОРАЦИОНИХ АКТИВНОСТИ КОРИСНИКА: ПРОБЛЕМИ И ПОТЕНЦИЈАЛИ

Идеја о заједничкој колаборацији настаје на темељу стварања заједничке вредности као облик стварања додатне вредности. У судару различитих страна и интереса, Чарлс Сноу (Charles Snow) подвлачи да „тачка сукоба два предмета, две дисциплине, две културе - две галаксије, требало би да произведе креативне шансе“ (Snow, 1993:72). У том случају важно је разумети да се креативне шансе базирају на обостраној користи где ће оба ентитета пронаћи довољан подстицај за учествовањем. У погледу укључења корисника у урбанистички пројекат, Анри Лефевр (Henry Lefebvre) се радо окреће према шансама које настају као производ грађана, па у својој критици модерног пројекта говори да архитектура и урбана средина не почивају само на „интелектуалним презентацијама“ и пројектима на „празном папиру“, па је неопходно укључити човека у све фазе пројектовања, чиме враћа фокус на индивидуални значај појединачног корисника (Lefebvre, 1991:200). Према ситуационистичком мишљењу, Џејн Џејкобс заступа становиште да појединац има важан задатак да препозна заједнички интерес и постане истински креатор своје животне средине што се може сматрати непревазиђеним обликом друштвене партиципације и виталности једног града (Jacobs, 1961:408)..

Улога појединаца тиме може бити опредељена кроз партиципативни дизајн који се подразумева као кључан у смислу успостављања успешног и свеобухватног методолошког оквира у урбанистичком планирању. Слично запажање као код Џејкобс примећујемо и код Најџела Кроса (Nigel Cross) који запажа да су дизајнери заказали у предвиђању свих крајњих ефеката њиховог дизајна, што не би требало да се толерише и сматра неизбежним, при чему такође истиче грађанску партиципацију као могућност која би направила неопходну промену у размишљању (Cross, 1972:11). Запажена је дакле све већа улога који играју корисници у разним друштвеним сферама, док је пракса доброг пројектовања померила своје тежиште према методама које подразумевају укључење различитих страна у процес планирања. Такав приступ није настао случајно већ као последица централизованог система у дугорочном доношењу одлука у 20. и почетком 21. века где је централна полуга моћи имала врло јак одраз у планирању и која у великом броју случајева није могла да одговори на захтеве локализованог проблема (Salingaros, 2005). Додатни проблем се односи на услове који често фаворизују економски интерес, што даље може да прати низ последичних

околности као што су неједнак развој, ексклузивност или увећана економска сегрегација, док се предност коју поседују грађани види у поседовањем локалног знања и у малим идејама које се најчешће односе на конкретне проблеме (Panagoulia, 2017).

Ако бисмо желели да унапредимо процесе који се у крајњој линији односе на човека, онда морамо да уведемо истог човека и на прву линију на почетку стварања истог процеса. Теорије колаборације које су започеле са идејом партиципације развијале су се годинама па смо добили неколицину практичних теорија успешне колаборације у сферама које су имале довољно велику слободу да их примене као што су теорија кокреације (co-creation) или теорија кориснички оријентисаног дизајна (UCD). Централизовани системи су стога остали у сферама јавног утицаја и јавних политика, док је економски оријентисана привреда, као што је индустрија или маркетинг, радо усвајала решења која су се враћала на увећање сопствених прихода. Једна од кључних промена коју смо могли да уочимо јесте реорганизација управљачке структуре са преласком са вертикалних централизованих управљачких система на хоризонталне. Обе стране су показале одређене предности и мане, али свакако са предностима које су моментално пронашле одговарајућу примену.

У погледу урбанистичког планирања можемо рећи да су промене ишле доста споријим темпом у односу на привреду. Први аспекти коју су усвојени у том погледу односе се на јавну партиципацију, која се данас сматра саставним делом демократског друштва. Кроз неколико деценија та пракса се показала и више него успешном, па можемо очекивати њен опстанак са тенденцијом даљег развоја. Са друге стране привреда је кренула даље од основне јавне партиципације и омогућила је корисницима да не буду само учесници, већ са активном улогом у креацији производа који користе. Тиме је остало отворено питање корисничког доприноса у креацији урбаног окружења које никада на темељан начин није разрађено нити установљено као стандардна пракса. У привреди су таква решења доказано показала непревазиђене могућности иновације. Овај рад ће у наставку имати тенденцију да отвори тему грађанске колаборације преиспитујући начине на који се корисничка иновативност може искористити у сврси креације животног окружења, односно иновативног учешћа у развоју суседства и отворених јавних простора.

3.1. Друштвена организација

Друштвена организација се односи на систематично уређивање односа и структуре унутар друштва које омогућавају његово функционисање (Elder-Vass, 2007). Најчешће се односи на групе појединаца у којима су утврђене одређене норме понашања, али такође, као функционални ентитет који носи спремност на прихватање улога који тај систем могу да одржавају. Друштвене структуре су базиране на друштвеним односима при чему се истиче неопходност у комуникацији, повезаности и интеракцијама чланова. Истичу се две категорије особина као друштвени односи и друштвена структура (Elder-Vass, 2007). За поједине истраживаче обе особине могу да означавају исти појам (Porpora, 2007), али ипак раздвајају се у мноштву атрибута који их описују у различитом маниру. Док су односи разумљивија категорија за коју се индивидуално можемо везати, тако са друге стране није лако сагледати структуру која се налази изван индивидуалног корисника и мора да се сагледа преко групе. Према томе друштвени односи се могу сагледати као појединачне особине, али структура се најчешће сагледава као целина (Williams, 1976). У том контексту можемо да закључимо да ће друштвена заједница као склоп моћи да поседује и сасвим различите карактеристике од људи који их чине. Друштвене структуре у том погледу играју велику улогу јер је тиме њихов утицај обострани. У смислу урбаног окружења ми морамо оба аспекта да сагледамо истовремено како бисмо могли било који простор да пројектујемо на одговарајући начин, почев од индивидуалног осећаја за место па све до заједничких друштвених структура, где су оба ентитета воде као корисници простора.

Променом друштвених околности као што је раст употребе комуникационих технологија променила се перцепција друштвене организације (Aykurt & Şeşen, 2017). Промењива категорија друштвених односа оставила нам је пуно простора у коме се нове теорије морају поставити, али неретко то значи и да се преиспитају старе. Прва на реду је била промена парадигме у управљачкој инфраструктури која је везана за устаљено становиште које је старо колико и целокупна цивилизација, која се заснива на чврстим полугама моћи централизованих система у управљању и одлучивању (Salingaros, 2005). Почев од првих градова па да модерног времена, централизовани системи су користили одређене предности које су у том тренутку имале практичне последице. Сваки дисконтинуитет је носио проблеме који су се углавном враћали као последица на појединце, што говори о великим и нефлексибилним системима као опасност за заједницу при чему могу да начине велику штету. Како би се постигла већа

флексибилност у свакодневним пословима, а уједно и са општим развојем друштва, прво су морале бити промењене основне карактеристике друштва у коме су услед дефицита хране или основних производа сви чланови заједнице морали да буду ангажовани на обезбеђењу основних средстава за живот. Емил Диркем тако говори о основним односима у заједници са поделом рада, где констатује да је за примитивни начин организације карактеристичан модел у коме чланови заједнице раде све послове што назива *механичком солидарности* (Dirkem, 1972). У раним друштвима такви послови су се односили на прикупљање хране, прављење склоништа, одбрану, одгој деце, итд. У случају да је заједница могла да се прошири са члановима и да су основне потребе биле намирене, процес поделе рада је неминовно водио према специјализацији чланова у пословима, али и развоју других друштвених вредности. Према Диркему, из њих ће настати органска солидарност која је карактеристична за модерно друштво. Из претходног дела видимо да су друштвени односи и структуре, иако различити из угла посматрања, нераскидиво повезани. Према промени друштвених односа могли смо да очекујемо и промену друштвене структуре и обрнуто. У случају промене централизованих система односи су се лакше мењали него структура. Централни системи су са својим ауторитетом и културом ауторитета опстали све до момента док системи нису почели чешће да се урушавају него што су враћали корист на обичног човека (Bardhan, 2002). У другој половини 20. века паралелно настају процеси укључења грађана за теме које се на њих директно односе, што се може сматрати великим искорак у друштвеној политици. Јавна партиципација је узимала све више маха и јавна политика се постепено мењала према принципу већег укључења корисника (Sanders & Stappers, 2008). Резултати су могли да се виде у квалитету производа већ уједно и већој сатисфакцији учесника, а касније и лакшој имплементацији (Nambisan & Baron, 2007). Осећај контроле над својим благостањем омогућио је истинску демократичност која је наставила свој развој са новим моделима колаборативних активности. Урбанистичка пракса је најспорије прихватала нов приступ из разлога што су правци одакле су долазиле смернице за њено спровођење били у потпуности централизовани, као вертикални системи управљања и одлучивања (Lefebvre, 1991). Тако је настала јасна разлика са хоризонталном структуром која је имала ширину богатог локалног знања које се по правилу јавља у аутентичном коду и не може бити примењено као универзалан модел. Иако се данас пракса јавне партиципације активно спроводи у већини земаља са трендом даљег раста, компаније су наставиле имплементацију промене друштвене и управљачке организације, вођене

пре свега корпорацијским интересом и профитом (von Hippel, 1976, 1988). Задржавајући предности оба система, данас је у приватном сектору најчешће заступљен хибридни модел хоризонталног и вертикалног управљања. Паралелно са развојем организација, долази до можда и есенцијалне промене када су индустријски производи били дизајнирани са корисницима са директним ангажманом како би направили производ по сопственој мери (Vargo & Lusch, 2004), што је потврдило нове темеље друштвене организације која је базирана на појединцима и приступа „одоздо на горе“.

Свака од наведених промена допринела је успостављању нове равнотеже друштвених односа и друштвене структуре. Самим тиме добили смо нову редефиницију друштвених заједница, и као што смо могли да видимо у претходним поглављима, друштво се мења у екстерном смислу док основа заједнице остаје као урођена људска вредност. У наредним поглављима детаљно ће бити објашњен облик специјализације у раду и друштвене организације у новом времену, заједно са описивањем нових установљених вредности и разумевању истинске снаге заједнице, односно појединаца као њихов саставни део. Закључци ће бити неопходни како би се направио погодан терен за преиспитивање колаборације грађана и начина на који он може бити искоришћен у теми иновативности заснованој на корисничком искуству.

3.1.1. Друштвена подела рада и однос механичке и органске солидарности

Трансформација друштвене структуре која се дешава са прелазом од заједница заснованих на традицији ка индустријализованим друштвима изазивала је одувек пуно пажње, нарочито истражујући утицај ових промена на друштво. У свом капиталном делу „О подели друштвеног рада“, објављеним 1893. године, Емил Диркем детаљно разматра све карактеристике индивидуализма и колектива са важним улогама које сваки ентитет има у зависности од степена развоја организације (Dirkem, 1972). Може се рећи да се Диркем надовезао на разматрања које водио француски социолог Огист Конт (Auguste Comte). Разлика између два аутора води се у разматрањима где је Конт носио елементе духовне, односно моралне компоненте, док је Диркем био заснован на материјалном присуству где је питање било усредсређено на конкретан развој идеје о друштвеним разликама. На крају ће и Јирген Хабермас (Jürgen Habermas), оснивач комуникативне теорије, прихватити ову концепцију са увођењем језичке и комуникативне спреге у комуникацији. Диркем механичку солидарност везује за припаднике неразвијених, односно примитивних заједница, где чланови заједнице

поседују исте вредности, па је њихов заједнички идентитет заснован на сличностима. Те вредности могу бити практичне у смислу обављања послова, односно, практиковање духовних и моралних односа, као што су религија, ритуал или табу. Својствено за механичку организацију јесте да сви чланови, или макар велика већина, обавља све врсте послова. Појединци се не специјализују, већ свако доприноси на сличан начин.

Поред поделе рада Диркем уводи и појам колективне свести, који се наводи да је више типичан за механичка друштва. Према том запажању, сви учесници су морално обавезани да строго поштују већ одређене догме и правила, како би доказали оданост и припадност заједници. Међусобна познанства у наведеним заједницама омогућавају већи степен личне блискости, па су тиме и све особине друштва видљиве и уочљиве. Са друге стране у органским друштвима не постоји начин да се сви делови друштва услове са истим моралним начелима, па је тиме и очекивано да се колективна свест умањи. Диркем то објашњава као основни узрок за раст индивидуализма, што се може сврстати у истој равни као Зимелова рана запажања, а која се завршавају са јачањем индивидуализма све до развоја модерног "култа појединца". Стога раст индивидуализма повезујемо заједно са специјализацијом појединаца или групе која се очекује у органским друштвима. Подела рада на специјализованим активностима говори о могућностима које појединац може да оствари са концентрацијом на мањи број варијабилности које одређени посао захтева, а што говори о феномену настајања професионализације у друштву. Битно је напоменути да уколико расте специјализација онда је повећана и њихова међузависност. Ако направимо паралелу са модерним временом, можемо да стекнемо осећај у којој мери је неопходна међуповезаност различитих страна уколико желимо кохерентан систем.

Промена у бројности друштва сматра се једним од предуслова за прелазак из механичке у органску солидарност, будући да се у том случају основни задаци могу обавити и са мањим бројем појединаца. Већи број људи у групи и даље не значи да су сви чланови групе упућени једни на друге, већ да они сами могу да функционишу у скупу мањих појединачних група. Диркем стога нарочито издваја интеракцију, односно комуникацију између чланова групе, што се може видети и као основни узрок за настанак Хабермасових претпоставки о интерсубјективној повезаности (Habermas, 1985, 1987). Комуникација се огледа кроз увећање степена интеракције и што је она већа, добијамо зближавање чланова, односно упућивање једних на друге, представљајући њихове способности и умећа осталим члановима заједнице. На сличан

начин и Бринт сагледава концепт заједница управо преко Диркемове тезе о заједницама са различитим карактеристикама људске интеракције (Brint, 2001:2). Таква метода се може сматрати и основним поступком за постизањем циљева органског друштва, дакле, преко увећања броја људи заједнице заједно са отварањем канала за интеракцију. Диркем додатно истражује како правни системи одражавају ове облике солидарности, где традиционална друштва примењују кривично (репресивно) право, док се модерна друштва ослањају на реститутивном праву. Строге казне су намењене искључиво за чланове заједница који на тај начин својим деловањем могу да угрозе кохезију групе. Еволуција друштвене солидарности подразумева процес са три функције: *чување и преношење културних образаца, реализацију вредности и формирање личности* (Ivković, 2010). Сва три процеса се дешавају преко остварене комуникације чланова, што у нашем контексту говори о неопходној транспаренцији у комуникацији где актери у процесу везивања и опредељења преузимају улоге у процесу, а што ће у крајњем случају довести до остварења могућности да појединац примени стечена знања и искуства.

Подела еволуције друштвених односа поседује своју утемељену хронолошку вредност која еволуира заједно са развојем међусобних односа унутар заједнице и ми те процесе можемо сматрати флуидним. Свакако се могу поспешити уколико се правилно разумеју. Наведени теоријски аспект се може сматрати изузетно значајним будући да се ти обрасци и данас срећу и успешно објашњавају низ феномена који се јављају у друштвима свих нивоа развоја. Закључак говори о томе да у свакој организацији, почев од друштвених па до комерцијалних, у примарним фазама везивања не треба правити одклон од механичке солидарности, већ тежити према њеном успостављању, што ће подразумевати да сви чланови обављају све задатке и да то може бити основа зближавања и успостављање заједничких вредности, док се обављање задатака према подели рада кроз органску солидарност посматра као напредни облик удруживања и он се може планирати тек када су друштвени односи довољно утврђени, везе ојачане, односно у каснијим фазама везивања.

Концепт органске солидарности према Диркему може да се сумира на следеће аспекте:

1. **Специјализација рада:** Растућа специјализација појединаца (или група) и разноликост делатности унутар друштва води ка формирању комплексне структуре узајамне зависности. За испуњавање својих потреба, свака особа или

група мора се ослањати на друге, што за последицу има интензивнију сарадњу и усаглашеност дејстава.

2. **Индивидуализам:** Са развојем друштва, сваки појединац добија већу самосталност у погледу својих друштвених улога и задатака. Овакав тренд ка већој индивидуализацији не мора неминовно водити ка изолацији унутар заједнице, већ служи као темељ за стварање органске солидарности у којој се личне разлике препознају као квалитет што дуготрајно подстиче осећај вредности и наше сопствене улоге.
3. **Правни систем:** У заједницама где преовлађује органска солидарност, правосудни систем се усмерава више према реститутивним мерама него према казном праву. Такав приступ одражава комплексност међуљудских односа и потребу за успостављањем хармоније у друштву путем међусобне сарадње и консензуса.
4. **Колективна свест:** У друштвима заснованим на органској солидарности, општа свест можда није тако широко распрострањена као у онима која функционишу на основу механичке солидарности, али се ипак манифестује кроз универзалне вредности и стандарде који подржавају друштвени поредак. Колективна свест може бити негована и поспешена.
5. **Социјална диференцијација:** У контексту органске солидарности присутан је изразит ниво друштвеног разграновања, што може да носи и негативне факторе као што је друштвена сегрегација. Разлика се прави на начин да свака друштвена група и институција имају своје специфичне, добро утврђене функције у друштвеном систему. Оваква подела улога омогућава већу ефикасност и омогућава друштву да се брже прилагођава променама.
6. **Адаптивност и динамичност:** Карактерише се природна динамика и спремност на брзо прилагођавање новим околностима, што је резултат гipкости коју носи са собом отвореност система, као и специјализација и узајамна зависност различитих делова друштва. Таква структура омогућава друштвима да ефикасно одговарају на различите изазове, било да су они интерни или долазе из спољног окружења (Dirkem, 1972).

3.1.2. Вертикални и хоризонтални управљачки модели у функцији друштвене организације

Однос између вертикалне и хоризонталне управљачке структуре може се видети у историјском распону где се утврђивање вертикалне структуре јавља са почетком пољопривредне револуције са стварањем јаких полуга моћи владара (Mamford, 2006). Да бисмо истински разумели разлику између ова два правца, неопходно је да се дубље зађе у историјску улогу развоја цивилизације, при чему је важно направити паралелу са обичним човеком. Видеће се да је однос управљања у потпуности имао утицај на човеково благостање које на невероватно сличан начин има логику последица и са данашњим човеком.

Према Мамфорду улога владара се у почетку раздвајала према две линије контроле, једна је почињала од духовне а друга од световне власти. Током развоја пољопривредног друштва дошло је до обједињавања власти при чему су владари постали носиоци световне и духовне власти што је на извесан начин започело трансформацију владара у сама божанства. Централна фигура у држави је имала велики значај, јер је њено постојање имало моћ да комуницира са крајевима државе и друштва који су били обједињени на тај начин и то би неки истраживачи навели као тренд успостављања комуникације државе са друштвом (Naragi, 2014). Улога централне фигуре је тиме постигла далеко већи утицај који је омогућио још веће ширење своје моћи што је утицало да се направе велика царства са импозантним грађевинама. Остало је питање цене коју су владари били спремни да плате, а скоро у потпуности су је плаћали обични људи који су били део целог система. Највећи проблем, поред хуманистичког аспекта, тицао се и величине система који је са слабом централном фигуром могао да падне у смислу државног уређења у смислу освајања при чему би становници били препуштени на милост новом освајачу са неизвесном судбином (Mamford, 2006). Тако су нова царства подучена са искуством губитка владавине, или сопственог живота, постајали све тврђи и репресивнији према сопственом становништву како би се систем одржао. Можемо да кажемо да такво решење јесте резултирало одређеним предностима према дуготрајности управљања, али неоспорно је да је са величином система претила и величина у паду, који би опет, скоро према правилу, платили становници. Модерно време демократских збивања доноси сасвим другу димензију, где су системи, макар и принудно, постали више флексибилни и са доста изражајнијом улогом појединаца (Salingaros, 2005). Разлика у врсти знања у

комбинацији са локалним знањем испоставило се као највреднија категорија коју су велики системи одмах могли да разумеју, па су и тежили према њиховој колекцији и примени (Surowiecki, 2004). Време је показало да је неопходно укључити кориснике у све фазе процеса доношења одлуке и имплементације па се стога данас све више разрађују системи који подразумевају обе стране са свим својим предностима и манама. Вертикална и хоризонтална управљачка структура су два основна типа организацијских структура која се користе у управљању у различитим организацијама, а све у сврси боље организације и логистике (Schmoltzi & Wallenburg, 2011; Verstrepen et al., 2009; Martin et al., 2018; Alhaqbani et al., 2016). Неопходно је напоменути да оба основна модела имају своје предности и мане, па је стога данас актуелан и хибридни модел који користи предности оба наведена основна модела (Reiff & Schlegel, 2022, Cao & Zhang, 2010, Sanchez & Mahoney, 1996).

Вертикална управљачка структура је типично хијерархијска где је одлучивање централизовано са правцем одлучивања од врха према дну са одликама ефикасности модерног управљања па неки аутори пружају дефиниције у том контексту:

(Yan et al., 2007) - *корпоративно управљање које делује као катализатор за појаву структуралног приступа стратешкој оријентацији и уговорној контроли.*

(Cheikh, 2014) - *Структурна моћ извршног директора мери се комбинацијом две титуле које има извршни директор и њиховог места у управном одбору.*

Према две предочене дефиниције у модерном контексту може се закључити чврста централност у доношењу стратешких одлука. Нивои управљања и комуникације су јасно дефинисани са јасним ланцем у доношењу одлука почев од највиших па све до најнижих позиција у датом систему. Неке од предности се сагледавају у учинковитој контроли и координацији, лакшем доношењу одлука али и са јасно дефинисаним одговорностима и улогама свих учесника. Што се недостатака тиче они се односе на успорену комуникацију, немогућност обраде веће количине података и генерално гледано преко мање флексибилности система. Додатни проблеми односе се на преоптерећеност информацијама што нарочито погађа више нивое у одлучивању. Као један од недостатака наводи се и осећај изолације код позиција на нижем нивоу (Reddick et al., 2020, Porter, 1963).

Хоризонтална управљачка структура је мање хијерархијска са равномернијим могућностима да се доносе одлуке, при чему је нагласак на кооперацији, сарадњи, са побољшаном комуникацијом између различитих нивоа управљања или појединаца

(Schmoltzi & Wallenburg, 2011). Предности се огледају у већој флексибилности и брзини доношења одлука услед веће аутономије појединаца, а често се истиче и већи ангажман учесника будући да се осећај одговорности преноси подједнако. Дугорочно гледано овај систем подстиче тимски рад кога је потребно одржавати (Reddick et al., 2020). Услед неадекватне организације недостаци се огледају у конфузији према задацима и одговорностима па се у том случају истиче већа потреба за бољом координацијом. Једна од основних мана сагледава се и на пољу скалабилности јер услед увећања система расту шансе за неадекватном укључености и знањем како системи постају све већи и сложенији. Такође, будући да се на овај начин избегава централизација која је носилац ауторитета, раздвајање група и тежња према индивидуалним решењима наспрам колективним су такође честе појаве (Porter, 1963).

Хибридни модел је свестан свих мана и недостатака оба система и зато настоји да минимизира негативне појаве са подстицањем неких од набројаних предности из оба система (Cao & Zhang, 2010, Saravanaravan & Yamaji, 2018). Стога је данас у пословном окружењу, а нарочито у великим системима, овај модел показао најучинковитије резултате. На тај начин систем тежи већој флексибилности и оптимизацији ресурса па се може рећи да је то систем који ће наставити да еволуира према истим захтевима и ми данас не бисмо могли у потпуности да предвидимо његов врхунац. У општем случају најчешће се вертикална структура користи за генерално управљање и одлучивање, док се у исто време активирају хоризонтално организовани тимови за специфичне пројекте или иницијативе (Galbraith, 2008). Није страно ни да се формирају мултифункционални тимови између различитих дисциплина како би појединци са различитим искуством допринели бржем или адекватнијем решењу. Једна од значајних карактеристика тиче се и начина финансирања делова пројекта које не мора да буде фиксно опредељено за одређене секторе већ може да се преусмерава у секторима према потреби (Czajkowski, 2017).

Зависно од нивоа на коме се примењује, данас можемо да кажемо да је најдоминантнији облик вертикалног управљања на местима где влада јака централизација, као што су јавне институције или велике компаније са донекле устаљеном праксом пословања. На том нивоу је такође организована и локална самоуправа и јавна управа. Било је очекивано да ће временом системи из приватног сектора који траже начин да унапреде своје пословање почети да експериментишу са новим моделима. На примеру студије која је спроведена на пружаоцима логистичких услуга (LSP) у друмском саобраћају,

представљен је успешан оквир за одлучивање у хоризонталним системима заједно са типологијом хоризонталне сарадње који се може применити у општем смислу хибридног система (Martin et al., 2018). Оквир за одлучивање је намењен да олакша процес доношења одлука за логистичке сервис провајдере, при чему је главни циљ пружање подршке у развоју и управљању хоризонталним логистичким савезима.

Оквир укључује пет главних фаза:

- 1. Оријентација:** Идентификација потребе за сарадњом и развија се визија сарадње. Такође врши се SWOT анализа како би разумели своје предности и слабости.
- 2. Избор партнера:** Селекција и евалуацију потенцијалних партнера на основу њиховог поверења, ангажовања, оперативне компатибилности и стратешког усклађивања.
- 3. Преговори:** У овој фази се преговара о детаљима сарадње, укључујући опсег сарадње, улагања, оперативне аспекте и дефинисање кључних показатеља успеха (KPI).
- 4. Имплементација:** Спровођење договора у претходној фази претварају се у практичне мере, успостављају се адекватни системи за комуникацију и информационе технологије, и развија се шира подршка унутар учествујућих организација.
- 5. Управљање:** У овој фази се управља функцијама савеза, укључујући праћење и евалуацију перформанси на основу показатеља успеха и управљање међусобним односима између партнера (Martin et al., 2018).

Слика 2. Континуирана евалуација према заједничкој колаборацији (Martin et al., 2018).

Као што се може видети на графикону, континуирана евалуација је централно позиционирана и подразумева сталну процену и прилагођавање процеса. Такав поступак можемо да применимо на свим системима како бисмо добили континуирану повратну информацију према свим корацима појединачног процеса. Процес евалуације се дакле спроводи на нижим нивоима за разлику од централизованих система где се она вржи искључиво на највишим позицијама, што додатно оптерећује систем, а није страно да се за време пристизања информације до управљачких структура, стање на терену промени, при чему се добијају неадекватне информације, односно доносе се неадекватне одлуке (Ring & Van de Ven, 1994). Хоризонтална сарадња се дакле види као решење за *побољшање продуктивности и смањење трошкова*.

Током фаза оријентације, одабира партнера и преговарања, примењује се искључиво индивидуална евалуација. Сваки LSP (Логистички сервисни провајдер) самостално проверава да ли су ови кораци процеса реализовани у складу са планом. Насупрот томе, у фази имплементације и управљања значајне су и *индивидуална и колективна евалуација*. Са једне стране, сваки учесник мора проценити до које мере се остварују њихови појединачни циљеви. С друге стране, чланови савеза морају заједнички оценити ефикасност имплементације и управљања сарадњом процењујући, на пример, да ли се имплементација одвија несметано и да ли се сарадња управља на ефикасан начин (Martin et al., 2018:9). На овај начин добијамо најефикаснији модел самокорекције и евалуације која потиче на извору проблема, док се одређене одлуке у вишим фазама доносе преко заједничког успостављеног циља што ће евентуално довести до органског раста (Verstrepen et al., 2009). Ова типологија пружа могућност да се боље разумеју различите опције за сарадњу, омогућавајући адаптацију стратешких и оперативних приступа у складу са одабраним моделом сарадње. Сваки модел сарадње карактеришу јединствена специфичност и управљачки изазов. Стога је кључно да се модел сарадње бира на начин који најбоље одговара њиховим циљевима и расположивим ресурсима.

У последње време развој хоризонталних структура у комбинацији са вертикалним користи се и термин матричних организација. Према Галбрајту (Galbraith, 2008) у пословном контексту за постизање успеха фокусира се на дизајнирање и имплементацију матричних организација. Матрична организација, према аутору, јесте структура управљања која комбинује два или више типова организационих структура, типично комбинацију функционалне и производне, или географске структуре. Циљ ове

књиге је да покаже како су велике компаније попут IBM-а и Procter & Gamble успешно имплементирали овај модел. Према студијама случаја које представља, матрична организација комбинује вертикалну структуру (по функцијама, нпр. маркетинг, продаја, финансије) са хоризонталном (по пројектима, производима, географским регионима). Предност овакве структуре наводи се очекивано као флексибилност и ефикасност, што омогућава компанијама да се брзо прилагоде променама на тржишту и унутар саме индустрије. Галбрајт такође разматра изазове, попут потенцијалних конфликта између различитих димензија организације и сложености управљања што смо већ истакли у основним разматрањима као проблеми који се јављају у хоризонталним структурама. Као кључни елементи за успешну имплементације аутор наглашава важност јасно дефинисаних улога и одговорности у матричним организацијама. То помаже у спречавању конфузије и преклапања дужности, дакле задржавајући одређене вертикалне процесе. Ефикасна комуникација се такође наводи као кључна при чему морају постојати јасни протоколи за размену информација између различитих тимова и сектора. Као дугорочно одрживо решење књига такође говори о неопходности прилагодљивости и отпорности организације на промене, што је кључно у динамичном пословном окружењу, што су примери из студија случаја емпиријски показали.

3.1.3. Хоризонтални и хибридни модели организације као решење за планерску праксу

Свако раздобље у планерској пракси је доносило нове изазове са којима су се планери суочавали. Данас интердисциплинарна и партиципативна сарадња у планирању и пројектовању изнова доказује да је најбоља опција за решавање проблема у друштву дигиталног и постиндустријског доба (Brabham, 2006:29). Некада је то била организација заснована на практичним предностима које један град може да носи са собом, као што су трговина, војна одбрана, престиж, али и друге које се тичу друштвених односа кроз комуникацију, упознавање, стицање међусобног поверења, итд.

Колман (Coleman, 1988) наводи спрегу развоја суседства управо на начин који би остварио сарадњу хоризонталних структура у локалним заједницама, као што су организације или друге интересне групе, заједно са вертикалним, као што су званичне институције или друге управљачке структуре. Чини се да је најлакши принцип био онај

који је био најдоминантнији кроз људску историју и скоро према правилу одликује га централизован систем власти (управљача) који покушава све потребе једног друштва да преточи у једну функционалну целину. Сама потреба грађана је морала да се сагледа из очигледних разлога, при чему појединци нису могли пуно да одлучују, осим за унапређење свог личног статуса на непосредан начин преко послова и културе коју су носили са собом. Разлика је ипак негде морала да се направи јер системи нису исти у зависности одакле се посматрају. Каже се да суседства настају као плод хоризонталних процеса одоздо на горе, а дистрикти преко вертикалних процеса одозго на доле (Smith, 2010). Ово запажање се сматра нарочито важним ако причамо о утицају корисника простора на сам простор у коме проводе време где тек треба да се преиспита позиција јавних простора. Разлог је зато што јавни простори данас имају превише широко значење, па ако причамо о улици као транзитној зони онда је улога вертикалних структура неопходнија, али ако говоримо о улици друштвених активности, онда морамо да говоримо о хоризонталним процесима. Решење се не може идентификовати на једноставан начин, али не може ни да се остави по страни.

Улог хоризонталне интервенције могао је да се наведе кроз изазове и проблеме који су побројани у општим дефиницијама које су наведене у претходним поглављима. Планери су дакле прихватили овај појам учешћа и сарадње, посебно као вежбу у партиципативној демократији (Grabham, 2009). Дакле, хоризонталне структуре се нису наметнуле саме по себи, већ су оне постале једино преостало решење (иако се она данас могу посматрати и као очигледно решење), како би се одређени системи унапредили, пре свега у економском или управљачком смислу, односно у смислу ефикасности и брзине у организацији. Последње решење се тиче појединаца који са собом носе више вредности него што се то чинило у пракси. Локално знање се дакле може сматрати непревазиђеном вредношћу (Corburn, 2003). Проблем у планирању је морао да буде решен са учешћем грађана јер је на тај начин такође била директно одређена и успешност планова при његовом спровођењу (Burby, 2003; Brody et al., 2003, Grabham, 2009, Fiskaa 2005). Данас стога постоје бројни докази у теорији и пракси о користима јавне партиципације (Creighton, 2005). Али то не може бити посматрано само као успешност у доношењу планова, већ и у њиховој дугорочној имплементацији. Утицати истински на један град, односно простор, односно јавни простор, по мери човека, ипак је значило укључити га, али не као независног посматрача већ као активног учесника кроз све фазе пројектне имплементације. У данашње време партиципација грађана се посматра као неопходна, али остаје питање да ли је она испунила задате циљеве.

Урбанисти се стално боре да прошире процес учешћа, да повећају и диверзификују допринос заинтересованих страна у пројектовању решења за урбане проблеме (Brabham, 2009).

Крејтон (Creighton, 2005) разматра основну идеју која стоји иза учешћа јавности зашто је то кључно за демократско управљање и како може да доведе до ефикаснијих, одрживијих, а на крају и више прихваћених одлука. Аутор наглашава улогу учешћа јавности у легитимисању одлука и побољшању квалитета исхода укључивањем различитих перспектива и представља стратегије и технике за ефикасно учешће као што су укључивање учешћа јавности у непосредно дизајнирање целокупног процеса, омогућавање састанака и коришћење различитих комуникацијских алата при чему наглашава важност одабира правог метода за различите сценарије, било да су у питању дискусије у малим групама, велики форуми или анкете. Такође се наводи и важност постављања јасних циљева, односно прилагођавања приступа циљној публици и осигурати да процес буде инклузиван и доступан свим заинтересованим странама. Оно што се сматра значајним јесте да ови процеси нису увек имали довољно успеха (или макар довољно жељеног успеха), па се сматра важним како адресирати ово питање. Према Крејтону, основни изазови се односе на изазове као што су апатија јавности, поларизована мишљења и логистичке препреке, па се наглашава важност изградње поверења, обезбеђивања транспарентности и активног ангажовања заинтересованих страна на смислен начин (Creighton, 2005).

Рејмонд Бурби (Burby, R.) је писао о неопходности укључивања различитих група заинтересованих страна у процесу планирања како би се осигурало да су планови делотворни и утицајни. Бурби се води уобичајеним скептицизмом у погледу вредности свеобухватних планова, који се често сматрају „мртвим по доласку“ јер нису на адекватан начин укључиле потребе и визију свих актера (Burby, 2003:1). Бурбијева анализа је заснована на многобројним доказима из процеса израде планова у Северној Америци, где је истакнута потреба за ширим учешћем заинтересованих страна у изради планова. Како се концепт укључивања заинтересованих страна проширио и доказао успешним, неки аутори су почели да укључују и шире појмове као што је планирање и управљање животном средином, односно покушај да се утиче на шири разматрања друштвеног екосистема који заједно са свим актерима могу да допринесу у тој области (Brody et al., 2003). Тако се утврђује да се учешће специфичних заинтересованих страна може односити и на индустрију и невладине организације за заштиту животне средине

што је дугорочно значајно побољшало квалитет локалних планова (Brody et al., 2003). Наведено истраживање сугерише да је циљано учешће кључних заинтересованих страна ефикасније у побољшању квалитета плана него широко представљање, па стога студија указује на потребу да планери идентификују и ангажују специфичне групе заинтересованих страна како би осигурали већи квалитет плана што се дефинитивно чини као велики изазов. Нажалост, чак и у модерном времену, партиципација је понекад само форма коју план мора да испоштује, док се највећи део одлучивања враћа на управљаче и доносиоце одлука.

На примеру политике становања која је спроведена у Јужноафричкој Републици види се да је активност заједнице у развоју стамбеног простора била у великој мери ограничена због интереса власти и привреде (Mirafab, 2003). Владици напори да подстакне сарадњу између заједнице и приватног сектора често су доводили до конфликтних односа уместо жељеног партнерства, а недостатак институционалне подршке спречавао је заједнице да ефикасно управљају ресурсима и равноправно сарађују са другим учесницима. Стога Брабам (Brabham, D.C.) наводи да се урбанисти морају стално борити да прошире процес учешћа где ће да максимизирају и диверзификују допринос заинтересованих страна у пројектовању решења за урбане проблеме (Brabham, 2009). Говори се о томе да у пракси и обични састанци о јавном планирању имају своје изазове код будућих корисника јавних простора (Brabham, 2009; Creighton, 2005). Дакле, није довољно само учешће, већ је претходно неопходно пронаћи адекватне кораке који ће га подстаћи, али и одржати у процесу. Неки од већих проблема за неадекватну укљученост могу да се посматрају и преко друштвено-културних разлика (Abram and Cowell, 2004).

Разлози зашто се подстиче хоризонтална укљученост се види пре свега у малим дозама знања које појединци носе са собом. Суrowицки (Surowiecki, 2004) анализира идеју да су групе људи у целини мудрије од индивидуалних експерата у контексту решавања проблема, доношења одлука, креирања иновација и прогнозирања. Аутор предлаже да у оптималним условима, маса људи може показати знатну мудрост. Такође истражује ситуације када колективна интелигенција групе пропада или успева, истичући важност разноврсности мишљења, независности појединаца, децентрализације и ефикасних метода комбиновања мишљења као основе за интелигенцију групе. Ово истраживање има значајне последице за разумевање функционисања група у бизнису, економији и друштву. Брабам на сличан начин наводи да се укључење грађана може посматрати као

супериоран модел за дизајнирање јавних простора и у планирању (Brabham, 2008), док се такође у одређеној литератури може пронаћи и теза да маса људи може да превазиђе изазове операционализације најкомплекснијих података (Schlossberg and Shuford, 2005). Суловицки позиционира укупан резултат у јавном учешћу тако што претпоставља да међу заинтересованима постоји велики број људи који носе одређене информације које могу бити недоступне доносиоцима одлука, односно управљачима који доносе планове. Аутор назива појединце као „problem-solver”, па тако да чак иако појединци носе минимално знање, њихово бројчано стање, далеко може да надмаши и знање највећих експерата (Surowiecki, 2004). Појава да појединци, односно корисници, носе кључна знања нису нова са тим закључцима, већ су она почела да узимају већи замах са истраживањима током 70-их година 20. века, при чему се показало да корисници могу да носе боља решења проблема него саме компаније (Vargo & Lusch, 2004; Lakhani & Jeppesen, 2007; von Hippel, 1988). Брабам, позивајући се на Суловицког, говори да мудрост масе људи није изведена из просечних решења, јер она свакако не могу да парирају експертском знању, већ из њихове колективне агрегације (Brabham, 2009). На тај начин Суловицки је извео закључак да смо као појединци просечни у нашем знању, док смо у заједништву „програмирани да будемо колективно паметни“ (Surowiecki, 2004:11). Брабам, позивајући се и на Фон Хипела (Von Hippel, E), који је у својим студијама утврдио значај дизајна базираног на корисничком искуству, оставља отворено питање зашто се овај концепт не би проширио и на допуштање корисницима да воде процес дизајна за градове у којима живе (Brabham, 2008), што ће уједно бити једна од теза овог рада.

Свакако да ће јаз између заинтересованих страна и носилаца јавних политика остати отворен и у наредном периоду док се не укаже неопходност за променом. Иако се више деценија мишљење корисника укључује на све већем нивоу, потреба да се задрже одређени вертикални процеси остаје као доминантна струја, будући да поседује одређене евидентне позитивне последице које су наведене у претходним поглављима. На тај начин време ће показати и да ће партиципација грађана са својим хоризонталним вредностима постати све чешће навођена као, можда једини излаз из одређених нерешивих ситуација. Нарочито ако погледамо наведене дугорочне предности, као што се може видети на примерима у пројектној имплементацији. На самом крају сама сврха јавне партиципације је да направимо добре планове, а ако су они прихваћени од стране већине, то нам омогућава да они буду и лакше имплементирани (Fiskaa, 2005). Након искоришћавања свих ресурса, ми, дакле, видимо да ће планерски и

пројектантски процес у будућности сасвим сигурно узимати све више хоризонталних атрибута, док се не направи нов хибридни модел који одговара датом окружењу. Данас се истражују све ове карактеристике на начин и у обиму каквим их никада нисмо видели до сада. Остаће важно препознати одговарајући локални и културолошки аспект, са сопственим аутентичним кодом, који ће имати капацитет да га прихвати, сузбијајући централизам и изражену контролу, која се већ сада, може описати као превазиђен модел управљања и доношења одлука.

3.2. Теорија ко-креације: основа колективне иновативности

Јавна партиципација је отворила врата до тада непознатом концепту где су срушене вредности централизованих система, што је дугорочно утицало на већу демократичност у учествовању и доношењу одлука. Природни развој идеје заједничке сарадње наставио са на нове успешне начине, и као по правилу, настаје у кухињи индустрије и маркетинга, као вид унапређења постојећих економских мотива, чиме је настао модел ко-креације. Према том моделу, учествовање се сматра основним приступом који отворио врата још значајнијој дисциплини где је створена нова вредност у виду креације производа (Vargo and Lusch, 2008, 2014).

Описани производ не само да је превазилазио многе стручњаке који имају велике експертизе у одређеном пољу, већ је он био више употребљив, примењив и лакши за пласирање међу корисницима. Корисници су делили своја знања која су могла да буду искоришћена на начин који није био лако доступан чак и стручним лицима. Током 60-их година прошлог века поједине фирме су почеле да развијају производе преко колаборативне методе у сврси иновативности која је базирана на учешћу самих корисника (Bogers et al., 2010). Прво значајно истраживање у том погледу односи се на истраживање Ерика фон Хипела (Eric von Hippel) који је поставио основе за анализу економског умрежавања. У свом раном раду доказује иновативну вредност корисника на примеру испитивања порекла научних инструмената при чему је установио да је чак 80% проистекло преко директног утицаја корисника тих инструмената (von Hippel, 1976). Наведена истраживања су померила осу истраживања и производње према кориснику са њиховим укључењем у процес у раној фази израде. Хипелова истраживања се сматрају зачетком колаборативног рада на производу при чему је главни циљ био остварен са иновативностима у идејама које ће на крају наћи примену код истих корисника који су утицали на њихову креацију (von Hippel, 1988). Ко-

креација данас такође поседује партиципативни модел, али са јасније утврђеном групацијом корисника који су врло често искључиво према производу оријентисани. Њихов заједнички приступ и размишљање о производу, услугама и функцијама данас је постао незамењив ресурс кога велики брендови, пре свега у маркетингу и индустрији, увелико користе. Модел ко-креације се дакле мора сагледати из холистичке перспективе будући да је настао као производ из колектива (Chen, 2020). Остала су питања која се тичу даљег природног наставка развоја теорије ко-креације и ко-продукције приликом чега је неопходно још више преиспитивања централизованих модела који су опстали до данас и који би могли да буду употребљени у контексту изградње урбанитета према мери корисника.

У претходном делу поглавља детаљно је описан прелазак са вертикалних на хоризонталне моделе управљања, али нажалост ми данас у смислу урбанистичког планирања и пројектовања суседства и јавних отворених простора не можемо да видимо већу умешаност корисника од простих анкета или питања која могу да поставе на јавним увидима презентације већ готових пројеката. Последњи корак се тиче времена које се налази испред нас а говори се о потрази за начинима како корисници просторних целина могу да својим заједничким деловањем на иновативан, и крајње аутентичан начин, да унапреде своју животну средину и унапреде квалитет живота у њима.

3.2.1. Партиципација грађана као предуслов заједничке колаборације

Термин јавна партиципације се данас често употребљава и означава начин како појединци у друштву могу да се укључе у процесе доношења одлука, као и њиховом спровођењу. Данас се термин јавне партиципације сматра основним аспектом демократског друштва који укључује грађане у темама које се на њих директно односе. Партиципативни приступ је првобитно установљен у Северној Европи и подразумева приступ колективног учествовања и колективног дизајна који утичу на обострани развој (Sanders & Stappers, 2008). Може се рећи и да је пракса грађанске партиципације настаје са успоном средње класе (Moore, 1966). Бројност и жеља за укључењем формирало је критичне масе коју су показале да сарадња међу људима, поред тога што доприноси појединцима, истовремено олакшава посао и доносиоцима одлука који могу боље да разумеју потребе грађана и средства како би то остварили. У ранијим дефиницијама користе се термини који партиципацију објашњавају као „основна форма

моћи грађана“ (Arnstein, 1969), где се може видети тенденција да се грађани подстакну на учешће, али истовремено да се управљачки органи упозоре на неопходност заједничког деловања. Током 70-их година партиципативни механизми се активно заступају у земљама Скандинавије, САД и другим развијеним државама (Arnstein, 1969), да би се касније током 80-их година проширио и на друге земље у развоју, што се данас сматра регуларном праксом (Hatch, 1984). Временом се усталило мишљење да се на тај начин може утицати на боље пројекте, уједначен развој и заједничко управљање (Sanoff, 2000).

Поред мноштва области у коме се овај модел показује као ефикасан, додатно је разрађен уплив грађана у њихову грађену средину, па је тако започело врло активно укључивање у пројекте уређивања јавних паркова и других рекреационих пројеката, па чак и модела за одлагање отпада (Wang, 2001). Данас се јавна партиципација највише огледа на примерима јавних расправа и саслушања, анкетирање, партиципативно буџетирање, грађанске иницијативе, јавне петиције, референдуми, али и волонтерима и ангажовање у заједници (Sanoff, 2000). У пракси је показано да је јавна партиципација додатно утицала и на већу обавештеност грађана поводом тема које их се дотичу што је подстакло осећај контроле над својим животом и осећај одговорности међу грађанима (Li et al., 2011). Иако је тема партиципације све више заступљена, данас се највећи проблем сагледава у томе што доста локалних управа и даље немају довољно механизма, у правној или практичној форми, које би се ослониле на грађане (Shan and Yai, 2011). Истиче се да је јавна партиципација процес који се може, односно да је неопходно, да се усавршава и да се решење проблема налази на релацији између теорије и праксе (Sanoff, 2000). То може бити нарочито важно у различитом културном или историјском концепту. Могли смо да видимо на примеру настајања првих модела партиципације да она није могла да настане истовремено, већ у друштвима која су довољно постала свесна предности и мана постојећих система. Данас се такође успостављају вредности које се односе на државе у развоју наспрам држава које већ дуго одржавају ту праксу. Поред тога, у смислу друштвеног уређења, постоје и друштва које више или мање централизују полуге моћи, па понекад може деловати доста тешко уводити нове децентрализоване системе. Једноставно речено, не постоји универзални модел који би могао да буде примењен у сваком друштву. Историјски контекст нам говори да је то једино било могуће заједно са растом друштвене свести и грађанског друштва. Поред свих могућности за примену, можемо да нађемо и уопштеније поимање партиципације као креирање политике, дијалог и производња знања (Nara et al., 2019).

Једна од најзначајнијих тема јавне партиципације се сагледала у могућностима које би грађане повезало са заједничким интересом (Petovar & Vujošević, 2008). Тај интерес може бити остварен у различитим димензијама, али када се спустимо у урбану форму градова, добијамо велике могућности у којима се тај интерес може пробудити. Укључење грађана у развој непосредног окружења постаје дана све више устаљена пракса и долази се до сазнања да је свега мали напор у организацији и труду неопходан како би грађани знатно утицали на квалитет животне средине који их окружује. Тако је јавно знање и заједнички интерес утицао на формирање политичке културе у планирању и коришћењу земљишта (Rydin, 1999). Планери и урбанисти су били међу првима који су схватили важност, али и неопходност, да прибављањем локалног знања може да пружи боље разумевању локалних потреба него било који универзално генерисан документ (Healey, 1997). Неки истраживачи су стога установили и концепт *crowdsourcing* који се на српском језику може превести као „ангажовање масе као извора информације“, па се он данас установљава као основни алат за учење из локалног контекста (Brabham, 2009). У смислу планирања користе се додатни термини као *public engagement with planning* (PEP), или *public engagement with science* (PES) (Kurath, 2017). Оба термина се заснивају на укључености локалног знања у пројекте од јавног значаја и говоре о обостраној комуникацији која ће допринети најповољнијем исходу. Не ради се увек о укључивању грађана већ и о успешном спровођењу пројеката и ефикасности уведених мера које се понекад наводи као највећи изазов (Cohen & Wiek, 2017). Аутори наводе такво укључење као истински прелазак на демократију која користи своје ресурсе у сврси грађана (Rydin, 1999; Brabham, 2009). Оно што се запажа јесте управо двосмерност процеса. Укључење грађана није само утицало на формирање решења која си њих самих тичу, већ су охрабрене и институције и политичка тела да имплементирају нова решења у будућим радњама. Нова решења су на тај начин укључила и факторе који су засновани на поштовању емоција, употребе материјала, ситуационе реалности и атмосфере, места за сусрет, итд. (Kurath, 2017). Тако су покренуте теме које су затвориле поглавља која су дугорочно могла да наштете малим заједницама. Заједничким ангажманом у урбанистичком планирању, а нарочито у пројектима од директног значаја за становнике, као што су суседства и јавни простори, подстакнуте су нове вредности преко транспарентности и поштовању разлика као неприкосновене вредности у доношењу одлука (Niitamo, 2020). Остала су само питања на који начин можемо да поспешимо ангажман грађана и како да подстакнемо отвореност у прихватању међусобних разлика.

Време технологија донекле олакшава овај приступ па се постепено уводи е-партиципација као могућа солуција (Bouregh, 2022). Нажалост постоје и негативни закључци о генералној вољи становника за учествовањем у јавним пословима. Путнам (Putnam 1993) запажа да се све више Американаца кугла само уместо као део тимова, и карактерише га узроком пада личног укључења и ангажмана у заједничким циљевима, али истовремено са падом поверења у регулативу коју утврђују управљачке структуре. Из наведеног произилази значај укључености и развој друштвеног капитала генерално посматрано, али пре свега као разбијање норме друштвене усамљености и отуђености. Доста аутора говори о интеракцији као кључној особини уколико желимо да превазиђемо аспекте асоцијалности, па ће наставак теме партиципације бити проширен на могућности да се оне подстакну и да се негују. На тај начин се формира морални сплет одговорности грађана између себе, уместо да нужно зависе од локалне управе и доносиоца одлука.

3.2.2. Развој и примена теорије ко-креације

На темељима партиципације из пословног окружења крајем 90-их година настаје савремени концепт ко-креације (*co-creation*) као начин укључења потрошача, при чему би они учествовали са својим идејама и знањем у обликовању производа који користе са циљем стварања додатне вредности (Rothwell, 1977; Vargo & Lusch, 2004). Према другим дефиницијама то је „активан, креативан, социјални процес, заснован на колаборацији између произвођача и корисника, који се користи у смислу генерисања нове вредности за кориснике“ (Roser et al., 2009:9). У смислу планирања он се односи на укључење грађана у свим фазама планирања или доношења одлука (Lefebvre, 1991). У појединим примерима дефинисан је и термин *ко-продукција* преко интеракције јавног сектора и грађана, при чему превазилазе основну размену информација у спровођењу јавне политике или заједничком пружању услугама (Falco & Kleinhans, 2018), док су друга истраживања такође показала да ко-креативне активности повећавају резултате јавних организација (Gebauer et al., 2010). Из истих разлога спроведена су детаљна истраживања која су захтевала окупљање различитих страна као што су истраживачи, дизајнери или људи који ће на крају имати користи од описаног процеса што је касније и показано у пракси (Sanders & Stappers, 2008). Стога се теорија ко-креације може посматрати као природни наставак развоја холистичког модела јавне партиципације при чему је створена нова вредност у виду креације производа уместо простог учествовања у процесу.

Тенденција ко-креативних радњи односи се пре свега на иновативност у поступку при чему се избегава утврђена хијерархија у односима на корисника и произвођача (Lusch & Vargo, 2006). Управо о томе говори и Кастелс (Castells, 2010:169) када каже да су нове технологије заправо омогућиле децентрализацију и изравнавање хијерархијске линије, односно да су технологије послужиле као предуслов у том остварењу. Процес је одређен са термином ојачавања корисника и демократичности који имају ефекат смањивања зависности од управљачких структура услед потребе за заједничким консензусом (Needham, 2008; Panagoulia, 2017). Сложени проблеми захтевају различито знање па се услед немогућности да једна особа може да пружи адекватне одговоре на сва питања утврђује идеја о заједничкој колаборацији. Можда и најважнији закључци се односе на Фон Хипела где се потврђују практичне страну колаборационе методе при чему се истиче да већа вероватноћа да корисници буду иноватори од самих произвођача лежи у разлици знања које носе са собом и чији трансфер кошта додатно, односно „увећање издатака потребних за пренос јединице података“ (von Hippel, 1994:430), односно, да на трошкове иновација утиче врста и количина знања које може бити специфично (von Hippel, 2005:76). Тиме је објашњена тенденција за умрежавањем као врло изгледна под условом да поседује економску исплативост.

Каснији примери су такође показали вишеструке могућности комерцијализације корисничких иновација што се може сматрати важним за питање одрживости у јавном сектору (Shah, & Tripsas, 2007). Један од важнијих проблема ко-креативног процеса произишао је из претпоставке да сви људи могу да допринесу у различитим пољима истраживања на подједнак начин. Једноставно је било установити различитост у корисницима, али и њиховом знању које носе са собом. Додатни чинилац који отежава процес иновације сматра се препознавање улога у процесу које могу да варирају према интензитету и према одговорности (West & Gallagher, 2006). Наглашавајући вредност интеракција у заједничкој креацији нове вредности, значајне предности примарно су коришћене у областима, маркетинга, индустрије и бизниса, док су данас рачунарство и информатика такође саставни део ове теоријског и практичног деловања (Zhang et al., 2018). Основна истраживања јавног мњења могла да се спроведу онлајн, али се то може посматрати из угла практичности која говори о једноставним парципативним методама (Wirtz et al., 2013). Тиме се отвара питање правца истраживања и циља који желимо да постигнемо. Друге студије су примениле успешно модел ко-креације на е-управи (Khan & Krishnan, 2021), или паметним сервисима (Hatton et al., 2022), или сервисима иновативне здравствене заштите (Sharma, 2020). Постоје и друге студије

које су настојале да примене методологију са доста успеха. Ту је и концептуални модел F-P-C-B (Future Participation - Co-production - Co-creation - Business Benefit) који је доказао премису да корисници носе кључна знања која могу да допринесу дизајну, новим идејама, а на крају и генералном расту вредности која се може трансформисати и у економску вредност (Chatterjee et al., 2021). Можда и најважнији закључак се односи на промену правца размишљања уместо оријентације на производ, да је неопходно направити оријентацију на кориснике.

Термин ко-креације се изједначава са термином ко-продукције при чему се доводе у исту равн као једнаки ентитети, са разликом да се креира вредност, а продукује производ. Поред основних закључака која можемо универзално применити, издвајају се хипотезе да ће ко-продукција бити подстакнута уколико се допринос корисника цени или чак награђује, чега наравно корисници морају бити свесни што се мора исказати на конкретан начин. Такође, да међусобни односи корисника коју карактеришу поверење и лојалност, може повећати додатну спремност купаца да активно учествују у стварању вредности (Xiao et al. 2020). Према истраживању најважнији закључак говори да је есенцијално размишљање о будућности процеса уместо на тренутним процесима (Chatterjee et al., 2021:950). Образложење се ипак односи на процес који тражи временску одредницу, а он ће моћи да се оствари искључиво ако се сви кораци и хипотезе примењују доследно. Уколико се обезбеди будућност процеса, то ће у повратној спрези директно утицати и на креирање нове вредности, што се поклапа и са неким другим истраживањима (нпр. Pantano & Priporas, 2016). Низ других истраживања је разрађивао концепт ко-креације који се односи на креирање вредности (VCC - Value co-creation) (Gebauer et al., 2013). Остаје отворено питање који су узорци неопходни да се десе како би се вредност увећала. На претходном примеру смо видели закључке да се вредност односи на дубину односа корисника, између себе, као и са производом, док се на неким местима подстичу разлике у учествовању са већом умешаности различитих страна (Prahalad and Ramaswamy 2000). Негде можемо видети и прецизнију дефиницију која говори о међусобној вредности, односно као: „заједничка колаборативна активност различитих страна укључених у директну интеракцију, са циљем да допринесу вредности која се појављује за једну или обе стране” (Grönroos, 2006:6).

Врло значајне закључке на пољу основних узрочних веза у сврси увећања вредности можемо да видимо на истраживању (Hatton et al., 2022) где су установљена важност координисања следећих параметара процеса ко-креације: *комуникација, односи, знање.*

Према истом истраживању нису подржане претпоставке на другим студијама (Ballantyne & Varey, 2006) које су примењене преко основних карактеристика у формирању заједница, односно, није подржан раст вредности према фреквенцији у комуникацији, садржаја комуникације, потраге за знањем и повратним информацијама о знању (Hatton et al., 2022). Студија (Ballantyne & Varey, 2006) се ослонила на основни концепт стварања заједница па је могла да пропусти степен слободе који су корисници осећали у каснијим фазама ко-креативних активности и стога су само могли да претпоставе да су основне карактеристике заједнице у том случају остварене и да претходе даљим корацима. То нам говори да је један од основних предуслова за остварење теорије ко-креације неопходно стање у коме су већ утврђене заједнице, односно вредности заједнице, а оне су могле да се одреде преко макар једног мотива, симбола, или заједничких вредности.

Ако говоримо о фреквенцији интеракција, ми бисмо и даље говорили о основним облицима заједница које су настале са бољим међусобним упознавањем чланова. У овом случају, тема која их повезује, производи одређени капитал поверења који је довољан да се чланови одреде као блиски једни са другима и прескоче кораке традиционалног зближавања. Комуникација се наводи као најважнији елемент дизања вредности ко-креативног процеса (Ballantyne & Varey, 2006; Singh et al., 2022). Испоставиће се да је садржај комуникације заправо најважнији ресурс у даљим корацима, чему ће комуникација омогућити корисницима да боље разумеју потребе једни од других што ће им даље омогућити да развију специфичне улоге (Neghina, et al., 2015). Према истраживању заједничке акције и мотивације за укључивањем може се видети да је одговарајући садржај јасно указао корисничке могућности за допринос као што су вештине, знање или организација (Knoblich et al., 2011).

У смислу развијања међусобног односа, као друге значајне категорије увећања вредности, са корисницима можемо да их доведемо у исту раван као и у свим облицима заједнице и може се сматрати основном особином која мора да се оствари како би се формирала кохерентна група. Односи на нивоу групе ће додатно отворити кориснике према сарадњи са њиховим способностима или личним информацијама (Neghina, et al., 2015), а тиме отворити сферу поверења које се може сматрати кључним у успостављању основних вредности у друштвеном повезивању (Morgan & Hunt, 1994; Bitner, 1990). Од додатних особине које ће поверење да истакне односе се на искреност, поштење и међусобну одговорност (Hatton et al., 2022), а такође и нарочито важну

особину емотивне везаности (Randall et al., 2011). Повезаност на дубљем нивоу узроковаће неговање вредности које би корисници пресликали са сопствених личних или породичних вредности у којима су разлике мање изражене и не представљају основу за искључење. Такође ту су и вредности међусобне подршке заједно са тенденцијом даље социјализације и међусобног разумевања. Ако са друге стране говоримо о знању које корисници носе са собом као трећа кључна особина, пронаћи ћемо низ истраживања које ту особину истичу као кључну. На неким местима можемо прочитати и као најважнију будући и да су рана Фон Хипелова истраживања говорила о јефтином преносу информација посредством локалног знања (Ballantyne & Varey).

Иако постоје различити закључци о степену утицаја знања на формирање критичне заједнице за ко-креацију, непобитан закључак ће се односити на да је потрага за информацијама могла да покрене цео процес (Yi & Gong, 2013). Ради се о дељењу информација као подстицај за нове активности. Иако се ради о заједничким напору да се разради идеја или производа, информације се враћају на учеснике као својеврсна награда. Дељењем информација се осигурава да учесници могу активно да „промишљају, преговарају и/или координирају међу собом током интеракције“ (Singh et al, 2022:1774). Даље наступају следећи механизми који ће бити одређени са комуникацијом, а касније са развојем односа који су створили између себе.

3.2.3. Ко-деструкција и умањена вредност

Један од већих проблема који мора да се свеобухватно разуме јесу контра ефекти који могу да настану из позиције неразумевања корисника. Тако би настала нова грана коју су неки истраживачи назвали *ко-деструкција* (Plé & Chumpitaz Cáceres, 2010; Echeverri and Skålén, 2011). Негативни ефекти могу да изазову сасвим супротне последице од жељених па је стога важно препознати их са обе стране процеса јер се може рећи да ће се оне несумњиво испољавати у дугорочном периоду. Тема деструкције се у овом поглављу односи на релацију између корисника и виших инстанци као што су произвођачи, компаније или управна тела. Неопходно је задржати паралелу са корисницима јавног простора па се може лако уочити да паралеле поседују дубоко утемељење у општем поступку људи без обзира шта се у овом случају сматра производом.

Неки од основних проблема који ће изазвати деструктивно понашање дешаваће се са недостатком ресурса, како у производњи производа тако и награђивању креатора,

неисправним технологијама или једноставно неразумевањем са корисницима (Surachartkumtonkun et al., 2015). Смит (Smith, 2013) тврди да су обе вредности ко-креације и ко-деструкције истовремено постојеће у свакој формацији са разликом у степену изражавања доминанте особине. То нас наводи на још већу потребу да разумемо оба аспекта при чему не смеју да се одређен особине игноришу, већ да се прихватају или минимизирају. На другим местима ћемо пронаћи да основни узрок ко-деструкције може бити изазван услед нејасног дефинисања улога у поступку ко-креације, што може бити изазвано са различитих страна (Echeverri et al., 2012). Негативне радње могу да се огледају преко бојкота, негативних коментара на онлајн платформама или друге врсте конфронтације (Bowden et al., 2017). Међу главним негативним узорцима може се пронаћи у неразумевању корисника или виших инстанци, као што су запослени или управљачи, у којима се различите стране међусобно оптужују, развијајући активно супарништво (Kashif & Zarkada, 2015). У том случају уколико корисници сматрају да се са њима не поступа једнаким третманом, постоји шанса да ће изазвати осветничко понашање. Нарушено поверење тешко се враћа па се не може са прецизношћу рећи шта може да се уради више од старе изреке „муштерија је увек у праву“. Како би изразили себе на најекспресивнији начин друга негативна понашања могу да укључују и лагање, варање, обмањивање, конфронтацију, односно све особине које могу да смање вредност производа, али и да умање поверење целе умрежене заједнице (Zhang et al., 2018).

Неки извори додатно наглашавају да чак и запосленици могу да се окрену према умањењу укупне вредности са стресом који могу да доживе у раду са незадовољним корисницима (Chan et al., 2010). Ако погледамо примере који могу да сагледају негативно понашање у грађеној средини као што су суседства или јавни простори, таква појава се најчешће назива вандализмом, што би на неки начин било умањено гледиште у својој основној вредности. Термин ко-деструкције боље описује вандализам у јавном домену из разлога што ћемо ретко имати прилику да видимо појединачни чин деструкције, већ континуитет од стране више лице. Било да су то графити, возња скејтборда која ломи урбани мобилијар или гласна музика (Navârneanu, 2017). Није тешко разумети да се остварује колективна сарадња са негативним исходом. Већина истраживача који испитују утицај вандализма у јавним просторима наводи особине које су нису цивилизацијске из очигледних разлога (Adriaenssen et al., 2018). Стога ће закључци овог рада бити у супротности од тог становишта, јер се ипак чин уништавања

десио као плод интеракције, сарадње, а понекад и кооперације, што можемо да истакнемо као основне вредности које људска цивилизација жели да негује.

Ако изузмемо све наведене интеракције, ми можемо да разумемо да је највећи чин деструкције заправо ако долази од једног извора, или без учешћа грађана. На бројним примерим можемо видети урбану ревитализацију која је у потпуности уништила локални идентитет и претворила их у празне просторе (Okeschukwu, 2021). Простори уништени без укључења грађана, без јавне расправе, без интеракција, већ једноставним потезом руке или простим документом. Остаје нам да се запитамо које су то заправо особине који желимо да избегнемо ако говоримо о месту које власништво свих грађана. Нерадо се сећамо Лефевровог упозорења на „политички град“ и пројекте „празног папира“ који трпи све. Негативне последице ко-деструкције смо могли да видимо у индустрији и маркетингу па ће опет, према Смиту, то бити само један од наглашених аспеката који увећавају или умањују вредност. Наша дужност остаје да прихватимо оба стања као реална и постојећа, и да искористимо људске интеракције како бисмо унапредили производ, односно јавни простор. Сваки други потез који је искључио грађане и консензус заправо биће антицивизацијски.

3.2.4. Умрежене заједнице као основа колективне иновације

Један од најзначајнијих концепата поново се јавља у овом дискурсу који говори о заједницама. Оне скупљају кориснике са истим вредностима при чему се не сме потценити њихов интерес за учествовањем и доприносом. Прве заједнице брендова (BC) су се појавиле као резултат високог нивоа ангажовања код потрошачког бренда, а нарочито у последњој деценији са развојем онлајн заједница као резултат масовног усвајања напретка на интернету, друштвене мреже и мобилне технологије (Wirtz et al., 2013). Концепт бренд заједнице први пут је усвојен у светлу маркетинга дефинишући их као „специјализовану, не-географски везану заједницу, засновану на структурираном скупу друштвених односа међу поштоваоцима бренда“ (Muniz & O’Guinn, 2001:412). Дефиниција настаје као паралела са дефиницијом антрополошке заједницом која се може дефинисати као „мрежа друштвених односа везана заједништвом и друштвеним везама“ (Bender, 1978). Из тога још једном можемо да закључимо да је заједница флуидна веза која може да се развија и унапређује, као и обратно. Тако је ново време донело и неопходност новог поимања које укључује технолошки приступ, па је детаљно разрађен појам (онлајн) бренд заједница (OBC) где

се истичу четири кључне димензије које преиспитују основне позиције ко-креативног развоја производа: оријентација на бренд, коришћење интернета (комуникација), финансирање и управљање (Wirtz et al., 2013:224).

Занимљив је податак да је до 2012. године већ 50% од 100 највећих глобалних брендова успоставило сопствени ОВС (Manchanda et al., 2012). То су директни показатељи да су велики системи јасно прихватили улогу потенцијалне иновације коју ће корисници носити са собом. Према другим ауторима наводи се да ће „информисани, умрежени и ојачани“ корисници увећати вредност (Prahalad & Ramaswamy, 2004:84). Постоји неколико начина како се заједнице у овом случају поспешују, па стога произвођачи узимају у обзир нарочито назив бренда који дефинише основну препознатљивост или идентитет, или једноставно особину чије вредности представљају, потом, дизајн и симбол производа са истом наменом (Lovelock & Wirtz, 2007: 187-189). У погледу ВС типа заједница Муниз и Огин (Muniz & O'Guinn, 2001) у својој студији предлажу успостављање и унапређење заједнице са основним факторима који се тичу успостављања:

1) Заједничке свести у којој се чланови добро саосећају између себе иако се нису раније упознали, са нагласком да их управо то међусобно саосећање раздваја као групу од осталих;

2) Ритуали и традиција која установљава културу, свест и заједничку историју, али уједно и заједничке норме и вредности које се центрирају уједно са вредностима самог бренда који заступају.

3) Осећај за моралну одговорност према остатку заједнице и појединачним члановима ако одлика заједништва и друштвене кохезије (Muniz & O'Guinn, 2001).

Снага заједнице увек има снагу да премости постојеће оквире и да се трансформише у нешто више. Стога је каналисање креативне заједнице подједнако важан фактор као и само ојачавање заједнице. Уколико се брендови или локална управа оглуше о потребу заједнице за својим учвршћивањем и позиционирањем, нису ретки примери у самосталној организацији чланова између себе. Тако су карактеристични и примери где су заједнице направиле сопствени ОВС уколико то није било организовано од стране фирме, односно бренда (Wirtz et al., 2013). Уколико се постигне одговарајући еквилибријум међу члановима оријентисане заједнице они постају „активни лојалисти“ који себе поистовећују са брендом и спремни су за далеко већи допринос него што би се могло очекивати од обичног члана (Gruen & Ferguson, 1994). Не можемо да се не

запитамо може ли се исти принцип пренети и на однос корисника према јавним просторима? Стога су компаније предузеле све мере како би поспешиле своје заједнице али исход није увек морао да значи успех. Највећи број компанија је своје заједнице у потпуности финансирао и управљао преко интернет сајтова или заједничког форума, што се могло показати као мач са две оштрице уколико чланови из неког разлога нису били задовољни. У том случају је и мала немарност могла да доведе до расипања највреднијих чланова или целокупне заједнице. Тако је једно од решења било да се дозволи одређена хибридна форма управљања у којој фирме нити у потпуности контролишу заједницу, нити се потпуно одричу одговорности (Wirtz et al., 2013:228). У паралели са локалном самоуправом, Вирц са осталима даље наводе да је контрола заједнице само илузија, односно да заједнице у сваком тренутку могу направити паралелну структуру.

Један од најважнијих аспеката утврђивања ВС заједнице односи се на паралелни процес утврђивања идентитета. Он се односи на колективни идентитет са којим се индивидуално корисници могу поистоветити (Algesheimer et al., 2005). На њему се ради са уграђивањем симбола и вредности са којима се заједница идентификује на првом месту, да би потом одразили те особине као кохерентна група. Акер (Aaker, 1996) стога наводи симболе и значења као кључни мотив идентификације са брендом, односно са идентитетом бренда. Уколико се установе заједничке вредности на одрешеном нивоу, односно идентификација са групом, утолико ће слобода чланова бити већа у међусобној помоћи и стицању особина везивања између чланова (Dholakia et al., 2009). Уколико се те особине понављају, снага заједнице се неће губити већ ће се јачати са дубљим везама. Стога Вирц не излази из досадашњег поимања друштвеног оквира када посматра ВС заједнице па за њих каже да су оне „друштвени конструктор који укључује идентитет бренда као само-идентитет“ (Wirtz et al., 2013: 230). То нам говори о високим вредностима које делују изван самих корисника. Односно, уколико се успешно поставе вредности бренда или других вредносних оквира као што је и јавни простор, ми можемо не само да се снажно идентификујемо са њим, већ и да кроз интеракцију ојачамо сопствени осећај благостања. Ми не смемо да потценимо потенцијал емотивне повезаности која може настати као реакција на активности које се врше (Hatton et al., 2022). На тај начин се може изградити и заједница са високим вредносним системом који желимо да постигнемо. Основне карактеристике ће се одразити на срдачност чланова заједнице у дељењу личног искуства на начин који би помогао другим члановима као што је куповина одређене робе, који проблеми могу да се десе, која су

решења различитих ситуација, који је начин употребе производа (Dholakia et al., 2009). То нас наводи на закључак о начину како можемо да поспешимо дељење информација између чланова, комуникацију, али и учење кроз интеракцију (Porter and Donthu, 2008), што ће имати за циљ и саму проверу кредибилитета чланова или информација које добијамо (Hung et al., 2011). У литератури се зато проналазе закључци да ће корисници стога осећати обавезаност и потребу да деле информације о производу што такође може бити начин за обезбеђење активног ангажмана у заједници (Zaichkowsky, 1985).

Уколико говоримо о величини креативне заједнице, можемо да кажемо да дубље везе настају између мањег броја чланова, најчешће до десет људи (Wirtz et al., 2013). У мањим групама је присутан осећај лакше идентификације будући да су особине чланова транспарентније и не морамо да бринемо о Зимеловом осећају уздржаности и отуђености. У мањим заједницама долази до бољег међусобног упознавања и није реткост да се они виђају лице у лице (Bagozzi and Dholakia, 2006:45). Тако се наводи да су мање групе више окренуте према међусобним односима, док су чланови већих група више повезани са целокупном заједницом (Dholakia et al., 2004). Једна од тактика коју компаније могу да спроводе тичу се развоја мањих група из којих би настале веће групе или подгрупе са којима је могуће успоставити систем вредности и делимично изграђене друштвене односе на темељима мањих група (Wirtz et al., 2013:233). Онлајн заједнице стога носе неке друге могућности за разлику од досадашњих друштвених заједница. Разлике се проналазе у начинима за скалирањем бројности чланова, али истовремено задржавајући контролу и увид у понашање носиоца заједнице. На ту сцену ступају технологије о којима ће у каснијим поглављима бити више речи.

Чињеница је да је данас свет повезанији него пре, па стога може бити наивно посматрати модерну заједницу да долази из исте улице, па се понекад чланови заједнице могу налазити на другом крају планете, али истовремено негујући близак, искрен и продуктиван однос. У том погледу уколико корисници желе да учествују у онлајн заједници, дуговечност ће се одржати са снажним осећајем припадности са заједничким деловањем (Wellman and Gulia, 1999). Кључни параметри виртуелних заједница ће се огледати у могућности да корисници деле искуства између себе што ће дугорочно утицати на њихову лојалност и може да послужи као вредан ресурс за креативне идеје у циљу побољшања производа и услуга.

3.2.5. Развој односа умрежених корисника према Кнаповом моделу степеница

Постоји неколико приступа који развој међусобних људских односа дефинишу кроз хронолошке фазе. Од свих атрибута, као што су услуге јавних сервиса, порези или демографија, већина је наслеђена или траје дужи период, за разлику од социјалних међусобних односа који могу да се развијају или мењају (Galster, 2001). Да бисмо боље разумели развој друштвеног односа на нивоу заједнице један од значајних модела који може да се користи је Марк Кнапов (Mark Knapp) модел степеница који се сматра најприхваћенијим. Према том моделу постоје две фазе развоја веза између људи, од оних који воде ка заједништву до оних који раздвајају (Knapp & Vangelisti, 2005). Овај модел се показао изузетно практичним у поимању хронолошког развоја међуљудских веза, па све до оних веза који владају између правних субјеката као што су организације или компаније. Преко теоретског примера детаљно ћемо говорити о особинама које поспешују даљи развој односа и учвршћују их међусобно (coming together), а што ће послужити и као паралела у поређењу са односима који владају у суседствима и јавним просторима као заједнице која су условљена просторном блискошћу.

Фазе развоја односа према Кнапу које стимулишу развој односа:

1. Иницијација;
2. Експериментисање;
3. Интензивирање;
4. Интеграција;
5. Везивање

Фазе деградације односа које стимулишу раздвајање односа:

1. Диференцирање;
2. Ограничавање;
3. Стагнација;
4. Избегавање;
5. Окончање

Слика 3. Развој односа према Кнаповом моделу степеница (Knapp & Vangelisti, 2005)

Један од највећих проблема активизације и партиципације на јавним пројектима је питање саме воље грађана да учествују у том процесу као што можемо видети према типу заједница које се налазе у Бринтовом моделу. Пре него што уђемо у анализу односа, морамо да се вратимо на актуелно питање досадашње разградње потенцијала који постоји у суседствима и јавним просторима. Поред географске блискости као поменутог предуслова развоја односа у суседству, Силвија Хејл, позивајући се уједно на рана истраживања Вирта, сагледава проблем суседства у хетерогености становништва која је довела до мањка међусобног поверења услед немогућности суседа да се увере да ли други људи око њих поседују вредности које су њима блиске, а што је за последицу имало опадање вредности које владају у заједници (Hale, 1995). У том смислу се потврђују и у Зимеловим закључцима који сматра да је тај процес неизбежан у великим градовима. Процес је свакако додатно убрзан са исељавањем млађе популације у веће градове, при чему се становници морају изнова упознавати са новим члановима што се у пракси показало као начин за опадање интеракција, а тиме и блискости (Brint, 2001). Према томе, укључивање било какве активности која укључује јавни интерес може довести до основне интеракције међу суседима, односно пробудити њихова интересовања једних за друге, а тиме оснажити и потенцијално отворити нове прилике за везе које у њима настају. Опет се истиче јавни простор као носилац интерсубјективних односа, јер у потпуном сагледавању активности које могу да повежу

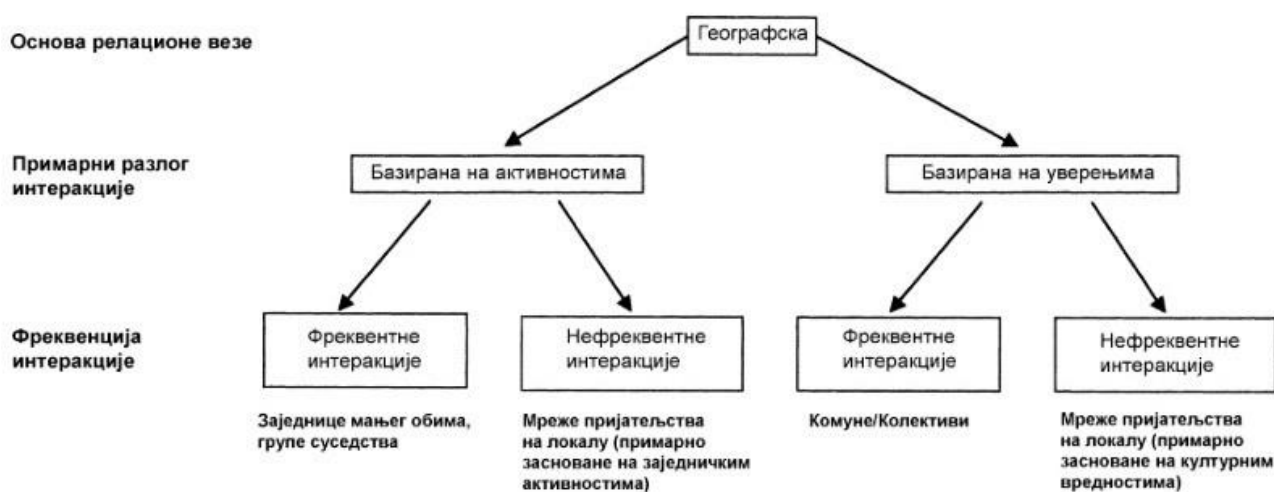
суседство кроз јавни интерес, јавни простор постаје најупотребљивији инструмент као својеврсан просторни капитал.

Коминс (Commins, 1993) наводи интерсубјективне односе као једне од кључних у смислу осећаја присутности, где подразумева породицу, пријатеље, суседе који брину и пружају моралну подршку када је то потребно. Интерсубјективну комуникацију детаљно описује Јирген Хабермас користећи се са Мидовим (Herbert Mead) разматрањем језичког ступња симболичке интеракције и Диркемове еволуције солидарности која доводи до поделе рада (Habermas, 1987). Социјализација у Мидовој перспективи подразумева својеврсно учење интерсубјективности што доводи истовремено до *подруштвљавања* и *индивидуализације*, док из теорије Емила Диркема преузима познато схватање о еволуцији друштвене солидарности. Подела еволуције друштвених односа кроз Диркемову механичку и органску солидарност поседује своју утемељену хронолошку вредност која еволуира заједно са развојем међусобних односа унутар заједнице. Такав закључак ће бити детаљно преиспитан на представљеној студији случаја у наредном поглављу. Механичка солидарност се везује за примитивне облике организовања, па је као таква мање продуктивна и сматра се основном, наспрам развијене органске солидарности која се везује за модерна друштва (Dirkem, 1972). Разматране теорије говоре о активностима које треба поспешити и оне се односе на заједнички простор у коме се могу остварити интеракције а тиме и развити различите фазе међусобног односа. Закључак говори о томе да је у примарним фазама везивања неопходно успоставити механичку солидарност што ће подразумевати да сви чланови обављају све задатке и да је то основа зближавања, док је обављање задатака према подели рада кроз органску солидарност може планирати тек када су везе ојачане, односно у каснијим фазама везивања.

Проширење и продубљивање комуникације може се наставити и олакшати са идентификацијом или кроз симболичку комуникацију као што смо могли да видимо у претходним поглављима (нпр. Algesheimer et al., 2005; Wirtz et al., 2013). Могуће је да услед неразрађених вредности наведених особина не постигнемо тај циљ, али постоје индиције где би јасноћа структуре и живост идентитета били први кораци у развоју снажних симбола (Lynch, 1960:119). У том контексту било би значајно споменути и Келерову дефиницију суседства као „место физичких и симболичких граница“ (Keller, 1968), где увиђамо да симболи нису само катализатори процеса, већ да су неопходно присутни како у простору тако и у комуникацији међу корисницима. Друштво без

обзира на тренутну „развијеност“ веза поседује макар минималну механичку солидарност која преко основних канала комуникације може да послужи као основа развоја садржаја. Они су одређени у предмету субјективног интересовања или преко коришћења симболичке комуникације, преко чега можемо да преиспитамо капацитет корисника простора да се идентификују са садржајем који је предмет посматрања.

Према истраживањима Стивена Бринта (Steven Brint), класификација заједница се може одредити према оних који настају као производ просторне блискости и оних који настају као на основи избора. Такође, Бринт потврђује тезу друштвених односа са гледиштем где посматра заједнице као скуп људи за које сматра да деле одређене активности или убеђења, а који су у принципу повезани лојалношћу, заједничким вредностима и емоцијама (Brint, 2001:8). Принцип заједничких активности се у овом случају односи на успостављање међусобних интеракција, а односе се на механизам за учвршћивање међусобних односа. У даљој дефиницији просторне блискости искористићемо Бринтову класификацију која дели заједнице на оне које су одређене према географском типу и оне које се базирају на избору. Географске заједнице дели према основама за успостављање односа: преко *просторне блискости*, потом заједнице засноване на заједничким активностима, односно заједнице базиране на међусобној *интеракцији*, и на оне заједнице у којима је висока *фреквенција интеракција* (Brint, 2001:10).

Слика 4. Заједнице базиране према географској блискости (Brint, 2001).

Установљени физички оквир географске близине пружа нам релевантан оквир у коме могу да се истражују интерсубјективни односи који у њима владају заједно са ефектима који се преко њих испољавају. Битно је истаћи да се не може успоставити јединствени закон или образац преко теоријског оквира за сваки облик јавног простора или суседства услед различите временске, просторне или морфолошке димензије у којима се они налазе (Suttles, 1972), већ искључиво кроз јединствене индикаторе који морају бити одређени на лицу места, па ће један део рада бити посвећен успостављању новог индикатора који би могао да мери степен развијености односа. У наредном поглављу ови аспекти биће детаљно разрађени на примеру студије случаја са методом компарације теоријског становишта са резултатима који су добијени у пракси. Студија случаја се односи на волонтерску изградњу јавног простора – Парк младости у Чачку, чија је изградња трајала шест година и у потпуности изграђена са применом методологије изградње интерсубјективних односа. Тип географске организације се односи на Бринтове закључке о географским блиским заједницама са неколико закључака где ће се одређене функције преликати са заједницама према избору.

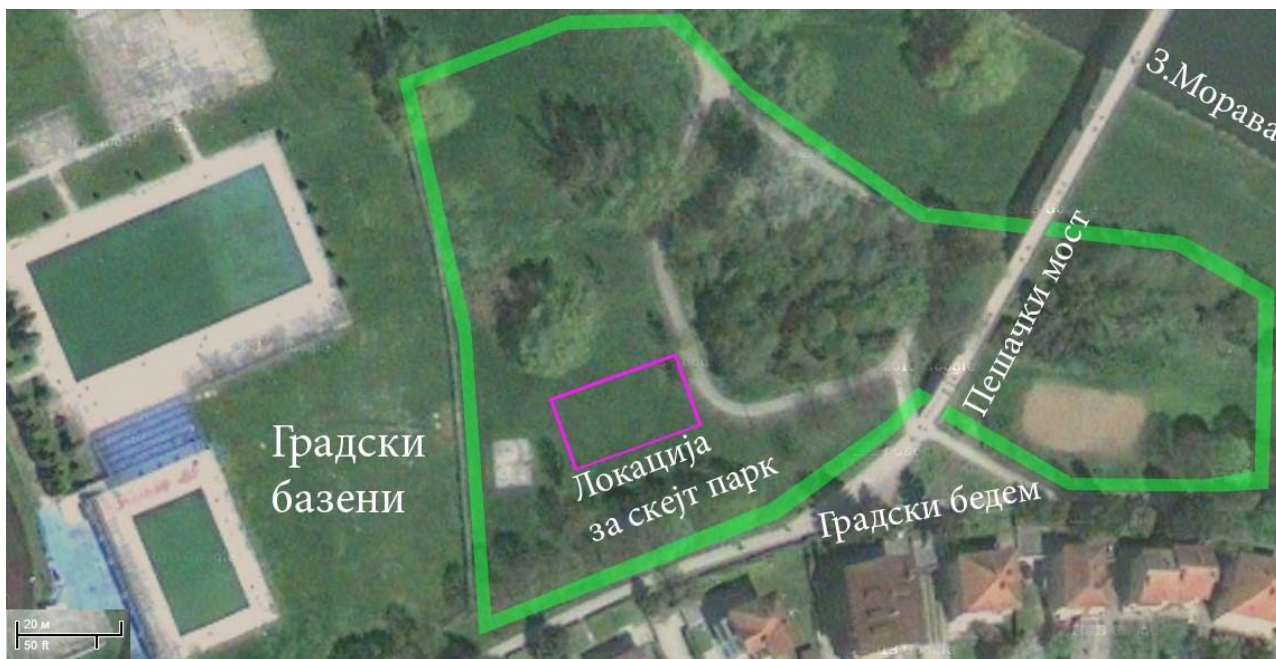
3.2.6. Студија случаја: развој интерсубјективних веза корисника заснованим на моделу ко-креације

У наредном поглављу ради се анализа студије случаја изградње јавног простора у Чачку преко ко-креативних радњи са разматрањем два аспекта који су допринели успешној реализацији пројекта. Први се односи на тумачење Бринтове класификације заједница према географској близини где се испитује утицај близине корисника према заједничком простору, али такође са идентификацијом и симболима групе који су могли да испуне празнине у мотивацији учесника. Други аспект се односи на испитивању развоја интерсубјективних односа учесника према Кнаповом моделу степеница где би се на практичном примеру могло сагледати које су све методе биле ефективне и значајне у сврси везивања учесника, а шта је резултирало у разградњи односа. Пројекат је праћен са вишеструким проблемима од којих су највећи били одређени са временом трајања пројекта са оквиром од шест година, при чему ће се Кнапов модел степеница имати изузетну аналитичност која може да објасни скоро све нивое везивања и раздвајања за дуг временски рок током изградње парка. На самом почетку ће Бринтов модел послужити као просторни оквир у коме ће се сагледати локација са актерима, док ће касније развој односа бити тумачен у његовим оквирима.

У студији ће бити представљени сви резултати у смислу физичке изградње јавног простора, а потом и реализације културно-спортских догађаја који су пратили пројекат.

1. Просторна блискост

Контекст локације је условљен према позицији која се налази на десној обали Западне Мораве, реке која се активно користи и која представља идентитет града Чачка. Поред тога што се потез од неколико километара истиче лепотом природног окружења, у реалности је он настао као последица занемарености у дугом низу година. До момента изградње последње видљиве интервенције на обали Мораве десиле су се 1965. године приликом изградње заштитне зоне са бедемима у сврси одбране од поплава. Занимљив је податак да је и та интервенција такође настала као последица омладинске радне акције „Чачак 65“, где су учествовали волонтери из разних делова државе (Lišančić, 2013). Учествовало је око 450 волонтера, што није било неуобичајено за друштво из тог периода где су радне акције сматране позитивним деловањем са могућностима стицања искуства и познанства. Након изградње градског бедема, даља улагања у том подручју нису настављена до новијег времена па се може рећи да је то био изразито запуштен простор са неколицином малих депонија које услед ненадлежности јавних предузећа нису саниране.

Слика 5. Локација запуштене обале реке Западне Мораве

Будући да је плавна зона често мењала ингеренције у управљању, почев од Министарства за водопривреду до локалне самоуправе, управљачка права над земљиштем услед недефинисаности имале су последице занемарености и неактивности, а сви објекти који су изграђени у том подручју реке сматрају се привременим или нелегалним. То укључује и целокупан Спортски центар Младост, као данашњи главни спортски центар града, са два базена који је у ранијем периоду *de facto* управљао са плавним земљиштем, а такође, ту спадају стадиони фудбалског и кошаркашког клуба Борац, неколико локала поред купалишта итд. Спортски садржаји су ограђени и визуелно раздвојени од пешачке зоне. Дрвеће које је сађено за време радне акције 1965. године како би се обуздао непредвидив ток реке већински је болесно до данашњих дана услед немарности и мањка одговарајуће неге, а међупростор је био испуњен дивљим врстама корова, трске и жбуња.

Слика 6. Запуштеност простора на локацији активности (фото: МО)

Локација се може сматрати да је од изузетног значаја услед своје централности према граду. На локацији будућих активности река својом дужином дели град на два дела, старог дела града са десне стране и новијег дела са леве стране обале у подножју брда Љубић, чија просторна морфологија потиче из 60-их година када су планом обнове градова направљени урбанистички планови за већину градова у СФРЈ (Mitrović, 1953). Тадашње планирање Чачка, које предводи архитекта Јозеф Кортус, предвидео је даљи

развитак леве обале са новом популацијом становника што се и догодило са изградњом нових насеља, али је ипак оса речног корита остала неразрађена у плановима, док одређени пројекти од есенцијалне важности у виду додатног путничког моста никада нису реализовани. Последица неразрађених урбанистичких планова се сматра једним од предуслова изградње Парка младости јер је новоформиран друштвени капитал тиме могао да формира јако упориште око неизграђеног и запушеног тока реке Мораве која је послужила као иницијални инструмент за идентификацију грађана са пројектом. Иницијативу покрећу млади спортисти екстремних спортова са дугогодишњом иницијативом за изградњу скејт парка што је постао кључни елемент у даљем развоју локације дајући том простору један сасвим нови идентитет који су грађани дочекали са ишчекивањем, а касније са својим деловањем и утврдили.

2. Интеракција

Почетак колаборативних активности и изградње Парка младости се огледа у дугогодишњој борби младих возача скејта да добију одговарајуће услове за спорт, па је прве волонтере са активном улогом чинила популација скејтера који су тражили прилику да ураде нешто конкретно за свој циљ. Скејтбординг као спорт у овом случају игра улогу конектора који остварује идентификацију првих актера и формира друштвени капитал међу популацијом спортиста. Примери учествовања ове групе у изградњи скејт паркова је веома изражен при чему су забележени бројни примери колаборативних активности у локалним заједницама (Obrađović & Milenković, 2021). Возачи су се пре изградње скејт парка окупљали искључиво на главном тргу у Чачку, што је правило одређену врсту сукоба са другим корисницима тог простора. Са друге стране истовремено се формирао колективни идентитет кроз међусобни развој веза што се може сматрати зачетком интеракција. Након 15 година од оригиналне иницијативе и смена неколико генерација које су покушале да обезбеде услове за изградњу таквог пројекта, скејтери су направили основни пројекат и започели рад на скупљању средстава будући да градска управа није имала слух за пројекат. Из ране претпоставке да ће ефекат таквог места проширити своју употребну вредност на околину, инсистирало се на једној од најзапуштенијих локација, на обали реке Мораве, простор који има просторни капацитет да се прошири према потреби. Интеракција је била сведена искључиво на заједницу окупљену око заједничких вредности, док је сваки други тип интеракције са осталим становништвом био занемарљив услед слабог протока људи на описаном подручју и генералне неинформисаности становништва. О неразвијеној инфраструктури говори податак да је целокупан потез реке повезан са

непотпуном асфалтираном пешачком стазом и да је до тада на целокупној обали реке постојала само једна чесма са пијаћом водом која није намењена за локалну употребу. Ради подизања даљих интеракција, прави се нов покушај да се допре до већег броја заинтересованих људи који би узели своје учешће и олакшали изградњу скејт парка преко утврђивања новог идентитета пројекта. Идентитет се успоставља са развојем нове слике околине које могу да се представе у три компоненте: идентитет, структура и значење, о чему је детаљно говорио и Кевин Линч (Lynch, 1960:8).

Слика 7. Подизање интеракција и стварање нове слике града (Фото: МО)

Линчово тумачење говори да захтевана идентификација подразумева њено разликовање од других ствари, потом, препознавање као одвојивог ентитета са значењем индивидуалности или јединства, и најзад, да објекат за посматрача мора имати неко значење, било практично или емотивно. Према томе примарни корак подразумева успостављање идентитетске целине заснованим на субјективним вредностима што би се могло рећи да је наставило даље интеракције. Слика простора је формирана према рециклираним постојећим називима између пешачког моста Младост и Спортског центра Младост. Рециклирајући претходне већ утврђене идентитете, али такође и са обзиром на генерацијску заступљеност у пројекту, цео пројекат добија своје именовање као „Парк младости“. Тиме се прави благи отклон од пројекта који носи назив „Скејт парк“ и формира се нов идентитет у коме су шире структуре становништва могле да се препознају. Како би се у случају ширења капацитета простора морало водити рачуна о будућим садржајима, урађено је основно зонирање са претпоставком будућег развоја локације како би се заштитиле потенцијално корисне површине и тиме отпочиње укључивање других група становника у пројекат. Финансијски аспекти су се првобитно састојали од донација које су прикупљане преко јавних конкурса, без учешћа јавних институција. Након добијене главнице средстава преко јавног конкурса „Заједници заједно“ који спроводи компаније НИС (Tanjug, 2014), постало је изгледно да су и средства за изградњу као последњи

недостајући корак омогућени и да ће изградња моћи да почне. Тек у каснијим фазама пројекта остварена је сарадња са јавним предузећем „Градац“ које препознаје деценијски труд групе скејтера и помаже иницијативу кроз регулисање правних аспеката и финансирање недостајућих позиција у току градње. Реална цена објекта је далеко већа, па су за већину грађевинских позиција организоване радне акције кроз креативно деловање заједнице и заменом физичке радне снаге, што је отворило врата за нове интеракције, а евентуално и омогућило завршетак укупних радова. На тај начин је настављено даље приближавање учесника кроз заједничке активности, док су новије интеракције формиране поред младих суграђана заједно са институцијама, односно са јавним предузећима и спонзорима.

Слика 8. Завршетак радова на изградњи парка и отварање простора за фреквенцију интеракција (Фото: МО)

3. Фреквенција интеракције

Након изградње скејт парка дошло је до раста интересовања за пројекат кроз даљу партиципацију грађана као и нову материјалну подршку приватних фирми и компанија. Одмах је постало јасно да структура скејт парка од 600 m² не пружа довољан капацитет за све кориснике тог простора. Услед задржавања истих актера на пројекту и захваљујући континуитету у радним акцијама, установљен друштвени капитал је одржан. То је допринело ширењу нове енергије и наставка радова са пројектовањем више различитих архитектонских садржаја и организацијом културних догађаја на истој локацији. Даљи радови су рађени стихијски углавном без контроле и легалне форме услед низа радних акција заснованим на спонтаној организацији људи из непосредног окружења. У овом моменту битно је споменути и онлајн заједницу, јер се већинска комуникација одвија преко друштвених мрежа. О томе говори податак да је на друштвеној мрежи Фејсбук након само 3 дана од отварања званичног профила

иницијативе преко 2000 људи постало члан те групе где су се делиле фотографије са прогресом развоја парка.

Слика 9. Основно зонирање простора за ширење активности

Временом је укључен низ архитеката и других младих професионалаца из културних делатности што је омогућило организацију низа културно-уметничких фестивала који су појачавали дејство нових интеракција, па се у једном тренутку највећи број људи у иницијативи састојао од младих студената, али такође и основаца и средњошколаца. Фестивалске активности су имале за циљ да приближе идеје младих људи осталим суграђанима. У активностима цртања мурала улична уметност је постала стандардна преговарачка позиција са осталим становницима. Био је то простор за утврђивање идентитета суседства са новим смислом, али и као начин за критику становника према радовима који им се нису допадали, што је формирало нов друштвени дијалог који никада није постојао до тада. На тај начин је остварена темељна интеракција између грађана. Био је то приказ улице као основна визуелна сцена у граду о чему говори Кевин Линч (Lynch, 1960:83). Планови су често мењани или прилагођавани услед непредвидивих и спонтаних активности, а предвиђене фестивалске активности су објединиле садржај кроз креацију мноштва догађаја као врста нематеријалне форме пројекта који је касније био од изузетног значаја. Већина радова за које нису обезбеђена средства и даље су бивала надокнађена са радом појединаца кроз радне

акције, па се улога заједнице у овом случају сматра круцијалном и она је у потпуности обележила идентитет пројекта.

Слика 10. Реконструкција и осликавање фасада, ОШ „Вук Караџић“ (Фото: МО)

Она је активна у сваком смислу, почев од извођења радова, поправки у случају вандализма, заштитом животне средине, али и практичном коришћењу простора. Нису биле ретке ситуације где су родитељи деце која су волонтирала долазили да их замене услед непредвиђених околности или приликом извођења деликатнијих грађевинских радова. У сврси проширења функције се формирају нови пројекти са стазама за кретање (без јасног плана за финансирање будуће градње), а пројекат подразумева изградњу просторних капацитета и нових садржаја који прихватају већи број људи, пре свега: амфитеатар за приредбе, спортски терени различитог типа, дечије игралиште, нову јавну чесму итд. Ако узмемо у обзир да је проширена употребна вредност простора, идентитет града, поред личне идентификације људи, почео је опет да се спушта према реци са сталним и непрекинутим растом броја корисника у том простору. Будући да су изведена одређена решења ноћног осветљења, парк је добио дневне и ноћне кориснике, а вандализам је сведен на минимум. Иако је почетни садржај био искључиво спортске намене, новонастали пројекат амфитеатра је имао задатак да прошири функцију преко културне конотације која је одређена са именовањем простора са именом прослављеног чачанског песника – Владислава Петковића Диса. Пројекат амфитеатра се сматра круцијалним да обједини остале делове парка са новом функцијом како би се заокружио целокупан пројектни циклус. Недостатак средстава је стопирао пројекат у неколико ситуација али након низа заједничких акција са јавним предузећима, локална самоуправа града Чачка преузима финансирање са одређеним буџетом искључиво за тај пројекат. Пројекат амфитеатра је предвиђао око 300 места за седење што је било значајно и за саме интеракције јер на потезу целе реке не постоји ни приближно сличан простор који има капацитет да окупи већи број људи.

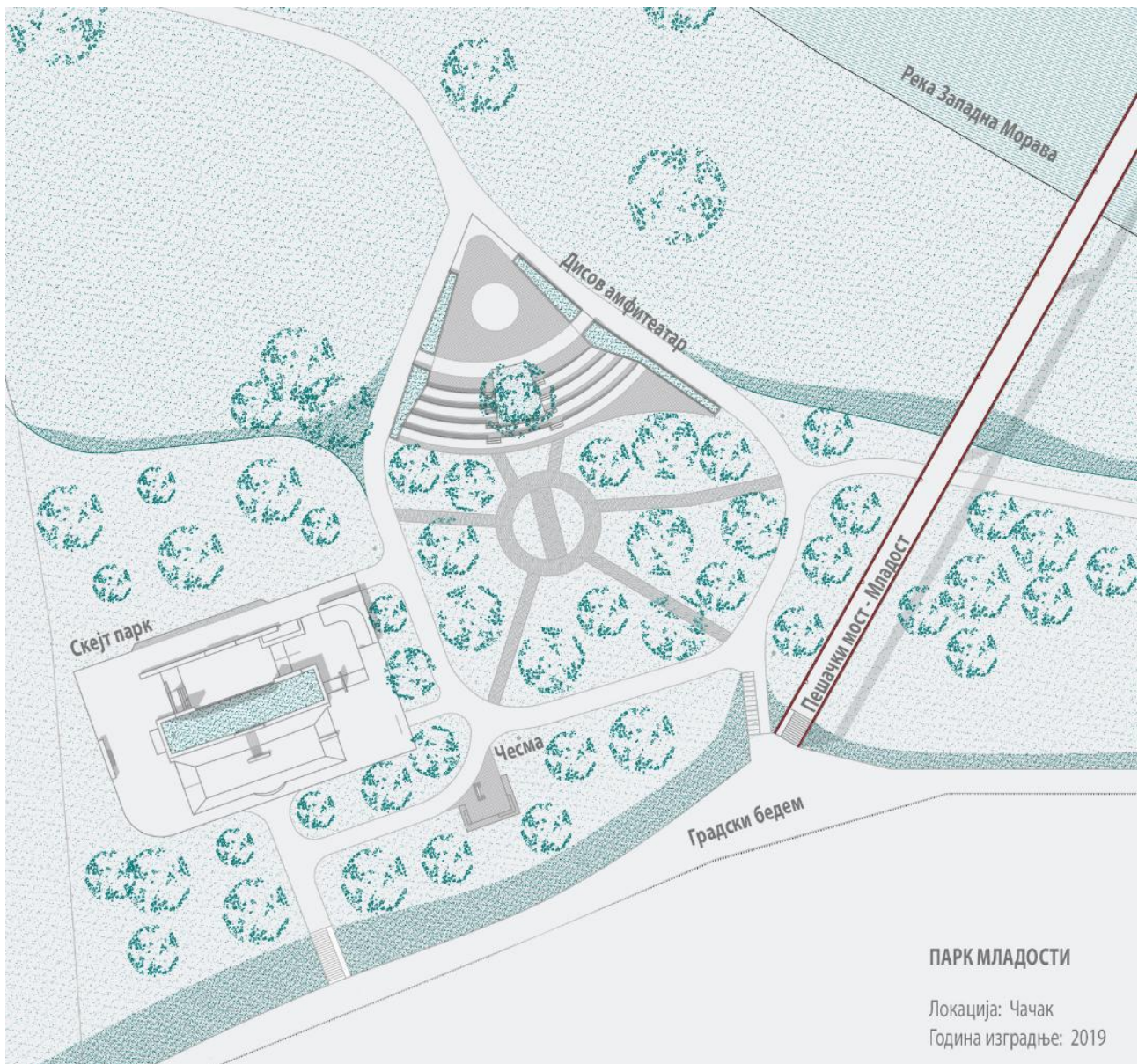

Слика 11. Амфитеатар Владислав Петковић Дис (Фото: МО)

Од младих људи на пројекту су у том тренутку укључени, архитекте, грађевинци, економисти, уметници, новинари, итд. Иако су на почетку сви радови рађени од стране свих учесника, комплекснији радови су иницирали поделу рада и што је касније водило ка комплекснијим типовима удруживања и организације. Према Дирекему, остварен је прелазак са механичке на органску солидарност. На тај начин развојем парка развијала се инфраструктура људи који су представљали новонастала правна омладинска удружења која су почела да добијају већи легитимитет и која су ширили своју улогу у другим градским питањима. На тај начин је уплив нових идеја и рада постао константан све до завршетка изградње Парка младости, односно до расипања друштвеног капитала са одливом актера, услед разградње односа и завршетка задатака из својих конкретних улога, будући да је пројекат изградње целокупног парка трајао пуних 6 година (GZS, 2019). Град Чачак на крају званично усваја Парк младости као сопствени ентитет у Плану детаљне регулације „Спортски центар“.

Слика 11. Раст активности са укључењем корисника (Фото: МО)

Слика 12. Коначни изглед Парка младости

Анализа студије случаја Парка младости преко Кнаповог модела развоја односа

Развој односа на примеру Парка младости се заснива на носиоцима друштвеног капитала, који су кроз заједничке активности имали прилику да се добро упознају и учврсте међусобне везе, али такође да са својим интеракцијама призову и велики број људи изван његовог непосредног окружења. Наспрам честим статичним дефиницијама јавног простора, размишљање о простору као динамичном процесу уводи се преко циркулације људи и њиховој флуидности као што наводи Џејкобс. У смислу нове комуникације у простору вишеструко су се увећале посете случајних и непланираних посетиоце парка што је водило даљем упознавању будућих корисника и новој

интеракцији што је резултирало у крајњем случају са њиховом жељом да допринесу заједничком циљу. Дакле, корисници су постали повезани са јавним интересом. Првобитни учесници иницијативе развили су своје односе са идентификацијом са производом, што је објашњено на примерима бренд заједница (BC), односно са сопственим интеракцијама у којима су остварили међусобно поверење. Првобитни учесници су имали знатан временски простор да учврсте своје везе што им је омогућило да делују као кохерентна група са спремношћу на сваки рад у виду механичке солидарности. На основу тумачења развоја односа према Кнапу, на примарном месту је *иницијатива* у коме се остварује први сусрет са скејтбордом и другим члановима групе. Потом наступа *експеримент* са интеракцијама са појединцима који су већ лоцирани у социјалној групи где се преиспитују модели изградње пројекта који нема средства нити правну дозволу. Потом наступа *интензивирање* односа са дубљим упознавањем током спровођења активности изградње, волонтирања, као и са мање формалности у односима. Фаза *интеракција* наступа како су везе учвршћене на дубљи начин и субјекти се међусобно преплићу чинећи независан ентитет који има сопствене карактеристике. На крају наступа фаза *везивања* где различити ентитети постају као један у друштвеном контексту, али и правном кроз формална удружења грађана која се формирају како би се наставиле комплексније активности. Битно је напоменути да након специјализације у улогама и поделе рада у иницијативи, одређене групе корисника нису развиле своје односе на последњем стадијуму везивања, у случајевима где су улоге биле непотпуне, остајући при томе у вакуму развоја односа као вид неформалних група којима често следи расипање. Развој односа волонтера задужених за изградњу целокупног пројекта Парка младости био је од почетка формиран око удружења грађана „Алтернатива за Чачак“, али се већина учесника није везала за то правно удружење. Будући да је један део свих акција био спроведен кроз спонтане акције, чинило се да постоји потенцијал више група које могу да настану.

Након изградње скејт парка одржава се први фестивал ради успостављања новог идентитета у комуникацији са широким кругом становника града Чачка, а који касније може да се користи независно поред утврђених. Фестивал добија именовање „Дани урбане културе“. Назив је успео делимично да објасни наратив пројекта скејт парка који се у Чачку ипак посматрао као прогресиван и било је неопходно утицати на едукацију становништва о култури групе која је желела да буде препозната. Развој слике града подједнако је био важан као и развој образовања посматрача (Lynch, 1960:120), што се

према емпиријским резултатима овог истраживања чини као спирални процес. Битно је напоменути да скејт култура спада у субкултурне активности који често настављају своје активности и живот без институционалне подршке, што за ту културу пружа велике могућности укључивања сличних социјалних група као што је уметнички покрет стрит арт (Obradović & Milenković, 2021). У разним студијама се наводи да је идентификација друштва са одређеним јавним простором везана за физичко и емотивно здравље, где јавни простори олакшавају интеракцију лице у лице између чланова пружајући им место за дружење, а такође се наглашава и развој могућности за умрежавање унутар група и интеракције са широм заједницом (Fried et al., 2004; Williams 2008). Акумулирана енергија из многобројних радних акција укључила је све фазе у развоју интерсубјективних односа, па све до разградње одређених односа услед останка на механичкој солидарности уместо преласка на органску, као и услед организовања у један ентитет као што је правно удружење грађана. До отварања Парка младости укупно је одржано пет фестивала „Дани урбане културе“ који већ након друге године постојања добија и своје формално удружење под називом „ДУК фестивал“, организације која има сталне окупљене чланове са прецизном организацијом и задужењима. То нам говори да је у том погледу формиран и последњи корак у развоју односа организације културно-уметничких дешавања и других фестивалских активности што даље указује на потенцијал дугорочности у одржању веза.

Од других група које су формиране, неформалне, то су О:ТВОРЕНО које се специјализује за рад са децом и организацију дечијих радионица, са задатком да заједно са децом из суседства изграде одређене делове парка; потом реактивација омладинског часописа Трамвај, са задатком израде веб сајта и писања текстова о омладинским акцијама које се дешавају на обали Мораве; потом Tattoo EXPO који организује низ радионица за тетовирање хуманитарног карактера са задатком прикупљања средстава за помоћ угроженој деци са локала. На представљеним облицима грађанског удруживања могуће је видети дубину веза које су стваране пажљивим и промишљеним радом иако није увек могао да се претпостави правац њиховог кретања и развоја услед дозе насумичности актера и процеса. Из тих разлога нова организациона основа и подела рада поставља дијапазон различитих праваца деловања па ће у даљем тексту бити представљени сумирани резултати иницијативе изградње Парка младости који се у свом финалном облику простире на површини 0,87 хектара и на којој је учествовало

преко 200 волонтера у више десетина радних акција, као и мноштво других организација, спонзора и донатора, јавних предузећа и локалне самоуправе.

Укупни резултати иницијативе огледају се у изградњи бетонског скејт парка са површином од 600 m²; простор испод пешачког моста се чисти и претвара у дечије игралиште О:ТВОРЕНО; гради се јавна чесма са прикључцима на водоводну и канализациону мрежу; гради се амфитеатар за јавна окупљања и разнолике културно-уметничке догађаје од 550 m² са капацитетом од 300 места са функцијом проширења до три пута; гради се систем пешачких стаза за кретање у дужини од 450 м при чему се уводе нови коридори који нису постојали раније; уграђује се парковски мобилијар са јавном расветом; сади се преко 200 садница новог дрвећа и додатно се озелењују простори који су били у стању пропадања; простор Парка младости постаје физичка инфраструктура фестивалских активности неколико различитих фестивала, где се издвајају ДУК фестивал и ЦУГ фест; реконструисано је и осликано муралима преко 5.000 m² фасада, пре свега на дотрајалим фасадама школа и факултетима. Тиме ДУК фестивал себе утврђује као највећи стрит арт фестивал у регионалном смислу југоисточне Европе, а град Чачак добија нов идентитет као град мурала који своје јединствене уметничке приказе званично представља као туристичку атракцију; организовано је преко 50 музичких извођача алтернативне музичке сцене од којих су велики део чинили локални неафирмисани бендови; организован је велики број такмичења екстремних спортова у јуниорској и сениорској конкуренцији, а потом и такмичења у брејк денсу; организовано су продајне манифестације ручних радиности и низ других хуманитарних прикупљања средстава за угрожене; организовано је преко 10 дечијих радионица од којих се нарочито истичу оне у којима су деца под надзором стручних лица градили поједине елементе парка као и организација јавног конкурса на нивоу града за све основне и средње школе под називом “Идеја за Чачак у каквом бих желео да живим“, где је преко 16.000 деце добило могућност да искажу своје мишљење о проблемима које они виде у граду. Утицај Парка младости представља суочавање са нерешеним комуналним проблемима при чему су успостављене нове одговорности јавних предузећа за чистоћу или недостатак зеленила и игралишта на обали реке. Према теорији еколошког детерминизма, основне вредности као што су чистоћа, здрава и атрактивна средина креирају добре заједнице што је овим примером и показано (Coleman, 1985, Kuo at al., 1998, Hutchinson, 2004).

Идентификацијом учесника са локалном иницијативом додатно је постигнут ефекат тоталног уклањања вандалских утицаја на физичку структуру парка, а након низа година трајања ниједан мурал није оштећен, што говори о одрешеној врсти идентификације локалног становништва са аутентичном сликом града (Lynch, 1960). Заједничким трудом формиран је простор у коме су сви могли да пруже аутентичан допринос, а све почиње од основе јавног простора која у сваком моменту поседује инклузиван карактер. Поред првобитне идеје, ми не можемо да кажемо да су све групе имале исти интерес, али он је ипак био повезан преко иницијалне енергије и „слободне зоне“ где се чинило да се фазе развоја односа лако превазилазе преко уског оквира географске локације и идентификације учесника са пројектом на коме учествују.

На самом крају битно је напоменути да након поделе рада и укључење органске солидарности на нивоу групе, већина задатака је била испуњена као својеврсни циљ, па услед испуњења улога и задовољења задатих циљева долази до смањених интеракција где се организација на нивоу целе групе дели у два правца, један се тиче опадања волонтера, а на другом даље учвршћење односа и наставак формалног удруживања, односно њиховог одржавања. Искуства са представљене студије случаја биће искоришћена у завршним поглављима где ће бити формиран индикатор који може да послужи за будућа разматрања развоја јавних простора на основу колаборативног деловања корисника. Будући да је пракса ко-креативног деловања на јавне просторе тек у теоријском разматрању, можемо рећи да је то покушај да се локалне иницијативе прихвате као аутентичан архитектонски допринос са могућностима да се имплементирају у будућој пракси. Иако јавну колаборацију не можемо да применимо на свим облицима јавног простора, неопходно ће бити установити које су то околности које би могле да обезбеде плодносно тле за развој јавних простора према иновативној улози корисника.

3.3. Теорија UCD: кориснички оријентисан дизајн

Теорија UCD се односи на разумевање понашања и циљева код крајњих корисника и неопходно је разумевање како може да буде приступачан и јасан у свом дизајну и функционалности. Наглашава се употреба локалног знања у успешној примени овог модела што отвара везу са теоријом ко-креације и чини их комплементарним теоријама (Santoso et al., 2021). У свом најужем смислу односи се на појмове коришћења,

сигурности, ефикасности и ефективности дигиталних алата (Preese et al., 1994). Будући да интеракција у контексту урбаног и регионалног планирања захтева комуникацију између различитих страна, процес комуникације поседује неколико баријера, а истичу се разлике у домену истраживања, различита природа и врсте података, недостатак интегрисаних алата за анализу, недостаци у интеракцији са подацима, као и преоптерећеност информацијама (Prieto et al., 2014).

Како би се све карактеристике помириле и учиниле систем функционалним, сматра се неопходним да дизајн буде итеративног (понављајућег) карактера, при чему би искуство корисника изнова могло да буде коришћено у његовом усавршавању (Ferris, 2004). Према другим ауторима проблем је сагледан кроз две категорије, кроз проблем комуникације и операционализације података (Bullinger et al., 2010). Успешном имплементацијом свих потреба корисника према сопственим тенденцијама непобитно ће допринети већој корисности и већој корисничкој сатисфакцији (Vilar, 2009). Услед превеликог броја обрађених података и функцијама које нам нуде нове технологије неопходно је водити рачуна да корисници имају одговарајућу употребљивост што ће на крају да резултира са већом ефикасности (Aulia, 2020). Комуникација се односи на различите дисциплине и различите кориснике у пројекту при чему крајњи корисници често не учествују у процесима планирања, док са стране обраде података, наилазимо на проблем некомпатибилних софтвера или алата приликом интеракције неекспертских страна (Bullinger et al., 2010). Са друге стране постоје индиције да је управо застој у технолошком развоју омогућио окретање према заједничком раду у сврси производње додатне вредности и „корисничком искуству“ (UX – User Experience) (Sanders & Stappers, 2008). Један од кључних аспеката UCD у постизању циљева који су одређени са идејом о партиципативном дизајну односи се и на отворени приступ у подацима који могу бити дељени при чему се битно истиче визуелизација података са којима би корисници могли да оперишу.

На примеру испитивања могућности интеракције корисника са заједничким дизајном, неопходно је вратити се на питање постојања заједничке платформе са које је могуће постићи довољну јасноћу, интеракцију и допринос, и он се односи на кориснички оријентисан дизајн (UCD – User Centered Design). У наредним поглављима направићемо преглед могућности који ова дисциплина може да унапреди заједно са могућностима примене у планерској пракси. У самом закључку биће направљен покушај да се у обједињеним функцијама теорије ко-креације и UCD формира један свеобухватни

приказ са сопственим теоријским дискурсом који може бити примењен на реализацији пројеката урбаног окружења.

3.3.1. Примена кориснички оријентисаног дизајна

Методологија кориснички оријентисаног дизајна (UCD) сматра се младом категоријом са обзиром да је његова примена пратила развој односа на релацији људи-рачунари. Термин се први пут појављује током 80-их година и употребљава га Ден Норман (Dan Norman) који управо објашњава значај размишљања како да се оствари адекватна и разумљива комуникација са машинама (компјутерима) (Norman, 1986). Данас се UCD методологија активно користи у већини технолошких поља као што су компјутерске науке. Неки од примера примена се огледају у изради интернет сајтова, мобилних апликација, учења преко интернета, итд. (Sedlmair et al., 2012). Према једној од дефиниција дизајн усредсређен на крајњег корисника је методологија у којој ће корисници постати покретачка снага у развоју производа (Preese et al., 2002). Ернесто Ариас (Ernesto Arias) са осталим ауторима имају запажање да системи морају да се развијају у рукама корисника, односно „дозволити власницима проблема могућност да мењају системе док истражују њихов проблем, што омогућава увид у проблеме који јединствено припадају онима који имају проблеме“ (Arias et al., 2000).

Поред функције коју нам је технологија обезбедила неопходни су квалитети примењених метода корисничког оријентисаног дизајна који се односе и на интуитивност коју корисник може да оствари у сусрету са компјутерским језиком (Sahoo et al., 2019). У данашњем свету превеликих количина података не можемо да кажемо да свака технологија поседује одређену очигледност у коришћењу па се рад на примени са људима различитог друштвеног и образовног позадине изнова преиспитује (Dabbs et al., 2009). Међу основним начелима овог приступа сматра се приступ корисницима који би са својим искуством и повратним информацијама омогућили да се технологије које су понекад и врло комплексне, да се приближе операционализацији обичних корисника. Тако се формира начело дизајна који мора бити разумљив кориснику (Dabbs et al., 2009). Једна од дефиниција UCD каже да је то „филозофија базирана на потребама и интересима корисника са нагласком на прављењу производа који је разумљив и употребљив“ (Norman, 1986).

Према ауторима (Wysocki et al., 2018) методе које UCD мора да предвиди односе се на:

1) Фокус на кориснике;

2) *Емпиријско мерење употребљивости;*

3) *Дизајн и континуирано тестирање употребљивости (Wysocki et al., 2018).*

Наведена студија је коришћена са UCD методологијом како би олакшао здравствену бригу родитељима а са децом која болују од дијабетеса са уредним праћењем стања, чак и преко мобилног телефона или компјутера. Према томе можемо да видимо да је овај теоретски правац већ нашао широку употребу, што говори да ће бити све више заступљен у другим пољима, а несумњиво ће брже напредовати у имплементацији него теорија ко-креације. На истом примеру увиђамо да је у три ставке два пута поновљена премиса тестирања употребљивости. Дакле ако говоримо о дизајну окренутом према корисницима, не постоје савршена решења. Уколико бисмо применили „савршено решење“ самим тиме одбацујемо основу теорије која говори о континуираној интеракцији са корисницима. Аутори исте студије говоре о неопходности иницијалне интеракције са корисницима како бе се формирало почетни увид у потребе које морају да се остваре.

Метода краудсорсинга са интернет активностима се наводи као есенцијална у смислу развоја ових активности па се методологија скупљања података дели на следеће елементе:

1) *Дефинисање проблема који треба да обави као што је дизајнирање интернет платформе према укључењу родитеља;*

2) *Формирање заједнице која ће да допринесе испуњавању ових спецификација;*

3) *Формирање окружења засновано на вебу које омогућава сарадњу између корисника и организације;*

4) *Препознавање обостране користи за организацију и кориснике (нпр. боље здравље и квалитет живота деце, мање породичних невоља) (Wysocki et al., 2018).*

Аутори студије при томе издвајају мисао „од стране родитеља, за родитеље“ која може универзално да се примени на све кориснике. Друге студије (Alamäki & Dirin, 2015) процес примене UCD представљају према основнијим концептима па се издвајају следеће фазе:

1) *Концептуална фаза – Прикупљање података о потребама корисника а спроводи се интервјуима и анкетама;*

2) Фаза припреме и захтева – Припрема захтева према утврђеним потребама и примена одговарајућих анализа података који су важни за даљи процес;

3) Прототип фаза – Листа захтева која се конвертује у основни прототип који се дели са корисницима са тестирање;

4) Процена употребљивости – Корисници процењују прототип са употребним тестом и враћају информације на почетак обраде (Alamäki & Dirin, 2015).

У практичном смислу UCD може да се односи на реализацију логичног и интуитивног интерфејса, потом, као организер карактеристичних функција, једноставан унос података, графички и визуелни приказ, подсетници и фидбек поруке (Dabbs et al., 2009). У том сегменту најочигледнија технологија која је потребна за остварење ових циљева се односи на мобилне уређаје као што су телефони и таблети. Према анкети коју је спровео TripAdvisor око 38% путника користи мобилни телефон за организацију путовања, а чак 60% је инсталирало неку од апликација које су практичне за путовања, а додатне активности су претраживање ресторана (52%), читање препорука (45%) или резервација смештаја (42%) (TripAdvisor, 2011). Према истој анкети, уколико су конектовани на интернет чак 81% ће користити онлајн мапе ради сналажења на непознатом месту. Ови показатељи нас упућују на размишљање да је UCD у експанзији што му је омогућио развој интернета преко масовности употребе, што ће значити и стално присуство у модерном свету.

У смислу оперативности, UCD се у практичним решењима највише може сагледати преко израде софтвера и програма уместо платформи за њихово спровођење као што су рачунари, интернет или друге електронске справе (Dabbs et al., 2009). Опасности се сагледавају када у покушају да се пронађу људске грешке направи комплексност података да се уђе у још веће грешке, било да су оне у обради података или кроз промашену основну функцију (Endsley et al., 2003). Исти аутор наглашава да су људи природно оријентисани према могућностима да прихвате мали број информација, односно ограничени број информација, па је неопходно правити одговарајућу селекцију знања које су примењује. Управо се тај феномен избегава са идејом да корисник треба да буде у центру пажње јер он неће да носи превелики број информација са собом, већ искључиво информације од којих има конкретан значај (Nwiabu & Adeyanju, 2012). У погледу медицинске заштите одређена решења могу да се сагледавају преко процеса компјутерских технологија које обрађују приступ информацијама, али уједно и мониторинг и дељење одговарајућих информација

(Robinson et al., 1998). Описани параметри се најбоље могу сагледати поред евалуације са тестирањем прототипа или чак у дизајнирању алтернативних решења (Dabbs et al., 2009).

Једно од додатих питања тиче се активног редизајна и цене коју смо спремни да платимо за наизглед вечан и дуготрајан процес. Уколико се изнова враћамо корисницима за повратну информацију, понекад и мале измене ће носити са собом заокрет у основној поставци. У том случају говоримо о активностима континуираног редизајна. Иако може да се сматра компликованим, дуготрајним, или чак скупим процесом, он ће неминовно водити према акумулацији најбољих решења што ће вратити позитиван утицај са новим вредностима као што су прецизност и ефикасност (Wright et al., 2019). Интеграција UCD не захтева од дизајнера да буду професионалци у одређеном пољу, већ се професионални допринос врши преко корисника и ангажованих професионалаца (Chamberlain et al., 2006). Тиме се раздвајају функције дизајнера и неопходног знања које он мора да поседује да би се бавио са одређеном тематиком, што доприноси већем броју могућности у претрази за дизајнерима и програмерима. Константна евалуација се сматра неопходном из додатно разлога што уколико дизајн или функција крене лошим путем, могуће је раније исправити грешке и вратити се на пут развоја са мање утрошеног времена и мањим трошковима (Schwaber & Beele, 2002). Студија (Nwiabu & Adeyanju, 2012) у том смислу предлаже разумевања два појма кроз „акцију“ и „истраживање“. Акција се односи на истраживање друштвених разлога примене заједно са циљевима које се установљавају на почетку, заједно са процесом итерације и евалуације, док истраживање има за циљ успостављање основног и напредног дизајна који користи различите сценарије који еволуирају заједно са општим развојем дизајна (Nwiabu & Adeyanju, 2012:27). Стога се наглашава континуитет рада који је око корисника. Неке студије наглашавају велику важност учествовања корисника не само на почетку стицања неопходног знања већ целом дужином процеса (Lee, 1999). У почетку су процеси континуиране евалуације сматрани највећим трошком, а што смо имали прилику да видимо и на примерима који су претходили развоју теорије ко-креације, док се у новом времену долази до недвосмислених закључака да заправо уштеда времена и накнадног рада без резултата постиже најмање трошкове (Bias & Mayhew, 2005.; Mayhew & Mantei, 1999; Dabbs et al., 2009).

Не можемо да се не запитамо које су могућности усвојених планова, или пројеката у експлоатацији, да се мењају ради постизања најбољих решења и уштеде према трошковима. Највећа практичност ове методе се може огледати и у начину на који се укључују корисници. Иако ће експертско знање највише допринети у разумевању неког проблема, ангажман обичних људи са специфичним, односно локалним знањем, у пракси је показао да ће бити спремнији да уоче проблем који би се потом могао лакше уклонити или макар минимизирати (Mayhew & Mantei, 1999). Благо скретање дискурса са корисника као центра фокуса десило се са новим временом које поред корисника разуме да постоји знатно шири спектар заинтересованих страна па се ту могу додати и бизнис менаџери, софтверски тимови, пројект менаџери, пројект финансијери, или чак и локална самоуправа, или друго управно тело ако је носилац израде описаног дигиталног решења (Alamäki & Dirin, 2015). Према истој студији говори се и о принципу укључења заинтересованих страна. На исти начин како је принцип укључења корисника предвиђен кроз све фазе, тако се може сматрати неопходним идентификација најважнијих учесника који такође морају бити умешани током читавог процеса Alamäki & Dirin, 2015).

Највећа предност коју запажамо у примени UCD говори о степену инклузивности коју смо спремни да постигнемо. Укључивање свих страна у процесу заједно са корисницима на тај начин може да постане неопходна или кључна спона за унапређење постојеће теорије ко-креативности, при чему можемо да очекујемо даљи развој теорије и праксе. Развој се огледа у све широј употреби рачунара и дигиталних система па се са тим мислима са лакоћом можемо спустити на тему примене у урбанистичкој пракси будући да технологије ни ту дисциплину нису поштеделе свога присуства.

3.3.2. Кориснички оријентисан дизајн у планерској пракси

Примена установљених начела UCD методологије поседује широк дијапазон могућности које су одређене са комуникацијом на релацији човек-машина (HCI). Примена дигиталних технологија отворила је врата различитим научним дисциплинама да се развију на потпуно нов начин, али кад говоримо о планерској и урбанистичкој пракси, која је одређена пре свега са сетом закона и правила, долазимо до закључка да је процес спор и неефикасан. Дигитални алати су у употреби већ дуже време, али се развој и примена алата развијала према темпу развоја који тражи нове методе и приступе у модерном времену. На конкретним примерима показано је да

плани могу бити више настројени према корисницима, али да буду ефикаснији у свом доношењу и касније у спровођењу (Panagoulia, 2020; Wallin & Horelli, 2010). Израда дизајна на корисничком искуству је претходно могла да покаже вишеструку примену у раду са корисницима различитих платформи, који може на идентичан начин да се примени на кориснике урбанизованог простора као што су јавни простори или суседства.

У погледу карактеристика корисника простора издвајају се могућности да се правилно сагледају њихови захтеви и потребе, али такође и да се предвиди њихово понашање што ће евентуално довести до формирања места која су одржива са више заједничке кореспонденције (Mittermüller et al., 2021). Можемо да увидимо сличности према општој методологији која је описана према UCD, као основна карактеристика која се издваја јесу употребљивост и функционалност, што би истовремено био основни мотив јавног простора. Више пута су истакнуте потребе да се јавни простори дизајнирају на начин који би укључио кориснике са њиховим присуством и различитим активностима, а истовремено их направио инклузивним без обзира на све разлике које постоје међу хетерогеним групама становника. Неки примери су показали да те карактеристике могу да буду обухваћене заједно преко укључења корисника у њихов дизајн (Naas & Olsson, 2013). Почетком 60-их година започет је процес урбане аналитике заснован на алатима који су подразумевали аутоматизацију и стандардизацију у сврси визуелизације и разумевања урбаног простора али и даље у сврси термина који се назива централни урбанизам (Panagoulia, 2020). Након увођења дигиталног мапирања са ГИС системима успешно су могле да буду спроведене просторне анализе са прецизним подацима о локацији и времену, али су основне карактеристике остале на снази. Не сме да се изгуби из вида да су дигитални сервиси највише базирани на технолошкој иновацији (Wallin & Horelli, 2010). Неки од мотива централног урбанизма се односе на сагледавање превише широке слике, што није могло да обухвати локални контекст са малим детаљима (Panagoulia, 2020). Панагуља говори о процесима одозго на горе који нису укључивали кориснику партиципацију, а које смо раније описивали када смо говорили о контексту који могао да се надогради са теоријом ко-креације. У додатку на централни урбанизам, Панагуља говори да је централни урбанизам фаворизовао новчано оријентисан развој који и са економске стране није могао да одговори на локалне захтеве, а који је дугорочно правио негативне последице економске сегрегације. Такође, као једно од важних начела које је морало да буде превазиђено тичало се ограничених података и претпоставки које нису могле да

детаљно објасне комплексне друштвене односе (Panagoulia, 2020:3). Нека од решења корисне имплементације подразумевају учешће грађана у систему локалне управе говори о разрађеним и функционалним сервисима преко којих могу да врше међусобну комуникацију. Из наведених разлога јавља се и новији појам *кориснички осетљив сервисни дизајн* (user-sensitive service design) који се односи на комуникацију корисника између вертикалне и хоризонталне линије (Wallin & Horelli, 2010).

Будући да се сервиси комуникације нису могли применити универзално за различите групе корисника, временом су настављене потраге за персонализацијом сервиса преко заједничке партиципације корисника (Leadbeater C, 2004). Данас се мобилност људи истиче као категорија која је у потпуности променила понашање корисника што с одразило и на јавне просторе са својим корисницима. Нова прилагођавања су значила промену у технологијама, али и темом коју корисници желе да виде у простору. То не би било могуће без примене одређених индивидуалних доприноса. Према студији (Peters, 2006) истиче се на који начин је мобилност људи утицала на склоп према који су редефинисали наше друштвене, просторне и временске односе. Иако су то различити доприноси у појединачном смислу, њихов одраз у јавним просторима је комбинован што ће касније резултирати са новим феноменима. Тешко је не сложити се са констатацијом да је данашње друштво у потпуности окружено свеприсутним рачунарима, па чак и урбани простори било које врсте (Lee and Kim, 2007). Остаје питање да се реши начин његове утилизације у планерској пракси. Ако говоримо о партиципативном планирању истиче се дефиниција која у себи садржи објашњење наведених релација у урбанистичкој пракси и говори да је то: „друштвена, етичка и политичка пракса у којој појединци или групе, уз помоћ скупа алата, учествују у различитом степену у преклапању фазама циклуса планирања и доношења одлука које могу донети резултате у складу са потребама и интересовањима учесника“ (Horelli L, 2002). Сви аспекти се очекивано могу унапредити са развоје ИКТ технологија па ће међу првим аспектима ова примена наћи своје место у средствима као што је е-управа, односно е-планирање (Horelli & Wallin, 2010). Такође је показано да UCD методологија може бити примењена у урбанистичкој пракси у сврси трансформације и ревитализације јавних простора придајући им особине према сензибилитету корисника као што су живописност или разноликост садржаја (Haas & Olsson, 2013). На другим примерима можемо да видимо успешне моделе који укључују заједничку сарадњу у дизајну између грађана и различитих страна при чему су информативне технологије помогле у заједничкој сарадњи (Carroll and Rosson, 2007).

3.3.3. Препреке, изазови и потенцијали у развоју одговарајућег UCD искуства

Највећи изазови се могу сагледати као потрага за начином који би укључио кориснике на партиципацију (Salingaros, 2005). Тема централног урбанизма је дуго била најзаступљенија која није имала адекватан подстрек за укључењем ширих слова друштва у јавним питањима (Wallin & Horelli, 2010). Основни део проблема се може посматрати и у неприлагођености у односу човека и машине, што у одређеним ситуацијама може да доведе до већих проблема од оних који покушавају да се реше (Norman, 1990). Тема интеракције између човека и машине HCI (Human Computer Interaction) прати се дакле од раног развоја технологија и компјутера и посматра се као стално присутно питање на које са дају нови одговори. Кориснички дизајн је тиме опредељен према разумевању корисника и контекста употребе, односно са коришћењем могућности нових дигиталних алата и технологије као што су ИКТ (Stappers, 2006; Butler, 1996). Проблеми и изазови у HCI из тих разлога наводе на померање тежишта са непосредног развоја рачунара према бољем разумевању друштвеног система који остварују кориснички контекст за употребу машина (Arias et al., 2000; Myers, 1998; Preece et al., 1993; Preece, 1995). Померање тежишта са самог производа одговара и запажању које износе Куриц и Бакстер (Courage & Baxter, 2005) при чему кажу да „производ треба да одговара кориснику, пре него корисник да одговара производу“. Набројани разлози отвориће нова питања па је стога важно да покушамо да направимо одређени оквир који би имао могућности да се те разлике категорички у једноставније.

Према Пангуљи међу највећим препрекама се издвајају:

- 1. Превише комплекси подаци који могу да подразумевају описе, локални контекст, језик што компјутерске анализе нису могле да преведу у егзактне параметре.*
- 2. Превод двосмислених форми података који не могу да се сагледају из једне позиције већ је неопходно тумачење према локалном коду.*
- 3. Немогућност да корисници разумеју захтеве према којима би допринели на одговарајући начин, у шта спада и ниво компетенције корисника да допринесу са одређеним знањем.*

4. Грађани који представљају ресурс за мале идеје које не умеју да представе на одређени начин доносиоцима одлука (Panagoulia, 2020).

За будућност се поставља циљ да се направе UCD модели који би укључили представе како грађана, тако и других заинтересованих страна, истраживача или локалних власти (Panagoulia, 2020:3). У највећем броју примера наћи ћемо да су основни недостаци сагледани у интеракцији са подацима, као и преоптерећеност информацијама (Prieto et al., 2014), али такође и као проблем комуникације и операционализације података (Bullinger et al., 2010). ИКТ технологије су на ефикасан начин показале да је већина проблема решива са њиховом употребом. Са друге стране основни проблеми се и даље могу дефинисати преко конкретног разумевања процеса где би корисници заправо развили интерес за учествовањем, а што бисмо могли пуно да научимо о томе из ко-креативне теорије и теорије развоја умрежених заједница. У наставку ћемо обрадити тему обједињене теорије ко-креације и UCD и покушаћемо да разумемо да ли одређене предности могу да надоместе мане других система и обратно. Успешним приказом обе теорије биће могуће сагледати и простор који тек остаје да се испуни у урбанистичкој пракси, а тиме и његовом утицају на отворене јавне просторе заједно са суседствима.

3.3.4. Кориснички оријентисан дизајн као решење за остварење циљева установљених теоријом ко-креације

Развој теорије ко-креације заједно са теоријом UCD није у потпуности нов будући да су обе теорије доживеле велику експанзију у протеклом времену, при чему су истраживачи наставили да откривају велике предности у практичној примени обе теорије (Mansson et al., 2020). Иако се две теорије користе у активном смислу, оне ипак поседују велику примену и преко засебног становишта, тако да се наставак рада на обједињеним функцијама обе теорије данас сматра иноватним са пуно неистражених аспеката. Може се такође рећи да обједињен приказ не постоји у научним круговима, већ у виду посебних преклапајућих особина. Нарочито мало постоји приказа за примену обједињене теорије у урбанистичкој пракси, а што смо могли да видимо да примеру да су обе теорије у спором напредовању према истом домену. Стога ће овај део рада настојати да преиспита које се све карактеристике могу повезати или допунити у контексту иновација, дизајна производа или услуга, односно стварања нове вредности за кориснике.

Са једне стране ко-креација се интерпретира као колаборативна активност која се односи на иновацију и развој нових производа док се примарни циљ UCD огледа у дизајну који корисника ставља у центар процеса дизајна. Обе опције се могу сагледати преко основног оквира који се састоји од корисничке колаборације у сврси напредовања, док у ширем теоријском смислу обе опције представљају типичну хоризонталну структуре где се централност избегава као основни мотив. Неке испитиване сличности између две теорије могле су да се виде у испитивању корисничког понашања (као UCD карактеристика) у сврси развоја ко-креативних радњи (Oertzen et al., 2020). Потом ту је испитивање могућности ангажмана, културе и генералних особина корисника у сврси ко-креативних радњи (Chen et al., 2021; Liu et al., 2023). Разлике су дакле настале на секундарним позицијама па би се оне могле спојити преко опште изведене дефиниције као:

Колаборативна активност у функцији иновације производа и креације нове вредности са фокусом на корисника и корисничко искуство.

Преко изведених општих карактеристика које смо описали у претходним поглављима, основни кораци у формирању обједињеног приступа би могли да се разврстају на следећи начин:

- 1. Разумевање корисника и контекста:** Дубинска анализа циљне публике, укључујући демографију, понашање, потребе и начин коришћења постојећих производа или услуга.
- 2. Концептуализација идеје:** Генерирање идеја које решавају идентификоване проблеме или потребе корисника.
- 3. Преглед могућих активности корисника:** користећи технике краудсорсинга, радионице с корисницима, формирање радних акција.
- 4. Формирање заједнице базираном на идентитету производа:** Повећавање фреквенција интеракција, окупљање око заједничке идеје, окупљање око делова заједничке идеје, формирање малих група и развој према већим, формирање онлајн заједнице.
- 5. Израда прототипа и тестирање:** Развој прототипова и њихово тестирање у свим фазама преко корисничког искуства како би се прикупиле повратне информације и разумело како стварни корисници реагирају на дизајн.

6. Итерација и Рафинирање: Прилагођавање дизајна на темељу повратних информација корисника у цикличном маниру са поновним тестирањем како би се осигурало да коначни производ или услуга најбоље одговара потребама корисника. (Wirtz et al., 2013)

Интегрирани приступ две теорије се може сматрати комплементарним теоријама које поседују заједничке темеље, али се истовремено допуњују на местима које саме по себи не могу реше. Ко-креација поседује велике могућности за заједничку сарадњу, али уколико не постоји заједнички медијум који их окупља, организује, представља идеје или податке, ми не можемо да кажемо да ћемо добити апсолутну ефикасност. У том случај нове технологије и дигитални системи могу да обаве велику улогу, о чему ће у наредним поглављима бити више речи. Са друге стране UCD поседује велики број интеракција, које скупљају трећа лица, са локалним знањем које пласирају трећим лицима које даље врше дизајнерски процес, тако да су интеракције на нивоу групе сведене на (контролисани) минимум. Из претходних примера могли смо да видимо да развој интеракција јесте насумичан процес, али да је он заправо највреднији јер учвршћује односе и носи могућност да створи заједницу (Wirtz et al., 2013). Комбиновањем позитивних исхода омогућило би дизајнерима и иноваторима не само да стварају нове производе или услуге, већ и да осигурају да те креације имају стварну вредност и релеванцију за крајње кориснике (Mansson et al., 2020). Највећи ефекат би настао као процес иновација које су читљиве корисницима различитог предзнања што би на крају резултирало са далеко већем увећањем интеракција. Са развојем интеракција и формирањем заједница оријентисаним на заједнички циљ отворили би се нови хоризонти са међусобним поверењем, разумевањем и лојалности, а тиме и стварањем нове вредности (Zhao et al., 2019). Тако би се заокружио процес који не само да повећава шансе за успех на тржишту, већ и да утиче на одрживу иновацију која је усмерена на решавање стварних проблема.

Ако применимо набројана начела на тему урбанистичког пројектовања и планирања закључићемо да су сви аспекти у потпуности примењиви, па се ту се може пронаћи генерална вредност овог истраживања са појашњењем обједињеног теоријског приказа. У развоју свеprisутног рачунарства данас се указује велика потреба за интеграцијом флексибилног дизајна производа и услуга у урбаном планирању (Wallin & Norelli, 2010:787). Највећи проблем који смо могли да сагледамо преко претходних теорија тиче се разумевања корисника са стручним лицима при чему су корисници

ограничени са својим знањем и искуством да допринесу већем циљу. Такав режим је допринео да једини утицај корисника на урбано окружење може да се сагледа преко простих упитника или јавног увида у планове и пројекте, са врло ограниченим могућностима да учествују са већом улогом. Свакако су још мање шансе да учествују томом целог процеса од почетка генерисања идеје све до крајње експлоатације пројекта, а потом и са пружањем повратних информација како експлоатација пројекта може да се унапреди.

4. ИНФОРМАЦИОНО-КОМУНИКАЦИОНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ У ФУНКЦИЈИ ОСТВАРЕЊА ПРИНЦИПА КОЛАБОРАТИВНИХ АКТИВНОСТИ КОРИСНИКА

Употреба технологија се сматра незамењивим делом садашњице при чему се примена стално унапређује и шири своје поље деловање. Скоро да не постоји поље деловања које у себи не садржа макар обресе технологија, па се стога и урбанистичка пракса не може посматрати издвојеном из тог процеса. Карактеристично је то што нису сви аспекти дигиталног доба могли да се предвиде у потпуности. Стога ћемо у првом делу поглавља прегледати теоријски дискурс како бисмо утврдили све аспекте који се могу чинити као неминовни, али оне у којима се оставља простор да се нова решења тек разреше. У једном аспекту се чини да су технолошки утицаји постали толико јаки да им се као друштво не можемо одупрети и да је у будућност у потпуности подређена том приступу. Технологија је до сада у историји човечанства успевала да преокрене ратове или да промени целокупна друштвена збивања понекад и са најједноставнијим изумом.

За време индустријске револуције увидели смо цену неконтролисани технолошких промена са проналаском парне машине крајем 18. века. По цену општег развоја прва жртва је постала човекова природа, као тема о којој се није много размишљало а друштвена политика и закони нису знали како да је заштите. Ствари су се погоршале када је економски аспект надјачао и самог човека, па су од тада цену плаћали и људи који су радили у малолетничким данима, а неретко дајући свој живот за рад у најнехуманијим условима које смо икада видели у историји човечанства. Био је то моменат када су се сви могли запитати да ли је технологија заправо уопште имала начин да допринесе обећаној благодети (Mumford, 1967). Временом је ствар погоршана са новим ратовима па све до краја другог светског рата када је најсавременија нуклеарна технологија искоришћена за масовно уништење. Стога и не чуди теоријски аспект технолошког детерминизма где су одређени истраживачи били сигурни да су технолошки процеси заправо постали развој за себе без утицаја човека, при чему он постаје само делић веће машине која се развија без прекида (Pascal, 1987). Са друге стране човек је носио далеко већи потенцијал за организовањем, а такође увек је био део хетерогених кругова са различитим потребама, па се ипак опрезно приступило у коначним закључцима где се ипак технолошки пут не пориче, али се уводи промењива која је условљена са друштвом, одакле проистиче теорија друштвеног конструкта технологије (SCOT), која дозвољава промене али у сагласности са друштвом као

целином (Graham & Marvin, 1996). Врло значајна истраживања у том правцу пружа нам и Мануел Кастелс који описује умрежено друштво и долази до врло важних закључака како друштво треба да се нађе у симбиозином облику са технологијом и који су будући правци заједничког развоја (Castells, 1996). Такође ту су закључци и Бери Велмана који су показали колико умрежавање и интернет могу да имају утицај на модерног човека чије предности могу да се искористе на начин на који ће се опет вратити вера у друштвене заједнице које из природног и урођеног човековог инстинкта опстају чак и у дигиталном окружењу идентитет (Wellman, 2001). Тако смо дошли до тога да се морају преиспитати сви односи човека у складу и са грађеном средином и стога ће један део овог поглавља бити посвећен преиспитивању модела у коме су сами јавни простори постали нови дигитални и виртуелни простори, што намеће потребу за новим размишљањем, истраживањем и пројектовањем (Humphreys, 2005). Тако ћемо у другом делу поглавља да преиспитамо постојеће платформе које могу да се искористе у два случаја. Први се односи на поспешивање колаборативних радњи и јавне партиципације, области коју смо у претходним поглављима детаљно описали. Будући да се свет помера са вертикалних према хоризонталним моделима организације нове технологије још увек нису искористиле свој потпуни потенцијал, нарочито у планерској пракси, па ће стога бити приказано неколико општих начина и дигиталних алата које могу да послуже у тој намени. Други случај који преиспитујемо се управо односи како можемо јавну партиципацију и међусобну колаборацију различитих страна да искористимо у пројектовању јавних простора. Иако постоји велики број дигиталних алата у овој пракси, сва истраживања наводе потребу за даљим испитивањем како се они могу унапредити и овај део рада ће имати тенденцију да дефинише основни аспект који је био пропуштен и који се може унапредити.

Из свега наведеног делује да технологија не поседује границу у свом развоју, али да човечанство још увек није дефинисало где себе жели да види у том процесу. Нарочито морамо да се запитамо ако погледамо да је у току четврта индустријска револуција, коју истраживачи воле да називају са тим називом управо зато што се зна колике су промене претходне револуције изазвале на човека и цео свет (Lee et al., 2018) Остало је на нама да преко теорије и експерименталних модела установимо нове правце развоја што би евентуално допринело да се јавни простори унапреде по мери човека. У том контексту, важно је разумети да се унапређење јавних простора не односи само на њихову естетику и функционалност, већ и на њихову способност да подржавају друштвену интеракцију и заједничку добробит. Такође, примена технологије у процесу

планирања и развоја треба да буде вођена принципима одрживости и инклузивности, осигуравајући да сви слојеви друштва имају користи од урбаних простора. Будућност није обећана већ ће бити заслужена, па нове технологије остају као велика шанса за даљи развој како човека тако и грађене средине.

4.1. Принцип развоја дигиталне мреже и теоријска поставка

Развој друштва током историје нераскидиво је повезан са напретком технологије, која је у различитим епохама имала значајан утицај на животе људи и њихове обичаје. Ове технолошке иновације, креирајући нове могућности и изазове, често су захтевале дубоке и свеобухватне промене у начину на који људи интерагују, раде и живе. У доба индустријске револуције, на пример, масовна производња и увођење парних машина темељно су променили социјалне и економске структуре. Радници су се селили из руралних подручја у градове у потрази за послом, што је довело до експлозивног раста урбаних средина и развоја модерних градова. Такође, појава електричне енергије у каснијим фазама индустријализације омогућила је додатну трансформацију како производних тако и свакодневних активности, чинећи их ефикаснијим и приступачнијим. Интензивни развој крајем 20. века са еволуцијом информационих технологија и интернета радикално су променили начин комуникације, пословања, и образовања. Тако су установљени основни принципи употребе дигиталних технологија преко:

1. Успешног записивања и преноса информација у дигиталном облику.
2. Развоја ИКТ са могућностима да се преносе све врсте података (Graham & Marvin, 1996).

Дигитализација и повезивање преко глобалне мреже омогућили су приступ информацијама и знању у реалном времену, рушећи географске и културне баријере и стварајући глобално повезано друштво (Castells, 1996). Паралелно са овим технолошким напретком, видели смо и значајне промене у урбанистичком планирању и дизајну градских простора. Савремени градови су постали фокусирани на одрживост, ефикасност и квалитет живота, уводећи иновације као што су паметни градови, зелене зграде и подземни транспортни системи. Ове промене у градском планирању одражавају растућу свест о потреби за хармонијом између човека, технологије и природе. Узимајући у обзир да постоји дискусија да ли је човечанство отворило пут за развој технологије, или да је технологија отворила пут за развој човечанства ми

морамо да сагледамо обе теоријске поставке како бисмо сагледали све последице које из њих проистичу. Управо се на тој платформи можемо добро разумети начин на који можемо да применимо нове технологије при чему оне не би реметиле ток природног људског понашања. Два основна теоријска приказа ћемо сагледати на релацији технолошког детерминизма и теорије социјалног конструкта (SCOT).

Према технолошком детерминизму будућност технологије је унапред одређена са процесима који неминовно воде према коначном решењу у коме ће нове технологије бити постављене као врхунац човекове тежње и усавршавања (Pascal, 1987). Такође једно од питања детерминизма се заснива и на одређеној предвидљивости у развоју будући да већ сада имамо довољно примера из теорије и праксе које су доказале предвидљивост, па и одређену неминовност процеса како што је употреба технологије без обзира на последице које може да изазове (Rid, 2016; McAfee & Brynjolfsson, 2014; Ford, 2015). Будући да је свако време носило своје специфичне изазове, не може се порећи да су технолошке иновације немерљиво допринеле успеху човечанства на многим пољима. Пре свега истичу се медицина и биотехнологија, информационе технологије и рачунарство, енергетика, употреба и развој примењивих материјала, итд. Не може се ни занемарити друштвено-политички утицај негативног карактера преко нових технологија у техникама ратовања или општег уништења. Човечанство је са оптимизмом приступало теми формирајући одређена очекивања да ће управо технологија моћи да реши нагомилане проблеме у безмало сваком сегменту живота. Обећање није у потпуности могло да се испуни управо из разлога што је решавање одређених проблема носило опасност од стварања потпуно нових са понекад још тежим исходом него што је проблем био сам по себи. То нас је навело на опрезност у доношењу лаких закључака и постало је неопходно да се разуме важност разумевања човека пре свега, са свим врлинама и слабостима, како би се разумеле и машине и дигитални свет који је у потпуности окружио модерног човека у 21. веку. Стога је формирано ново тле које подразумева благи скептицизам, али и отклон од примамљивог обећања технолошке парадигме, одакле се потрага за општим решењем наставила у својству комбинованог и паралелног развоја технологије заједно са човечанством (Robins & Herworth, 1988).

У том смислу ћемо упоредно представити теоријски приступ који је познат као социјални конструкт технологије (SCOT). Теорију описују Грем и Марвин (Graham & Marvin, 1996:105) који кажу да она покушава да „идентификује, анализира и објасни

узрочне везе између друштвених, институционалних и политичких фактора према развоју и апликацији технологија. Технологија има тенденцију да се поједностави и унификује у свом основном облику како би била што ближе ширим групама корисника, док са друге стране сами корисници су хетерогени у својој нарави. У разликама корисника настаће другачије релације па се исход не може јасно предвидети. Видели смо на примеру корисничког искуства да употреба технологије може да варира у својим захтевима шта можемо са њом да постигнемо. Иако дизајн и функција могу бити сачињени од стране професионалца, крајњу употребу ће одредити корисници, што значи да увек постоји шанса за непрекидни развој према индивидуалним преференцијама. Грем и Марвин наводе да поред друштвених фактора на теорију SCOT могу и да утичу институционални и политички фактори што нам објашњава дубљу повезану природу интеракција које у свом изворном смислу представљају степен насумичности која побија основна начела детерминистичке теорије.

Ново време ће обележити и нови феномени. Како се број корисника интернета и дигиталних уређаја непрекидно повећава, тако се мењају и платформе кроз које се одвија комуникација. Мобилне и веб апликације, друштвене мреже и различити облици онлајн заједница постају основни канали кроз које људи изражавају мишљења, деле информације, и стварају нове видове међуљудских односа. Нова дигитална реалност пружа нове могућности за сарадњу и иновације, али такође носи и изазове повезане са приватношћу, безбедношћу и социјалном изолацијом (Townsend, 2014). Осим тога, не можемо потценити ни раст употребе вештачке интелигенције, аутоматизације и других напредних технологија што мења традиционалне концепте укупног људског понашања а тиме и његов одраз на градове у којим живимо. У овом новом контексту, предвиђа се да ће се интерпретација људских односа значајно мењати. Виртуелне заједнице и односи који настају у дигиталном простору могу донети нову дубину у међуљудским односима, док са друге стране постоји ризик од површности, апатије и отуђености (Wellman, 2001).

Како се свет суочава са овим трансформацијама, друштво ће морати да нађе начине да очува основне људске вредности, или ће те вредности бити постављене од стране непредвидивих сила технологије. Електронске комуникације су лишене аспеката комуникације које људи традиционално познају, попут говора тела и опажања. Постоји потреба да се модел интензивног развоја електронских комуникација на неки начин дефинише, што би било аналогно непосредним комуникацијама преко установљених

норми морала и права. Сада се инстинкти нападају на драматичан начин преко различитих технологија, чиме се убија емпатија према стварним корисницима. Свет се до сада развијао у форми где су правне и етичке норме настајале из дуготрајног искуства, па можемо рећи да нова врста неуређености у овој сфери драматично мења човека и његово досадашње искуство.

4.1.1. Принцип технолошког развоја заснован на детерминистичкој теорији

Историјски развој друштва и технологије узајамно су се подстицали, водећи ка значајним преображајима у свим сферама људског деловања. Ова динамична интеракција наставља да обликује наш свет, подстичући иновације и адаптације које обећавају да ће наставити да утичу на будући развој човечанства. Утицаји су заправо постали толико снажни да је постало неопходно дефинисати филозофска питања да ли је данас човечанство у потреби технологије, или је технологија у употреби човечанства? Преко теоријске перспективе технолошког детерминизма можемо да направимо анализу технолошке „неминовности“ у друштву, односно теорије са претпоставком да технологије условљавају развој друштвених структура и културних вредности.

У контексту овог теоријског приказа занимљива су запажања Антонија Паскала (Anthony Pascal) који говори да су друштвене акције одговорне за резултат у краткорочном периоду док ће спој технологије и економије учинити крајње обликовање људских образаца (Pascal, 1987:597). Према том тумачењу даљи развој технологије ће бити одређен са новим иновацијама и обратно, у једносмерном процесу при чему ће се друштво стално прилагођавати новим променама. Паскал запажа да свет тежи униформности и да је технолошки пробој неминован у индустријски развијеним земљама. Поред тога наводи и да остатак света је подложен променама и да ће на крају нове технологије допринети децентрализацији градова што може бити и кључна теза овог рада (Pascal, 1987:601). Таунсенд (Townsend, 2014) такође види одређене процесе који су неизбежни, али у томе види могућности према којима је ипак могуће успоставити одређен сет мера. Дакле говори се о могућностима да се процеси технолошке промене мењају или спроводе према људској потреби. Не може се са сигурношћу рећи да ли је то само компензација за лажни осећај контроле или макар додатак у малом доприносу визије како будућност треба да изгледа. Тема неизбежности, односно детерминисаности одређених процеса условљени

технолошким процесима врло често користи израз „суштинска технолошка неизбежност“ (Hill, 1988). Утицаји технологије су направиле велики траг па је заступљено мишљење да се било који негативни ефекти технологија, па чак и друштвени, могу решити са новим технологијама (Lyon, 1988:146). Превише оптимизма у погледу имплементације технологија у свакодневном животу је допринело благој поларизацији људи у смислу разматрања коначног исхода. Иако се не поричу одређени детерминистички процеси, оптимизам који се више везује за утопизам и футуризам који нису показали крајњу далекосежност у предвиђању утицаја свих сила у процесу. Из тих разлога се наводи да је овај приступ покушај у минимизирању политичких и моралних питања на чисто техничка у покушају да ублажи струју против технолошких промена (Lyon, 1988:17). Футуристичке и детерминистичке визије су стога означене као „симплистичке, техничке и често технократске“ (Robins & Herworth, 1988:155).

Стивен Грем (Stephen Graham) и Симон Марвин (Simon Marvin) одбацују теорију технолошког детерминизма и утопизма при чему истичу да су те перспективе погодне за описивање широких промена у урбаном друштву са тенденцијом да смање изузетно сложену интеракцију између градова и технологије (Graham & Marvin, 1996:111). Кастелс, као дугогодишњи истраживач односа технологије и друштва, такође пориче детерминистичку перспективу наводећи разлог комплексности у обрасцима интеракције, а што се враћа у исту раван мишљења које поседују Грем и Марвин (Castels, 2010:5). Конструктивна критика технолошког детерминизма говори о потреби да се направи сасвим нов приказ односа технологије и урбаног друштва где се сматра да комплексност друштвених релација захтева одређене насумичне законе који се не могу предвидети искључиво технолошким променама (Gold, 1985). На примерима у претходном делу рада могли смо видети да је основна разлика између садашњих планова и пројеката одређена преко крајње вертикалне организације што више одговара детерминистичким методама. Узимајући однос корисника према интеракцијама, оне ипак поседују велику дозу насумичних, односно спонтаних односа. Из тог разматрања са лакоћом можемо да прихватимо људски утицај као утицај који разбија принцип крајње детерминисаности. Таунсенд додатно запажа да рачунари обављају све више послова, па стога морамо удвостручити напоре да видимо оне нематеријалне аспекте урбаног живота које можда никада неће моћи да измере (Townsend, 2014:283). Ово становиште нам може бити занимљиво из разлога што оно на неки начин говори и о сопственој немоћи човека наспрам доминације технолошког развоја. Уколико је заиста потребан дупло већи напор, ако би се превело на садашње

норме модерног друштва преко економске исплативости, то значи да је неопходно и поскупљење процеса заједно са још већом количином времена које је потребно уложити. Управо то може да представља основни разлог зашто се истражују теорије кокреације и UCD које су на практичним примерима доказали могућности за појефтињење најразличитијих пројеката са ангажманом корисника (Schwaber & Beele, 2002; Bias & Mayhew, 2005; Dabbs et al., 2009). На тему се надовезао и Јан Гел у вези методологије пројектовања јавних простора где истиче потребу за неопходним хуманистичким обликом пројектовања, при чему не сматра да су технологије допринеле изопштењу људи из јавних простора (Gehl, 2010). Ово тумачење може бити тачно, али бисмо тиме потценили значај виртуелних заједница и виртуелног простора које нису ограничене просторним или физичким оквиром. Ако предвидимо све карактеристике друштвених мрежа, дигиталног повезивања или онлајн заједнице, видећемо да се на свим платформама јављају особине јавног простора. То је простор који је приступачан, отворен, а најчешће је у потпуности формиран према утицају корисника. Стога не можемо да се у потпуности сложимо са тврдњом да су технологије уклониле човека из јавних простора, већ ће пре бити случај да постојећи јавни простори нису испунили очекивања корисника који су пронашли своју алтернативу на другом месту.

Технологија, иако је трансформисала многе аспекте нашег живота, није у потпуности изменила људску потребу за директном, личном интеракцијом у физичким просторима као што су јавни паркови, тргови и улице, па стога је аргумент технолошког детерминизма побијен, али истовремено не можемо да кажемо који ће бити коначан исход. Јавни простори с дигиталним просторима наставиће да служе са истом функцијом као места окупљања, размене мишљења и заједничких активности, што показује да је основна природа људских односа остала константна упркос технолошком напретку. Односи који настају из интеракција са корисницима често одражавају непромењене основне људске потребе за социјализацијом, сусретима и заједничким искуствима. Упркос значајним технолошким променама које утичу на начин на који комуницирамо и интерагујемо, потреба за друштвеном интеракцијом је свеприсутна. Ово нам омогућава да поново преиспитамо и вреднујемо реалност друштвених односа и веза у контексту физичког окружења, али са специјалним обзиром на нове јавне просторе у настајању.

4.1.2. Принцип технолошког развоја и теорија социјалног конструкта технологије (SCOT)

Иако не користи технолошку парадигму изнад друштвене, Бери Велман говори о новим односима у друштву, при чему они постају засновани на „персонализацији, преносивости, свеприсутној повезаности и непосредној бежичној мобилности интернета“, што је даље олакшало настанак умреженог индивидуализма као основу заједнице (Wellman & Haythorntwaite, 2002:34). У корист досадашњег поимања социјалних вредности у друштву на основу технологије, Велман додаје да је компјутерско посредовање омогућило комплексним социјалним мрежама да постану доминантна форма социјалне организације при чему оне пружају квалитет доброг живљења кроз социјалност, подршку, информације, осећај за припадањем као и социјални идентитет (Wellman, 2001:228). Према томе технологије нису постале издвојене или контрадикторне у погледу устаљеног мишљења о друштвеној мрежи већ су носиле потенцијал да их ојачају.

Кастелс се такође не води детерминизмом, па потребе друштва види у хибридном облику заједничког деловања са новим технологијама. При томе описује нов простор као „простор токова“, а описује га и као „културну апстракцију простора и времена на високом нивоу са динамичним интеракцијама са друштвом дигиталног доба“ (Castels, 1989:23). Уколико говоримо о интеракцијама, које су неминовне уколико имамо развијене заједнице, ми не можемо у потпуности да предвидимо ток развија већ једино ток усмерења. Крајњи исход у том случају настаје као плод различитих фактора као што је „културна апстракција простора и времена“. Блиско ставу Кастелса и Велмана, а насупрот детерминистичкој теорији, истиче се теоретски приступ социјалне конструкције технологије SCOT (Social Construction of Technology) који избегава технолошку независност од друштвеног феномена са поједностављеним виђењем широког контекста у коме се технологије манифестују. Према овој теорији технологије се не посматрају као издвојени облик друштвеног развоја, већ као његов саставни део при чему је утицај подједнак и обостран (Mackenzie & Wajzman, 1985). Кендал Гутри (Kendall Guthrie) заступа мишљење да „развој технологије треба посматрати као низ избора који започињу тиме да ли треба или не, истражити одређено технолошко подручје, а наставља се кроз процес дизајнирања и закључује са одлуком о усвајању или не“ (Guthrie, 1991:46). Сасвим је изгледно да ће различите одлуке моћи да буду прихваћене у различитом културно-историјском контексту, што нам говори о усвајању

различитих решења и што ће евентуално водiti према различитим исходима. Грем и Марвин наводе да приступ SCOT тежи да објасни условне односе између више различитих инстанци као што су друштво или институције, па према томе крајњи ефекти остају неодређени, односно „настају као збирни резултати безбројних појединачних примера друштвене конструкције технологије“, што даље значи да је немогуће дефинисати појединачне и свеобухватне утицаје технологије на детерминистички начин (Graham & Marvin, 1996:106).

Према наведеним теоријама можемо да увидимо две основне димензије кроз које можемо да посматрамо развој града. Једна је базирана на развоју интерсубјективних односа и перцепције града који је створен од стране кумулативног појединачног искуства – индивидуални приступ, и димензија града који као целина користи карактеристике система у општем смислу – холистички приступ. Узимајући у обзир тенденцију раста важности појединачне улоге, намеће се закључак да теоријски приступ SCOT најадекватније представља спој човека и технологије са прихватањем двосмерног утицаја који није у потпуности објашњен услед насумичних процеса који настају као последица узајамних интеракција корисника. На појединим местима уместо неминовности насумичних процеса можемо да пронађемо и неопходност наспрам детерминистичких, па тако говори и Таунсенд кад каже да „паметни градови морају да буду ефикасни, али и да сачувају могућности за спонтаност, спокојност и друштвеност. Ако испрограмирамо сву случајност, претворићемо их из богатих, живих организама у досадне механичке аутомате“ (Townsend, 2014:15). Дакле у потрази за квалитетом живота и живљења могуће је да се десе и сасвим супротне особине од оних које смо желели. На тај начин човечанство има дужност да преиспита централизован и урбанизам који описује Панагуља и да се запитамо да ли су наши градови, а тиме и суседства и јавни простори, већ постали оно чега смо се увек и плашили, као „механички аутомати“ (Panagoulia, 2020). Те примере можемо да пронађемо у свакодневици ако погледамо генеричку производњу јавних простора и стамбених блокова без осећаја за дух места и локални контекст. Аргументи да је то најефикаснија, а тиме и најјефтинија метода, побијени су са испитивањем последица теорије UCD и стога овај рад има пре свега за циљ да се утврде који су то начини на који корисници не само да могу да допринесу свом окружењу већ и да учине процес јефтиним и ефикасним. Пракса је показала да са већом комплексношћу технолошких система не иде и развој неутралних друштвених вредности, већ се функционализам увек ставља у сврси напретка по цену друштвене кохезије и општег благостања (Guthrie, 1991: 45). На

примерима у Северној Америци смо имали прилику да видимо, да су аутопутеви добили веће право од корисничког искуства изведеном из суседства што је изазвало да многобројна складна суседства нестану или се деградирају. Такве интервенције су се учиниле као најефикасније решење у одређеном моменту, али је реалност постала сасвим другачија. Уместо смањивања гужви са већим бројем саобраћајних трака, добили смо уска грла и још веће гужве, док су суседства у којима су становници могли да упознају једни друге са спонтаним интеракцијама постала раздвојена што је отворило пут креирању многобројних супарништва и банди (Mamford, 2006). Дугорочно гледано функционализам се није показао као вреднији ресурс од друштвене кохезије. Ако погледамо технологије које су у сврси корисности према човеку онда се може поставити основни циљ одрживости за даљи развој технологије према људским потребама. Према дефиницији одрживости, а што би могло да се односи на конкретан случај будућности технологије према људима, односи се на „задовољење садашњих потреба, без ограничења за испуњење потреба будућих генерација“ (Brundtland, 1987). Иако је примена технологија данас заступљена према функционализму, већина аутора ће ипак сложити са тврдњом да је истинска одрживост непотпуна без укључења друштвеног контекста и потреба (Elkington, 1999).

Претходна поглавља су нам показала да највећи број аргумената лежи на страни SCOT теорије, али ипак, тај однос аргумената не значи да ће опстати у будућем времену. Економија и индустрија имаће своју реч у процесу па се поставља питање да ли ће функционализам направити превагу над основним људским потребама. Неће бити лако одупрети се Гутријевом „великом систему“ да се не истроше ресурси који можда могу бити у користи за будуће генерације. Са друге стране остаће нада да ће макар грађена средина као основно човеково станиште умети да се врати на пут квалитета живота и одрживости. Највећи број технологија је већ одавно доминантан у људском животном простору постављајући неке потпуно нове вредности са којима се суочавамо. Није јасна судбина урбанистичке праксе услед спорости апсорпције истих технологија иако је тема њиховог унапређења свеprisутна. Тај вакум може да има последице у смањивању могућности да технологије и друштво не постану довољно симбиозни у јавном простору што ће аутоматски фаворизовати технолошки детерминизам. Ново тумачење јавног простора преко дигиталних, виртуалних и онлајн друштвених мрежа тек започиње, па изгледа да ће према одзиву корисника оне скоро па у потпуности тражити да се задовоље потребе све више захтевних корисника како би новоформирани јавни простори требали да изгледају.

4.1.3. Развој технологије у функцији остваривања принципа умреженог друштва према теорији Мануела Каstelса

Истраживање информатичког доба не може бити потпуно уколико се не спомене Манеул Каstelс као један од водећих социолога истраживача „умреженог друштва“. У досадашњем делу рада детаљно су обрађене теме умрежених заједница и теоретског приступа који подразумева поимање новог дигиталног доба у коме су корисници добили нове могућности за интеракцију и заједничко деловање. На неки начин можемо да кажемо да би Каstelсово „умрежено друштво“ било логичан наставак на тему „умрежене заједнице“, јер се ипак различити феномени јављају између ове две инстанце као што смо могли да видимо из ранијих примера. До сада смо релацију правили на линији Бринта који каже да су заједнице везане са истим уверењима и особинама, односно према Тунису где друштво поседује веће разлике од заједница са комплекснијим особинама (Brint, 2001; Tönnies, 1957). У том контексту друштвено умрежавање носи читав сет нових последица које се морају сагледати према изласку из зоне сличности и уверења у заједницама, док залазимо у повезивање делова друштва који носе сасвим различите особине. У контексту јавног простора ми можемо да тежимо да да унапредимо одлике заједнице, што није немогуће, али ипак, треба пазити на адекватан развој који је одговоран пре свега према корисницима који ће са својим присуством вратити одређене одлике и на грађену средину. Јавни простори са друге стране подстичу хетерогеност и насумичне контакте и стога ће више кореспондирати умреженом друштву према запажању Каstelса (Castells, 1996).

У свом семиналном делу "Умрежено друштво" (The Information Age: Economy, Society and Culture), Каstelс обрађује неколико тема које укључују глобализацију, економију и идентитет у контексту брзог развоја и ширења информационах и комуникационих технологија. У општем смислу говори да се са новим технологијама постижу друштвене промене, коју карактерише прелазак од индустријског ка информационом друштву, где се акумулира нова „моћ концентрисана у мрежама информација“ (Castells, 1996, 1997, 1998, 2009). Кључну карактеристику новог друштва у настајању описује као „простор токова“ у коме информације непрекидно циркулишу обликујући све аспекте друштвеног живота, укључујући економске и политичке (Castells, 1996). О вредности информација можемо видети из цитата да је „култура глобалног умреженог друштва уједно и култура протокола комуникације, која омогућава комуникацију између

различитих култура на основу, не нужно заједничких вредности, већ на основу дељене вредности комуникације“ (Castells, 2004:61).

Повезани корисници преко интернета обликују нове структуре друштва које су почеле да превазилазе географске границе постављајући нове стандарде у разумевању развоја човечанства. Простор токова је остварен преко развоја информационих и комуникационих технологија као основни предуслов у кретању информација. У том случају више се није радило само о знању које је недоступно, скупо или превише стручно, већ о знању обичних корисника које је знатно поједноставило процес и учинило знање доступним. У различитом тумачењу може да се каже да је друштвена структура глобална творевина, док је са друге стране људско искуство локално, како територијално тако и културно (Borja and Castells, 1997). Поред тога локално знање је још више добило на значају што смо из ранијих примера могли да видимо да може да има високу вредност у локалном контексту, као и у процесу иновације (нпр. Von Hippel, 2005). Токове информација можемо пронаћи и код других истраживача па би се издвојила мисао да су „комуникационе мреже постали обрасци контакта који се стварају токовима порука међу комуникаторима кроз време и простор“ (Monge & Contractor, 2003:39). Можемо сматрати врло занимљивим опажање да се комуникационе мреже постале основна структура контакта. При томе ће они остати у двосмерној служби где ће информација постати средство а не циљ што на неки начин постаје још један аргумент који побија детерминистичку теорију. У том случају токови информација постају наличје друштвених, односно индивидуалних потреба које ће обликовати даљи развој. Кастелс дели то становиште и проширује га са идејом да токови поседују још већу моћ па самим тиме утичу на промену комплетне друштвене структуре што ће даље да утиче на креацију појма „умрежених градова“ (Castells, 1996) Они си даље постали чворови ширих система као глобална мрежа што је даље утицала на нове ефекте који ће се испољити у економији, култури, али и политичкој моћи (Castells, 2011).

У контексту како мреже и токови утичу на децентрализацију, Кастелс не нуди идеална решења, нити коначно уклањање вертикалне организације. Заправо тврди да је вертикална организација супериорна у односу на мреже из разлога што ће вертикално управљање увек имати већу материјалну подршку и политички утицај који ће увек отворати врата најновијим технологијама а тиме и предности у њеној контроли и утилизацији (Castells, 2004). У истом запажању наводи да иако су технологије

флексибилне и адаптивне, после неког прага величине и комплексности постају мање ефикасне него вертикално организоване и управљане структуре. Мокир (Мокуг, 1990) се слаже се том констатацијом и наводи да ће вертикални системи са временом употребе направити нову тенденцију да се врате на стање вертикалних процеса које је било пре електронских иновација. Један од праваца који дефинише Кастелс односи се на *информационализам* за који наводи да се јавља након индустријализације, односи се на 21. век и да ће овај период опстати дуго након његовог настанка. У дефиницији га објашњава као „технолошку парадигму заснованом на повећању људских капацитета обраде информација и комуникације које су омогућиле револуције у микроелектроници, софтверу и генетском инжењерингу“ (Castells, 2004:11). Ова мисао није једноставна да се прихвати, нарочито што се не може сагледати коначни исход. Али чињеница да се капацитет за складиштење и обраду информација непрекидно увећава, учиниће је све више изгледном за следеће генерације. Стога се морамо вратити на прве Кастелсове констатације шта уопште умрежено друштво означава. Он наводи да је узрок његовом настанку одређен са комбинацијом нове технолошке парадигме, информационализмом и новонасталом друштвеном структуром (Castels 1996, 2004).

Из описаних преклапајућих фактора проистекли су процеси кризе и реструктурирања индустријализма преко проблема продукције и капитализма. Објашњавајући још један моћан катализатор промена према умреженом друштву Кастелс се проналази у истој равни економског подстрека (односно капиталистичке неминовности) као и Харви који каже да су глобалне финансијске мреже већ установиле основну предност у дефинисању вредности умрежавања друштва на глобалном нивоу (Harvey, 1990). Кастелс говори да је то највидљивије на примеру расту умрежених предузећа са вертикалном организацијом где су економија, профит и дигиталне мреже били главни покретач (Castells, 2004). Овај закључак не иде на руку интерпретацији јавних простора на два начина. Први се тиче идеје исплативости и економије који се може применити на јавним просторима. Иако је познато да суседства заједно са јавним просторима имају развојну економску компоненту (Galster, 2001), не постоје индиције да се исплативост може трансформисати у сталан профит и интерес који би подстакао даљи развој као што је то учињено у глобалној економији. Други закључак се односи на враћање вертикалног управљања у кориснички домен, при чему ће корисници опет бити потиснути без активне улоге. Закључак се стога намеће да је једина шанса за већи значај за допринос хоризонталној организацији између два наведена аспекта тамо где профит неће сама по себи да наметне вертикалну организацију. До сада није

направљена већа укљученост корисника у развој јавних простора, али ипак у корист тог правца размишљања, ту су многобројни Фон Хипелови закључци о иновативности корисника, постоје и друге тврдње о иновативности у умреженој економији, односно да је кључни фактор раста продуктивности умрежене економије лежи у скупљању знања и умрежавања (Lucas, 1999).

По питању идентитета Кастелс га сагледава преко термина легитимизације и преко отпора (Castells, 1997). Два појма која ће одредити идентитет разликују се према томе што легитимизација представља „цивилно друштво“ и подразумева прихватање широког институционалног контекста који је заступљен у друштву, док се идентитет преко отпора формира преко маргинализације одређених група што ће евентуално довести до стварања ужих група као заједница (Castells, 1997:7). У том смислу можемо да споменемо и дефиницију „солидарности заједнице“ која се опире глобалним трендовима и која има снагу да остварује своје циљеве на локалном нивоу што може бити корисно ако размишљамо о контексту суседства или јавног простора (Castells, 1997:67). Занимљиво је пратити и раст индивидуализма, који разбија традиционалну заједницу, са "нестајањем патријархата" што је подстакло индивидуалну вредност појединца што је олакшало прихватање технологије и дигиталних уређаја у двосмерном процесу (Castells, 2000:375). У истом тумачењу наглашава се да је раст индивидуализма и индивидуалног идентитета допринео развоју нових технологија, али он не може да се сагледа у истој равни као „колективни идентитет“ из разлога што је он настао преко идентификације друштва са физичким окружењем.

Врло значајне закључке можемо да сагледамо из Кастелсовог поимања „умрежене моћи“ која се заснива на потчињавању масе према правилима која су одређена према мрежама, па се тиме јавља и појам „контра моћи“ који се јавља као производ малих група који не желе систем вредности у коме велики системи поседују почетну предност и велику иницијалну моћ (Castells, 2009). То нам говори да је друштво, као већа инстанца од заједница увек у тенденцији да потчини мале групе како би снага и моћ могли да расту, али такође можемо да увидимо и колико су важне заједнице као саставни део друштва, које имају истинску шансу да коригују велике системе на одређеном нивоу. Можемо и да кажемо да је то доказало хипотезу да је јачање заједница заправо од изузетне важности јер би у супротном преовладала вертикална организација на још већем нивоу него што би била у другом случају. Један од такође незаобилазних делова Кастелсовог рада можемо да видимо и на питању медија и

комуникације (Castells, 2009). У томе највећи допринос види у интернету и који има толико широку приступну тачку да више не постоји баријера у комуникацији која је постала отворена за све људе који могу да аплодују било какав садржај и остваре комуникацију (Castells, 2009:136).

Иако је ранији Кастелсов рад показао колико је велики утицај, можда чак и неминован, да се временом свака организација са растом у величини и капиталу помера према вертикалној линији, „моћ комуникације“ благо прави отклон од тврде струје и враћа одређени степен моћи на појединачног корисника. Свакако да нема процеса који ће унапред бити одређен са „правилем“ које ће одредити будућност технологије као детерминистичког процеса, па је стога важно вратити се на локални ново и узети неопходна знања која ће да врате моћ обичном човеку. Управо су мреже корисника са њиховим повезивањем отворили ту могућност која до последњег века није постојала као утемељена идеја, па ће на тај начин преже постати могући једини излаз из великих система који ће да врате „моћ“ обичном човеку. Прикладно би било прочитати дефиницију где се мрежа може упоредити са највишим ступњем човекове повезаности са самом особином која живот даје: „мрежа је образац који је заједнички за читав живот. Где год да видимо живот, видимо мреже“ (Fritjof Capra, 2002: 9). Кастелс нам је показао изузетну комплексност друштвених структура и колико су технологије успеле да промене особине које се јављају у широком смислу у смислу организације и утицаја у којима се различите струје боре за крајњу доминацију. Људски напори да моћ дође из хоризонталних процеса носиће крајње особине за утемељење технологије која је у симбиозином процесу са човеком, при чему би сваки други исход могао да има још невероватније последице које се тешко контролишу. Будући да степен индивидуализације наставља са својим несмањеним интензитетом, очекивано је да ће технологија исцртати целокупну будућност човечанства. На нама остаје да пронађемо начине како да она остане у служби човека, природе и општег благостања.

4.1.4. Сајбер простор као јавни простор неограничених могућности експлоатације

Сајбер простор све више постаје место где људи проводе значајан део свог времена, развијајући нове облике интеракција и јавног дијалога. Овај дигитални простор не само да омогућава бржу и ефикаснију комуникацију који превазилази географске и културне границе, већ ствара нове платформе за изражавање, учење и дељење информација. У

претходном делу текста смо помињали онлајн заједнице где смо установили да оне поседују велику предност јер нису ограничене физичком близином, већ се окупљају око заједничких интереса, идеја или циљева (Wirtz et al., 2013; Manchanda et al., 2012; Wellman and Gulia, 1999). Време је показало да је уграђивање особина које подстичу квалитет живота отворило врата дигиталног простора у сасвим новој димензији, која није у потпуности испитана до сада. Ако погледамо количину времена коју су корисници спремни да уложе у боравку у њему, морамо да испитамо и остале особине које траже, или чак захтевају, да такав простор поседује. Тако је сајбер простор постао „нова арена за учешће у јавном животу“ (Fernback, 2002). Корисници ће између осталог на тај начин тражити социјализацију, интеракције, знање, или једноставно окупљање око истих циљева које смо установили са развојем ВС заједница или онлајн заједница (Wirtz et al., 2013). У складу са тиме можемо пронаћи и тврдњу да су медији постали јавни простор (Volkmer, 2003). Упоредно се могу сагледати основни квалитети јавног простора, за оне аспекте које можемо да сматрамо нематеријалним, док недостају аспекти грађене средине као што су садржај који предвиђа физичку активност, боравак у природном окружењу или општи активни ангажман у смислу манифестација или других догађаја. Избор корисника је постао очигледан. Нематеријалне аспекти су почели далеко да надјачавају материјалне па смо стога данас принуђени да преиспитамо дигитално окружење као нов концепт јавног простора.

Питање виртуелног простора као јавног простора поседује своју утемељеност у својој основној форми посматрања. Употребом ИКТ технологија отвориле су се могућности које преобликовале друштвени дискурс са истим особинама које проналазимо и у физичкој форми простора и поједини истраживачи су га стога назвали виртуелним јавним простором (Humphreys, 2005). Он може бити јавног карактера као и приватног, али такође и као отворен јавни простор или затворен (ограничен) јавни простор. Ако погледамо успон онлајн друштвених мрежа, стичемо утисак да је степен интеракција подигнут на још већи ниво од онога који се налази у физичкој форми. Чак и разлике нису фаворизовале физички простор у неким сегментима, будући да је данас степен сигурности један од најважнијих аспеката јавног простора. Иако виртуелне мреже поседују сопствене ризике у вези сигурности и приватности, утисак је да је физичка сигурност заправо била једна од већих баријера у постизању насумичних интеракција.

Виртуелне заједнице поседују скоро па савршене филтере преко којих можемо у потпуности да бирамо у којој заједници желимо да припадамо или са којим члановима

желимо да остваримо дубљи однос. На основу изгубљених односа у друштву добили смо нову констатацију да сајбер простор „поново осмислио јавну сферу за друштвену, политичку, економску и културну интеракцију“ (Fernback, 2002). Ако посматрамо потенцијал сајбер простора, можемо да дођемо и до закључка да је његова експлоатација са већим потенцијалима из разлога већег броја могућности за интеракцију. Ту разлику представљају различите заједнице које воде дискусија која их повезује са заједничким интересом. (Lau, 2004). Уколико је заједнички интерес остварен, ми онда не говоримо само о јавном простору, већ и могућностима за колаборацију. Стога не чуди популарност виртуелног простора и све веће умножавање заједница у том маниру. Говорећи о виртуелним заједницама на неким местима ћемо пронаћи дефиницију да су оне створене преко дељене меморије коју носимо једни према другима па нам стога није потребно потпуно физичко присуство да бисмо узајамно деловали једни на друге (Gajjala, 1996). Према неким истраживачима (Wilhelm, 1998) можемо пронаћи да је сајбер простор постао нов јавни а тиме и политички простор. Нажалост то говори о заосталим централизованим методама које је политика до сада, можда и по навици и аутоматизму спроводила, а тиче се и контроле и ограничења јавног медијума.

Од негативних фактора набрајају се опште ограничавање ширења јавне сфере на интернету, поседовање простора који фаворизују државне или корпоративне интересе, недостатак рефлексивности, недостатак уважавања различитих мишљења, потешкоће у верификацији идентитета и других информација, забрана учествовања, итд. (Dahlberg, 2006). Поред тога, дигитална неједнакост је кључни проблем који треба решити како би се осигурало да нови сајбер јавни простори буду доступни и инклузивни при чему се сматра неопходним да сви слојеви друштва имају приступ и могућности да учествују. Ми не можемо у потпуности одстранити све претходне моделе вертикалног управљања, али са сигурношћу можемо да кажемо да је сајбер простор место у коме ће корисници дати последњу реч и тиме отворити можда и неслућене размере заједничке колаборације и доношења одлука. Децентрализација је у томе остварена пре свега у комуникацији што је проширило јавну сферу на дигиталним мрежама што може да допринесе критичком деловању које је независно од државних или економских утицаја (Dahlberg, 2006). На том пољу се пре свега издвајају друштвене мреже које су у потпуности измениле начине понашања и поставиле темеље за нове заједнице које су већ до сада у свом кратком постојању имале велики утицај на светска или локална збивања (Kruse, 2017). Било да су то мале иницијативе или глобални

покрети, снага ланчаних интеракција и окупљања јавног мњења никада није нашла ширу платформу. Друштвене интеракције у дигиталном простору нарочито су показале своју снагу приликом друштвеног дистанцирања као што се десило за време вирусне пандемије Ковид, при чему иако су избегнуте физичке интеракције, дељење корисних информација, заједно са утехом социјализације која је могла била остварена у дигиталном свету сматра се изузетно значајном (Paköz, 2021). У погледу контра аргумента да су јавни простори постали синоним са јавним дигитални простором можемо да пронађемо пар мисли на Кастелсовој релацији токова, где се каже да су уместо јавних простора за окупљање, дигитални медијуми представљају заправо „простори за токове“ (Turkle, 2011). У њима нема превише задржавања нити дужег боравка, већ константно кретање маса. Та мисао може да има упориште, али пре као доказ интеракција и фреквенција интеракција него за описивање статичности јавног простора. Они никад ни нису сагледани као статични, већ из низа примера као динамични и промењиви простори, кога карактерише нестална човекова природа (Ђукић, 2021).

Ако се вратимо на економску перспективу сајбер јавног простора, ми можемо да нађемо упориште које га подржава. Дејвид Харви наводи да ће константна експанзија капитализма захтевати нова урбана места што ће изазвати нову „продукцију простора“, што дефинитивно одговара опису виртуелног простора који су омогућиле нове технологије (Harvey, 1985:115). Већ смо на ранијим примерима видели да је раст цене простора *per se* учинио одређену разградњу вредности које носи са собом, а тиче се смањивања укупног броја простора са смањеним могућностима одржавања и унапређења (Askari et al., 2014; Koohsari et al., 2015). На тему „продукције простора“ занимљива су и запажања Лефевра који у истоименој књизи говори да концепција простора постаје све сложенија и излази изван физичке форме, односно да урбани простор може бити апстрактни (Lefebvre, 1991). Предвиђања старијих теоретичара могу испунити данашње захтеве према новим потребама које су сагледане већ у свом настајању. У модерном времену тема виртуелног простора је дакле сасвим опстала јер је бесконачан сајбер простор понудио могућности експлоатације по економски исплативој рачуници. Било би то слично рационализацији простора преко нових технологија што би Харви назвао „превазилажењем или смањењем временских и просторних баријера“ (Harvey, 1989). Тако је за очекивати да будућност технологије у теоретском поимању отворености постане исто оно што је јавни простор некада био,

према Гелу, „инклузиван простор са приоритетом једнаког приступа свима, али са знатно већом размером учесника“ (Gehl, 2010:109).

У светлу набројаних изазова и могућности развоја сајбер јавног простора, као јавног простора новог времена, постављају се фундаментална питања о будућности друштвених односа, политичког учешћа и идентитета заједнице. Такође постављају се и питања до којих граница ће централизам у одлучивању утицати на сузбијање неминовних хоризонталних процеса које су нове технологије омогућиле. Како се овај дигитални простор буде даље развијао остаће велики задатак разматрања како можемо да утичемо на поспешивање његових предности, а како сузбити потенцијалне ризике. Нажалост тема сајбер простора се данас још увек не изучава као простор који треба пројектовати и иновирати од стране истраживача који долазе из света урбанистичке и архитектонске праксе, што може да направи одређену врсту отклона према свим квалитетима који су отворени јавни простори одавно поставили као неопходне. Ако погледамо брзину промена и активан пристанак глобалног становништва, не можемо да се не вратимо на мисао Мамфорда који отпочиње своју књигу „Град у историји“ са констатацијом: „ова књига почиње с градом, који је симболички речено, читав један свет, а завршава се са светом, који је, практично, постао један велики град.“ (Mamford, 2006:3). Мамфорд нам указује да је свет одједном постао мали, а градови још већи него што су били. Стога се поставља као дужност да преиспитамо како се данас манифестују други физички елементи града као што су јавни простори, будући да је и сам град постао „нешто више“. Коначно разрешење тог феномена тек долази, а наша спремност и отвореност према новој идеји ће направити кључну разлику у његовој успешности.

4.2. Дигитални алати у функцији остваривања колаборативних активности корисника

У ранијем делу рада могли смо да видимо да се технолошки развој ослања на друштвене структуре и да ће даљи развој бити одређен преко заједничке платформе. Примена дигиталних алата је пронашла начин да буде део свих аспеката модерног доба (Wellman, 1979), па тако и урбанистичке праксе која ипак прати укупан развој спорим темпом (Skaržauskienė & Mačiulienė, 2019). Највећи допринос је установљен са развојем јавне партиципације која се развијала на начин да је у данашњем времену постало незамисливо да се бар одређени делови процеса не спусте међу обичне грађане који са својим знањем и учествовањем могу да допринесу да планови буду кориснији,

ефикаснији, а потом и лакше прихваћени од стране корисника. Многа истраживања су већ имала доста успеха у изучавању ових метода, али се такође подвлачи простор за напредак (Brown and Kytta, 2014). Неопходним се сматра провера нових алата, као и усавршавање постојећих. Основни проблеми се и даље сагледавају у вољи корисника да учествују што може да се оправда и недовољним знањем које поседују по питању личног или заједничког интереса са којим би то могли да остваре.

Основна премиса овог дела рада се односи на дигиталне алате који могу да се искористе у смислу заједничке сарадње корисника, као би искористили пун потенцијал локалног знања које може да има велику вредност (von Hippel, 1976). Поред тога је доказана иновативна улога корисника па се може рећи да се јавни простори са другим деловима града тек почињу испитивати у правцу развоја колаборативних активности са темом унапређења. Умрежавање корисника постаје дакле не само начин да се остваре циљеви иновације, већ и као њихово сопствено зближавање при чему би остварили интеракције и формирали одговорну заједницу. У погледу друштвеног индивидуализма на бази друштвеног умрежавања значајан је рад Бери Велмана који је заснован на анализи друштвеног умрежавања (Wellman, 1979, 2001, 2002). Велман је постепено изашао из устаљених образаца проучавања суседства преко блиских веза које су засноване на породичним везама и везама условљене територијалним одређењем и физичком блискошћу (Thomas & Znaniecki, 1919; Wirth, 1927; Park, 1952; Park et al. 1967). Након изучавања „друштвене подршке“ и на основу емпиријских истраживања, Велман долази до закључка где суседство не посматра више као основу друштвене заједнице већ се друштво сагледава у ширем контексту на основу умрежености, односно социјалне мреже која превазилази суседство (Wellman, 1979). Тај концепт може да се пренесе и на јавне просторе, али искључиво ако причамо о начинима за успостављањем заједничких вредности и интереса који може бити заједнички. Концепт „личних заједница“ је касније са применом нових технологија омогућио излазак из мреже суседства у неограничено поље глобалне мреже који је увећао вредност појединачног искуства са „умреженим индивидуализмом“ (Wellman, 2001; Wellman, 2002).

Дигиталне алате које можемо користити у погледу умреженог индивидуализма делимо на алате које смо установили преко методологије UCD са одговарајућом визуализацијом, и алате које можемо да применимо у погледу примене метода које су установљене са теоријом ко-креације, односно ко-продукције. На самом крају ћемо

дискутовати шта је основни предуслов како би се направио дигитални екосистем који би могао да се примени и на пројектовање јавних простора. До сада је развијено пуно платформи и алата са којим се ови циљеви могу постићи, па се очекује њихов даљи развој који мора бити прилагођен аутентичном коду локалних захтева. Немогућност да се направи универзално решење се управо може на овај начин превазићи из разлога што самим упливом корисника долазимо до аутентичног локалног знања, што ће процес пројектовања учинити још вреднијим и специфичним за одређен простор где бисмо правили интервенцију.

Даљи правци развоја ће се тицати развоја нових дигиталних алата, али и преиспитивањем старих, па можемо очекивати да ће ова тема тек почети да се развија у пуном обиму. За сада су системи пројектовања и даље централизовани и у најбољем случају можемо очекивати умешаност корисника на увидима у јавне презентације или гласање на конкурсима. Свесни смо да на овај начин корисници и даље не користе свој пун потенцијал, па се оставља као један од будућих задатака да се сагледају сви фактори који ће допринети новом разумевању јавних простора преко нове улоге корисника који их чине.

4.2.1. Критеријуми за развој и имплементацију дигиталних алата у урбанистичкој пракси

Критеријуми се могу установити према степену важности у погледу примене дигиталних система и алата како би се омогућила њихова ефикасност и успешност у употреби. Они се имплементирају у скоро свим аспектима човековог деловања и могли смо да видимо у претходним поглављима да ће се то стање наставити и у будућности са несмањеним интензитетом. Нове технологије проналазе све чешћу употребу, па ће бити неопходно установити одређене критеријуме према којима бисмо могли лакше да сагледамо које су то потребе корисника и које проблеме желимо да решимо. У почетку су то били сасвим једноставни програми који су временом довели до комплексних система софтвера и система аутоматизације које су помериле нашу целокупну перцепцију на циљеве који се могу реализовати. Алати постају све више надограђени са вештачком интелигенцијом што ће смањити потребу за додатним корацима и олакшати коришћење корисницима (Lyle & Naish, 2010). У светлу тих промена неопходно је разумети све елементе који чине проблем, па потом и оне који га решавају. Уколико заснујемо развој алата преко корисничког искуства, можемо цео

систем знатно да унапредимо па ћемо стога имати за циљ и да споменемо како критеријуме у досадашњој пракси, тако и критеријуме према употреби корисника.

Постоји више приступа како бисмо могли да утврдимо позиције одакле бисмо могли да сагледамо примену и развој дигиталних система, па ћемо у наставку покушати да представимо неке постојеће моделе при чему бисмо одредили оптимални који се може применити у урбанистичкој и планерској пракси. Један од начина је преко универзалних платформи које имају могућност да окупљају хетерогену функционалну примену и уско специјализоване платформе (Ulez'ko et al., 2022).

Према истим ауторима стратешки циљеви дигиталне трансформације могу бити одређени на следећи начин:

- 1) дигитализацијом технолошких процеса и аутоматизација управљања;*
- 2) формирањем дигиталних екосистема који интегришу субјекте у заједнички информациони простор кроз дигитализацију интерсубјективних интеракција;*
- 3) прелазак на софтверске и хардверске комплексе новог типа који стварају окружење за ефективно коришћење целокупног система технологија (Ulez'ko et al., 2022).*

Додатни критеријуми се наводе и као неопходност да се сагледа контекст у коме се они спроводе па ће тако од велике важности бити сагледавања утицаја постојећег технолошког развоја, економског развоја, нивоа интензитета и интерсубјективних интеракција, квалитет информационе инфраструктуре, ниво развијености институционалног окружења, итд. (Ulez'ko et al., 2022:2). Укратко, развој и имплементација зависе од локалних фактора и стога ће они поседовати одређене разлике и тешко ћемо моћи да све технологије применимо на једном месту, али то може бити знатно лакше преко постављених критеријума и циљева. Занимљивим се може учити понављање важности интеракција у сврси технолошке имплементације што говори да је и технолошка иновација морала да прође повратне моделе преноса знања како би они могли да се изграде на најбољи могући начин. Важно је направити оквир који разликује стратегије између развоја и имплементације па се подвлачи важност евалуације могућности и ограничења оба процеса што смо могли видети и на тестирању UCD теорије (Gough & Wang, 2023). На тај начин видимо колико је важан локални контекст у коме се одређене технологије могу пласирати. У том смислу није раздвојена ни урбанистичка пракса, која опет сама по себи у сопственом теоретском обиму не може бити примењена универзално па се стога може рећи да се критеријум

евалуације примене мора изнова потврђивати. Поред евалуације, други основни критеријум се сагледава директно преко алата који могу бити примењени у условном контексту. Питања се у том случају тичу употребљивости према корисницима који могу бити различитог знања и образовања, као што је једноставност употребе или интуитивност, односно да се алати не користе на принципу „научити да користиш“, већ „користити да научиш“ (Bokhove & Drijvers, 2010).

Један од занимљивих аспеката се може сматрати проблемом жеље самих партиципаната којима је алат намењен да га користе. Стога у неким случајевима формирање одговарајуће мотивације може да се сматра кључним за успешност примене дигиталног алата. Ово становиште се огледа према новом термину који се уводи у сврси дизања мотивације учествовања преко система гејмификације што је имало пуно успеха код корисника свих старосних група (Dečman et al., 2022). До сада је гејмификација имала доста успеха у пословном свету, маркетингу, образовању, здравству, али са мање опробаних модела у урбанистичкој пракси. Уколико узмемо у обзир хетерогеност структуре корисника јавног простора, видимо да свакако постоје велике могућности за њену примену. Основни корисници ове методе су људи који су увек имали додир са технологијама, почев од раног узраста што говори о два правца даље имплементације, преко нових генерација које су спремне на употребу дигиталних алата овим приступом, као и на групе које морају да се додатно едукују (Dicheva et al., 2015). Едуковање људи са гејмификованим интерфејсом је ипак ограниченог карактера, будући да се прати раст свих генерација на глобалном нивоу које су сада већ цео живот провеле са рачунарима и различитим облицима оперативности са новим технологијама. Тако се на овај начин не само може научити ново знање већ се могу и учврстити стара, а уједно формирати и култура употребе. Према дефиницији гејмификација не само да подиже мотивацију већ и олакшава партиципацију, што ће уједно бити добар начин за формирање колаборативне улоге корисника (Stieglitz, 2015).

Као један од важнијих критеријума за дигиталне алате сама употребљивост мора бити тестирана на корисницима који ће у повратној информацији администраторима пружити неопходне инпуте за даљи развој и унапређење. Након тестирања корисника са употребом у здравству, као најважнији критеријуми према корисницима наводе се употребљивост и квалитет добијене информације (Larbi et al., 2021). У истој студији аутори наводе да су сигурност и приватност узели врло мало пажње као важан

критеријум. Иако се пуно ради на том пољу, ово истраживање нам ипак говори да су дигитални алати допринели општем осећају сигурност услед недостатка физичке угрожености. Цена се огледа наравно у смањеним интеракцијама у укупном обиму, што опет има своје последице о којима треба размишљати и што је била тема претходних поглавља. Један од такође кључних предуслова за квалитетну имплементацију дигиталних алата, поред софтвера и дигиталних платформи, јесу сами медијуми преко којих ћемо користити те исте алате и они се тичу рада са хардвером. Тако се у појединим студијама доста пажње посвећује утицају личних дигиталних уређаја са коришћењем технолошких унапређења, при чему се нарочито издвајају мобилни телефони, који гарантују највећу употребљивост и прихватљивост (Vuong et al., 2012). Као основни разлог наводи се недостатак просторног и временског ограничења што се одразило и на укључивања у друге друштвене мреже са олакшавањем приступа другим неопходним информацијама. Поред тога, сигурност и навике које облику наш живот праве благи отклон према непознатим технологијама, па се закључује да је било какав дигитални алат непотпун, чак иако је намењен за употребу на рачунарима, из разлога што је рачунар постао пословни уређај, док је телефон постао лични уређај. Да бисмо добили заокружену целину на тој сцени морају да наступе издвојени UCD аспекти који би додатно олакшали коришћење што би допринело да се формира потпуна употребљивост различитих дигиталних алата.

Из свега наведеног издвојићемо основне критеријуме који могу да се примене:

1. **Идентификација потребе и захтева за проблем који се решава** – Односи се анализу потребе који се пре свега односи на кориснике и дефинисање функционалности. Неопходно је знати који се проблем решава или ће бити могући ризици концентрације превеликих информација и циљева, док се реални проблеми најчешће могу решити са једноставним и конкретним поступим. Такође, неопходно је раздвојити категорије према потреби система и према потреби корисника из разлога што одређени делови система не морају нужно да буде препознати од стране корисника да би неопходна искуствена вредност била препозната (нпр. сигурност и заштита података).
2. **Употребљивост** – Односи се на могућности да се алат прилагоди различитим типовима корисницима и различитој врсти употребе. Неопходно је остварити критеријуме који су установљени теоријом UCD, а пре свега одабиром одговарајуће архитектуре дигиталне платформе која ће направити

структуралну стабилност. Потом је неопходан рад и разрада корисничког интерфејса и искуства (UI/UX), што ће омогућити пре свега интуитивност и прилагодљивост употребе према кориснику.

3. **Развој дигиталног алата и програмирање софтвера** – Односи се на успостављање квалитетне вредности информације. Неопходно је користити софтвере са лаким програмским језиком који би изнова могао да се обнавља и унапређује усред враћања корисничких информација. Сам развој би био темељнији уколико се примене начела теорије ко-креације при чему би било неопходно да дизајн апликације не зависи искључиво од професионалаца, већ од корисничке иновације према начелима Фон Хипела.
4. **Тестирање и развој квалитета** – Односи се на тестирање појединачних компоненти апликације као и њена верификација. Подразумева се тестирање целог система са свим компонентама и проверавање да ли су сви делови у оперативној хармонији. Додатно је неопходно да се преко UCD методе врши проверавање са повратним информацијама преко корисника који би додатно верификовали правилну и ефикасну употребљивост (Martin et al., 2018)..
5. **Имплементација** – Односи се на реалну примену дигиталног алата са прикупљањем резултата. На примерима које смо наводили на разликама у вертикалној и хоризонталној организацији, видели смо неопходност да се чак и након имплементације мора вршити повратна евалуација која би допринела приступу још бољим информацијама и утиску корисника. (Singh et al., 2022; Westermann et al., 2015)

4.2.2. Увођење дигиталних алата у урбанистичкој пракси и грађанској партиципацији

У претходном поглављу смо могли да видимо да се интеграција дигиталних алата спроводи у различитим областима, па тако можемо да претпоставимо ефективну примену у урбанистичкој и планерској пракси. Данашњи велики системи се скоро не могу замислити без употребе компјутерске обраде многобројних информација које имају за циљ доношење бољих планова и одлука, укључење корисника у различитим фазама и покретање јавног дијалога о одређеним решењима (Brown and Kytta, 2014; Norelli and Wallin, 2010). У последње време карактеристичне су иницијативе о укључењу грађана у јавну партиципацију како би утицали на промене у својим

суседствима, док се на сличан начин могу остварити и укључења на нивоу јавних простора. Према дефиницији урбанистичког планирања оно се пре свега односи на одређивање употребе земљишта (Cullingworth & Nadin, 2002). То је једноставан приказ просторног управљања али актери су многобројни. Подразумева укључење различитих страна јавног и приватног интереса при чему ће свака страна желети да оствари све већа права, а што ће дугорочно гледано имати велике импликације на саму грађену средину као и на саме кориснике. Парцитипативни модели који су до сада спровођени показали су пуно успеха у приближавању према обичном човеку, што је резултирало са већом укључености, а тиме и бољим одлукама и већим задовољством корисника.

Планирање се најчешће односи на креирање политике и доношења одлука, па је партиципација грађана предвиђена у обе фазе са тиме што је показано у пракси да се могућности партиципације смањују са каснијим фазама у процесу (Baker et al., 2007). Иако је теорија имала велика очекивања у пракси се показало да неки аспекти нису толико једноставни да би могли да се примене (Sager, 2013). Постало је јасно да се партиципација неће моћи да има потпун ефекат уколико сами грађани не разумеју процесе и начине на који могу да допринесу (Baker et al., 2007). Фон Хипелови закључци су показали невероватну снагу корисничке иновативности, али мора се бити јасан када се каже да су иновативност пре свега показивали корисници који су имали велики интерес и знање корисничког искуства о производу који је требао да се унапреди. Може се помислити да ће суседства и јавни простори бити на сличан начин третирани, али се то услед велике институционалне умешаности у пракси није остварило до својих пуних потенцијала. Постоје примери у пракси да су грађани били изразито противни да учествују у наведеним процесима и показивали су велике знакове отпора како у почецима тако и у данашњем времену (Parker et al., 2014). Укљученост није могла да се постигне преко обичних канала који су најчешће означавали јавне презентације или јавне увиде, јер је одвојеност обичних људи о доносиоца одлуке била на вишем нивоу него што би био конкретан и видљив допринос за грађане. Проблем се управо односи на последње фазе завршеног пројектног циклуса где корисници више нису имали пуно могућности да учествују па је могло да делује да је заправо њихово време и знање искоришћено да би неко други имао корист од тога (Baker et al., 2007). Није страно ни то да су носиоци великог капитала и јавне структуре прилагођавали потребе у плановима према свом интересу и они су јако добро познавали процес, па је то додатно направило разлику према са обичним становницима. Тако се партиципација која се

зове и „традиционална“ полако мења са новим грађанским ангажманом и отпочиње нова са „дигиталном“ управо са развојем нових технологија (Le Dantec et al., 2015).

Према новом режиму рада дигитална партиципација подразумева коришћење језика који би био разумљив обичним људима у смислу закона и смислу резултата који би били постигнути (Baker et al., 2007). На тај начин се формира и комплетна е-управа, односно е-планирање, што се све више сматра стандардним моделом комуникације грађана и јавних институција (Congroy and Evans-Cowley, 2006). Ми не можемо да кажемо да су ови модели данас усвојени од стране свих потенцијалних корисника, па чак и да нису у потпуности испунили крајња очекивања али се дефинитивно види процес и намера овог рада је да покаже неколико модела који могу да га додатно потпомогну. Неколицина студија је почела да развија дигиталне моделе који могу да допринесу у конкретној примени са одређеним резултатима (Wilson et al., 2017). Поред самог учествовања у пројектима од јавног значаја постало је важно скупити и обрађивати све неопходне информације које би допринеле бољем поимању свих фактора који могу да утичу на квалитет. У том контексту, али заједно и са применом UCD критеријума, визуализација је представљена као један од изазова који би допринели бољем укључивању грађана у процесу планирања и јавне партиципације (Billger et al., 2016). Ту се говори да је заправо проблем у комуникацији, при чему је она немогућа ако се не пронађе заједнички језик свих заинтересованих страна. У истој студији је показано да се на овај начин могу успешно повезати најразличитије области, као што су географске информације, компјутерска графика, 3D модели, виртуелна реалност, као и неопходна визуелизација у урбаном планирању. Иако је обухваћен велики број примера, наводи се да је ипак то и даље реткост у реалној пракси заједно са реалним доприносом (Billger et al., 2016).

Проблеми се наводе у контексту интеграције квалитативних и квантитативних података, презентација података и детаљности, као и само корисничко искуство о чему је раније било више речи (Panagoulia, 2020). Поред корисничког искуства постоје и примери које спроводе ко-креативне и ко-продукцијске методе (Wallin & Horelli, 2010), па се може рећи да је у том погледу урбанистичка пракса тек у данашње време досегла зрелост која у индустрији влада већ деценијама, иако сви модели још увек нису нашли потпуну примену (Falco & Kleinhans, 2018). У истој студији се наводи да и поред свих модела за учествовањем дигиталне друштвене мреже још увек играју највећу улогу за заинтересоване кориснике, што очигледно говори о неразвијености ако узмемо у обзир

наведене критеријуме за имплементацију дигиталних алата које смо описали у претходном поглављу. Постоје и друге намере за нове могућности које се припремају а могу да се односе на урбану регенерацију или опште унапређење грађене средине (Bratuškis et al., 2020). Можда и најзначајније поље истраживања, као и највећи број примера у пракси показао се са применом технологија географских-информационих система (ГИС) који се већ деценијама активно користе при чему показују изузетне резултате (Fernandez & Schroeder, 2023). Према истим ауторима наводи се да су дигиталне мапе постале најближе средство према корисницима и да су истински направиле транспарентност у доношењу одлука као и другим корисним информацијама које могу да прибаве.

Дигитализација и увођење нових технологија показала је да многе области тек треба да се развију и да пронађу своју примену (Sanders & Stappers, 2008). Нажалост чини се да урбанистичка пракса последња усваја наведене приступе и дигиталне алате, али то не чуди са обзиром да је јака вертикална организација увек имала тенденцију да одређене послове завршава на најефикаснији начин према претходном искуству. Данас је јасно да је најефикаснији начин онај који могућност да укључи корисника, а најјефтинији онај који корисници евалуирају и чија се употребљивост константно побољшава. Многобројни примери су показали да је дигитализација допринела ефикасности и одрживости у планирању па стога то није изузетак и са планирањем свих других делова урбане средине као што су суседства или отворени јавни простори (Canesi & Marella, 2022; Billger et al., 2016). Применом ових метода наставиће се и побољшавати јавна партиципација, укључење свих страна, покренути дијалог јавно-приватног партнерства, што ће евентуално за последицу имати повратне утицаје које ће се понајвише тицати обичног човека.

4.2.3. Примери из досадашње праксе употребе дигиталних алата

Сматра се да експанзија дигиталних алата који се могу искористити како у урбанистичком планирању, тако и у пројектовању јавних простора, тек узима свој мах са новим и испробаним методама које имају све већи утицај на стварање позитивне слике града пре свега из угла корисника. Кораци су спори услед превелике тенденције да се одрже постојећи системи где не постоји превелика воља за побољшањем система који функционише на свом оптималном нивоу. Стога ћемо у наставку да направимо преглед успешних алата који већ имају своју примену а могу да се искористе у

конкретном смислу у урбанистичкој или планерској пракси. На крају ће бити објашњене и методе које своју примену могу да пронађу у свом колаборативном смислу, односно у повезивању грађана да својим ангажманом допринесу свом окружењу на најбољи могући начин. Основна два правца из којих ћемо посматрати употребу дигиталних алата односи се на два теоријска аспекта које смо обрадили у теми јавне партиципације и међусобне колаборације, а односе се на примену метода установљеним теоријом UCD и ко-креације.

Данашњи дигитални сервиси ради лакшег прихватања код корисника носе исте или сличне називе, па ћемо често чути назив паметне технологије или паметни сервиси. Пракса је показала дигитални алати као „паметни сервиси“ генерално могу да утичу на побољшавање слике производа преко унапређене естетске вредности, дизајна, интеракција, функционалности и персонализације (Kang, et al., 2017). Познати су различити примери употребе дигиталних алата па се тако могу пронаћи термини као што су партиципативно просторно мапирање (participatory land-use mapping) (Di Gessa, 2008; Randolph, 2004), партиципативно 3D моделовање или Веб засновани урбани информациони-прикупљачки системи (Sotarauta, 2001). На наведеним примерима смо могли да видимо највећу посвећеност у прикупљању и обради информација, па су проблеми сасвим друге природе могли да се испоље уколико корисницима понудимо и превелику слободу у коришћењу технологија, или ако их свесно притиснемо да морају да их користе па можемо да добијемо засићење или аверзију према даљем наставку у коришћењу што прави дугорочни негативан ефекат (Hatton et al., 2022). Друге студије су такође показале да превелика фреквенција нотификација може да узрокује негативну реакцију, па чак и фрустрацију или стрес што нам говори да није довољно само усвајати технологије већ и проматрати контекст у коме се оне примењују (Westermann et al., 2015).

4.2.4. Дигитални алати засновани на моделу UCD

Основни закључак примене алата на UCD се односи на адекватно представљање комплексних података, законских норми и планираних циљева преко визуализације (Billger et al., 2016). Ова карактеристика се може сматрати најједноставнијим приступом будући да је основни задатак одређен са потребом да се материја приближи обичном посматрачу независно од његовог претходног искуства. Визуализација стога као једно од основних UCD метода игра велику улогу. Успешном применом поред квалитетнијег доприноса корисника, постиже се и њихова већа партиципација услед

јасније улоге и доприноса који могу да постигну. У смислу партиципације преко онлајн модела који може бити коришћен као е-планирање истичу се студије које то постижу са принципом визуелизације (Carver et al., 2001; Hanzl, 2007; Hudson-Smith et al., 2002; Kingston, 2002). Према другој студији (Senbel and Church, 2011) говори се да визуелизација није довољна у свим фазама партиципације већ они морају да се помере према 3D моделима уколико се јавља потреба за још већим ангажманом где би било потребно још боље да се разумеју комплексни подаци за које је потребна одређена врста предзнања (нпр. географског карактера, функционалност, естетика, итд.). Неки од модела који су блиску корисничком искуству тичу се увођења тродимензионалних визуелних пројеката као што су BIM програми (Building Information Modelling) и они се односе на процес генерисања и управљања подацима са 3D визуелизацијом и могу да садрже комплексне податке који чине саставни део скупљања егзактних података (Holness, 2008). Билгер је направио занимљиву анализу када је издвојио највише коришћене речи у радовима који су писали о корисничком оријентисаном дизајну, где је визуелизација узела далеко највећи број поновљених речи. Занимљиво је да је у том контексту високу употребу имали појмови као што су урбано планирање, виртуална реалност, партиципација, итд. (Billger et al., 2016)

Слика 13. Приказ атрибута који се везују за корисничко искуство (Billger et al., 2016)

Други модели са могућностима интеракције тичу се најлакшег и најједноставнијег приступа у сарадњи јавне управе и грађана који је остварен преко друштвених мрежа (Bryer, & Zavattaro, 2011; Magro, 2012). Таква комуникације се постиже лакше из разлога што је највећи број људи већ присутан на друштвеним мрежама и стога је остварен канал комуникације. Поред основних канала за комуникацију постоје и интерактивна окружења са применом реалистичног виртуалног окружења IVE (Immersive virtual environments) који се приказују просторне релације и географско окружење заједно са тродимензионалним приказима (Bullinger et al., 2010). У смислу приказа виртуелног окружења ту су студије које су предвиделе учешће корисника у различитим фазама пројекта заједно са учествовањем и процесу дизајна (Al-Kodmany, 1999, 2002; Plaisant, 2004). Поред непосредних алата постоје и системски структурирани модели који се тичу фазног приступа (UCIV 4 Planning) кроз анализу, дизајн и имплементацију, при чему се свака фаза завршава са евалуацијом повратних информација преко корисника што представља успешно реализован основни UCD (Prieto et al., 2014). Понуђени предлози пре свега имају за циљ унапређење HCI и они се тичу израде нових алата који би омогућили географску визуелизацију (GVis), што би омогућило интерактивно и динамичко истраживање просторних података (Naklay & Tobón, 2003; Gahegan, 2001). Поред непосредног корисничког искуства, колаборативно деловање кроз јавну партиципацију сагледано је кроз гео-информационе системе (PPGIS) чије се поље истраживања, између осталог, фокусира на употребу ГИС технологија од стране нестручњака и повремених корисника (Naklay & Tobón, 2003; Brown & Kytta, 2014). PPGIS је на тај начин омогућио да технологија буде разумљива за међусобну сарадњу у циљу постизања локалних циљева (Talen, 2000; Craig et al., 2002). Поред визуелног аспекта PPGIS је добра платформа за повезивање са колаборативним активностима о чему ће више речи бити у следећем поглављу. Проблем са употребом ГИС технологија сагледан је кроз већу шансу да се грешка направи посредством људског фактора него непосредно преко саме технологије што говори о поузданости технологије која спада међу највише прострањеним (Medusky-Scot, 1992). Иако је већина ГИС технологија нашла одређену примерну у свакодневици, у највећем броју случајева се наглашавају простори за унапређење (Brown and Kytta, 2014). У смислу евалуације усвојених технологија спомињу се студије које укључују више корисника са различитим улогама (Morckel, 2010). Чак је направљен и опсежан преглед свих видео игара које могу да служе у функцији просторног представљања (Minecraft, My Blocks, итд.) (Reinart and Poplin, 2014). Наводи се да је УН Хабитат преко 300 пројеката представљао преко видео

платформи као што су Minecraft и My Blocks (Brand and Kinash, 2013). Увелико се радило на решењима како би ови алати постали отворени и доступни широким масама, па је формирана неколицина отворих приступа гео-визуализацији као што су AURIN портал у сарадњи са центром за просторну инфраструктуру (CSDILA) (Amirebrahimi and Rajabifard, 2012) или SoftGIS портал (Brown and Kytta, 2014) . Такође ту је и интерактивни портал за заснован на принципу игара Community PlanIt (Gupta et al., 2012) или преко једноставног упитника који испитује различите аспекте градског окружења који ће олакшати прикупљање знања и жеља према корисницима Maptionnaire.

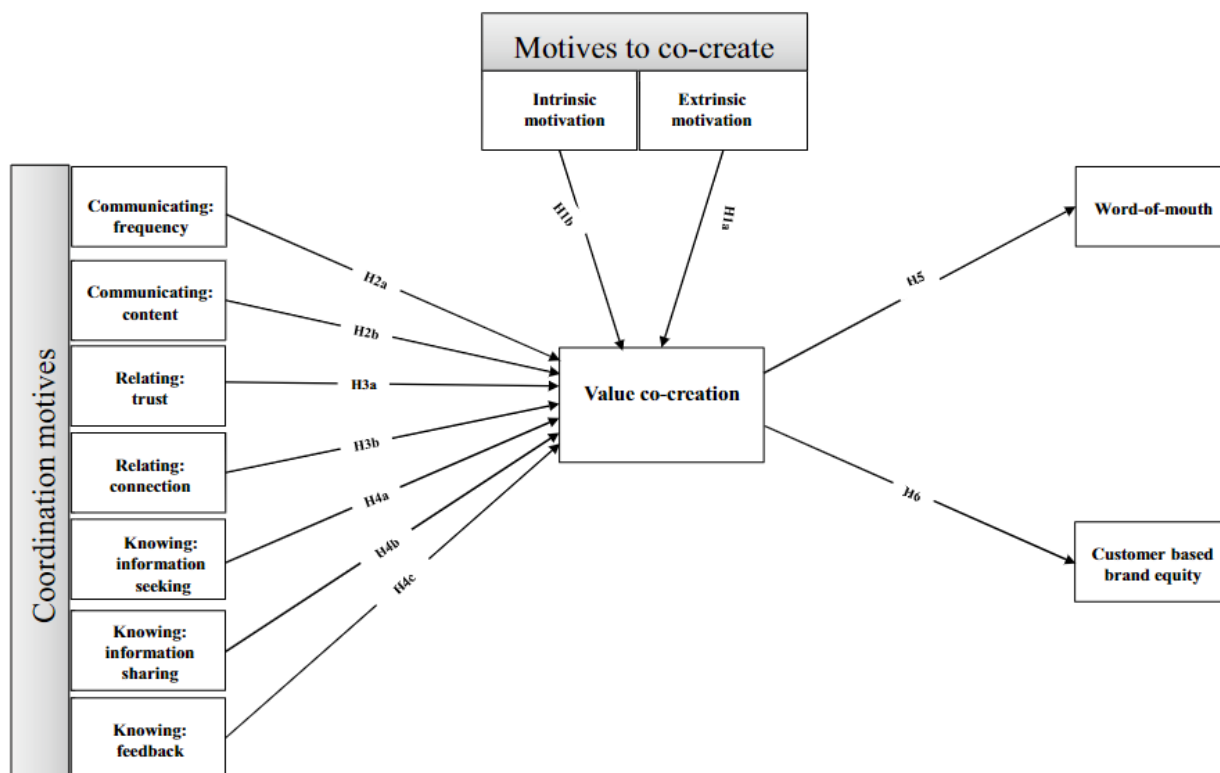
До сада је направљен јако обиман спектар дигиталних алата који могу да задовоље критеријуме визуализације као начина да се приђе различитим корисницима који немају предзнање професионалаца. На тај начин омогућена је већа партиципација и одређени успех је већ мерљив на том пољу. Преостаје даљи рад на њиховом усавршавању и за очекивати је да ћемо нове примере почети да сагледавамо у највећем броју различитих локација и држава. Процеси које смо описали обећавају не само већу улогу корисника у прављењу постојећих планова, већ и као опште појефтињење целокупног процеса, што би се могло сматрати једним од основних мотива да јавна управа активира све више нових технологија у том правцу.

4.2.5. Дигитални алати засновани на моделу ко-продукције

Поред визуелизације у представљању комплексних појмова и података, као један од важних аспеката UCD приступа, започео је и новији приступ који је почео да обрађује и алате који могу да каналишу колборационе елементе у корисничкој иновацији и односи се на аспект теорије ко-креације, односно ко-продукције. Тема није нова у многим гранама, почев од економије, бизниса, маркетинга, индустрије, али је урбанистичкој пракси имала врло спор уплив будући да су се још увек црпеле непотпуне методе јавне партиципације према „традиционалном“ моделу. Одређени примери су показали да је потреба за ко-креативним активностима управо настала услед потребе да се трошкови смање, што је већ показано као врло успешно решење у претходних неколико деценија (Parrado et al., 2013).

Нова истраживања су била обимна па је већина и данас у употреби, а можемо очекивати и даље усавршавање постојећих модела (Bryer & Zavattaro, 2011; Magro, 2012; Sanders & Stappers, 2008). Будући да је корисничка иновација већ доказана на многим пољима, могло је да се започне са испитивањем на који начин корисничка иновација може да се

искористи у позицији креирања урбаног окружења заједно са употребом дигиталних алата. Тако је настао нов термин ДПП (дигитална партиципативна платформа) који је између локалне самоуправе и грађана означавао нов начин за унапређење области као што су административне и управљачке студије, урбанистичко планирање, јавни сервиси, компјутерске науке и информационе технологије (Falco & Kleinhans, 2018). Фалко и Клајнахнс нуде одговарајућу дефиницију ДПП као „дигитална партиципативна платформа као специфичан тип грађанске технологије експлицитно изграђен за партиципативне, ангажоване и сарадничке сврхе које омогућавају садржај који генерише корисник и укључује низ функционалности (нпр. аналитику, унос заснован на мапи и гео лоцирању, увоз и извоз података, рангирање идеја) које превазилазе и значајно се разликују од друштвених медија као што су сајтови за друштвене мреже и микро блоговање“ (Falco & Kleinhans, 2018:54). Према тој дефиницији ми у потпуности можемо да применимо колаборативна својства и у пројектовању отворених јавних простора будући да се подстиче рад различитих страна, при чему дигиталне технологије не служе као циљ сам по себи, већ као средство за постизање циљева који су установљени критеријумима за квалитет урбаног окружења. Овај приступ се наводи да настаје и као потреба за „обостраним ангажманом“ у заједничкој колаборацији (Kleinhans et al., 2015). Линдерс говори да је то најлакши начин да се добију најбоља решења, повећа жеља за партиципацијом, да се смање трошкови управних органа, али да такође и да ова област није у потпуности истражена (Linders, 2012). У својим закључцима наводи да су одређене могућности тек почеле да се истражују и примењују што се може видети у цитату: „ко-продукција је у прошлости била ограничена ограниченом способношћу владе да ефективно координира акције грађана поред тешкоће обичних грађана да се организују између себе. Даљим унапређењем интернет интерактивности и свеприсутних комуникација обећава се да ће омогућити копродукцију у невиђеним размерама“ (Linders, 2012:446). Најобухватнији преглед ДПП је направљен у студији (Ertiö, 2015) са описом 35 мобилних апликација из различитих земаља. На овом пољу нам можда може бити и најзанимљивија тема приликом које је у истраживању (Skaržauskienė & Mačiulienė, 2019) формирана индексна вредност дигиталне ко-креације која омогућава да се врши одређена евалуација ко-креативних радњи, што може да се односи на дизајнирање жељених квалитета успостављених од стране корисника у „респонсивне“ отворене јавне просторе.

Слика 14. Мотиви за ко-креацију према (Hatton et al., 2022)

Слично и код визуализације и UCD, колаборативна метода као што ко-продукција може да примењује начела PPGIS (Brown & Kyttä, 2012), укључење волонтерског прикупљања географских информација (VGI) (Goodchild, 2007), краудсорсинга (Silva, 2013), али такође и свих других метода у сврси идентификовање проблема, предлагање решења, доношење одлука, итд. (Falco & Kleinhans, 2018). Ко-продукцијски модели су до сада показали високу примену и у урбаној регенерацији (Bratuškins et al., 2020). Општи преглед свих установљених могућности према збирном прегледу литературе пружају нам Фалко и Клајнхас па говоре да се позитивни утицаји могу остварити на следеће аспекте: формирање мапе мишљења, анкете, дискусионни форуми, алокација буџета, дизајн симулација, гласање и рангирање идеја, аналитике, инпута заснованих на мапи и геолоцираних података за колаборативно мапирање преко коментара на мрежама, краудфандинг, извоз фајлова у различитим форматима за даљу анализу (.shp, .csv, .kml), увоз и постављање медија, дељење на другим друштвеним сајтовима за умрежавање као што су Фејсбук и Твитер, итд (Falco & Kleinhans, 2018).

Данас је популарна идеја краудсорсинга која носи могућности да знатно утиче на окупљање заједнице око истих циљева. Једна од карактеристика је што су групе или појединци на тај начин успели да покрену иницијативе па чак и да сакупљају средства у које ће касније да помогну реализацију. Брабам (Brabham, 2008:251) наводи да је

краудсорсинг „операционализовао мудрост масе“ и тиме постигао употребу „колективне интелигенције“ у продуктивне сврхе. Термин се први пут користио од стране (Howe, 2006) који је појам описивао као „веб пословни модел који убира креативна решења преко мреже умрежених индивидуалаца“. Термин се касније широко применио па су познати најразличитији успешни примери који су на овај начин успели да се покажу као успешна пракса, а међу њима су чак и они који се односе на развој суседства и грађене средине (Bryson, 1995).

Ко-продукција се може сматрати сложенијим процесом од UCD. Разлози се тичу неопходности да се успоставе вредности заједнице што смо могли да видимо на примерима онлајн дигиталних заједница (ОВС) (Wirtz et al., 2013). Дакле потребно је остварити одређен степен интеракција које са својим одржавањем имају снагу да постигну иновацију а тако би се у крајњој линији вратило на кориснике. Тако се каже да ко-продукција настоји „да оживи волонтерску партиципацију и друштвену кохезију у све више фрагментисаном и индивидуализованом друштву“ (Brandsen & Honingh, 2016:427). Важно би било истаћи да постоје и негативни аспекти ко-креације када се погледа негативни одзив незадовољних корисника што дугорочно може да утиче на репутацију производа или заједнице корисника (Gebauer et al., 2013). Многи аспекти тек чекају да се унапреде па стога можемо очекивати нова сазнања на овом пољу. У следећем поглављу ћемо сагледати конкретне проблем, па тиме и који је то простор за унапређење. Теоријски аспект који смо разрадили где би се спојили аспекти UCD и ко-креације за сада дају најбољу шансу са којом би ова платформа мога да доживи свој пун потенцијал.

4.2.6. Класификација дигиталних алата према типу проблема

Највећи проблеми према потпуној имплементацији дигиталних алата се огледају у немогућности да се подаци читају на прави начин, или како да се комплексни задаци приближе обичним корисницима без претходног искуства. Наводи се да је често да интерпретација података може да се генерализује према претходном искуству или чак различитим намерама од стране различитих страна (Neto, 2006). Одређени проблеми се односе на развој и унапређење дијалога између различитих страна (Brown and Kytta, 2014; Norelli and Wallin, 2010). Стога видимо два правца у којима можемо да сагледамо недостатке целог процеса. Један се односи на могућност да се комуникација прошири на довољан ниво, док са друге стране имамо питање самих технологија и процеса који

би допринео квалитетној имплементацији. Као један од практичних разлога успешне примене алата дигиталне ко-креације односи се и на квалитет конекције, што у супротном значи да ће технички проблеми изазвати сасвим супротне ефекте од оних који су планирани (Zhang & Kizildag, 2017). Други проблеми могу да се односе на лош дизајн или лоше разумевање нападности према корисницима као што су прекомерне нотификације што такође мора да се превазиђе уколико желимо успешну имплементацију дигиталног алата (Singh et al., 2022; Westermann et al., 2015). Данас можемо да кажемо да још увек нисмо у потпуности изучили шта све за обичног корисника представља визуелна комуникација преко канала за комуникацију као што су телефони или други електронски уређаји (Larivie`re et al., 2013). Узимајући у обзир брз напредак технологија и брзину њеног усвајања, морамо да приметимо да је евидентна спорост у законодавном смислу, али такође и спорост у доношењу других правних или моралних норми за њихову употребу.

Уколико је комуникација подложна различитој интерпретацији тиме ћемо добити нов вакум у коме ће се јавити неразумевање сопствених позиција које носе различите интересе. Уколико се говори о заједничком интересу, он ће такође имати своја тежишта на различитим позицијама па се може доћи до закључка да ће најприближнији интереси бити они који могу да се примене на одређену групу корисника (Petovar & Vujošević, 2008). То може да се односи на различите интересне групе, почев од становника суседства до случајних корисника јавних простора, али такође и група окренута према пословању, као и према јавној управи. Чак не може да се гарантује ни да ће индивидуалне потребе у потпуној мери да буду истоветне, као што је питање постојања дечијих игралишта у суседствима, или раздвајање генерација у јавним просторима. Све групе ће имати различит мотив за укључењем и то се може сматрати основним фактором зашто се и данас сматра да јавна партиципација није задовољила очекиване резултате иако се виде помаци у том правцу. Додатни проблеми са којим се суочавају колаборативне методе односе се на трошкове технологије, складиштења података и ИКТ инфраструктуре, обуке, као и у смислу учења нове технологије (Falco & Kleinhans, 2018). Више аутора је покушавало да уклопи фазе интеракције и комуникацију према могућностима саме комуникације како би се проблеми могли решити на ефикасан начин (Falco & Kleinhans, 2018; Ertiö, 2015), пре свега преко:

- 1) *консултација* за коју се везује једносмерни правац пружања информација;

2) *моћи критеријума* за коју се везује могућност да грађани утичу на одлуке управљачких тела;

3) *оперативну моћи* за коју се везује како се донесен одлуке спроводе на најбољи начин који је одређен преко корисника;

4) *ојачавање* које се односи на двострани утицај при чему обе стране иновирају процесе који су корисни за све учеснике (Falco & Kleinhans, 2018).

Још једну категорију уводе (Desouza and Bhagwatwar, 2014) који наводе и *грађанско-центричну* комуникацију у којој се грађани могу организовати независно од управе. Из позиције корисника проблеми који се могу јавити односе се на информатичку писменост која може да варира у зависности од старосне структуре (Millward, 2003), потом, ту су сеоске заједнице које имају процентуално мању употребу интернета или других технологија (LaRose et al., 2007), потом ту су и грађани који према личном избору не користе технологије и дигиталне алате (Fox, 2005).

На основу прегледа многобројних примера ДДП издвојено је неколико нивоа укључења грађана преко степена интеракција које међусобно остварују са применом начела добре комуникације. Могу бити поспешени са унапређењем алата што се сматра основним изазовом. Фалко и Клајнас се у овом закључку позивају на Мекмилана (McMilan, S.J.) који такође препознаје да ће различит степен интеракција допринети различитим исходима (Falco & Kleinhans, 2018):

- 1. Дељење информација** – Једносмерна комуникација од управљачких тела према грађанима. Фалко и Клајнас се позивају на Мекмилана када каже да је у питању „монолог“ једносмерне конверзације (McMillan, 2002), док Линдерс говори да је у питању „управа као платформа“ где управа треба да опреми грађане са неопходним подацима како би донели информисане одлуке и политике у смислу који одржава слободу избора и стимулише друштвено-оптималне опције (Linders, 2012:449).
- 2. Интеракција** – Двосмерна комуникација са дијалогом између грађана и управе где обе стране деле информације које доприносе обостраној информисаности где се ипак након скупљања свих релевантних информација одлуке и политике доносе на вишем нивоу. За разлику од „монолога“ Мекмилан наводи овај тим конверзације као „узајамни дискурс“.

- 3. Друштвени ангажман, укључење, колаборација** – Обострана комуникација доприноси самом постављање одлука и политике и заједничко-управљаним сервисима или другим интервенцијама. Фалко и Клајнас говоре да је овај ниво одређен са вредностима ко-продукције будући да обе стане доприносе иновативним решењима на обострану корист (Falco & Kleinhans, 2018).

Поред комуникације постоје и технолошки проблеми који морају да се превазиђу. Иако технологија напредује све већом брзином, тако расте потреба за прикупљањем све већег броја података што доноси нове изазове и тражи нова решења. Према Билгеру (Billger et al., 2016) највећи изазови у даљем развоју и имплементацији дигиталних алата су:

- 1. Изазов интеграције података:** Ефикасан дијалог захтева интеграцију различитих релевантних параметара у планирању, укључујући како физички мерљиве податке тако и оне који одражавају људска искуства. Постоји потреба за радом на интеграцији традиционалних скупова података са подацима (soft values) добијеним од корисника, као и разумевање велике количине података која се прикупља у друштву.
- 2. Изазов репрезентације података:** Овај изазов се бави начином визуелне презентације информација кроз дигиталне моделе. Битно је развити методе за ефикасне визуалне представе које могу поуздано преносити планиране промене у окружењу и како комбиновати различите нивое детаља и реализма.
- 3. Изазов избегавања погрешних интерпретација:** Визуализације могу бити схваћене на начин који није био намеран. Битно је постићи равнотежу у дигиталним моделима како би се олакшала ефикасна комуникација дизајна, посебно са јавношћу.
- 4. Изазов стварања нових алата у постојећим организационим структурама:** Питања имплементације алата често се сматрају споредним, што може довести до тога да се алат не усвоји. Организационе потешкоће могу произићи из потребе за стручним знањем за употребу и одржавање алата.
- 5. Изазов развоја процеса дијалога:** Визуализациони алати могу побољшати процес дијалога, али различити алати су погодни за различите делове процеса. Изазов укључује развој стварног дијалошког процеса који обухвата мотивацију и учење (Billger et al., 2016).

5. ПРИМЕНА МЕТОДОЛОШКИХ ПРИНЦИПА ПРОЈЕКТОВАЊА ОТВОРЕНИХ ЈАВНИХ ПРОСТОРА

На самом почетку развоја нових технологија и телекомуникација постало јасно да ће се отворити врата за нова решења али такође и нове проблеме у планирању (Gross, 1973). У пракси креација урбане политике тај процес није прихватила истом брзином у легислативном смислу (Mandelbaum, 1986), док је истраживање утицаја комуникативних технологија на градске системе често остало непотпуно (Hinshaw, 1973; Batty, 1990). Широка употребна вредност партиципативне и ко-креативне методе говори о неопходности евалуације досадашњих приступа у којој постоји идеја о укључењу грађана који би могли да допринесу на вишем нивоу од досадашњих примера.

Намеће се закључак да у процесу планирања, форма у којој грађани имају слободу да искажу своје мишљење или да уложе жалбу, облик јавног увида у план, постаје више информативно средство у комуникацији вертикалних слојева у управљању, него остварење могућности за реални допринос појединца. У истраживању Фон Хипела и фокуса према врсти знања које може да се преноси, највећи изазови су виђени у преносу тацитног (имплицитног) знања, количине информација, као и сама могућност реципијента за прихватањем знања (Cohen & Levinthal, 1990). У поступку пројектовања, као и за друге ко-креативне активности, показало се да највећу вредност поседују носиоци знања „са терена“. Узимајући у однос преклапајуће односе према различитим интересним групама однос између ИКТ и примене у јавним просторима се сматра све већим изазовом за технолошке експерте, просторне планере и доносиоце одлука (Ioannidis et al., 2015). Грем и Марвин стога наводе да би услед тога задатак урбанистичке анализе био да предвиде или пресликају описане последице технологија у планирању (Graham & Marvin, 1996:84; Vogers et al., 2010). Остаје отворено питање у којој је мери то могуће и да ли су технологије заиста постале златни грал који нуди решење за све проблеме који су се временом наставили да се скупљају и продубљују. У наредном делу рада приказаћемо кључне тачке које морају да се сагледају уколико желимо да успешно применимо дигиталне алате у контексту корисника и њиховог искуства. Иако су технологије напредовале брзином коју нико није могао да предвиди, чини се да је основни проблем остао на нивоу мотивације грађана да буду укључени у пројектима јавне намене. Бренд заједнице су одавно постале основни правац деловања великих компанија које им пружају велику подршку како би остварили изузетне

результате и друге позитивне ефекте (Wirtz et al., 2013). Чак иако имамо све показатеље, ми можемо да кажемо да је јавна партиципација данас у највећој мери индивидуална активност уместо да буде колективна са формирањем заједнице која би деловала као кохерентан систем. Дакле, да бисмо истински наставили да развијамо и имплементирамо нове технологије, опет морамо да се вратимо на основе друштвеног организовања. У том погледу биће представљени нови начини организације корисника са новим индикатором који може да донесе драгоцене и мерљиве показатеље развијености заједнице, што би се у урбанистичкој пракси могло искористити у многим пољима, али такође и према пројектовању отворених јавних простора. Технологије би у том случају могле да поспеше напоре колектива, уместо што оне умеју да представљају циљ сам по себи.

Уколико бисмо се превише препустили дигитализацији, ми не бисмо могли да их истински усавршимо услед неспособности да их променимо на различитим локацијама које носе различити локални контекст. Стога у погледу паметних технологија Таунсенд наводи да немамо довољно времена да прилагодимо јединствен сет технологија по мери за сваки град јер многи расту пребрзо да би се тај органски процес могао одвијати (Townsend, 2014:248). Такав закључак наводи на неопходност примене идеја које се генеришу на локалном нивоу преко људи који ће својим учествовањем поставити нове критеријуме које технологија мора да прати уместо супротног сценарија који се чини да је све више уобичајен.

5.1. Примена теоретске поставке у контексту урбанистичког пројекта

Будући да постоји само ограничен број студија које су показале у пракси апсолутну примењивост колаборативних модела, ми морамо почети од скупљања теоретског потенцијала како бисмо оправдали нове могућности за поспешивање јавних простора са улогом корисника. У погледу колаборативних радњи издвојили смо два теоретска погледа преко теорије UCD и ко-креације, које се могу сматрати комплементарним у смислу да се међусобни аспекти могу допуњавати али истовремено поседовати заједничку платформу која је базирана на заједничким активностима и прикупљању знања које је недоступно доносиоцима одлука. У смислу технологија прихватили смо теорију SCOT као најсвеобухватнију и која осим неминовних технолошких процеса говори да се оне ипак формирају у складу са аутентичним друштвеним околностима. Неколико других теорија које смо применили односе се на јасно утврђивање заједница

које са својом организацијом могу да остваре велике циљеве заједничког интереса. У наредним поглављима ћемо видети колике су заправо могућности утицаја на урбано окружење преко формирања развијене друштвене заједнице и да ли њиховим поспешивањем можемо да утичемо на унапређење јавних простора у практичном смислу.

Заједничко тле за обједињену теорију UCD i Co-creation, поред приступа SCOT, потражићемо и преко теорије *Просторне синтаксе* коју заступају Бил Хилиер (Bill Hillier) и Џулин Хенсон (Julienne Hanson), теорије дефинисане на темељу односа између друштвене и просторне структуре. Такође важно би било напоменути да њихов приступ равноправно третира функцију и форму што може да пружи свеобухватнију платформу која укључује нематеријалне аспекте преко којих можемо да сагледамо јавне просторе. Просторна синтакса може да квантификује карактеристике јавних простора са закључком да је неопходно изучавати простор па се тек после бавити са формом (Hillier & Hanson. 1984). Додатно се наводи се да непознавање односа између просторне организације и друштвеног живота представља главну препреку за бољи дизајн што одобрава тврдњу да је друштвени живот заправо највећа непознаница јер варира од локалног контекста (Hillier & Hanson. 1984:x). Према том виђењу остављен је простор за насумичне процесе да се манифестују, а који произилазе из директног утицаја корисника. То може да буде одговарајући рецепт који се гради према јединственом просторном и друштвеном коду које поседује свака заједница или суседство. Хилиер и Хенсон говоре о физичком и нематеријалном распореду који настаје као последица односа који владају међу њима, при чему нарочито истичу однос глобалних и локалних процеса. Истиче се да глобални процеси настају из локалних, при чему глобални нису изграђени на основу индивидуалних позиција, већ услед независне динамике процеса који је дистрибуиран међу заједницом индивидуалаца (Hillier & Hanson. 1984:36). Тако видимо да је друштво, иако комплекснија структура, да није важнији елемент од друштвене заједнице, јер би у овом контексту заједнице представљале локалну перспективу, док друштво представља крајњи исход глобалних процеса. Како распоред расте у величини тако глобални ред постаје све важнији у смислу одржања свих делова, а такође и приликом спречавања локалних група да постану превелике. На тај начин сваки просторни распоред мора да има и глобалну и локалну структуру (Hillier & Hanson. 1984:258). Ако говоримо о јавним просторима или суседствима, ми морамо да применимо концепт који се односи на локалну перспективу. Унутрашњи системи поседују више особина детерминистичког типа носећи тачне

информације о распореду, док спољни поседују већи простор и хетерогене структуре становника и тиме више насумичне домене који се везују за глобалне процесе. Ово може бити јако важно ако се узме у обзир да локална јавна места и суседства и даље пројектују вертикалне структуре. Слично Кастелсовом запажању, сматрају да је за то остварење потребно да урбана површина остане локално и глобално отворена, дистрибуирана и нехијерархична (Hillier & Hanson, 1984:268). Ако то пренесемо у контекст потенцијала улице као елемента јавног простора, то би значио да потпуни потенцијал ће зависити од њене интеграције са широким окружењем, па би Хилиер и Хансон нагласили да је важно да се у јавном простору успоставе чисти облици са успешним сагледавањем простора преко оса посматрања, заједно са прочишћеним детаљима коридора и архитектуре. Такође се наглашава неопходност да истраживања утицаја физичких карактеристика урбане матрице преко улица и тргова у утицају који може остварити на кретање и интеракције корисника. Позивајући се на исте ауторе Ђукић констатује вредност рашчлањивања простора на компоненте, односно „трасе које се посматрају као избори кретања и садржаја“ (Ђукић, 2021:40). То нам говори о важности променљивих и нематеријалних компоненти, јер се сви избори могу заснивати на насумичности. Пројекат јавног простора најтеже контролише ту категорију, па се динамика простора може поспешити једно преко флексибилности која се дозвољава корисницима да они саме дају последњу реч како ће један простор да изгледа. На анализи емпиријских студија пре свега је потврђен закључак да су локални урбанистички елементи производ истих актера који их конзумирају (Galster, 2001). Ако погледамо резултате дугогодишњих студија које је спровела Елизабет Сандерс (Elisabeth Sanders) види се да људима највише одговара баланс између пасивне употребе простора и могућности да активно одаберу врсту креативног ангажмана (Sanders, 2006). Такав закључак се мора узети и са резервом будући да он може да говори о нашој сопственој немогућности да поспешимо активности корисника према већој употреби од пасивне употребе.

Према другим ауторима корисницима у зависности од употребе највише одговара „адаптивни дизајн“ што је такође одређено могућностима или жељама њихове интеракције са производом (Fischer, 2002; Vargo & Lusch, 2004). Адаптивни простор је већ постао стандардни виртуелни простор који смо описали у подељку сајбер јавног простора. Корисницима је дат цео сет могућности да персонализују своје окружење виртуелног простора независно да ли га деле са другим корисницима. Персонализација се у овом случају показала као изузетно атрактивна компонента који физички јавни

простори не могу да остваре. Односно, није им предвиђена та могућност будући да је врло мало хоризонталних процеса који би довели до таквог решења. Из тога закључујемо да уколико технологије не остваре своје обећање у физичком простору, корисници ће га потражити (ако га већ нису пронашли) у виртуелном свету који ће им пружити задовољење тражених потреба. Према Кастелсу, индивидуализација је постала неминовна у умреженом друштву што ће водити даље према још лакшем усвајању нових технологија (Castells, 1996, 2009). Друштво тако не би смело да дозволи развој дистопијских параметара детерминистичке теорије уколико не направи технологије симбиозним катализатором, односно као шансу за кориснике да унапреде свој живот и окружење у коме се налазе. Додатни аспекти ИКТ који могу да се искористе у светлу локалног урбанистичког пројекта леже у њиховој способности да побољшају комуникацију са корисницима. На тај начин може да се подстакне трансформација јавних отворених простора коју одликује интерактивни однос, односно да буде у сврси као комуникационо средство. Таунсенд стога истиче велике могућности дигитализације будући да је до сада на интернет конектовано преко 50 милијарди објеката са тенденцијом даљег раста (Townsend, 2014). Међутим, ниједан текући пројекат или истраживачка иницијатива не баве се системским приступом укључивању различитих корисника у производњу јавних отворених простора ојачаних ИКТ-ом (Skaržauskiene & Mačiulienė, 2019). Разлози за то се виде у томе што на основу типа интервенције није могуће формирати један модел и једно решење за све све приступе па се чини да су планери олако дигли руке услед ограничених могућности које постижу у вертикалној структури (Kohlbacher & Mukai, 2007). Проблем познавања одређене технологије додатно је онемогућио корисницима да управљају са иницијативом у усмереном и вођеном смислу, што смо видели преко UCD да је у потпуности примењива солуција. Решење није потражено у униформним и ригидним моделима организације већ у једноставном коришћењу интерфејса на једноставан начин који би био разумљив свим корисницима, чиме би било омогућено укључење већег броја учесника. Стога не чуди више теоретска констатације него практична да је у односу хетерогених потреба различитих структура грађана најважније превазилажење униформности у дизајну са развојем колаборативне активности (Nakakoji et al., 1998).

Сви прегледани теоријски аспекти говоре о јасној примењивости неколицине теоријских модела на потенцијалној примени у остварењу високих вредности јавног простора које су засноване на корисничком искуству. Хилиер и Хансон су нам представили вредности које се могу квантификовати и које говоре колики је значај

културолошких образаца као сет друштвених и просторних принципа који услед узајамног процеса враћају корисницима осећај припадности и идентитета. На основу установљених принципа које смо установили преко употребе ИКТ делује да је међусобна комуникација, интеракција и колаборација изгледнија него икада пре, па чак иако су се физички контакти смањили. Искуство нам говори да не можемо да утичемо на све аспекте јавног простора, па често и на само понашање корисника у њему, што можда означава и крај пута у размишљању да је јавни простор само тренутна станица задржавања у којој корисницима може да се понуди клупа за седење, већ као простор нових могућности и индивидуалне персонализације амбијента према локалном контексту. Узимајући у виду да је јавна партиципација до сада себе засновала на традиционалном методу, тек се чека време да нове технологије покажу свој пун потенцијал који ће пре свега омогућити независну корисничку организацију себе, потом као заједнице, а потом и јавних простора као коначни производ њих самих.

5.2. Спирала развоја односа: формирање индикатора у сврси постизања развоја интерсубјективних односа у локалном контексту

Установили смо важност креирања здравих и одговорних заједница ако бисмо желели да подстакнемо кориснике на интеракцију. Поред основне интеракције могли смо да видимо примере колико заједнице имају важну улогу у постављању стандарда како се одређени производи или идеје могу пласирати, али такође и унапредити и иновирати (von Hippel, 1988; Vargo & Lusch, 2004). У последње време у складу са растом технолошких утицаја и отварања канала комуникације према корисницима са интернетом и друштвеним мрежама, не чуди што су највеће компаније и брендови одавно предузели кораке како би поспешили заједнице и оставили им простор да се њихове интерсубјективне везе утврде и одржавају (Wirtz et al., 2013). Корисници нису остали имуни, па су са својим (локалним) знањем, радом и посвећености допринели одржавању и расту вредности бренда преко личног и заједничког ангажмана. Штавише, није се радило ни само о производу или идеји, већ и до осећаја идентификације коју су корисници имали између себе што је вратило корисницима дубље друштвене односе. Временом су установили исте вредности засноване на идентитетима и симболима које су их додатно ојачале, а што је додатно изазвало њихову повратну реакцију на производ са осећајем припадања и поверења (Brint, 2001). Уколико се из ових, емпиријских доказаних, последица вратимо на тему локалних

заједница, ми ћемо пре видети спонтани развој према основним човековим потребама, уместо развоја који се поспешује, или у још невероватнијем случају, да са њиховим утврђивањем и ојачавањем може битно да се утиче на развој урбаног окружења.

Колаборативне активности данас нису нова категорија, али смо видели ограниченост постојећих модела јавне партиципације где је улога корисника најчешће сведена на одређене фазе у процесу, при чему се нигде не предвиђа учешће заједнице као кохерентног ентитета у партиципацији, иновацији или директном ангажману у изградњи јавног простора (Brown and Kytta, 2014). Будући да генерална пракса укључења корисника иде споро, практичност корисничке активности у појефтињењу процеса заједно са квалитетом крајњег производа, али и са његовом експлоатацијом и пласманом, почела је тражити нова решења за која се очекује да ће бити све више присутна у будућим градовима (Parrado et al., 2013). Стога, овај рад се не бави технологијама као обећаним решењем за све проблеме, већ као могућност да буде катализатор. Вредности успостављања квалитетне заједнице су постали сакривени квалитет без кога су и технологије безначајне, што смо такође могли да видимо на претходним примерима (Bender, 1978; Wirtz et al., 2013).

Озбиљност проблема су додатно поставили социолози крајем 20. века када су утврдили последице дезинтеграције основне структуре суседства, при чему везе које су до тада биле утврђене нису одржале континуитет у њиховом одржавању, а суседства је почела да одликује структура становништва сачињена углавном од старије популације заједно са новим становницима из приградских насеља (Thomas & Znaniecki, 1919). Увиђамо да је социјални капитал и развој веза у суседствима, као и у јавним просторима, променљиве природе што се и очекује од динамичких процеса који се дешавају у градском окружењу. Такви закључци подстичу потребу за утврђивањем актуелног стања, па се временом појављују све чешће квантитативне методе за утврђивање и мерење друштвеног капитала (Forrest & Kearns, 2001). На примеру студије случаја која је презентована на изградњи Парка младости видимо да је укључивање у пројекат било постепено и почело је са носиоцима пројекта који су били повезани поред заједничког интереса и преко блиских веза, о којима говори и Бринт одакле преузимамо разумевање типологију просторне дистрибуције активности у суседству (Brint, 2001). Гледајући према степену интеракције заједничке активности тиме постају неопходан предуслов у промовисању друштвених интеракција, размене идеја и иновација (Katz & Wagner, 2014). Пошто је развој слике двосмерни процес између посматрача и

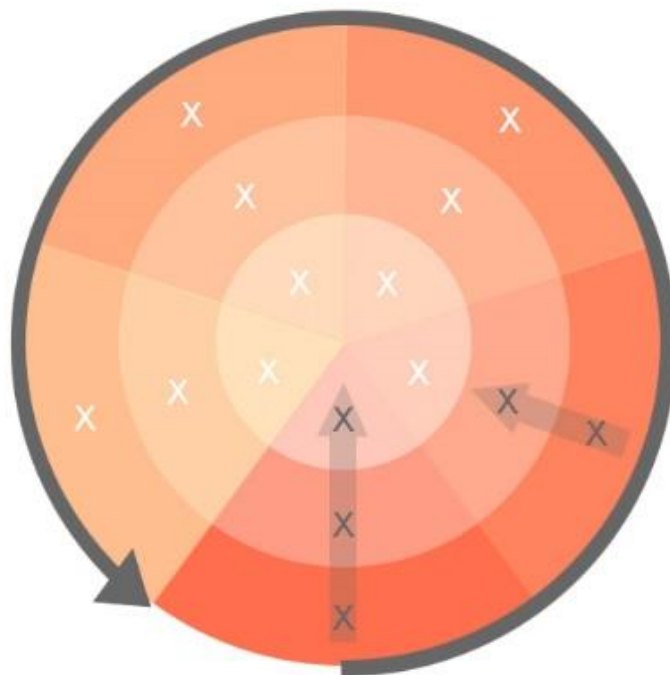
посматраног, на исти начин потврдили смо да је могуће ојачати слику града или симболичким значењима, што ће направити одређену „преквалификацију посматрача“ (Lynch, 1960:11), док међусобни односи могу да буду утврђени чак и кроз остварење простих визуелних контаката или кроз краткотрајне разговоре на отвореном (Greenbaum, 1982).

На примеру Кнаповог модела развоја односа видимо да је низ акција у почетку био ограничен на иницирање и експериментисање на нивоу носиоца социјалног капитала док се даље фазе развоја односа неопходно односе на поделу рада и одговорности које би према Кнапу довеле развој односа у фазу њиховог одржавања (relational maintenance). У каснијим и прелазним фазама свака од активности је поседовала потенцијал за сопствено унапређење али и деградацију. Валидирана истраживања специфичног физичког и социјалног простора могу се сагледати искључиво кроз индикаторе који ће се користити као основа у коме просторну блискост простора конектора преклапамо са фазама развоја интерсубјективних односа који у њима владају, чиме добијамо просторно-временско одређење описаног процеса. На тај начин смо установили индикатор са називом „Спирала развоја односа“ која поседује друштвене и просторне елементе у међусобној корелацији и који даље могу да дају мерљиве податке.

Спирала развоја односа говори о читавом спектру различитих односа који се фазно дистрибуирају. Она је подељена на три целине које су одређене према физичком оквиру суседства и пет делова који су одређени према степену развоја односа, што укупно чини 15 подеока. Сваки подеок носи недељиву вредност једног индексног поена, док укупан збир свих не може бити мањи од једног индексног поена услед неопходности географске, односно просторне блискости, као облик неминовности за јавне просторе или суседства. Валоризација се остварује збирно од споља према унутра, па сваки од пет делова има исту линију кретања према центру, где се свака фаза односа развија од просторне близине према заједничким активностима и учесталости у интеракцијама. Просторна блискост се развија према центру спирале, при чему би се учесталост у интеракцијама сматрала најближим типом заједничких активности.

Слика 15. Спирала развоја односа

Слика 16. Развој односа преко мерења индексне вредности

Основни односи се везују за стање *иницијативе* који се са латералном кретањем креће према најразвијенијим односима који се везују за фазу *везивања* међу члановима будуће заједнице. Основни задатак је да се латерална кретања развоја односа помери

према центру преко заједничких активности према високој фреквентности интеракција између њих. Услед недостатка одређених индексних поена може се констатовати нестабилан развој, односно нестабилност у дугорочном очувању социјалног капитала, што би даље као последицу имало разградњу односа, а тиме и мању могућност за интервенцију и поспешивање недостајућих фактора. Такође, на овај начин можемо да разумемо који аспект треба да се поспеши како би се наставили непрекинути односи зближавања заједнице. Уколико се одређени стадијуми везивања не поспеше, према Кнапу, они ће неминовно водити према разградњи односа, што говори о динамичним процесима (Knapp & Vangelisti, 2005). Сваки појединачни случај може да носи са собом одређену специфичност на коју се не може директно утицати, па би услед тога оквир индексних показатеља могао да послужи као основна позиција за стицање представе у ком правцу се креће развој заједнице као јединствен систем. Битно је споменути да су ови процеси спиралног типа и који се смењују у циклусима у зависности од проблема који се изучава на овај начин или од укључења нових актера у овај процес. Уколико имамо укључења нових чланова заједнице, иако су одређени делови остварили више нивое везивања, појединачно прикључивање ће тражити основни тип везивања који ће се кретати са заједничким активностима према сложенијим облицима. Фер би било и да се спомене да су неки примери бренд заједница (BC) показали да одређене ране фазе везивања могу да буду превазиђене уколико се постигну са успостављањем заједничких вредности, идентитета или симбола (Muniz & O'Guinn, 2001). Такође је битно споменути да према Кнаповом моделу развоја односа постоји и регресивна еволуција у односима која такође мора бити сагледана као релевантна. Тенденција регресивног развоја је могућа у било ком од пет циклуса, а нарочито на последњим који се тичу интеграције и везивања где може да дође до стагнације односа, које у том моменту једино одржава низ стечених вредности и поверења које је успостављено на нивоу групе. У студији случаја је показано да је замена финансијских недостатака са физичким радом достигла свој врхунац уколико је циљ и даље био видљив и тиме позитивно орјентисан према укључењу нових партиципаната. То се може сматрати занимљивим опажањем из разлога што је финансијски аспект један од оних који се могу лако поспешити уколико се прикључе јавно-приватни ентитети и тиме олакшају формирање критичне масе која ради на пројекту. Са друге стране може да онемогући примену механичке солидарности у почетној фази развоја веза треба бити обазрив јер финансијска средства могу лако да преотму одређене улоге које носе потенцијал заједничких активности, а тиме и

зближавања. Из тих разлога се јавни простори често укључују кроз јавну и приватну сарадњу током процеса њиховог стварања и управљања, док је све већи број доказа да су добри јавни простори резултат мултиакторске сарадње (Kaw et al., 2020). Опет се напомиње важност да се утврде елементи заједнице, док ће проистекли простори кроз партиципацију и изградњу постати конектор и катализатор развоја интерсубјективних односа. На искуству студије случаја Парка младости види се да су последњи кораци успешно спроведени са интервенцијом града у финансијском аспекту, док је друштвени капитал још увек био очуван и то говори о неопходности дистрибуције ресурса у различитој временској скали. Према том сценарију може да се примени спирала развоја односа како би се ресурси и учесници благовремено дистрибуирали, јер то не сме да буде само насумичан процес. У случају да не постоји добра веза институција и грађана, ми се онда враћамо на тему друштвене искључености, што је даље резултирало са креацијом некавалитетних или неуспешних јавних простора. Ако је и поред тога иницијатива толико јака да се везе учвршћују преко идентитета и симбола, добићемо просторе у којима се грађани сами организују и праве простор „уради сам“ (do it yourself) (Linders, 2012). Таква појава се везују за ограничени капацитет локалних управа за планирање, финансирање, спровођење и одржавање јавних простора, као и доказ за постојање лоших режима управљања, што у крајњем случају резултира са погоршањем јавних простора и ниским нивоима услуга на нивоу града (Kaw et al., 2020). У том случају је за очекивати већи број самоорганизованих јавних акција што не би требало спречавати, већ подстицати јер се они могу тумачити као непревазиђен модел активне партиципације.

Просторну димензију друштвеног капитала можемо тумачити и према Вулкоку (Woolcock) и његовој развојно орјентисаној теорији, где раздваја три модела развоја социјалног капитала које могу бити остварене, и то, између блиских учесника (bonding social capital), између социјално удаљених учесника (bridging social capital), између учесника и институција (linking social capital) (Woolcock, 2004). Према претходним запажањима увидели смо да је у последњој фази пројекта било неопходно остварити однос са легитимним институцијама, јер према студији случаја, окосница успешности пројекта у завршној фази се огледала у помоћи које је директно финансирала општина Чачка. Општина града није могла да буде одговорна за креацију основног друштвеног капитала, али свакако поседује инструменте за његово одржавање. О дугорочној исплативости говори Галстер када каже да се прерасподелом ресурса и инвестиција постиже ефекат и на постојеће просторе као што су суседства и јавни простори у њима

(Galster, 1987). Појединци са стручним знањем и надлежне институције које поседују оперативне инструменте, знање и технологије или финансирање пројектних активности, имају одлучујућу улогу у каснијим фазама пројекта и они превазилазе зависност од географске блискости са осталим актерима. Са друге стране битно је напоменути да постоје и ретки примери где су рад и одржавање јавних простора били у потпуности подржани од стране прихода од активности парка и доприноса из окружења (Murphy, 2010). У смислу превазилажења постојеће географске детерминисаности, битним се сматра и препознавање новог типа заједнице које нису више везане за физичко окружење, а оне се односе на онлајн (интернет) заједнице са колективним настојањем за повезивањем при чему би корисници постали „више уједињени, повезани и значајнији за људско деловање од онога у коме сада живимо“ (Freie, 1998).

Већина интеракција које би некада биле формиране кроз дуготрајне процесе упознавања сада су могле бити превазиђене кроз олакшану и све заступљенију комуникацију преко интернета што се дефинитивно истиче као карактеристика нових могућности корисника јавних простора и новог времена у коме су корисници ближи него икада раније, па чак и без физичког контакта. Организовањем квалитетних заједница ће евентуално омогућити и лакше усвајање технологија које су ипак само средство у постизању циља. Тај вид партиципације се може сматрати непревазиђеним обликом друштвеног ангажмана чији корисници ће носити потенцијал да заједно утичу на развој или очување јавних површина града (Jacobs, 1961:408). У ери умреженог друштва све више се подразумева већа тежина гласа појединачног корисника простора па тиме и тежња да појединац препозна заједнички интерес и постане истински креатор своје животне средине.

5.3. Успостављање основних начела у пројектовању отворених јавних простора

Након утврђивања начина и могућности да се унапреде заједнице које ће да допринесу лакшој партиципацији, преостаје нам да потврдимо тачне параметре према приступу пројектовања отворених јавних простора. То није нова тема и можемо да кажемо да је то поље које је најдубље истражено у теорији и емпиријски, па се нећемо враћати на утврђивање квалитета јавних простора које смо описивали у претходним поглављима. Искористићемо оне аспекте који су послужили као основни узор у модерној планерској

пракси преко позиције ситуациониста као што су Кевин Линч, Џејн Џејкобс или Јан Гел. Они говоре о новом правцу размишљања где су градске улице, суседства и јавни простори постали медијум зближавања корисника, па се може сматрати драгоценим њихово враћање обичном човеку као саставном делу у пракси пројектовања. Многи принципи који су установљени се наводе и данас као једни од највиших, а резултат треба да се огледа преко успешних, живописних и повезаних простора. Линч истиче тезу да постоји „добра“ форма града што није типичан опис који узимамо по питању физичке структуре која има егзактне последице. Идеја потиче из његових претходних радова (Lynch, 1960) у којима тумачи појединачне делове које урбана форма може да носи, па се термин „добра“ данас може интерпретирати преко општег утиска као „позитивна“.

Према томе Линч издваја основне димензије и параметре које морају да се задовоље како би урбана форма као што су јавни простори добили добре, односно позитивне оцене, а који служе као платформа за успостављање основног приступа за пројектовање отворених јавних простора:

1) *Виталност* која подржава основне животне процесе становника, као што су сигурност и слобода кретања;

2) *Осетљивост* као способност за представљање себе преко чулног искуства или комфора;

3) *Прилагодљивост* преко способности да буду одрживи и отпорни, али и да буду способни да одговоре на променљиве потребе становника као што је увођење нових технологија;

4) *Приступачност* преко структуралне, функционалне и интуитивне повезаности делова града са другим целинама;

5) *Контрола* са одржавањем укупних могућности за кориговање и интервенцију како би се минимизирали негативни процеси који могу да носе претњу по питању физичке сигурности града и становника.

Будући да постоји опсежан број интерпретација које подразумевају објашњавање карактеристика града, јавног простора и квалитета живота, најважнији закључак који Линч у својој књизи обрађује, слично као и линија преко Џејн Џејкобс, тиче се начина на који је могуће постићи наведене параметре. Они се сагледавају као:

1) *Корисничко искуство* са неговањем мање егзактних параметра преко чула као што су вид, слух, мирис или додир, што даље истиче важност градских визура и материјализације, звукова, мириса, итд. У корисничко искуство убраја повезаност и способност интуитивног кретања корисника са стварањем јасне перцепција урбане средине (Lynch, 1960);

2) *Партиципација* преко укључивања заједнице у процесе који ће довести до најбољих решења у урбанистичкој пракси, што ће евентуално да се веже за њихове жеље и потребе, а самим тиме и на осећај личне контроле простора који требају да очувају и негују;

3) *Одговорност према заједници* где се наводе вредности развијања и учвршћивања друштвених односа при чему би се изградиле жељене вредности које могу да буду катализатор друштвено одговорног понашања;

4) *Флексибилност и прилагодљивост* као начин да се дозволи степен еволуције простора или да се простори користе у различитој функцији у различито време;

5) *Дијагностички приступ* преко употребе алата који би се могли користити у сврси мерења и вредновања ефеката који проистичу из односа грађене средине и становника (Lynch, 1981).

Набројани параметри се поклапају са темом овог рада која се заснива на примени параметара заснованим на корисничком искуству, партиципацији и дијагностичком приступу који подразумева употребу алата како би се циљеви остварили. Специјални осврт је направљен на теми формирања заједница при чему се подвлачи општи закључак у овом раду да је урбанистичка пракса применила све наведене параметре осим оних који се односе на развој заједнице. Снага корисника која лежи у малим круговима који су учвршћени са атрибутима поверења, заједничких вредности и интереса, али и идентитета и симбола, носе далеко веће могућности него што су оне признате као стандардна пракса у пројектовању. Кормона (Carmona et al., 2003) говори о Гелу када каже да је основа за успешност јавног простора заправо разноликост садржаја, односно, у супротном, да су на ниско квалитетном простору биле само оне активности које су основне потребне. Из тога закључујемо да је већина јавних простора управо утемељена на основним функцијама. Тако је улица и даље остала простор за транспорт, трг као место окупљања, а паркови место за одмор.

Недовољан је број истраживања које су нове функције које можемо да имплементирамо и да поспешимо јавне просторе. Нека решења нуде нови термини као што су „креативни јавни простори“ (Pradnyarasa et al., 2023). Неколико препорука за трансформацију простора у „креативан“ подразумева увођење додатних функција као што су: дечија игралиште за игру и кретање деце, спортски простори, простор за чуваре, здравствену амбуланту, отворену библиотеку, молитвени простор, примена ИКТ инфраструктуре или дигиталних интерактивних алата, увођење нових стаза за трчање, као и простор за продају производа ручне радиности малих произвођача или угрожених група, простор за промовисање малих и средњих предузећа која поседују комплементаран карактер простору у коме се налази, итд. (Pradnyarasa et al., 2023). Важно би било напоменути и да решење не може увек да значи непрегледно додавање нових простора или функција јер постоје друге опасности које треба узети у обзир. Неке од њих се односе на нарушавање општег духа места који је већ претходно успостављен. То могу бити и нарушене визуре и правци пешачких коридора, а сама претрпаност може да доведе до неискоришћености појединих функционалних елемената што даље може да води у пропадање а тиме и креације негативне слике, где нам визуелни контакт пружа чак две трећине укупних информација о окружењу (Gregory, 1998). Тако морамо да уведемо особину компактности која говори о прилагођавању постојеће структуре у односу на шире окружење (Wheeler 2002). Са компактним и симбиозиним функцијама постигли бисмо осећај диверзитета, што омогућава корисницима да стекну већи утисак слободе, као есенцијални део урбане форме која треба да изнедри осећај да је то место за живот (Jacobs, 1961). У смислу унапређења модела унапређења јавних простора важно је да се разумеју и аспекти који долазе из „психологије околине“ (environmental psychology), која се односи на везу између људи и физичког окружења, као што си градови или јавни простори, али и са врло важним запажањима која примењујемо у овом раду и поред квалитета места односе се и на могућност за везивање за место (Tognoli, 1987; Brown, & Perkins, 1992). Браун и Перкинс (Brown, & Perkins, 1992) наводе да је везивање за место основни узрочник за позитивне емотивне, когнитивне и бихејвиоралне везе које људи развијају током времена са својим друштвеним и физичким окружењем. Уколико постигнемо одговарајући степен везивања постигли смо не само могућност да се корисници осете добродошлим и позваним у свом окружењу, већи би била поспешена могућност за интеракцију са осталим корисницима са могућностима стварања нових веза и развоја интересубјективних односа.

У смислу јаснијег испитивања и провере успостављених праваца развоја јавног простора, Кафута (Cafuta, 2015) поставља два питања како треба да се тумачи правац развоја јавног простора.

1) Како обезбедити одговарајућу визуализацију јавног простора, и;

2) Како перцепција животне средине може се подједнако ценити током различитих временских секвенци, као што су дан, време, године или пре и после утицаја на животну средину? (Cafuta, 2015)

Да бисмо одговорили на постављена питања аутор представља тродимензионални модел евалуације (SEC). Модел је заснован на принципу „одозго на доле“ које се у преведеним појмовима односи на „погодност за све, прихватљивост животне средине и ефективност трошкова“. Преко три домена су одређени фактори који се могу видети на прилогу: психолошки, социолошким естетски, еколошки, функционални, економски. Они се даље могу рашчланити на индикаторе са којима се може лакше оперисати и преко којих се могу формирати мерљиви показатељи. Будући да и они могу да имају превише дескриптиван карактер, на моделу су уведени и аспекти (17) са којим корисници могу ближе да се поистовете и да пруже прецизније одговоре. Слично као Просторна синтакса, мерење ових података тражи понављање узорка са корисницима на истој локацији ради добијања прецизнијих показатеља (Cafuta, 2015).

5.4. Могућности преклапања планерских и корисничких приоритета у сврси креације нове јавне политике у отвореним јавним просторима

Уколико желимо да постигнемо примену утврђених ИКТ параметара неопходно је да се вратимо на сам концепт јавних простора који је описан у претходним поглављима. Они се пре свега односе на квалитет живљења и концепт одрживог и отпорног града (Madanipour, 1999). Специјални осврт смо дужни да направимо и према промењивој категорији коју представљају корисници јавних простора као основни носиоци пројеката јавне намене. Важно је напоменути да су сви наведени параметри већ у употреби и да представљају утврђени правац према коме се урбанистичка пракса развија. Питање успешности постојећих модела је заправо главна тема коју овај рад покушава да унапреди са увођењем нових предлога или смерница како би пројекти јавних простора постали квалитетнији и употребљивији. Данас постоји прегршт примера успешних пројеката са највишим утврђеним квалитетима, а то су простори за који се становници или туристи везују, проналазе, идентификују, па чак и одржавају и

чувају (Pradnyarasa et al., 2023). Будући да за сваки град можемо да издвојимо неколицину места са описаним атрибутима, поставља се питање наших могућности да ли можемо да постигнемо исти ефекат на већини јавних простора? Које су то мере које можемо да уведемо у пракси а које би дозволиле трансформацију према корисницима да се оствари њихово везивање за простор који би дугорочно допринео њиховој кохезији? Стога ћемо направити поделу аспеката који се могу сагледати из планерске праксе и аспеката које се сагледају из позиције корисника. На предметној релацији ћемо покушати да направимо паралелну платформу која би задовољила потребе обе стране, па ћемо видети и које принципе дигиталних технологија можемо да применимо у том остварењу.

Често су циљеви различитих корисничких група различити па стога није једноставно предвидети путању жеље или циљева који треба да се успоставе пре него што се зађе у сферу дизајна јавног простора. Највећи проблем се до сада сагледавао преко употребе старих техника које дају унапред очекиване резултате, често без јасног напретка (Darden, 1978). Свако полазиште мора у себи да садржи „три стуба одрживости“ према којима је неопходно установити развојну стратегију и односе се на друштво, економију и окружење (Sato, 2009:36). Корисници ће према томе јасније бити окренути према основним друштвеним карактеристика и осећаја који имају у одређеном окружењу, док планерска перспектива мора да узме у обзир знатно шири спектар параметара, као што су економија или легалност.

Кафута (Cafuta, 2015) у својој студији представља издвојене факторе које дели на примарне и секундарне. Према томе примарни фактори су они који су опредељени према корисницима и њиховом искуству пошто се они воде као носилац вредности установљеним на основу контекста, док са друге стране имамо секундарне преко планерске перспективе које узимају у обзир знатно већи број фактора. Примарни се односе на психолошке, друштвене и естетске факторе, из којих даље произилазе следећи критеријуми: индивидуална осећања, идентификација са окружењем, могућност оријентације, осећај сигурности, употреба простора, могућност да се препознају просторни распоред и просторна подела. Са друге стране секундарни фактори који одређују приоритет планера односе се на факторе који утичу на приоритете планера и односе се на урбану архитектуру, естетску функцију, технологију, економију, легалност, екологију, из којих даље произилазе следећи критеријуми: усклађеност са урбанистичким архитектонским смерницама, визуелни

квалитет, могућност технолошких реализација, енергетски трошкови, инсталације са одржавањем, подршка законским одредбама, живи свет и утицај на животну средину (Cafuta, 2015).

Фактори

Критеријуми

ПРИМАРНИ – Кориснички приоритети

Психолошки	Индивидуална осећања
Психолошки	Идентификација са окружењем
Психолошки	Могућност оријентација
Психолошки	Осећај сигурности
Друштвени	Употреба простора
Естетски	Способност да се препознаје простор

СЕКУНДАРНИ – Планерски приоритети

Урбана архитектура	Усклађеност са урбаним правилима
Естетска функција	Визуелни квалитети
Технологија	Технолошке могућности
Економија	Цена енергије
Економија	Инсталације, операције и одржавање
Легалност	Легална подршка
Екологија	Живи свет и становници

Табела приоритета према (Cafuta, 2015).

Према понуђеним приоритетима је важно направити заједничку платформу са које могу да се суоче приоритети обе стране. Није довољно да само планери знају шта је то шта корисницима треба, већ и обратно, да се обе стране споразумеју са заједничким разумевањем што би избрисало границе и поставило нову линију поверења и обостраног разумевања. Кевин Линч наводи: "баш као што је могуће кроз избор материјала и боја креирати одређену палету у граду, тако је подједнако могуће кроз одлуке о планирању утицати на обрасце активности, креирати боље или лошије услове

за догађаје на отвореном, и створити живахне или беживотне градове“ (Lynch, 2001:33). Запажа се да је важност скренута са корисника на планере, јер ће се процеси завршити са њиховом водећом улогом која се налази на крају процеса. Стога можемо да разумемо да се ту говори о секундарним приоритетима чим су досадашњи основни приоритети уопште и допринели да се градови претворе у „беживотне градове“. Линија комуникације је неопходна у овом случају при чему би се обе стране концентрисале на разумљивост у жељама и потребама друге стране. Ми у овом случају не говоримо о платформи која би била универзалног карактера већ о додатном појашњењу и интерпретацији свих фактора који ће свакако да дају различите резултате у зависности од места на којима се испитују. Испитивање могућности универзалне примене шта је најприхватљивија урбанистичка форма којој би требало стремити не може бити постављена без обе перспективе, при чему би било важно напоменути да не постоји консензус по овом питању (Williams et al., 2000). Чак иако бисмо се спустили на ниво насумичног града између планера који имају широко искуство не бисмо добили консензус према питању различитих простора, где би сваки простор могао да захтева „посебан“ приступ.

Платформу која обједињује две стране можемо да дефинишемо преко дизајна и имплементације урбане форме која у себи поседује уграђене све наведене приоритете и преко које могу да се спроведу основне смернице пројектовања и имплементације пројекта. Сматра се важним да се јавни простори преко одрживости и квалитета сагледају у истом контексту, са тиме што се одрживост огледа у капацитету да истраје преко различитих фактора, док са друге стране квалитет зависи од корисничке сатисфакције (Safuta, 2015). Уколико бисмо желели да додатно ангажујемо кориснике постојале су различите иницијативе награђивања од којих су неке укључивале и новчане награде, али се у пракси показало да су те иницијативе играле улогу у краткорочном смислу, док се у дугорочном показују као неуспешне (Garnefeld et al., 2012). Из тога закључујемо да приоритети корисника варирају, али да ће варирати и у временском смислу. Они корисници који су више везани за заједницу или производ неће тражити другу надокнаду од оне која долази из личне сатисфакције.

Спорост разраде нових идеја да се корисници и планерска пракса поставе у истој равни касни у односу на примењен методе у другим струкама. Иако су то различити приоритети, не сме да се изгуби из вида да су они постигнути са иницијалном идејом о добробити корисника са циљем унапређења јавних простора. У претходним

поглављима видели смо да је највећа слабост планова и пројеката у томе што ће у најбољим могућностима садржати јавну партиципацију појединачних корисника, али са малом могућностима као кохерентне заједнице која може да успостави, или чак да захтева, примену одређених начела које могу да сматрају неопходним. Уколико остане неразумевање у њиховим очекивањима према професионалним приоритетима које смо набројали, то не значи да не треба даље радити на приближавању обичних корисника према разумевању комплексних задатака или правила. Видели смо да нове технологије носе велике могућности да се оне коначно учине као неопходна карика у том процесу на чему се већ увелико ради.

5.5. Могућности децентрализованог управљања пројектима отворених јавних простора преко системског приступа у подршци у планирању

Идеја приступа у сврси постављања нове структуре јавних простора преко дигиталних система одговара Кастелсовим закључцима у којима види информационе технологије као токове новог организационог облика и могу да играју улогу у реструктурирања постојећих система (Castells, 1989:32). Иако су географски дигитални системи као што је ГИС коришћени у пуно наврата у савременој планерској пракси, ми не можемо да кажемо да су сви елементи у потпуности и имплементирани као алат који се користи у разматрању комплексних просторних захтева (Geertman & Stillwell, 2020). Штавише, није чест ни пример да се услед неиспуњених захтева пројекта или услед недовољног знања, јавне службе враћају старим техникама као што су векторски програми (CAD), не искористивши највећи део могућности обраде гео-референцираних података преко нових технологија. Технологије преко ГИС-а су наставиле свој развој али су се и даље пронашле у вакуму где служе као алати за спровођење пројектних активности уместо организације активности. То су били разлози зашто је направљен покушај да се формира нов екосистем дигиталних алата и софтвера који би у себи садржао основне карактеристике свих неопходних делова пројектовања и управљања пројектом како би се целокупан процес унапредио у односу на постојеће. Тиме су настали системи за подршку у планирању (PSS) у виду софтверског алата или комплета алата намењени да помогну у процесу планирања, било да је реч о урбанизму, бизнису, управљању пројектима или неком другом облику организационог одлучивања (Harris and Batty, 1993; Geertman and Stillwell, 2020; Pettit et al., 2015). Ови системи комбинују податке, аналитичке алатке и моделе уз кориснички интерфејс који омогућава лакше

разумевање комплексних информација и подржавају процес доношења одлука. Брабам (Brabham, 2009) стога наводи да се употребом дигиталних алата може постићи супериоран модел за дизајнирање јавних простора, односно у целокупној планерској пракси.

Харис и Бети (Harris and Batty, 1993) су међу првима описали „систем за подршку у планирању“ (PSS), према коме је направљен свеобухватни систем који је поред ГИС технологија укључивао и моделовање великих система заједно са системима за доношење одлука. Гертман и Стилвел (Geertman and Stillwell, 2020:1327) нуде дефиницију да су то „рачунарски аутоматизовани алати који могу помоћи планерима да ефикасније спроводе своје свакодневне активности“. У овом случају говоримо о екосистему који може да буде прилагођен према потребама још комплекснијих захтева него што је то случај са простим гео-референцираним тачкама. Будући да планери нису одмах почели да искоришћавају технологије у потпуном капацитету, јавила се потреба за обухватнијим приступом, па тако можемо да видимо да су се поједини PSS развијали према сличним захтевима као што смо говорили о захтевима које су тражили корисници без професионалног знања, и то преко укључивања интегративних мапа или географске визуализације (Klosterman, 1997). Нажалост пракса се увек показује као највећа препрека и услед недовољног усавршавања многа решења се нису одржала као стална. Превелики број захтева које просторно-временски подаци могу да испуне нису направили одговарајуће усавршавање већ су се планери често враћали старим устаљеним праксама. Такво понашање је у дугорочном периоду смањило могућности за додатним усавршавањем и испитивањем постојећих модела. Са друге стране постоје и неки од раних PSS као ретки који су се очували у дуготрајној употреби (Pettit et al., 2015). Стога можемо рећи да је постало неопходно да се нова решења изнедре на исти начин као што су били донети у првом моменту, односно преко развоја нових технологија које се нису зауставиле без обзира на спорост прилагођавања. Ако узмемо обзир да је прошло неколико деценија од првих PSS, ми данас имамо нове могућности које тада нису постојале, а тичу се вештачке интелигенције (AI), машинско учење (ML), интернет ствари (IoT), клауд сервиса, нових гео-просторних технологија, рада са великим подацима, итд. (Geertman and Stillwell, 2020).

Рад на системима за подршку у планирању може бити примењен на свакој скали пројекта и подразумева се да је најкомплекснији захтев према плановима вишег реда у коме се може сместити највише података и узајамних веза. Стратегије и алати за

повећање квалитета јавних отворених простора показали су да употребом дигиталних алата позитивно утиче на ко-стварање и ефекте друштвене кохезије (Mačiulienė, 2018). Уколико се спустимо на ниво јавних простора, осим јавних улица које носе јаку транспортну функцију, нама није потребан превише комплексан систем, што значи да се и старија решења са новим модификацијама могу применити. Мањи системи се могу лакше прилагођавати према новим захтевима и према новим технологијама. Целокупан процес се на обухватан начин заправо сагледава преко узајамних фактора преко доминантног стила у планирању, постојећих закона и норми, карактеристика информација, знања и инструмената, садржаја у планирању, преко карактеристика корисника, али такође и политичког, институционалног и културолошког фактора (Geertman, 2006:867). Гертман такође наглашава да се склоност према технологијама стога не може очекивати само од корисника већ и од надлежних тела који увелико користе традиционалне методе уколико добију резултате које не могу да маневришу. Стога аутор поставља питање у којој мери ће ИКТ и PSS развој пратити једно друго пошто то може бити на различитом нивоу, као што је праћење података у реалном времену, бољи алати за комуникацију и визуализацију, односно преко употребе више података о корисничком понашању (Geertman and Stillwell, 2020). Поред прикупљања гео-просторних података кључне компоненте и функција PSS би могле да направе симулације утицаја на околину, економију или друштво. Јако важан сегмент из свега наведеног би се односио и на интероперабилност и интеграцију са другим софтверима и системима, као што су различите базе података или апликације за управљање пројектима. Из тога видимо велику практичност ово методе у различитим фазама планирања, од почетног истраживања и прикупљања података, преко анализе и формулације политика, до праћења и евалуације имплементираних планова. Они су тиме посебно корисни у сложеним ситуацијама које траже колаборацију и координацију између различитих сектора, нивоа власти и заинтересованих страна што је до сада увек представљало окосницу успеха доброг пројекта.

Основна начела PSS би могла да се сагледају као:

- 1. Прикупљање и интеграцију података:** прикупљање различитих типова података, формирање база и сервера које у себи садрже капацитете да прихвате велике податке, прикупљање података комплементарних за ГИС, итд.

2. **Аналитичке алатке:** управљање са подацима, обједињавање података, извођење сложених анализа као што су просторне анализе у урбанизму или финансијске пројекције у опису структуре укупних трошкова.
3. **Моделирање и симулације:** употреба софтвера са 2D и 3D приказима, развој комплексних сценарија и симулација, предвиђање исхода са позитивним или негативним особинама, формирање одговарајућих стратегија.
4. **Подршка за одлучивање:** често се укључују дигитални алати који помажу у процени опција и одабиру најбољих решења на основу задатих критеријума и циљева.
5. **Кориснички интерфејс:** развијање интуитивног и приступачног интерфејса (UCD), омогућавање једноставног приступа и употребе алата подстичући интерактивност и ангажованост корисника заједно са свим странама које могу да учествују у процесу (Geertman and Stillwell, 2020).

Важно је напоменути да је PSS и даље формиран на принципу „одозго на доле“ услед комплексности целокупног организационог система. Питање децентрализације поступка се за сада не примењује што говори о развојном путу система који је и даље прилагођен вертикалним позицијама. Према тумачењу Кастелса, предност нових технологија и дигиталних мрежа је што не морају да имају један центар, већ их карактерише бинарна логика укључивање и искључивање, односно децентрализоване структуре са сопственим обрасцима доношења одлука (Castels, 1996: 470-471). Према том навођењу постојање мрежа одређено је корисношћу чворова мреже и у случају да неки чвор престане да служи мрежи, он ће се поступно укинути или заменити и мрежа ће се преуређивати на начин ћелија у биолошким процесима. Истиче се важност сваког чвора, који може да представља појединачног корисника или институцију, што подиже способност да стекне поверење у мрежу разменом информација. Особине чвора које су примењене на систем суседства и јавног простора ће поседовати одрживост ако се особине огледају кроз флексибилност, скалабилност, преживљавање (Castells, 2004).

Сврха партиципативних платформи тако може да се својом аутоматизацијом односи на унапређење процедура у планирању (Lieven, 2017). Нека од решења везана за обраду и анализу података стога ће бити тражени у даљем развоју вештачке интелигенције (AI) и машинског учења (ML) што ће отворити нове истраживачке могућности (Lieven et al., 2020). Новија истраживања се стога се окрећу према новим структурама организације који су мање хијерархијске и више оријентисани на грађане. Ту је студија (Swann, 2015).

која испитује како административни капацитети и подршка заинтересованих страна утичу на ефикасност колаборативних алата коришћених у имплементацији локалне политике. Испитују се могућностима нехијерархијског и умреженог окружења како би се успешно примениле нове политике са успостављањем нових стратегија и циљева (Swann, 2015). Аутори наводе да се колаборација у овом случају не треба сагледати као крајњи циљ, већ као средство за постизање циља. Уједно се може рећи да је то био највећи проблем у сагледавању досадашњих платформи за колаборацију. Постала је неопходна транзиција са професионално оријентисане на процесно оријентисану праксу у планирању што је на самом почетку и допринело идеји развоја колаборативног планирања (Healey, 1996). Сван истиче се да је на описани начин могуће успоставити циљеве који се односе на успостављање поверења са пружањем једнаке дистрибуције моћи, као и омогућавање да учесници добију одговарајућу награду. Такође објашњавају се и разлози зашто се појављују проблеми приликом унапређења политике и закона, што објашњавају са преплитањем интереса различитих јавних служби, односно да не постоји њихова јасна координација. Простор за организацију је остављен према локалној управи, па тек потом према заједници или индивидуалцима у јавној партиципацији.

Неки од наведених система биће шанса за нову организацију пројекта јавних простора . Остаће питање колике су могућности децентрализованог управљања, и у ком новоу је то могуће остварити, будући да се није редак случај ни сама локална управа не може координисати између својих делова. Тема сложених система спада у најновије и тиме се очекује њихов даљи развој и усавршавање, па ће стога остати питање воље да се нове технологије прихвате и започне процес њиховог потврђивања и коришћења. Узимајући у виду да се технологије понашају и као остали апспекти квалитета јавних простора у смислу различите употребе у различитом контексту, мора се разумети да је и њихова имплементација аутентична и стога у примени и тестирању не треба губити време које може бити највреднији ресурс.

5.6. Могућности развоја дигиталног екосистема заснованог на корисничкој интеракцији са применом у јавним просторима

На низу примера могли смо да установимо вишеструке користи преко имплементације дигиталних алата који могу да допринесу развоју урбаног окружења, а са тиме и развоју суседства и отворених јавних простора (Harris and Batty, 1993; Geertman and Stillwell,

2020). На првом месту се издвајају партиципативне методе које се успешно примењују већ деценијама и чије се присуство данас сматра основним демократским током за укључење грађана у јавне послове који се на крају одражавају и на саме грађане. Поред успеха на различитим пољима, ми данас ипак не можемо да кажемо да је „традиционални“ приступ у јавној партиципацији задовољио све жељене критеријуме из разлога што када говоримо о становништву, ми говоримо о вишеструко хетерогеним групама при чему ће свака имати посебне жеље и приоритете (Gross, 1973). Са једне стране су обични корисници, грађани и насумични посетиоци простора, са друге стране су носиоци приватног капитала и пословања, док са треће стране је јавна управа као носилац јавне политике са одлукама које требају да балансирају све стране у процесу.

Ако бисмо даље ушли у дубље рашчлањивање наизглед хомогених група као што је суседство са становницима, увидели бисмо да чак и између њих није једноставно постићи идеални консензус услед различитих интересовања, жеља и визија како се сагледава квалитет живота (Carmona et al, 2003). На претходним примерима који објашњавају квалитет животног простора видели смо да је то скуп веома различитих утицаја и људи ће имати различите приоритете. Ми не можемо да се у том контексту не вратимо на Зимела и Кастелса, који објашњавају раст индивидуализације друштва са свим вредностима које те особине носе, а односе се на стање отуђености, апатије и уздржаности. Не можемо ни да се не запитамо да ли је вредело на крају развијати заједнице према органској солидарности наспрам механичке, будући да смо у механички солидарним заједницама имали доста већи степен зближавања и заједничких вредности него што их имамо данас у хетерогеним структурама града и са којима смо могли да радимо велике доприносе у заједници. Управо је то поље у коме се може пронаћи први корак у разрешењу питања које никада у урбанистичкој пракси није доживело своју катарзу. Постало је неопходно вратити становнике и кориснике јавних простора у круг у коме ће се поново упознати, а према свим егзактним правилима, успоставити нове интеракције, упознати међусобне особине и постићи одређени степен фреквенција интеракција. Дакле ако се запитамо зашто јавна партиципација није успела у својој крајњој намери, слободно можемо да кажемо да корисници јесу желели да допринесу свом окружењу и заједници, једини проблем је био што се нису упознали између себе. Између њих је остала јавна управа, вертикална организација и одлучивање, одређено са великим утицајима носиоца приватног капитала. Кастелс је стога разумео да технологије могу да буду једино средство које би могло да реши нека од постављених питања. Индивидуа има велику тенденцију да

усваја технологије и то може да буде показатељ жеље да се не остане на стању међусобне удаљености која је у једном моменту деловала као неминовност. Технологије су нам у овом случају секундарни алат, где смо на низу примера показали колики је успех и могући утицај најновијих колаборативних метода у облицима теорије UCD и ко-креације (ко-продукције). Управо су технологије постале начин који има снагу да примени сва начела колаборативних активности које би допринеле развоју интерсубјективних односа корисника а након тога и њиховом иновативном доприносу у изградњи грађене средине. Неки истраживачи би то назвали доприносом „тихе већине“ која може бити изванредна (Maier, 2001)

У оквиру урбанистичког планирања користе се различите врсте алата па се на њих све колективно гледа као на „алате визуелизације за урбано планирање“ (Billger et al., 2016). Све набројане технологије у претходним поглављима у том смислу могу да нађу примену у пројектовању отворених јавних простора. Највећа мана садашњих система огледа се у томе што су постојећи дигитални алати радили на конкретним решењима урбанистичке праксе, који нису нужно узимали у вид развој дубљих друштвених односа на нивоу заједнице, као што смо видели на успешним примерима како брендови и компаније праве и одржавају онлајн заједнице (OBC) (Wirtz et al., 2013). До сада се према правилу користе системи подршке у планирању (PSS), системи партиципативног планирања, подршка просторном одлучивању и учешће јавности у развијању географско-информационог система, али осим у приватном сектору не видимо развој заједница и онлајн заједница.

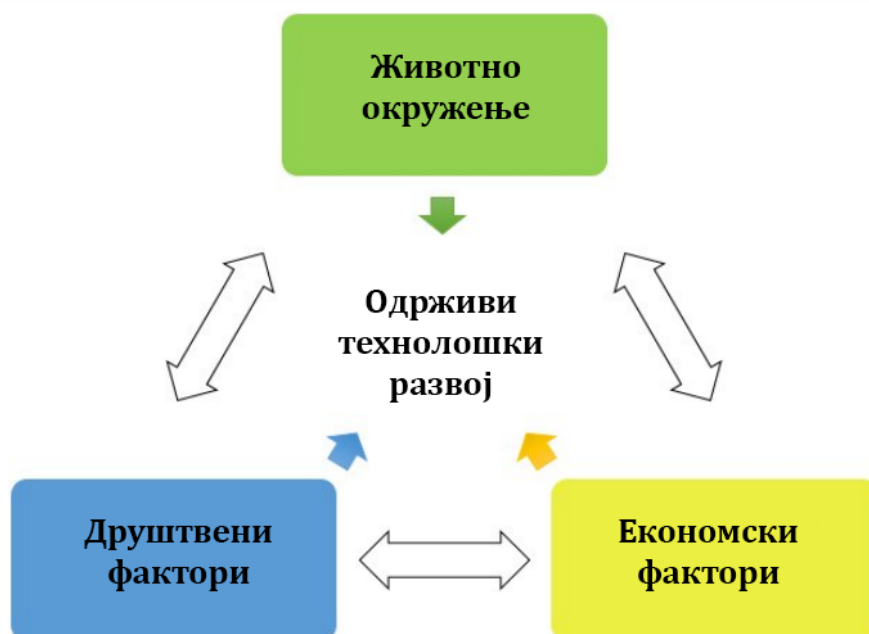
Стога Билгер са осталима (Billger et al., 2016) раздвајају неколико термина у коме се могу остварити принципи дигиталног алата преко корисничке употебе:

- 1) **Алати за дијалог** – подржава двосмерну комуникацију, између грађана и управе, а може бити аналогна и дигитална;
- 2) **Визуелни алати за дијалог** – реферише се на алате који подржавају дијалог преко визуелизације преко 2D и 3D модела и градских мапа ради скупљања одговарајућих података и корисничког искуства;
- 3) **Визуелизација** – Користи се за 2D и 3D приказе комплексних података који су имплементирани у Виртуелну реалност (VR) и надограђену реалност (AR);
- 4) **Виртуално окружење** – Односи се на виртуелну реалност која се представља у просторном облику (Billger et al., 2016).

Додатак који се предлаже у овом раду односи се на прву тачку Билгерових принципа где се не сме радити само на комуникацији грађани-управа, већ да је неопходно имати у виду релацију грађани-грађани. Видели на појашњењима могућности примене хоризонталне организације да је неопходно правити евалуацију током целокупног процеса експлоатације једне идеје или производа. Успешност методе је додатно потврђена преко UCD методологије где преко увођења дијалога грађани-грађани она може да буде евалуирана током целокупног процеса. Врло важно би било да та метода у потпуности буде ослобођена од стране управе или других тела који би потенцијално нарушили успостављање заједничких вредности зато што смо већ видели да говоримо различитим интересима које стране остварују. Штавише, услед наглашености значаја константне евалуације, могли бисмо да кажемо да све групе могу да добију сопствени евалуативни скуп који је окупљен око заједничких вредности и интереса. На тај начин би се постигла не само њихова умешаност у процес, већ и њихово сопствени зближавање на нивоу групе, односно евалуативне заједнице. Термин евалуативних заједница, који је скован у овом раду, може да допринесе дубљем схватању како да стране учествују али такође и себе да развијају. На тај начин би се омогућило да се закони или технологије боље примене међу корисницима који би преносили корисна знања једни другима.

Данас можемо у потпуности да останемо у досадашњим оквирима развијених дигиталних алата ако бисмо желели да направимо одговарајући дигитални екосистем. Иако у развоју, сви алати су показали своје могућности које нису мале, па их треба даље подстицати у својој широкој употреби. Неопходно је почети од начела UCD са развојем визуелних примера који могу да буду коришћени од стране непрофесионалаца па тако ћемо податке 2D најчешће користи за скупљање и дељење информација о локацији (Wallin et al., 2010), док са друге стране 3D приказујемо физичко окружење у коме би корисник без претходног искуства могао да доживи и разуме простор у својој пуној размери (Amirebrahimi and Rajabifard, 2012). Комбинацијом ових приказа може се приступити већини просторног садржаја који је најчешће неопходан за разумевање функције и форме простора. Оба приказа се у архитектури сматрају стандардом, јер ту долази до разлике између професионалног знања и знања просечног корисника. Будући да су неке представе знатно комплексније и да се траже аспекти као што је атмосфера или други невидљиви апспекти, односно потреба да се сложенији прикази представе у виду симулација (Pelzer and Geertman, 2013). Након тога потребно је развити платформу преко ко-продукцијских алата која у себи садржи више

колаборативних елемената као што је показано у многим примерима (Falco & Kleinans, 2018; Linders, 2012).

Слика 17. Основно начело одрживог технолошког развоја (Mladenović et al.)

Непосредно учествовање корисника ће ипак бити одређено са јединственим контекстом локалне потребе који само у одређеном степену може да буде примењено у свим јавним просторима, будући да је културно-историјска компонента одлучујућа у мислу коначног исхода. Али ако причамо о немогућности развоја универзалне методе, ми долазимо до важности предложеног дигиталног екосистема на реализацији евалуативних заједница јер су оне решење које може да премости потребу за универзалним моделом. Корисници ће својим присуством и учешћем свакако допринети да се локални контекст примени, а жељени аспекти уваже и имплементирају. Као правило мора да се примени у свим фазама пројекта, па чак и у фази експлоатације пројекта. На претходним примерима видели само да је до сада урађено пуно по питању развоја дигиталних алата што ће на крају неминовно да се шири са новим искуствима и новим резултатима. Овај рад заступа идеју да се више не ради само о дигиталним системима, већ о неопходној карици на позицији између дигиталних система и развоја друштвених заједница. Доказана иновативност корисника јавних простора тек чека да се активира, а на нама је да омогућимо платформу преко које бисмо активирали нове интеракције, не само као потребу за пројектовањем одговарајућих простора већ као испуњење урођене човекове особине која вапи за интеракцијама, повезивањем и међусобном сарадњом.

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Тема унапређења отворених јавних простора и суседства ће наставити да окупирају размишљање урбаниста и планера у будућности. Као једни од најстаријих урбанистичких облика првих људских заједница њихов развој је постао путујућа порука коју не спутава ни простор ни време. Они се мењају заједно са човеком при чему обоје утичу на међусобно обликовање у узајамном процесу који не престаје. Након свих временских епоха јавни простори су почели да се замењују са дигиталним и виртуалним јавним просторима што је унело нову димензију у преиспитивању њихове улоге у нашим животима, али такође и наше сопствене улоге у њима самима. Јавни домен настаје да служи колективном бићу као истинска потреба човека који би тако остварио једну од својих најважнијих карактеристика која се односи на успостављање нових интеракција и умрежавање са осталим члановима друштва. Почев од најранијих јавних простора који су постали носиоци економског, културног и друштвеног живота, они су све до данашњих дана задржали све своје претходне функције.

Није прошло пуно времена када су поред обичних грађана њихову улогу препознали и носиоци моћи и утицаја па је њихова улога постала још више изражена. Она се односи на начин успостављања комуникације при чему та особина никад више није прекинута, а данас је постала очигледнија него икада пре. Државно уређење је почело да користи јавне просторе као начин за промоцију вредности које су желели да виде у друштву, па су он постали место најразличитијих збивања. Од спонтаних места насталих преко трговачких улица и тргова, они су постали позорница у којој је свако имао своју улогу да одигра. Новија историја је показала да променом свих образаца човековог деловања, није могуће променити нарав градова у коме је постало неопходно пронаћи слободну зону у којој ће степен насумичних последица моћи да се манифестује наспрам оних које су уређене или строго контролисане. Иако је урбанистичка пракса све до данас задржала вертикалну структуру управљања, остала је истинска потреба за укључењем корисника у процес који се на крају враћа и на њега самога. Ту се тема отворених јавних простора и суседства сударају на специфичан начин у односу на друге просторе. Они носе могућности заједничког удруживања и деловања колектива што носи изузетне могућности. Ако данас погледамо јавну партиципацију, она се углавном односи на индивидуално учешће, које и поред тога не испуњава жељене резултате и можемо рећи да је то тема на којој се ради од самих зачетака партиципативног деловања све до данас. Фон Хипел се стога поред свих успешних корисничко-центрираних решења са

разлогом запитао „зашто се онда начела корисничке иновације не би прелила и на питање дизајна целих градова у којима живе?“ (Von Hippel, 2005). Са друге стране имамо велики број примера где су грађани преко заједничких акција успели да надоместе проблеме који су могли да се учине као непремостиви, а нарочито ако је још без помоћи институција и јавне политике. Ту смо могли да видимо да су највеће вредности ипак биле остварене преко умрежених и повезаних људи. Ако можемо да кажемо да појединац носи скуп јединственог знања, онда његов допринос може бити ограничен колико и сам капацитет да се његово знање примени. Корисници простора као што су суседства показали су још већи степен организације услед веће изражености јавног интереса који су својим заједничким деловањем да остваре. Више се није радило о вертикалним управљачким моделима већ о локалним потребама које су морале да се реше преко примене методологије која је била одређена са локалним контекстом. Улогу посредника је овог пута преузела технологија, а што се у почетку и чинило као идеално решење. На теоријским приказима смо имали прилику да видимо да нису сва решења могла да покажу потпуни успех а поједини резултати су наводили према прихватању неминовности детерминистичких и дистопијских последица по целокупно човечанство. Такви налази су нас осветили о неопходности да се ИКТ претвори у разматрање глобалних последица при чему ни јавни простори нису остали имуни. Физички контакт је почео да се губи што је упалило извесни аларм, али ипак, можда и као најважнија карактеристика, интеракције корисника нису престале, већ су се заправо продубиле или чак још фреквентније изразиле. Управо је то био последњи додатак који је разбио мит о детерминистичкој неминовности. Степен насумичности друштвених односа је носио толику снагу да чак ни најтврђи вертикални системи нису успели да је у потпуности контролишу. Стога су јавни простори и суседства постали последње уточиште у коме ће поред виртуалних јавних простора интеракције носити снагу појединаца да постану нешто више. У том случају говоримо развоју друштвених заједница које су показале да удружени у својој интеракцији, корисници носе могућности да превазиђу све проблеме са лакоћом, па чак и оне које захтевају професионална знања за решавање комплексних проблема.

Иако се чинило да су дигитални алати постали сам циљ, њихова примена тек предстоји, па стога овај рад има намеру да покаже која су то места на којима је могуће практиковати нова решења. Основни проблеми су сагледану у том што су често технологије постале циљ сам по себи, док се може лако изгубити из вида да су оне пре свега средство у функцији човека. Организација друштва преко стварања одговорних

заједница заснованих на формирању заједничког интереса остаје као највећи идеал коме тежимо. Уколико успемо да постигнемо одговорне заједнице, чини се да ће и суседства и отворени јавни простори узлетети заједно са њима на исти начин као што се већ до сада дешавало кроз целокупну људску историју.

6.1. Сумарна дискусија налаза

Основни налази у овом раду се односе на два аспекта. Први се односи на истраживање начина на који може да се поспеси колаборација заснована на корисничком искуству у сврси креирања нове вредности, док се други односи на могућности примене дигиталних алата у сврси поспешивања свих аспеката који носе могућност за унапређење отворених јавних простора.

1. Корисничко искуство и грађанска колаборација

На почетку рада имали смо прилику да видимо које су основне разлике између друштвених заједница и друштва као целине (Tönnies, 1957; Brint, 2001). Показало се да је друштво одређено са више разлика него заједнице, па се тиме морају сагледати и као шири појам. Заједнице са друге стране настају у доста мањим круговима, али их одликује одређен степен хомогености која може да буде остварена преко више аспеката, док се на неким примерима показало да је могуће и са само једним аспектом да се формира уколико он носи висок ниво успостављених заједничких вредности (Galster, 2001). Основне карактеристике заједнице могу да се формирају на основу заједничких вредности, уверења, заједничког интереса, преко породичних веза, преко религијских догми, али такође и преко заједничких идентитета, симбола или колективне емоције (Forrest & Kearns, 2001). Заједнице су се показале успешним у свом настајању чак и уколико не постоје наведене вредности докле год постоји макар географска блискост (Brint, 2001). У последње време променило се чак и схватање о географској блискости услед развоја дигиталних мрежа које су могле да повежу људе из целог света. Из свега наведеног чини се да се оне не могу избећи у било ком случају, односно да је њихово присуство заправо есенцијална особина људског постојања. Велик број заједница се чак и преклапа па није ретко да се појединац може пронаћи као део вишеструких заједница које не поседују додирне тачке што још више уздиже ову тему као неопходност да се она разуме на прави начин услед превеликог ефекта који изазива у људском деловању и понашању.

Иако су заједнице свеприсутне, врло се мало ради на њиховом унапређењу или формирању нових. То свакако није случај изазван страхом да се не изгубе потенцијални насумични односи у њиховој креацији, што би и било реално виђење, већ услед прихватања њиховог постојања као нешто што се подразумева. Једни примери успешних заједница видели смо на примерима великих брендова и компанија које улажу велике напоре и средства како би их одржали и поспешили (Wirtz et al., 2013). У претходним поглављима детаљно је представљена студија случаја изградње Парка младости преко колаборативних активности корисника, при чему су могли да се испитају основни параметри који узрокују настанак и одржавање друштвене заједнице. Као најважнији индикатор искоришћен је Кнапов принцип степеница према коме се може сагледати развој интерсубјективних односа (Knapp & Vangelisti, 2005). Такав приступ нам је показао да ни људски односи нису нешто што се подразумева, већ је то сложен процес динамичног кретања развоја односа који се састоји између две крајности, једне која развија односе, а друга која разграђује. Оба смера ће бити одређени према степену међусобних интеракција и уколико су оне довољно заступљене и поседују одређену фреквенцију у самом врхунцу могу да постигну крајње везивање особа као што је брак, односно настанак брачне заједнице. Примењивост Кнаповог модела изазива још већу интригу када погледамо да је тај модел успешно показао да се на исти начин као и људи могу зближавати „неживи“ системи као што су компаније или бизнис са капиталом (Knapp & Vangelisti, 2005). Уколико се између тих ентитета поспеше интеракције у свом врхунцу добићемо њихово крајње везивање, односно спајање у виду нове правне форме или конзорцијума. Са друге стране уколико смањимо фреквенцију интеракција, људи и компаније ће наставити разградњу односа, које могу да резултирају у својој најнижој тачки са потпуним раздвајањем. Један од најзначајнијих доприноса овог рада се може сагледати у примени Кнаповог модела степеница у развоју локалне (корисничке) заједнице. Будући да је централна тема отворени јавни простор, географска блискост корисника нам је пружила нову раван са које можемо да сагледамо развој заједнице па је стога преузет модел заједница од Стивена Бринта које се формирају према географској блискости. Заједно са Кнаповим моделом степеница формирали смо индикатор „спиралу развоја односа“ који носи мерљиву компоненту преко које можемо да прецизно установимо следеће аспекте:

1) *На ком су нову развијени односи у заједници;*

2) *Који аспекти заједничких активности нису развијени или се налазе у стагнацији;*

3) Које активности треба да поспешимо како би се односи у оквиру заједнице поспешили све до крајњег зближавања.

Уколико постигнемо вредности формирања заједнице локалних корисника можемо да остваримо успостављање нових вредности и међусобног поверења што би резултирало са већим могућностима да преко своје корисничке иновације знатно утичу на креацију јавних простора преко заједничког интереса. На одређеним примерима смо чак видели да оне имају снагу да се активирају иако не постоји институционална подршка преко модела „уради сам“ (Linders, 2012). На тај начин можемо да превазиђемо баријере које владају у недостатку локалног знања и локалног ангажмана у пословима који директно утичу на саме грађане. Тиме би и дигитални алати могли да добију већу улогу, а партиципација би се водила преко колектива уместо преко индивидуалаца. Корисничко искуство је емпиријски доказана вредност која носи изузетне могућности иновације (von Hippel, 1976, 1988). Будући да је сваки простор аутентичан према корисницима и према временско-просторним условима, овај модел може да има широку примену јер избегава замку тенденције да се праве универзални модели са широком употребом уместо са подстицањем локалних корисника да направе сопствени аутентичан код суседства или јавног простора.

2. Успостављање заједничке платформе на темељима теорије ко-креације и UCD

Оба приступа поседују снажну партиципативну методу која је заснована на корисницима као основа у развоју и иновативности. Теорија ко-креације која се евентуално развила и преко термина ко-продукције показала је на низу примера да заједничким деловањем са уским знањем корисника (за разлику према насумичном знању), могуће је знатно утицати на подизање степена иновативности (Falco & Kleinhans, 2018). Прву примену смо могли да запазимо у индустрији па потом и у маркетингу или пословању (Vargo & Lusch, 2004). Данас се очекује да се већина процеса може унапредити преко корисника, па је остало само питање како је могуће подстаћи њихово учествовање и каналисати га у сврси креирања нове вредности. Фон Хипел је на низу истраживања описао потресност методе која је направила малу револуцију у сагледавању процеса који је довео до развоја ове теорије. Данас се та успешност прелива на све гране људског деловања па се често помиње и у урбанизму као могућа солуција за укључење грађана. Знање које носе корисници могло је да буде искоришћено уколико би се формирала критична маса са усмереним знањем. Са друге

стране имамо и UCD приступ који се заснива на дизајну унапређеном преко корисничког искуства што такође захтева велики ангажман корисника како би се одређени производ могао унапредити (Billger et al., 2016). На тај начин постала је јасна тенденција да се све платформе, дигиталне пре свега, софтвери или други производи учине довољно интуитивним и читљивим већем броју корисника. Тако би се формирао сталан допринос према коме би корисници враћали своје искуство на нов циклус редизајна што би евентуално унапредило производ. До сада је највише коришћен модел централног дизајна где би професионалци у извођењу система или дизајна који немају потребно искуство били задужени за креацију комплексних система. Основна идеја традиционалног модела дизајна је одређена са ценом или дужином трајања процеса, што се евентуално показало као нетачна хипотеза. Водеће начело UCD је начело циркуларног дизајна при чему се у свакој фази дизајна и имплементације корисничко искуство враћа модератору који користи нове евалуације у сврси унапређења. Пракса је показала да стална евалуација у унапређење нису успорили нити поскупели процес, већ супротно, појефтињен је и убрзан, док је резултат унапређен преко лакше употребе и веће корисничке сатисфакције (Schwaber & Beele, 2002; Bias & Mayhew, 2005; Dabbs et al., 2009). Искуство је показало да је јефтиније изменити дизајн у раним фазама пројекта уместо у каснијим, где овај модел управо покушава да реши проблем на почетку настанка. Уколико спојимо основна начела ко-креације и UCD можемо да постигнемо нову иновативну вредност која укључује активни ангажман корисника у сврси иновативности са тенденцијом стварања заједнице, док би UCD аспекти допринели свеприсутној евалуацији ко-креираног производа заједно са олакшаним учешћем у самом процесу.

Обједињавањем две теорије постигли бисмо следеће параметре:

- 1) Формирање заједнице према производу или услузи која се унапређује;
- 2) Подстицање заједнице на активни ангажман преко поседовања усмереног знања;
- 3) Подстицање иновације код корисника;
- 4) Примена начела одговарајућег дизајна и приступачности технологији или алату који се користи у колаборативној сврси;
- 5) Примена начела сталне евалуације од дизајна до имплементације.

3. Примена дигиталних алата у сврси колаборације корисника

Уколико желимо да унапредимо системе управљања или доношења одлука технологије ће понудити своја решења. Пракса је показала да нове технологије напредују брже него што се оне примењују (Salingaros, 2005). У нади да сваки проблем може бити решен преко ИКТ настао је вакуум у коме су основни проблеми померени у страну. Тек након претходна два аспекта која смо обрадили у овом поглављу можемо да кажемо да је могуће да правилном употребом и развојем дигиталних алата да унапредимо процесе јавне партиципације и корисничке колаборације (Brown and Kytta, 2014; Horelli and Wallin, 2010). Алати који се користе се најчешће огледају у употреби гео-просторних података који имају за сврху да се олакша употреба комплексних података (Haklay & Tobón, 2003; Gahegan, 2001). У случају корисничког искуства користе се 2D и 3D прикази, али се такође у примени користе и симулације или друге детаљне представе потенцијалних сценарија. Према Кастелсу умрежавање корисника је комплементарно са умрежавањем преко нових технологија, што нам у теоретском смислу даје подршку у размишљању да се целокупни процеси могу поспешити са мрежом (Castells, 1996). У последње време све више су у примени системи уа подршку у планирању који представљају скуп комплексних софтвера и платформи у сврси боље организације и управљања пројектима, ресурсима или трошковима (Parrado et al., 2013). Проблем се још увек може сагледати преко комплексности технологија при чему су тек поједини системи за подршку у планирању и данас у континуираној употреби. Чест је случај да услед недовољно знања и искуства чак и искусни планери и урбанисти избегавају нове алате што има за последицу заустављања или успоравања његовог развоја. Додатни проблеми се могу сагледати на начин да су најнапредније технологије и системи и даље у функцији вертикалне структуре са правцем пружања „одозго на доле“ што говори о јакој централизацији која није избегнута већ постала неопходна у том случају (Harris and Batty, 1993; Geertman and Stillwell; Pettit et al., 2015). Развојем нових технологија као што је вештачка интелигенција, интернет ствари, блокчејн технологија или машинско учење остављен је простор за кориснике да се организују и без вертикалне организације. Нов напредак се очекује у том пољу па се може сматрати неопходним да се садашњи појмови заједнице или ко-креације све више истражују у складу према локалном контексту и према умреженом поступању. Питање статуса креативности у коришћењу дигиталних алата доводи до разматрања да ли је превише аутоматизма уклонило суштину креативног деловања, чинећи да употреба алата превазилази домен људске имагинације у пројектантској пракси. У почетку, наша намера је била да

решавамо стварне потребе људи, али с временом смо почели да убеђујемо људе да им је оно што нудимо заиста потребно.

6.2. Закључци по постављеним хипотезама

- 1. Комбинованом применом теорије ко-креације и UCD у процесу пројектовања отворених јавних простора могуће је остварити укључење корисника у свим фазама израде урбанистичког пројекта, током коришћења или редизајна.*

Да бисмо одговорили на постављену хипотезу морамо да сагледамо основне карактеристике обе теорије. UCD се односи на сталну евалуацију дизајна и функције што говори о начину на који корисници могу да се ангажују у фазама пројектовања и имплементације пројекта. Основна препрека у досадашњем већем ангажману корисника од стране планера и јавне управе односи се на знатну енергију да се промене устаљена пракса која је дефинисана и законом. Напори који излазе из уобичајене праксе у том случају утичу на поскупљење процеса који је заснован на вертикалној структури одозго на доле. Додатно, у раду смо у ранијим поглављима направили запажање у разлици између вертикалне и хоризонталне организације где смо могли да видимо да се мане вертикалне организације сагледавају преко спорог прилагођавања према новим захтевима. Устаљена пракса да се коначне одлуке доносе на највишим нивоима избацила је присуство корисника у свим фазама пројекта што је уједно и проблем који тражи своје решење. Било какво враћање информација према нижим нивоима у том случају захтева нову координацију и ново време за доношење одлука. Све су то разлози који су нам показали да се тиме постиже неефикасан систем који би тиме захтевао нову енергију у процесу или нов утросак времена. Разумевање трошкова у овом случају носи своју вредност и може се рећи да је то основни разлог зашто се планерске праксе мењају споро или невољно. У претходним поглављима где смо описивали основне предности хоризонталних процеса, показали смо да процес који подразумева сталну евалуацију и враћање на дизајн у краткорочном року заиста може да утиче на повећавање броја укупних корака, што може да наведе на закључак да се ради о повећању трошкова. Али са друге стране, ако посматрамо дугорочну перспективу, смањују се шансе за грешке које могу да се десе док процес није одмакао предалеко, па се тиме може једноставно вратити на почетно стање како би био лакши за исправљање. Многи практични примери су стога показали да стална евалуација и враћање на дизајн заправо појефтињује цео процес (Parrado et al., 2013). Користи су

вишеструке природе па се не ради само ни о трошковима нити о брзини израде дизајна, већ се односи и на сам квалитет производа. Тако се постиже највећа шанса за успешност уколико је она одређена преко корисничког искуства које евалуира процес и коначни производ. Морамо бити свесни да програмери и дизајнери не могу да носе са уско специјализованим знањем па је јако тешко за претпоставити да ће сва решења моћи да сагледају на прави начин без додатног инпута. Вредност локалног знања овде игра велику улогу коју одмах можемо да применимо на принципима урбанистичког пројекта. Уколико пројектанти осим анкета или презентације на јавном увиду могу да понуде корисницима шансу за веће учествовање, дефинитивно можемо да кажемо да ћемо успети да поспешимо квалитет и самог пројекта. Квалитет ће према свему наведеном бити заслужан и за појефтињење процеса, а крајњи резултат ће се огледати и у већој корисничкој сатисфакцији и лакшој експлоатацији пројекта. Корисници би на тај начин постали ближи са предложеним решењима и осетили би да је њихова улога вредна и да се налазе у контроли свог животног окружења. Такав приступ би омогућио и већу заинтересованост за учествовањем у будућим пројектима од јавног значаја, као нешто што се истиче као први и свеприсутни проблем који се јавио у планерској пракси и јавној партиципацији. У погледу аспеката теорије ко-креације и ко-продукције постижемо и додатну компоненту у виду повећања степена иновативности коју можемо да остваримо преко локалног знања корисника.

Такође ту је и подизање могућности да се корисници организују у заједнице које би са својом идентификацијом са успостављеним вредностима и поверењем остали присутни током целог процеса пројектовања са надом да ће успети да побољшају укупни производ који се односи и на њих саме. Уколико говоримо о урбанистичком пројекту и колективној улози корисника ми морамо да га сагледамо из холистичке перспективе. Он постаје тиме примењив за целу групу корисника што се односи на начело које смо раније установили као потпуно комплементарно принципима UCD, што одобрава идеју спајања заједничке платформе на темељима ове две теорије што смо на ранијим примерима и показали. Пројекти јавне намене могу тиме послужити као изузетно плодносно тле за кориснике будући да би то постао један од начина за постизање заједничких интереса. Додатне проблеме које смо наводили за урбанистичку праксу односе се и на укључење корисника у последњим фазама пројекта. Преко коришћења узајамних карактеристика могуће је да се заобиђе наведени проблем преко основног принципа који говори да се корисници морају укључити у процес и након успостављања развијеног производа, односно да се главна обележја употребе и

примене тек тада могу сагледати преко директне употребе. Фон Хипелови закључци су нам показали да је основни производ могао да буде направљен од стране индустрије који је носио оптималне карактеристике, док су највреднија својства производа била одређена након употребе и пружања повратне информације о самом производу (von Hippel, 1976). Такав закључак нам директно потврђује успостављену хипотезу, али и отвара врата новим могућностима као што је подизања степена додатне иновације на пројекту.

2. *Могуће је применити дигиталне технологије и ИКТ алате у изради процедура које укључују све стране у пројектовању, укључујући управљачке структуре, инвеститоре и кориснике.*

Примери из теорије и праксе на пољу развоја дигиталних технологија и ИКТ алата су одувек имали тенденцију да остваре основна начела комуникације између корисника. Поједине теорије су показале чак и одређен степен неминовности у развоју и имплементацији технологија у том смислу па се стиче утисак да су технологије све више развијене, док је занемарено питање практичности и употребе (Pascal, 1987; Townsend, 2014). Могли смо да видимо на примерима из јавне управе да се чак и професионалци неће увек служити новим технологијама уколико добију податке са којима не умеју да оперишу. Кастелс говори о томе да је индивидуализација друштва допринела већој употреби технологија али се она није увек користила на начин који би подразумевао развој примене уместо развоја технологије саме по себи (Castells, 2009). Додатни закључци Кастелса су забрињавајући у том погледу када говори о разлици локалног и глобалног организовања, при чему ће велики системи неминовно тежити да се врате централизацији и вертикалној организацији (Castells, 2009). Оба правца у организацији ће тежити према што бољој позицији, али је неминовност у овом случају постигнута са бољом почетном позицијом која је одређена са предностима у капиталу преко економије или јаким вертикалним управљачким структурама који имају предност у савладавању најразличитијег обима технологија. Ако погледамо најновије технологије у виду успостављања система за подршку у планирању (PSS), вештачке интелигенције (АИ), машинског учења (МЛ), види се да се у даљем развоју тек очекује нова промена која ће велике системе додатно централизовати. До сада је најбољи покушај направљен преко система за подршку у планирању, као свеобухватна платформа која у себи поседује многе технологије и различите праксе у смислу

организације и управљања пројектима које већ дуже време успешно окупљају све заинтересоване стране, почев од локалне управе, преко инвеститора и носиоца капитала, па све до обичних корисника (Geertman & Stillwell, 2020; Pettit et al., 2015). У поглављу које се бави са овом темом детаљно је описан вертикални процес али са додатком да са најновијим децентрализованим технологијама као што је примена блокчејн технологије, додатно је могућ поспешити цео процес. Према томе, досадашња искуства и примери су већ потврдили успостављену хипотезу, али да би се истински применила начела која су успостављена у овом раду, неопходно је направити искорак и у децентрализацији система. Није довољно што су све стране окупљене око заједничког циља као што је урбанистички пројекат, већ пронаћи најефикаснији и најефектнији начин да се сабере целокупно корисничко знање и искуство, при чему носиоци полуга моћи, капитала или доброг познавања нових технологија не би могли да потисну интересе обичног човека.

У том случају говоримо не само о укључености свих страна које могу да се организују са успостављањем нових процедура, већ и о расту вредности улога учесника при чему оне неће бити одређене према ономе ко управља се процесом и технологијама. На тај начин до изражаја могу да дођу основне вредности и жељени атрибути које смо изоловали у истраживању теме јавних простора и суседства. Ако се испуне Кастелсова очекивања и сви системи заиста остану са јаком централизацијом, онда можемо да очекујемо продубљивање јаза између различитих страна, при чему не би било ни стране да се приоритети одређених страна у процесу фаворизују до те мере, да би неке улоге биле и потпуно избачене. Стога је идеја јавног интереса прва почела да застарева у модерној планерској пракси иако се налази у сталној употреби. Она се односи на све кориснике јавног домена, али интерес изградње једног пута преко здравог и функционалног суседства ће затражити „право“ јавног интереса па нам онда остварене дистопијске визије Луиса Мамфорда и Џејн Џејкобс о разградњи урбаног ткива више не делују толико далеко од Северне Америке, већ их можемо пронаћи у сваком кутку урбаног окружења. Стога се подвлачи да учествовање свих страна у пројекту јесте остварив циљ, али се не може сматрати завршеним процесом. Идеја о децентрализованом учешћу може да буде једини излаз из ситуације која је и у теорији и пракси показала какав је могући финални резултат. Разрадом нових технологија мораћемо да сачекамо будуће време где бисмо могли да разумемо којим ће правцем човечанство кренути у развоју и примени нових технологија и да ли је заправо ова хипотеза истински потврђена.

6.3. Остварени резултати и правци даљег истраживања

Тема отворених јавних простора и суседства данас узима доста пажње будући да је развој градова покренуо процесе који су више одређени према развоју целокупне урбане средине, па је цена укупног развоја најчешће плаћена са смањивањем укупног броја јавних простора, њиховом деградацијом, али и деградацијом суседства са ширим окружењем (Makworo, & Mireri, 2011). Однос квалитета животне средине и квалитета живота остају највиши идеали са којима се планери морају водити, при чему се лако може изгубити из вида да понекад и минимални утицаји могу нарушити осетљив екосистем грађене средине и корисника. Описани урбани екосистем је производ временске инстанце заједно са јединственим интеракцијама корисника који може бити невидљив обичном посматрачу, али и оном искусном, будући да се на тај начин формира јединствени код урбаног окружења са непоновљивим последицама. Намера овог рада је била пре свега да покаже вредност која може да се постигне у географском оквиру у коме је могуће установити највише и оперативне вредности заједнице, што би дугорочно учинило јавне просторе и суседства одрживим и отпорним, а темељ њихове одбране би се заснивао на: развоју међусобних односа између корисника, са личном идентификацијом са простором и заједничким активностима, а потом, преко заједничких интеракција и симбола који ће имати снагу да развију осећај везаности корисника за одређени простор. На тај начин добили бисмо одговорне заједнице које би имале снагу да се чак формирају и да утичу на развој урбаног окружења без спољних фактора. У том случају последице разградње јавних простора као што су одржавање или неспремност јавних служби да реагују према потреби биће замењене са локалном иницијативом преко примене знања са терена које се показало као есенцијално у будућем разматрању теме која се обрађује у овом раду. Дигиталне технологије играју улогу посредника у комуникацији у овом случају и не сме се дозволити да оне саме по себи постану циљ, будући да смо услед споре примене видели да не постоји једноставан начин да се оне примене од стране обичних корисника које нове технологије са лакоћом заобилазе. Истина је да преко теорије UCD може пуно да се уради по том питању али морамо бити свесни ограничености ове примене услед тенденције великих система да задрже полуге вертикалне организације, коју Кастелс види као неминовност (Castells, 2009). Стога основна поља доприноса овог рада се могу сагледати преко три главне категорије, а то су: развој заједница, примена колаборативних пракси корисника и примена дигиталних алата у сврси постизања циљева за јачање заједница и подстицање колаборативних активности. Три категорије даље могу бити подељене и

на мање које су подједнако важне и које су међусобно преклапајуће па ће у наставку текста оне бити детаљније објашњене. На самом крају покушаћемо да на основу приказаног доприноса сагледамо и које су то могућности за даљи развој и како се ова тема може продубити на модеран, темељан и свеобухватан начин.

1. Развој друштвених заједница преко развоја интерсубјективних односа корисника

Прва тема у вези доприноса овог рада се односи на успостављање заједничке платформе која обједињује суседства и отворене јавне просторе преко вредности заснованим на успостављању, развоју, унапређењу и одржавању друштвених заједница. Основно начело са којим се она постиже односи се на развој интерсубјективних односа између корисника који се постиже преко две димензије. Прва димензија је одређена према Бринтовој класификација заједница које су одређене према географској блискости, а односе се на просторну блискост, интеракције и фреквенцију интеракција (Brint, 2001). Друга димензија је одређена преко Марк Кнаповог модела развија односа преко друштвене блискости и везана је за односе који могу да се прогресивно одржавају и разграђују у зависности од степена интеракција између њих (Knapp & Vangelisti, 2005). Уколико направимо просторе у којима можемо да подстакнемо међусобне интеракције, ми можемо да утичемо на развој ових особина. Понекад ће и обичне заједничке активности имати велики допринос у овом погледу. У том подручју могу да се искористе Емил Диркемови закључци који говоре о разликама механичке и органске солидарности између корисника, при чему не треба нужно посматрати механичку солидарност као „примитивну“ особину, већ базичну и основну, и која може да нам обезбеди драгоцену платформу за јачање међусобних односа и стицање међусобног поверења (Dirkem, 1972). Органска солидарност јесте развијен облик друштвене организације, али га треба оставити за касније фазе зближавања да би се у међувремену постигла Бринтова фреквенција интеракција. За њу није потребно да се раде епохални послови од највеће важности за заједницу, већ мале активности са малим очекивањима, заједно са малим резултатима. Највећи резултат ће се огледати у читавом спектру особина које ће корисници да изграде између себе и тиме би сами створили платформу која може да се развије у далеко веће комплексније системе организације. Треба бити опрезан у том смислу са ангажманом јавних предузећа која су задужена за обављање одређених комуналних радњи које укључују ситне радове на одржавању јавних површина. Овај став се може сматрати иновативним у постојећој

комуналној пракси. Нажалост, у комуналним предузећима не раде социолози и психолози који би уместо кошења траве, садње цвећа и уклањања природног отпада, могли да раде на начинима како да укључе локалну заједницу које би подржали са алатима, искуством, материјалним средствима и укупном подршком. Тако би се остварила начела механичке солидарности и уколико посао не би био завршен на најбољи начин, што би оставило простор за деградацију слике јавног простора, ту би се отвориле могућности за јавно предузеће да помогне са својим ангажманом што би дуготрајно направило не само нову димензију поверења и везаности између корисника простора, већ и везаности корисника са јавним службама који би на тај начин добили још веће могућности и слободу да утичу на наше животно окружење као заједнички пројекат свих нас који му припадамо.

2. Успостављање индикатора развоја односа за мерење степена развоја заједнице према географској блискост

На основу објашњене две димензије са које смо сагледали развој интерсубјективних односа на заједницама које су утврђене преко географске блискости и њихових интеракција, преко Кнаповог модела степеница и Бринтове класификације географски блиских заједница, формирали смо индикатор са називом „Спирала развоја односа“ који има мерљиву функцију степена развоја заједнице у географском окружењу. Важно би било нагласити да је овај индикатор примењив и на заједнице које нису географски блиске, али оне које јесу спојене са заједничким уверењима, вредностима, идентитетом или симболима (Forrest & Kearns, 2001). Индикатор поседује два правца кретања које нам показују правце развоја заједнице, а оне могу да се крећу према особинама које се односе на развој међусобних односа и развој интеракција. На тај начин са лакоћом можемо да одредимо који је степен развијености једне заједнице и које атрибуте можемо поспешити како би се односи развијали а заједничке активности претвориле у фреквенцију интеракција. Важно је додатно напоменути да је доказано да уколико се односи између корисника не одржавају (развијају), да ће они имати регресивну путању са разградњом односа. Чак и статус неактивности, односно стагнације развоја односа, што смо имали прилику да видимо на студији случаја, може да доведе до разградње односа. Стога индикатор Спирале развоја односа поседује велику важност услед лакоће примене и лакоће читања података преко њега. Будући да је он одређен преко аутентичних односа који владају у непоновљивом сценарију, индикатор може да има примену у различитим суседствима и јавним просторима, при чему не би изгубио

основне карактеристике услед везивања као људске особине које се одиграва на исти начин у свакој средини. Широка примена говори о могућностима стандардне имплементације индикатора у процедурама јавног планирања и пројектовања при чему би се стање развијених односа заједнице могло поспешити преко вертикалних структура одозго на доле. На тај начин би било могуће ојачати грађане који би даље вратили лични допринос на развој грађене средине и животног окружења, али такође и са висим степеном личног задовољства и утврђивања сопствене улоге коју дели са осталим члановима одговорне заједнице.

3. Обједињавање теорија ко-креације и UCD у функцији поспешивања колаборације корисника са учествовањем током целог процеса дизајна

У претходном делу смо говорили о начинима на који се могу постићи резултати у погледу формирања, одржавања и развоја заједница. Као такве, оне и даље могу да представљају само друштвену позицију која се данас сматра стандардним друштвеним организовањем, али она заправо носи далеко веће могућности него што се то може учинити на први поглед. Даљи ток управљања заједницом са успостављањем јасних циљева може да учини од заједнице не само простор неостварених могућности већ и активну, ангажовану, посвећену и креативну заједницу, која са сопственим знањем и ангажманом може да утиче на сопствено окружење, понекад на далеко већи начин него и саме институције што могу. Не треба изгубити из вида да се овде говори о разлици која се успоставља између легитимитета и легалитета. Уколико наши закони и праксе нису прилагођени легитимитету, ми морамо бити спремни да прихватимо легитимитет као тај који нас води и обликује наше прописе. На низу примера доказана је употреба корисничког знања и искуства у областима иновације (Vargo & Lusch, 2004). Па се теорија ко-креације и ко-продукције већ деценијама активно користе од стране великих компанија, бизниса, маркетинга, итд. Последње поље које је остало неизграђено је ко-продукција урбаног окружења од стране корисника, где знамо да корисници то неће моћи сами да изведу услед разлике у професионалном сагледавању реалних и потенцијалних циљева који могу бити остварени на овај начин. Последња карика у сврси остварења начела утврђеним са теоријом ко-креације јесте сам начин учешћа корисника у процесу са прилагођеним системом за њихову употребу преко примене неекспертског знања. Уколико говоримо о процедурама, ми говоримо о општем знању корисника које их одвраћа понекад да остваре и своја загарантована права. Уколико говоримо о новим технологијама, ми говоримо о неприлагођености

употребе, функције и интерфејса што ће опет одвратити кориснике од активног ангажмана. Додатни аспект који се овде може сматрати есенцијалним да бисмо допунили ко-креативне активности односи се на систем сталне евалуације при чему би се сваки корак у дизајну, који може да се односи и на урбанистички пројекат, односио на преиспитивање и враћање модераторима и дизајнерима на редизајн, који би потом био још више прилагођен корисницима (Martin et al., 2018).. Ово начело се данас може сматрати иновативним из разлога што је показано да је највећа иновативност корисника постигнута након формирања производа са његовом практичном употребом и коришћењем. У смислу пројектовања, данас се највећим доприносом може сматрати партиципација на јавном увиду, али се након усвајања пројекта губи свака могућност за даље интервенцију услед неопходности да се понови цео процес који је дуг и исцрпан, а што ће тражити ново време, нове модераторе (професионалце) и нове трошкове. Са друге стране је пракса на досадашњим моделима показала да се комбиновањем принципа обе теорије постижу сасвим супротни резултати од очекиваних и они се односе заправо на појефтињење трошкова са дизајном који је више прилагођен корисничком искуству (Schwaber & Beele, 2002; Bias & Mayhew, 2005; Dabbs et al., 2009). Комбинацијом две наведене теорије можемо да очекујемо већи ангажман корисника, већи степен иновативности, постизање веће употребљивости производа и услуга, а на крају и корисничког искуства. Сви наведени аспекти су у потпуности примењиви на све пројектне активности, па ће време показати које су наше могућности да ову теорију применимо и у практичном смислу урбанистичког пројекта.

4. Преиспитивање комплементарности употребе дигиталних алата са применом у изради урбанистичког пројекта отворених јавних простора

У раду смо направили различито тумачење заједница и друштва као целине. Могли смо да видимо да оба ентитета поседују различите особине у зависности од перспективе у којима се посматрају. Ми у том случају говоримо о расту вредности која се постиже са умрежавањем чланова заједнице, односно преко постизања начела комуникације (Habermas, 1985, 1987; Castells, 1996). Комуникација је у овом случају широка категорија. Може да се односи на интерсубјективну корисничку комуникацију, комуникацију између институција, комуникацију између корисника и институција. Сви наведени аспекти се односе на развијање основних начела људских интеракција које ће у свом процесу имати производ нових интеракција и преноса знања. ИКТ нам је омогућио да већ деценијама унапређујемо постојеће системе који се налазе у сталном

развоју што нам дугорочно отвара нове могућности. У почетку су најчешће били коришћени гео-референцирани подаци у облику ГИС технологија, чиме је одмах постало јасно да ће та технологија остати присутна и у далекој будућности. Нама је данас јако познато како те технологије функционишу, па се основни проблеми сагледавају преко могућности да оне буду прилагођене за употребу према обичним корисницима. У том смислу добро би нам дошли UCD закључци при чему би се технологија спустила на ниво који је разумљив широком кругу корисника и који би омогућио широку примену (Bullinger et al., 2010). У том случају, ако не постигнемо довољно широку примену, технологије ће бити осуђене на мали круг људи који ће тиме изгубити могућности за њихово даље испитивање и надограђивање, а што ће нас вратити према јаким централизованим личнијима управљања. Уколико говоримо о пројектима и плановима, ту се такође не прави изузетак од општег разумевања предности и проблема који могу да настану. Технологије се могу избегавати и од стране надлежних тела, па се тиме истиче још већи значај приближавања технологија у пракси и будућим процедурама, што је за очекивати да ће постати стандард у једном моменту. Најтежи задатак биће остварити примену технологија на локацијама које не буде осећај заједничког интереса. Ту се може подвући разлика између примене у доменима јавног простора и суседства, будући да се вредности заједнице и заједничког интереса у суседствима може сагледати на јаснији начин. Стога би било важно вратити се на вредности које проналазимо у суседству, као што је формирање заједнице, како бисмо их преточили и на јавне просторе, што би дуготрајно направило систем који је више одржив са успостављањем ближих вредности корисника. Нове технологије и дигитални алати стога не смеју да постану циљ сам по себи, већ средство у постизању циљева који су одређени од стране корисника и аспеката добре планерске праксе. Могућности које нам ИКТ нуди ће се доносити на умрежавање свих нивоа друштвене организације, од заједнице према друштву, што нам говори да смо и даље на самим почецима нечега што ће се једног дана подразумевати као најнормалнија појава. Кастелс нам говори да је реч о умреженом друштву које је на тај начин успоставило нов идентитет и да ће све остале друштвене структуре бити успостављене према том принципу (Castells, 1996). Кастелсви закључци о расту индивидуалности морају да буду схваћени озбиљно јер цена коју можемо да платимо са слепом и неадекватном применом нових технологија и алата могу да проузрокују последице које данашњи човек никада не би прихватио. Према томе раст индивидуализације ће подстаћи додатну употребу технологија што нас враћа у зачарани круг њиховог коришћења што неће бити изузетак ни за примену у

свим врстама пројеката и планова. Стога се као један од основних закључака овог рада односи на ново преиспитивање потребе појединаца, заједнице и друштва као целине, како би се боље разумеле потребе које могу бити задовољне са новим технологијама. Коначни суд даће будућа покољења, а на нама остаје да им покажемо пут употребе који ће за крајњи резултат имати већу умереност, подстицање нових интеракција, постизање начела сигурности и безбедности, али и општег благостања које осећамо и нашем животном окружењу.

Правци будућег истраживања

Наведени резултати које смо издвојили у овом раду могу одредити правац будућег истраживања и они ће се односити на даље изучавање развоја заједница, примене колаборативних метода организације и јавне партиципације, као и примену нових технологија и алата у контексту урбанистичког пројекта. Вредности заједнице које могу да се испитају односиће се на даљу примену и истраживање како индикатор Спирале развоја односа може бити примењен у различитим поднебљима и у различитом контексту. Истраживања заснована на предложеном моделу могу да имају велику корист уколико се докаже практична примена, што би евентуално могло да послужи као стандардна пракса у ревитализацији старих суседства и јавних простора, као и одржавањем и развојем нових. Уколико се корисници добро организују на микро нивоу, увидећемо временом да би и сви остали принципи добили већу примењивост, а нарочито принципи засновани на активној јавној партиципацији или употреби нових дигиталних алата.

У смислу развоја нових колаборативних модела, начело примене два теоријска дискурса која смо представили у овом раду могу да нам отворе нове видике који нису споменути у овом раду. Они се могу односити на партиципацију преко колективних активности уместо индивидуалних како је данас иначе у пракси. Такође, модели који су засновани на сталној евалуацији нису примењени данас као стандардна пракса урбанистичког пројектовања, па би било занимљиво видети преко примене пилот пројеката како корисници реагују на такве иницијативе. Непознато је да ли би интервенције у простору који ће доживети редизајн морати у потпуности да промене концепт изградње чврстих материјала и фиксних функција, или ће се оне окренути према „креативним“ јавним просторима са променљивом употребом и функцијом у зависности од доба дана, године, или корисника који буду доминантна група у одређеном моменту. Истраживање флексибилности јавних простора стога остаје као

идеално поље у коме се могу преиспитати најважнији аспекти јавних простора, али и улоге заједнице и корисника које могу да се остваре у њима.

Пракса истраживања дигиталних алата и нових технологија ће остати као поље у коме ће се највише радити и не треба се чудити да поред свих иницијатива да се корисници и различите стране више укључе, заправо добијемо систем који ће одређене улоге да изоставља у процесу. То може бити изузетно осетљива тема према којој се мора поступити пажљиво и са разумевањем јер су последице одређене у потпуно различитим правцима и на нама је који ћемо пут да одаберемо. Уколико причамо о комплексним системима као што су системи за помоћ у планирању (PSS), можемо да кажемо да правац новог истраживања мора бити одређен са покушајем да се децентрализују одређене функције, као што је примена блокчејн технологије, при чему би улоге различитих страна биле једнако вредноване, или чак где би се фаворизовала улога обичних корисника. Било би крајње занимљиво видети децентрализован систем у коме би се одређене улоге у потпуности избациле у каснијим фазама пројектовања, што данас није случај. На тај начин бисмо били на прагу потпуно нових сазнања како би наше окружење могло да изгледа уколико би оно у потпуности било изграђено на принципима установљених од стране обичних корисника и грађана, којима би системи и технологије помогли да сагледају и имплементирају професионалне аспекте и циљеве према аутоматизи дигиталног алата. Такође би било занимљиво на одређеном примеру видети како функционишу и остале заинтересоване стране без других улога, као што су носиоци капитала и економске активе, уместо што се данас говори о сукобу интереса заинтересованих страна. Ми данас поседујемо истраживања која су у потпуности одређена према главној улози вертикалне структуре и организације, при чему не можемо да кажемо да су сва очекивања испуњена. Уколико наставимо даља истраживања на овој теми морамо бити спремни на експеримент који ће унети дозу насумичности у нашим пројектима и плановима, за коју смо показали да је једино могућа уколико применимо насумичне корисничке интеракције. У супротном бићемо осуђени на технолошки детерминизам који је вођен интересом великог капитала и централних управљачких структура, чији нам је крајњи исход у теорији и појединим примерима из праксе добро познат. На нама остаје да добро разумемо наведене процесе преко примена отвореног и инклузивног приступа корисника, што ће нам дугорочно омогућити да технологије остану средство, а не циљ, док ће човек постати циљ, а не средство.

Литература

- Aaker, D.A. (1996). *Managing Brand Equity*, The Free Press, New York.
- Abram, S. & Cowell, R. (2004). Learning Policy: The Contextual Curtain and Conceptual Barriers, *European Planning Studies* 12(2): 209–28.
- Addas, A. & Alserayhi, G. (2020). Quantitative evaluation of public open space per inhabitant in the Kingdom of Saudi Arabia: a case study of the city of Jeddah. *Sage Open*, 10(2),
- Adriaenssen, A., Paoli, L., Karstedt, S., Visschers, J., Greenfield, V. A., & Pleysier, S. (2018). Public perceptions of the seriousness of crime: weighing the harm and the wrong. *European Journal of Criminology*, 17(2), 127-150.
- Alamäki, A., & Dirin, A. (2015). The Stakeholders of a User-Centred Design Process in Mobile Service Development. *International Journal of Digital Information and Wireless Communications (IJDIWC)*, 5(4), 270-284.
- Alderton, A., O'Connor, M., Badland, H., Gunn, L., Boulange, C., & Villanueva, K. (2022). Access to and quality of neighbourhood public open space and children's mental health outcomes: evidence from population linked data across eight Australian capital cities. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(11), 6780.
- Algesheimer, R., Dholakia, U. & Herrmann, A. (2005). The social influence of brand community: evidence from European car clubs, *Journal of Marketing*, Vol. 69 No. 3, 19-34.
- Alhaqbani, A. M., Reed, D. M., Savage, B., & Ries, J. (2016). The impact of middle management commitment on improvement initiatives in public organisations. *Business Process Management Journal*, 22(5), 924-938.
- Alihan, M. A. (1938). *Social Ecology: A Critical Analysis*. New York: Columbia University Press.
- Al-Kodmany, K. (1999). Using visualization techniques for enhancing public participation in planning and design: Process, implementation, and evaluation. *Landscape and Urban Planning* 45: 37–45.
- Al-Kodmany, K. (2002). Visualization tools and methods in community planning: From freehand sketches to virtual reality. *Journal of Planning Literature* 17: 189–211.
- Amin, A., & Thrift, N. (2002). *Cities: Reimagining the urban*. Polity Press.
- Amirebrahimi, S. & Rajabifard, A. (2012). An integrated web-based 3D modeling and visualization platform to support sustainable cities. In: *XXII ISPRS congress, Annals of the Photogrammetry*, Melbourne, Australia, 299–304.
- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London, England: New Left Books.
- Andrews, G.F. (1975). *Maya Cities: Placemaking and Urbanization*. University of Oklahoma Press, Norman.

- Arias, E. G., Eden, H., Fischer, G., Gorman, A., & Scharff, E. (2000). Transcending the Individual Human Mind—Creating Shared Understanding through Collaborative Design, *ACM Transactions on Computer Human-Interaction*, 7 (1), 84-113.
- Arnstein, S. (1969). A ladder of citizen participation, *Journal of the American Institute of Planners*, Vol. 35 No. 4, 216-224.
- Askari, A., Soltani, S., & Ahmad, I. (2014). Engagement in public open spaces across age groups: the case of Merdeka square in Kuala Lumpur city, Malaysia. *Urban Design International*, 20(2), 93-106.
- Aulia, A. (2020). Enhancement of user-centered design method for improving usability of e-learning website design. *International Journal of Emerging Trends in Engineering Research*, 8(6), 2543-2550.
- Aykurt, A. & Şeşen, E. (2017). Social media in social organization. *European Scientific Journal Esj*, 13(20), 1.
- Bagozzi, R.P. & Dholakia, U.M. (2006). Antecedents and purchase consequences of customer participation in small group brand communities, *International Journal of Research in Marketing*, Vol. 23, No. 1.
- Baker, M., Coaffee, J. and Sherriff, G. (2007). Achieving successful participation in the new UK spatial planning system. *Planning, Practice & Research* 22(1): 79–93.
- Ballantyne, D., & Varey, R. J. (2006). Creating value-in-use through marketing interaction: The exchange logic of relating, communicating and knowing. *Marketing Theory*, 6(3), 335–348.
- Banerjee, T. (2001). The future of public space: Beyond invented streets and reinvented places. *American Planning Association* 67(1): 9–24.
- Bardhan, P. (2002). Decentralization of governance and development. *Journal of Economic Perspectives*, 16(4), 185-205.
- Barton, H. (1998). Eco-neighbourhoods: Are view of projects. *Local Environment*, 3(2), 159–177.
- Batson, C. D. and Monnat, S. M. (2014). Distress in the desert. *Urban Affairs Review*, 51(2), 205-238.
- Batty, M. (1990). Invisible cities, *Environment and Planning B: Planning and Design*, 17, 127–130.
- Batty, M. (2013). *The new science of cities*. Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.
- Bedimo-Rung, A.L., Mowen, A.J., Cohen, D.A. (2005). The significance of parks to physical activity and public health: a conceptual model. *Am. J. Prev. Med.* 28, 159–168.
- Bender, B. (1978). Gatherer-Hunter to farmer: a social perspective, *World Archaeology*, Vol. 10, No. 2, 204-222.
- Betancur, J. & Smith, J. (2022). *Claiming Neighborhood-New ways of understanding urban change*, University of Illinois Press, Urbana, Chicago, and Springfield,

- Bettinger, R. (1980). *Explanatory/predictive models of hunter-gatherer adaptation. Advances in Archaeological Method and Theory*, Orlando: Academic Press, 189-255.
- Bias R.G., Mayhew D.J. (2005). *Cost-Justifying Usability: An Update for the Internet Age*. San Francisco, CA: Morgan Kaufmann Publishers.
- Billger, M., Thuvander, L., & Wästberg, B. (2016). In search of visualization challenges: the development and implementation of visualization tools for supporting dialogue in urban planning processes. *Environment and Planning B Urban Analytics and City Science*, 44(6), 1012-1035.
- Bitner, M. J. (1990). Evaluating service encounters: The effects of physical surroundings and employee responses. *Journal of Marketing*, 54(2), 69–82.
- Blakely, E. J., & Snyder, M. G. (1997). *Fortress America: Gated Communities in the United States*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press; Cambridge, Mass.: Lincoln Institute of Land Policy.
- Bogdanović Protić, I. (2009). *Urbana regeneracija višespratnog stanovanja*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Bogers, M., Afuah, A., & Bastian, B. (2010). Users as innovators: A review, critique, and future research directions. *Journal of Management*, 36(4), 857-875.
- Bokhove, C., & Drijvers, P. (2010). Digital tools for algebra education: Criteria and evaluation. *International Journal of Computers for Mathematical Learning*, 15(1), 45-62.
- Borja, J., & Castells, M. (1997). *Local and Global*. London: Earthscan.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Boureggh, A. S. (2022). Analysis of the perception of professionals in municipalities of Dammam metropolitan area towards introducing e-participation in Saudi urban planning. *International Journal of E-Planning Research*, 11(1), 1-20.
- Bowden, J. L. H., Conduit, J., Hollebeek, L. D., Luoma-aho, V., & Solem, B. A. (2017). Engagement valence duality and spillover effects in online brand communities. *Journal of Service Theory and Practice*, 27(4), 877-897.
- Boyd, A. (1962). *Chinese Architecture and Town Planning 1500 B.C.–A.D. 1911*. London: Tiranti.
- Brabham, D. C. (2006). Noticing Design/Recognizing Failure in the wake of Hurricane Katrina. *Space and Culture*, 9(1), 28–30.
- Brabham, D. (2009). Crowdsourcing the public participation process for planning projects. *Planning Theory*, 8(3), 242-262.
- Bitner, M. J. (1990). Evaluating service encounters: The effects of physical surroundings and employee responses. *Journal of Marketing*, 54(2), 69–82
- Blakely, E. J., & Snyder, M. G. (1997). *Fortress America: Gated Communities in the United States*. Brookings Institution Press, Lincoln Institute of Land Policy.

- Bogdanović Protić. J. (2009). *Urbana regeneracija višespratnog stanovanja*. Zadužbina Andrejević.
- Bogers, M., Afuah, A., & Bastian, B. (2010). Users as innovators: A review, critique, and future research directions. *Journal of Management*, 36(4), 857-875.
- Bokhove, C., & Drijvers, P. (2010). Digital tools for algebra education: Criteria and evaluation. *International Journal of Computers for Mathematical Learning*, 15(1), 45-62.
- Borja, J., & Castells, M. (1997). *Local and Global*. Earthscan.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press.
- Boureg, A. S. (2022). Analysis of the perception of professionals in municipalities of Damman metropolitan area towards introducing e-participation in Saudi urban planning. *International Journal of E-Planning Research*, 11(1), 1-20.
- Bowden, J. L. H., Conduit, J., Hollebeek, L. D., Luoma-aho, V., & Solem, B. A. (2017). Engagement valence duality and spillover effects in online brand communities. *Journal of Service Theory and Practice*, 27(4), 877-897.
- Boyd, A. (1962). *Chinese Architecture and Town Planning 1500 B.C.–A.D. 1911*. Tiranti.
- Brabham, D. C. (2006). Noticing design/recognizing failure in the wake of Hurricane Katrina. *Space and Culture*, 9(1), 28-30.
- Brabham, D. C. (2009). Crowdsourcing the public participation process for planning projects. *Planning Theory*, 8(3), 242-262.
- Brabham, D. C. (2008). Crowdsourcing as a model for problem-solving: An introduction and cases. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, 14(1), 75-90.
- Brand, J., & Kinash, S. (2013). Crafting minds in Minecraft. *Learning and Teaching Papers, Paper 53*.
- Brandsen, T., & Honingh, M. (2016). Distinguishing different types of co-production: A conceptual analysis based on the classical definitions. *Public Administration Review*, 76(3), 427-435.
- Bratuškis, U., Zaleckis, K., Treija, S., Koroļova, A., & Kamičaitytė, J. (2020). Digital information tools for urban regeneration: Capital's approach in theory and practice. *Sustainability*, 12(19), 8082.
- Brint, S. (2001). Gemeinschaft revisited: A critique and reconstruction of the community concept. *Sociological Theory*, 19(1).
- Brody, S. D. (2003). Measuring the effects of stakeholder participation on the quality of local plans based on the principles of collaborative ecosystem management. *Journal of Planning Education and Research*, 22(4), 407-419.
- Brower, S. (2012). *Neighbors and Neighborhoods: Elements of Successful Community Design*. American Planning Association Planners Press.
- Brower, S. (1996). *Good Neighborhoods*. Praeger.

- Brown, B., & Perkins, P. (1992). Disruption in place attachment. In I. Altman & S. Low (Eds.), *Place Attachment, Human Behavior and Environment*. Plenum Press, 279-304.
- Brown, G., & Kyttä, M. (2012). Public Participation GIS (PPGIS) for regional and environmental planning: Reflections on a decade of empirical research. *URISA Journal*, 24(2), 7-18.
- Brown, G., & Kyttä, M. (2014). Key issues and research priorities for public participation GIS (PPGIS): A synthesis based on empirical research. *Applied Geography*, 46, 122-136.
- Brownson, R. C., Boehmer, T. K., & Luke, D. A. (2005). Declining rates of physical activity in the United States: What are the contributors? *Annual Review of Public Health*, 26, 421-443.
- Brundtland, G.H. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, United Nations.
- Bryer, T. A., & Zavattaro, S. M. (2011). Social media and public administration. *Administrative Theory & Praxis*, 33(3), 325-340.
- Bryson, J. M. (1995). *Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations: A Guide to Strengthening and Sustaining Organizational Achievement*. Jossey-Bass.
- Bullinger, H.-J., Bauer, W., Wenzel, G., & Blach, R. (2010). Towards user centered design (UCD) in architecture based on immersive virtual environments. *Computers in Industry*, 61,372-379.
- Burby, R. J. (2003). Making plans that matter: Citizen involvement and government action. *Journal of the American Planning Association*, 69(1), 33-49.
- Burgess, E. (1923). The growth of the city: An introduction to a research project. *Proceedings of the American Sociological Society*, 18, 85-97.
- Butler, K. A. (1996). Usability engineering turns 10. *Interactions*, 3, 59-75.
- Cafuta, M. R. (2015). Open space evaluation methodology and three-dimensional evaluation model as a base for sustainable development tracking. *Sustainability*, 7(10), 13690-13712.
- Campos, A., & Oliveira, R. C. (2016). Cluster analysis applied to the evaluation of urban landscape quality. In: *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 204.
- Canesi, R., & Marella, G. (2022). Towards European transitions: Indicators for the development of marginal urban regions. *Land*, 12(1), 27.
- Cao, M., & Zhang, Q. (2010). Supply chain collaboration: Impact on collaborative advantage and firm performance. *Journal of Operations Management*, 29(3), 163-180.
- Cao, Q., Huang, Y., Ran, B., Zeng, G., Rompaey, A. V., & Shi, M. (2021). Coordination conflicts between urban resilience and urban land evolution in Chinese hilly city of Mianyang. *Remote Sensing*, 13(23), 4887.
- Cao, X. (2016). How does neighborhood design affect life satisfaction? Evidence from twin cities. *Travel Behaviour and Society*, 5, 68-76.
- Capra, F. (2002). *Hidden Connections: Integrating the Biological, Cognitive, and Social Dimensions of Life into a Science of Sustainability*. Random House.

- Carmona, M., Heath, T., Oc, T., & Tiesdell, S. (2003). *Public Places, Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design*. Architectural Press.
- Carr, S., Francis, M., Rivlin, L. G., & Stone, A. M. (1992). *Public Space*. Cambridge University Press.
- Carroll, J., & Rosson, M. B. (2007). Participatory design in community informatics. *Design Studies*, 28, 243-261.
- Carver, S., Evans, A., Kingston, R., et al. (2001). Public participation, GIS, and cyberdemocracy: Evaluating online spatial decision support systems. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 28, 907-921.
- Cassatella, C., & Peano, A. (Eds.). (2011). *Landscape Indicators: Assessing and Monitoring Landscape Quality*. Springer.
- Castells, M. (1989). *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process*. Blackwell.
- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. (Vol. 1) Blackwell Publishers.
- Castells, M. (1997). *The Power of Identity*. (Vol. 2) Blackwell Publishers.
- Castells, M. (1998). *End of Millennium*. (Vol. 3) Blackwell Publishers.
- Castells, M. (2000). *The Rise of the Network Society*. Blackwell.
- Castells, M. (2004). Informationalism, networks, and the network society: A theoretical blueprint. In M. Castells (Ed.), *The Network Society: A Cross-Cultural Perspective* (pp. 3-45). Edward Elgar.
- Castells, M. (2007). The City as a Communication System. In R. Hutchison (Ed.), *The Urban Sociology Reader*. Routledge.
- Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford University Press.
- Castells, M. (2011). A network theory of power. *International Journal of Communication*, 5, 773-787.
- Cato, S. M. (2009). *Green Economics: An Introduction to Theory, Policy and Practice*. Earthscan.
- Cattell, V., Dines, N., Gesler, W., & Curtis, S. (2008). Mingling, observing, and lingering: Everyday public spaces and their implications for well-being and social relations. *Health & Place*, 14(3), 544-561.
- Chaix, B., Simon, C., Charreire, H., Thomas, F., Kestens, Y., Karusisi, N., Vallee, J., Oppert, J.-M., Weber, C., & Pannier, B. (2014). The environmental correlates of overall and neighborhood based recreational walking (a cross-sectional analysis of the RECORD Study). *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 11, 20. <https://doi.org/10.1186/1479-5868-11-20>
- Chamberlain, S., Sharp, H., & Maiden, N. (2006). Towards a framework for integrating agile development and user-centred design. In *Lecture Notes in Computer Science* (Vol. 4044, pp. 143-153).

- Chan, K. W., Yim, C. K., & Lam, S. S. (2010). Is customer participation in value creation a double-edged sword? Evidence from professional financial services across cultures. *Journal of Marketing*, 74(3), 48-64.
- Chaskin, R. J. (1998). Neighborhood as a unit of planning and action: A heuristic approach. *Journal of Planning Literature*, 13, 11-30.
- Chatterjee, S., Rana, N. P., & Dwivedi, Y. K. (2021). Assessing consumers' co-production and future participation on value co-creation and business benefit: An f-p-c-b model perspective. *Information Systems Frontiers*, 24(3), 945-964.
- Chaudhry, P., Bagra, K., & Singh, B. (2011). Urban greenery status of some Indian cities: A short communication. *International Journal of Environmental Science and Development*, 2(2), 98.
- Cheikh, S. B. (2014). Determinants of CEO power and characteristics of managerial profile: Implications for risk-taking in listed Tunisian firms. *International Journal of Economics and Finance*, 6(6).
- Chen, L., Yuan, L., & Zhu, Z. (2021). Value co-creation for developing cultural and creative virtual brand communities. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 34(10), 2033-2051.
- Chen, Y. (2018). Logistic models of fractal dimension growth of urban morphology. *Fractals*, 26(03).
- Chen, Y. W. (2020). Sustainable value co-creation in the virtual community: How diversified co-creation experience affects co-creation intention. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(22).
- Chiesura, A. (2004). The role of urban parks for the sustainable city. *Landscape and Urban Planning*, 68(1), 129-138.
- Clarke, S. (1999). Architectural and social change during the Roman period. *Theoretical Roman Archaeology Journal*, 0(1993), 111.
- Cohen, M., & Wiek, A. (2017). Identifying misalignments between public participation process and context in urban development. *Challenges in Sustainability*, 5(2).
- Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital, *American Journal of Sociology*, 94, 95- 121.
- Conroy, M.M. and Evans-Cowley, J. (2006). E-participation in planning: An analysis of cities adopting on-line citizen participation tools. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 24(3), 371-384.
- Contardo, J. I. and Figueroa, P. M. (2021). Who has benefited? A socio-ecological chronology of urban resilience in the early reconstruction of Talca after the 27-F earthquake, Chile 2010-2012. *Sustainability*, 13(6), 3523.
- Cook, C.C. (1988). Components of neighborhood satisfaction: Responses from urban and suburban single-parent women. *Environment and Behavior*, 20(3), 115-149.

- Corburn, J. (2003). Bringing local knowledge into environmental decision making: Improving urban planning for communities at risk. *Journal of Planning Education and Research*, 22(4), 420–433.
- Courage, C., & Baxter, K. (2005). *Understanding Your Users: A Practical Guide to User Requirements Methods, Tools, and Techniques*. Morgan Kaufmann Publishers.
- Craford, J.F. (2000). *Carfree Cities*. International Books.
- Craig, W. J., Harris, T. M., & Weiner, D. (2002). *Community Participation and Geographic Information Systems*. CRC Press.
- Crawford, M. (1992). The world in a shopping mall. In M. Srkin (Ed.), *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space* (pp. 3-33). Hill and Wang.
- Creighton, J.L. (2005). *The Public Participation Handbook: Making Better Decisions Through Citizen Involvement*. Jossey-Bass.
- Cross, N. (Ed.) (1972). Design participation: Proceedings of the Design Research Society's Conference 1971, Academy Editions.
- Cullingworth, J.B. & Nadin, V. (2002). *Town & Country Planning in the UK* (13th ed.). Routledge.
- Czajkowski, M. (2017). Managing SME with an innovative hybrid cost of quality model. *Measuring Business Excellence*, 21(4), 351-376.
- Dabbs, A., Myers, B., Curry, K., Dunbar-Jacob, J., Hawkins, R., Begey, A., ... & Dew, M. (2009). User-centered design and interactive health technologies for patients. *CIN: Computers, Informatics, Nursing*, 27(3), 175-183.
- Dahlberg, L. (2006). Computer-mediated communication and the public sphere: A critical analysis. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 7(1).
- Darden, L. (1978). Discoveries and the emergence of new fields in science. In P.D. Asquith & I. Hacking (Eds.), *PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*. Philosophy of Science Association.
- Darwin, C. (2009). *The Origin of Species*. University Press.
- Das, D. (2008). Urban quality of life: A case study of Guwahati. *Soc Indic Res*, 88, 297–310. Springer Science+Business Media B.V.
- Day, K. (1999). Introducing gender to the critique of privatized public space. *Journal Of Urban Design*, 4(2).
- Dečman, N., Rep, A., & Titgemeyer, M. (2022). Who is more eager to use gamification in economic disciplines? Comparison of students and educators. *Business Systems Research Journal*, 13(2), 96-116.
- Dholakia, U.M., Blazevic, V., Wiertz, C., & Algesheimer, R. (2009). Communal service delivery: How customers benefit from participation in firm-hosted virtual P3 communities. *Journal of Service Research*, 12(2), 208-226.
- Di Gessa, S., Poole, P. & Bending, T. (2008). Participatory mapping as a tool for empowerment: Experiences and lessons learned from the ILC network. *International Land Coalition*.

- Dicheva, D., Dichev, C., Agre, G., & Angelova, G. (2015). Gamification in education: A systematic mapping study. *Educational Technology & Society*, 18(3), 75-88.
- Dirkem, E. (1972). *O podeli društvenog rada*. Prosveta.
- Durkheim, E. (1951). *Suicide: A Study in Sociology*. Free Press.
- Echeverri, P., & Skålén, P. (2011). Co-creation and codestruction: A practice-theory based study of interactive value formation. *Marketing Theory*, 11(3), 351-373.
- Echeverri, P., Salomonson, N., & Åberg, A. (2012). Dealing with customer misbehaviour: Employees' tactics, practical judgement, and implicit knowledge. *Marketing Theory*, 12(4), 427-449.
- Elder-Vass, D. (2007). Social structure and social relations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 37(4), 463-477.
- Elkington, J. (1999). Triple bottom line revolution: Reporting for the third millennium. *Australian CPA*, 69.
- Ellen, I., & Turner, M. (1997). Does neighbourhood matter? Assessing recent evidence. *Housing Policy Debate*, 8, 833-866.
- Endsley, M.R., Bolte, B., & Jones, D.G. (2003). *Designing for Situation Awareness: An Approach to User-Centred Design*. Taylor & Francis.
- Ertiö, T. (2015). Participatory apps for urban planning—Space for improvement. *Planning Practice and Research*, 30(3), 301-320. <https://doi.org/10.1080/02697459.2015.1052942>
- Evangelidis, V. (2014). Agoras and fora: developments in the central public space of the cities of Greece during the Roman period. *The Annual of the British School at Athens*, 109, 335-356.
- Falco, E. & Kleinhans, R. (2018). Digital participatory platforms for co-production in urban development. *International Journal of E-Planning Research*, 7(3), 52-79.
- Farr, D. (2008). *Sustainable Urbanism: Urban Design with Nature*. Wiley.
- Fernandez, T. & Schroeder, S. (2023). GIS for sustainable urban transformation in countries with emerging economies. *International Journal of E-Planning Research*, 12(1), 1-20.
- Fernback, J. (2002). The individual within the collective: Virtual ideology and the realization of collective principles. In *Virtual Culture: Identity and Communication in Cybersociety* (pp. 36-54).
- Ferris, T. L. (2004). User-centered design: An integrated approach. *IEEE Transactions on Professional Communication*, 47(1), 75-77.
- Firey, W. (1945). Sentiment and Symbolism as Ecological Variables. *American Sociological Review*, 10, 140-148.
- Fischer, C. S. (1975). Toward a subculture theory of urbanism. *American Journal of Sociology*, 80, 1319-1341.
- Fischer, G. (2003). Meta-Design: Beyond User-Centered and Participatory Design. In *Proceedings of HCI International 2003* (pp. 1-5). Lawrence Erlbaum Associates.

- Fischer, G. (2002). Beyond 'couch potatoes': From consumers to designers and active contributors. *First Monday*, 7(12).
- Fiskaa, H. (2005). Past and Future for Public Participation in Norwegian Physical Planning. *European Planning Studies*, 13(1), 157-174.
- Flohr, M. (2020). Fora and commerce in Roman Italy. In *Urban Space and Urban History in the Roman World* (pp. 198-220).
- Ford, M. (2015). *Rise of the Robots: Technology and the Threat of a Jobless Future*. Basic Books.
- Forrest, R. & Kearns, A. (2001). Social cohesion, social capital, and the neighborhood. *Urban Studies*, 38(12), 2141.
- Forty, A. (2004). *Words and Buildings*. Thames & Hudson.
- Franke, N., von Hippel, E. (2003). Satisfying heterogeneous user needs via innovation toolkits: The case of Apache security software. *Research Policy*, 32, 1199-1215.
- Fried, M. (1982). Residential attachment: Sources of residential and community satisfaction. *Journal of Social Issues*, 38(3), 107-119.
- Füller, J., Jawecki, G., & Mühlbacher, H. (2007). Innovation creation by online basketball communities. *Journal of Business Research*, 60(1), 60-71.
- Fyfe, R.N. (Ed.). (1998). *Images of the Street: Planning, Identity, and Control in Public Spaces*. Routledge.
- Gahegan, M. (2001). Visual exploration in geography: Analysis with light. In H. J. Miller & J. Han (Eds.), *Geographic Data Mining and Knowledge Discovery*. Taylor and Francis, 260-288.
- Gajjala, R. (1996). Cyborg diaspora and virtual imagined community: Studying SAWNET. *Cybersociology*.
- Galbraith, J. R. (2008). *Designing Matrix Organizations that Actually Work: How IBM, Procter & Gamble and Others Design for Success*. Jossey-Bass.
- Galster, G. (1987). *Homeowners and Neighborhood Reinvestment*. Duke University Press.
- Galster, G. (2001). On the nature of neighborhood. *Urban Studies*, 38(12), 2111-2124.
- Galster, G., Quercia, R., & Cortes, A. (2000). Identifying sustainable neighborhoods: An empirical exploration of threshold effects. In C. A. Brebbia, A. Ferrante, M. Rodriguez, & B. Terra (Eds.), *The Sustainable City*, WIT Press, 371-380.
- Gans, H. (1968). Urbanism and suburbanism as ways of life. In R. Pahl (Ed.), *Readings in Urban Sociology*. Pergamon Press.
- Garau, C., & Pavan, V.M. (2018). Evaluating urban quality: Indicators and assessment tools for smart sustainable cities. *Sustainability*, 10(3), 575.
- Garnefeld, I., Iseke, A., & Krebs, A. (2012). Explicit incentives in online communities: Boon or bane? *International Journal of Electronic Commerce*, 17(1), 11-38.

- Gavrilidisa, A.A., Ciocănea, C.M., Nita, M.R., Onose, D.A., & Năstase, I.I. (2016). Urban landscape quality index—Planning tool for evaluating urban landscapes and improving the quality of life. *Procedia Environmental Sciences*, 32, 155-167.
- Gebauer, H., Johnson, M., & Enquist, B. (2010). Value co-creation as a determinant of success in public transport services: A study of the Swiss Federal Railway operator (SBB). *Managing Service Quality*, 20(6), 511–530.
- Greif, M.J. (2009). Neighborhood attachment in the multiethnic metropolis. *City and Community*, 8, 27–45.
- Gebauer, J., Füller, J., & Pezzeti, R. (2013). The dark and the bright side of co-creation: Triggers of member behavior in online innovation communities. *Journal of Business Research*, 66(9), 1516-1527.
- Geertman, S. (2006). Potentials for planning support: A planning-conceptual approach. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 33(6), 863–881.
- Geertman, S., & Stillwell, J. (2020). Planning support science: Developments and challenges. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 47(8), 1326-1342.
- Gehl, J. (1987). *Life Between Buildings: Using Public Space*. Van Nostrand Reinhold.
- Gehl, J. (2002). *Public Space and Public Life City of Adelaide*. City of Adelaide.
- Gehl, J. (2010). *Cities for People*. Island Press.
- Gehl, J., & Svarre, B. (2013). *How to Study Public Life*. Island Press.
- Ghose, R. (2001). Use of information technology for community empowerment: Transforming Geographic Information Systems into community information systems. *Transactions in GIS*, 5, 141–163.
- Gillespie, A. (1992). Communications technologies and the future of the city. In M. Breheny (Ed.), *Sustainable Development and Urban Form*, Pion, 67–77.
- Glass, R. (1948). *The Social Background of a Plan: A Study of Middlesbrough*. Routledge and Kegan Paul.
- Gold, J. (1985). The city of the future and the future of the city. In R. King (Ed.), *Geographical Futures* (pp. 92–101). Geographical Association.
- Goodchild, M. F. (2007). Citizens as sensors: The world of volunteered geography. *GeoJournal*, 69(4), 211–221.
- Gough, P., & Wang, A. P. (2023). More than human factors in digital health: From iterative design to implementation science evaluation. *The University of Sydney*.
- Graham, L., Debucquoy, W., & Anguelovski, I. (2016). The influence of urban development dynamics on community resilience practice in New York City after Superstorm Sandy: Experiences from the Lower East Side and the Rockaways. *Global Environmental Change*, 40, 112-124.
- Graham, S., & Marvin, S. (2001). *Splintering Urbanism: Networked Infrastructures, Technological Mobilities and the Urban Condition*. Psychology Press.

- Graham, S., & Marvin, S. (1996). *Telecommunications and the City*. Routledge.
- Grant, J. (2006). *Planning the Good Community: New Urbanism in Theory and Practice*. Routledge.
- Grant, J., & Mittelsteadt, L. (2004). Types of gated communities. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 31, 913–930.
- Greer, S. (1962). *The Emerging City: Myth and Reality*. Free Press.
- Gregory, R.L. (1998). *Eye and Brain: The Psychology of Seeing*. Oxford University Press.
- Grönroos, C. (2012). Conceptualising value co-creation: A journey to the 1970s and back to the future. *Journal of Marketing Management*, 28(3–14), 1520–1534.
- Gross, B. (1973). Introduction. In G. Gerbner, L. Gross, & W. Melody (Eds.), *Communications Technology and Social Policy*. Wiley, 289–292.
- Gruen, T.W., & Ferguson, J.M. (1994). Using membership as a marketing tool: Issues and applications. In *Relationship Marketing: Theory, Methods, and Applications*, 60–64.
- Guest, A., & Wierzbicki, S. (1999). Social ties at the neighbourhood level: Two decades of GSS evidence. *Urban Affairs Review*, 35, 92–111.
- Gumpert, G., & Drucker, S. J. (Eds.). (2007). *Urban Communication: Surviving in the City*. Peter Lang Publishing.
- Gupta, J., Bouvier, J., & Gordon, E. (2012). Exploring new modalities of public engagement – An evaluation of digital gaming platforms on civic capacity and collective action in the Boston Public School District. *Public agenda, Engagement Lab*.
- Guthrie, K. (1991). The politics of citizen access technology: The development of community communication and information utilities in four cities. (Unpublished doctoral dissertation). University of Southern California.
- Haas, T., & Olsson, K. (2013). Transmutation and reinvention of public spaces through ideals of urban planning and design. *Space and Culture*, 17(1), 59–68.
- Habermas, J. (1985). *The Theory of Communicative Action: Volume 1. Reason and the Rationalization of Society* (T. McCarthy, Trans.). Beacon Press.
- Haklay, M., & Tobón, C. (2003). Usability evaluation and PPGIS: Towards a user-centred design approach. *International Journal of Geographical Information Science*, 17(6), 577–592.
- Hale, S. (1995). *Controversies in Sociology: A Canadian Introduction* (2nd ed.). Pitman, C.C.
- Hälker, N., Holtz, T., & Ziemer, G. (2017). Städtische Daten als Ressource für kollaborative Stadtplanung. *vhw FWS*, 295–298.
- Hall, A., & Wellman, B. (1983). Social structure, social networks, and social support. Centre for Urban and Community Studies, Toronto, Canada.
- Hall, E.T. (1959). *The Silent Language*. Doubleday.
- Hall, A. C. (1996). *Design Control: Towards a New Approach*. Butterworth Architecture.

- Hanzl, M. (2007). Information technology as a tool for public participation in urban planning: A review of experiments and potentials. *Design Studies*, 28, 289–307.
- Hara, N., Abbazio, J., & Perkins, K. (2019). An emerging form of public engagement with science: Ask me anything (AMA) sessions on reddit r/science. *PLOS ONE*, 14(5).
- Harari, Y. N. (2014). *Sapiens: A Brief History of Humankind*. Harvill Secker.
- Harhoff, D., Henkel, J., & von Hippel, E. (2003). Profiting from voluntary information spillovers: How users benefit by freely revealing their innovations. *Research Policy*, 32, 1753-1769.
- Harris, B., & Batty, M. (1993). Location models, geographic information, and planning support systems. *Journal of Planning Education and Research*, 12, 184–198.
- Harvey, D. (1973). *Social Justice and the City*. Johns Hopkins University Press.
- Harvey, D. (1985). *The Urbanization of Capital*. Blackwell.
- Harvey, D. (1989). From managerialism to entrepreneurialism: The transformation of urban governance in late capitalism. *Geografiska Annaler*, 71, 3-17. Taylor & Francis
- Harvey, D. (1990). *The Condition of Postmodernity*. Blackwell.
- Hatton, C., Singh, G, Dey, B.L., Ameen, N., & Kumar, S. (2022). Customers' motives to co-create in smart services interactions. *Electronic Commerce Research*, 23(3), 1367–1400.
- Hatch, R.C. (1984). *The Scope of Social Architecture*. Van Nostrand Reinhold.
- Havârneanu, G. (2017). Behavioural and organisational interventions to prevent trespass and graffiti vandalism on railway property. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part F: Journal of Rail and Rapid Transit*, 231(10), 1078-1087.
- Healey, P. (1997). *Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies*. Macmillan.
- Hernández-Moreno, S., & De Hoyos-Martínez, J. (2010). Indicators of urban sustainability in Mexico. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, 7(16), 46–60.
- Hill, S. (1988). *The Tragedy of Technology*. Pluto.
- Hillery, G.A. (1955). Definitions of Community: Areas of Agreement. *Rural Sociology*, 20, 111–123.
- Hillier, B., & Hanson, J. (1984). *The Social Logic of Space* (5th ed.). Cambridge University Press.
- Hillsdon, M., Panter, J., Foster, C., & Jones, A. (2006). The relationship between access and quality of urban green space with population physical activity. *Public Health*, 120, 1127–1132.
- Hinshaw, M. (1973). Wiring megalopolis: Two scenarios. In G. Gerbner, L. Gross, & W. Melody (Eds.), *Communications Technology and Social Policy: Understanding The New "Cultural Revolution"* (pp. 305–317). Wiley.
- Holness, G. (2008). Building information modeling gaining momentum. *ASHRAE Journal*, 50(6), 28–40.
- Hölscher, T. (1998). *Öffentliche Räume in frühen griechischen Städten*. Heidelberg.

- Horelli, L. (2002). A methodology of participatory planning. In R. Bechtel & A. Churchman (Eds.), *Handbook of Environmental Psychology* (pp. 607–628). John Wiley & Sons.
- Horelli, L., & Wallin, S. (2010). The future-making assessment approach as a tool for e-planning and community development: The case of Ubiquitous Helsinki. In C. Nunes (Ed.), *Handbook of Research on E-Planning* (IGI Global).
- Howe, J. (2006). Crowdsourcing: A definition. *Crowdsourcing: Tracking the Rise of the Crowd*.
- Hoyt, H. (1933). *One Hundred Years of Land Values in Chicago*. University of Chicago Press.
- Hoyt, H. (1939). *The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities*. Government Printing Office.
- Hudson-Smith, A., Evans, S., Batty, M., et al. (2002). Online participation: The Woodberry Down experiment. *Centre for Advanced Spatial Analysis, Working Paper Series*.
- Humphreys, L. (2005). Cellphones in public: Social interactions in a wireless era. *New Media & Society*, 7(6), 810-833.
- Hung, K., Li, S.Y., & Tse, D.T. (2011). Interpersonal trust and platform credibility in a Chinese multi-brand online community: Effects on brand variety seeking and time spent. *Journal of Advertising*, 40(3), 99-112.
- Hunter, A. (1971). The ecology of Chicago: Persistence and change, 1930-1960. *American Journal of Sociology*, 77, 425-444.
- Hunter, A. (1974). Community change. *American Journal of Sociology*, 79, 923-947.
- Hunter, F. (1953). *Community Power Structure*. University of North Carolina Press.
- Ioannidis, K., Smaniotto, C., Šuklje-Erjavec, I., Menezes, M., & Bahillo, A. (2015). The lure of CyberPark—Synergistic outdoor interactions between public spaces, users, and locative technologies. In I. Theona & C. Dimitris (Eds.), *Hybrid City 2015: Data to the People* (pp. 272–281). University Research Institute of Applied Communication (URIAC).
- Jabareen, Y. R. (2006). Sustainable urban forms: Their typologies, models, and concepts. *Journal of Planning Education and Research*, 26(1), 38-52.
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. Random House.
- Jamhawi, M., Shawabkeh, R., & Alobaidat, E. (2020). Spatial modeling of transformation of public open spaces in Zarqa, Jordan. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 15(5), 685-703.
- Jones, A., Hillsdon, M., & Coombes, E. (2009). Greenspace access, use, and physical activity: Understanding the effects of area deprivation. *Preventive Medicine*, 49, 500–505.
- Juidías, E. R. (2018). Evolution and dynamics of fractal growth of the urban green spaces in Seville (Spain). In *Landscape Architecture - The Sense of Places, Models and Applications*.

- Kaczynski, A.T., Potwarka, L.R., & Saelens, B.E. (2008). Association of park size, distance, and features with physical activity in neighborhood parks. *American Journal of Public Health*, 98(8), 1451-1456.
- Kaczynski, A.T., & Henderson, K.A. (2007). Environmental correlates of physical activity: A review of evidence about parks and recreation. *Leisure Sciences*, 29, 315-354.
- Kaczynski, A.T., Koohsari, M.J., Stanis, S.A.W., Bergstrom, R., Sugiyama, T. (2014). Association of street connectivity and road traffic speed with park usage and park-based physical activity. *Am. J. Health Promo.* 28, 197–203.
- Kang, H.J., Kwon, G.H., Kim, B., & Park, E. (2017). A framework for smart servicescape: A case of smart home service experience. In *IASDR 2017 International Association of Societies of Design Research*, 1665–1677.
- Kashif, M., & Zarkada, A. (2015). Value co-destruction between customers and frontline employees: A social system perspective. *International Journal of Bank Marketing*, 33(6), 672-691.
- Kaw, J.K., Lee, H., & Wahba, S. (2020). *The Hidden Wealth of Cities: Creating, Financing, and Managing Public Spaces*. World Bank.
- Keller, S. (1968). *The Urban Neighborhood*. Random House.
- Khalil, R. (2014). Quantitative evaluation of distribution and accessibility of urban green spaces (Case study: City of Jeddah). *International Journal of Geomatics and Geosciences*, 4(3).
- Khan, A., & Krishnan, S. (2021). Citizen engagement in co-creation of e-government services: A process theory view from a meta-synthesis approach. *Internet Research*, 31(4), 1318-1375.
- King, A. C., Sallis, J. F., Frank, L. D., Saelens, B. E., Cain, K. L., Conway, T. L., ... & Kerr, J. (2011). Aging in neighborhoods differing in walkability and income: Associations with physical activity and obesity in older adults. *Social Science & Medicine*, 73(10), 1525-1533.
- Kingston, R. (2002). The role of e-government and public participation in the planning process. In *XVI AESOP Congress*. Volos, Greece.
- Kleinhans, R., Van Ham, M., & Evans-Cowley, J. (2015). Using social media and mobile technologies to foster engagement and self-organization in participatory urban planning and neighbourhood governance. *Planning Practice and Research*, 30(3), 237–247.
- Klosterman, R.E. (1997). Planning support systems: A new perspective on computer-aided planning. *Journal of Planning Education and Research*, 17(1), 45–54.
- Knoblich, G., Butterfill, S., & Sebanz, N. (2011). Psychological research on joint action: Theory and data. In *The Psychology of Learning and Motivation*, 54, 59–101.
- Knorr, L. (2011). The birth of the theory of urban green systems in Britain and Hungary: Correspondence between Thomas H. Mawson and Béla Rerrich concerning urban design principles. In *First International Conference on "Horticulture and Landscape Architecture in Transylvania"*. Agriculture and Environment Supplement, 41–53.

- Kohlbacher, F., & Mukai, K. (2007). Japan's learning communities in Hewlett-Packard consulting and integration: Challenging one-size fits all solutions. *The Learning Organization: An International Journal*, 14(1), 8-20.
- Kohn, M. (2004). *Brave New Neighborhoods: The Privatization of Public Space*. Routledge.
- Koohsari, M. J., Mavoa, S., Villanueva, K., Sugiyama, T., Badland, H., Kaczynski, A. T., ... & Giles-Corti, B. (2015). Public open space, physical activity, urban design and public health: Concepts, methods and research agenda. *Health & Place*, 33, 75-82.
- Koohsari, M.J., Karakiewicz, J.A., & Kaczynski, A.T. (2013). Public open space and walking: The role of proximity, perceptual qualities of the surrounding built environment, and street configuration. *Environment and Behavior*, 45, 706–736.
- Kramer, S. (1967). *Historija počínje u Sumeru*. Epoha.
- Krier, R. (1991). *Architectural Composition*. Academy Editions.
- Kroger, J. (2000). *Identity Development: Adolescence Through Adulthood*. Sage.
- Kropf, K. (1996). Urban tissue and the character of towns. *Urban Design International*, 1, 247-263.
- Kruse, L. M., Norris, D. R., & Flinchum, J. R. (2017). Social media as a public sphere? Politics on social media. *The Sociological Quarterly*, 59(1), 62-84.
- Kuchelmeister, G. (1998). Urban forestry: Present situation and prospects in the Asia and Pacific region. FAO Asia-Pacific Forestry Sector Outlook Study. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Kumari, B., Tayyab, M., Hang, H., & Khan, M. (2019). Assessment of public open spaces (POS) and landscape quality based on per capita POS index in Delhi, India. *Sn Applied Sciences*, 1(4).
- Kurath, M. (2017). Constructing the urban citizen: How public knowledge is translated into urban planning processes.
- Kurniawati, W. (2012). Public space for marginal people. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 36, 476-484.
- Kurochkina, V., Klimov, V. A., Belova, M., & Kalinichenko, E. K. (2022). Role of small architectural structures in the organization of urban open public. *European Proceedings of Life Sciences*.
- Lakhani, K. R., & von Hippel, E. (2003). How open source software works: "Free" user-to-user assistance. *Research Policy*, 32, 923-943.
- Lakhani, K.R., Jeppesen, L.B., Lohse, P.A., & Panetta, J.A. (2007). The Value of Openness in Scientific Problem Solving. Harvard Business School Working Paper No. 07–050.
- Lane, A., Wong, C. H., Močnik, Š., Song, S., & Yuen, B. (2019). Association of neighborhood social capital with quality of life among older people in Singapore. *Journal of Aging and Health*, 32(7-8), 841-850.

- Larbi, D., Randine, P., Årsand, E., Bradway, M., Antypas, K., & Gabarron, E. (2021). Criteria for assessing and recommending digital diabetes tools: A delphi study.
- Larivie`re, B., Joosten, H., Malthouse, E.C., Van Birgelen, M., Aksoy, P., Kunz, W., & Huang, M.-H. (2013). Value fusion: The blending of consumer and firm value in the distinct context of mobile technologies and social media. *Journal of Service Management*, 24(3), 268-293.
- LaRose, R., Gregg, J.L., Strover, S., Straubhaar, J., & Carpenter, S. (2007). Closing the digital divide: An initial assessment. *Journal of Communication*.
- Lash, S., & Friedman, J. (1992). *Modernity and Identity*. Blackwell.
- Lau, L. (2004). Virtually positioned: Investigating identity and positionality in a case study of South Asian literature in cyberspace. *Interdisciplinary Science Reviews*, 29(1), 65-76.
- Le Dantec, C.A., Asad, M., Misra, A., et al. (2015). Planning with crowdsourced data: Rhetoric and representation in transportation planning. In *Proceedings of the 18th ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work & Social Computing (CSCW '15)*, 1717–1727.
- Leadbeater, C. (2004). *Personalisation Through Participation: A New Script for Public Services*. Demos.
- Leclerc, G. (1979). *L'observation de l'homme: Une histoire les anquetes sociales*. Seuil.
- Lee, H. J., & Kim, S. (2007). A study on the development methodology of the business model in ubiquitous technology environment. *International Journal of Technology Management*, 38, 424–438.
- Lee, S.H. (1999). Usability testing for developing effective interactive multimedia software: Concepts, dimensions, and procedures. *Educational Technology & Society*, 2(2), 1436–144
- Lee, M. H., Yun, J. J., Pyka, A., Won, D. K., Kodama, F., Schiuma, G., ... & Zhao, X. (2018). How to respond to the fourth industrial revolution, or the second information technology revolution? dynamic new combinations between technology, market, and society through open innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 4(3), 21.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Oxford, Blackwell.
- Lefevr, A. (1974). *Urbana revolucija*. Beograd, Nolit.
- Li, C. M., Wang, J. H., Wang, H., & Zhang, S. G. (2011). Study on urban water resources sustainable development of public evaluation theory. In R. E. Beighley II & M. W. Killgore (Eds.), *Proceedings of the 2011 World Environmental and Water Resources Congress* (pp. 4498-4507). American Society of Civil Engineers, Reston, VA.
- Lieven, C. (2017). DIPAS – Towards an integrated GIS-based system for citizen participation. In *Procedia Computer Sciences*, 112, 2473-2485.
- Lieven, C., Lüders, B., Kulus, D., & Thoneick, R. (2020). Enabling Digital Co-Creation in Urban Planning and Development. In A. Zimmermann, R. J. Howlett, & C. Jain (Eds.), *Human Centred Intelligent Systems* (pp. 415-430). Proceedings of KES-HCIS 2020 Conference.

- Liu, G., Yang, H., & Jing, N. (2023). Research on the influence of online fitness user engagement on value co-creation behavior. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 35(12), 3138-3155.
- Loughran, K. (2018). Urban parks and urban problems: an historical perspective on green space development as a cultural fix. *Urban Studies*, 57(11), 2321-2338.
- Lovelock, C., & Wirtz, J. (2007). *Services Marketing: People, Technology, Strategy* (7th ed.). Prentice-Hall, Upper Saddle River, NJ.
- Lucas, H. (1999). *Information technology and the productivity paradox*. New York: Oxford University Press.
- Luederitz, C., Lang, D. J., & Von Wehrden, H. (2013). A systematic review of guiding principles for sustainable urban neighborhood development. *Landscapes and Urban Planning*, 118, 40-52.
- Lusch, R. F., & Vargo, S. (2006). Service-dominant logic: reactions, reflections and refinements. *Marketing Theory*, 6(3), 281-288.
- Lyle, A. C., & Naish, M. D. (2010). A software architecture for adaptive modular sensing systems. *Sensors (Basel)*, 10(8), 7514-7560.
- Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Lyon, D. (1988). *The Political Economy of the Information Society*. Polity Press.
- Mačiulienė, M. (2018). Mapping Digital Co-Creation for Urban Communities and Public Places. *Systems*, 6(14), 2.
- Mačiulienė, M., Skaržauskiene, A., & Botteldooren, D. (2018). Developing a digital co-creation assessment methodology. *Contemporary Economics*, 12, 399-408.
- Mackenzie, D., & Wajcman, J. (Eds.). (1985). *The Social Shaping of Technology*. Open University Press.
- MacKenzie, E. (1994). *Privatopia: Homeowner Associations and the Rise of Residential Private Government*. Yale University Press.
- Maclaren, V.W. (1996). *Developing Indicators of Urban Sustainability: A Focus on the Canadian Experience*. Report prepared for State of the Environment Directorate, Environment Canada, Canadian Mortgage and Housing Corporation, Intergovernmental Committee on Urban and Regional Research. ICURR Press.
- Madanipour, A. (1999). Why are the design and development of public spaces significant for cities? *Environment and Planning B: Planning and Design*, 26(6), 879-891.
- Madanipour, A. (2010). *Public and Private Spaces of the City*. Routledge.
- Magro, M. J. (2012). A review of Social Media use in E-government. *Administrative Sciences*, 2(2), 148-161.

- Makworo, M., & Mireri, C. (2011). Public open spaces in Nairobi City, Kenya, under threat. *Journal of Environmental Planning and Management*, 54(8), 1107–1123.
- Manchanda, P., Packard, G., & Pattabhiramaiah, A. (2012). Social dollars: The economic impact of customer participation in a firm-sponsored online community. *MSI Report No. 11-115*.
- Mandelbaum, S. (1986). Cities and communication: The limits of community. *Telecommunications Policy*, 132–140.
- Mansson, L., Wiklund, M., Öhberg, F., Danielsson, K., & Sandlund, M. (2020). Co-creation with older adults to improve user-experience of a smartphone self-test application to assess balance function. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(11), 3768.
- Marcus, J. (2009). Understanding houses, compounds, and neighborhoods. In L. Manzanilla & C. Chapdelaine (Eds.), *Domestic Life in Prehispanic Capitals: A Study of Specialization, Hierarchy, and Ethnicity*. University of Michigan, Museum of Anthropology.
- Marique, A.-F., & Reiter, S. (2011). Towards more sustainable neighbourhoods: Are good practices reproducible and extensible? A review of a few existing sustainable neighbourhoods. In *PLEA 2011–27th Conference on Passive and Low Energy Architecture*
- Marlin, J.T. (1992). *The Livable Cities Almanac*. Harper Collins.
- Marsden, P. V., & Lin, N. (Eds.). (1982). *Social Structure and Network Analysis*. Sage Publications.
- Martin, N., Verdonck, L., Caris, A., & Depaire, B. (2018). Horizontal collaboration in logistics: Decision framework and typology. *Operations Management Research*, 11(1-2), 32-50.
- Martin, R. (1951). *Recherches sur l'Agora Grecque*. Paris.
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and Personalities* (3rd ed.). Harper & Row Publishers Inc.
- Maslow, A.H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396.
- Matzka, M., Mayer, H., Köck-Hódi, S., Moses-Passini, C., Dubey, C., Jahn, P., ... & Eicher, M. (2016). Relationship between resilience, psychological distress, and physical activity in cancer patients: A cross-sectional observation study. *PLOS ONE*, 11(4), e0154496.
- Mayhew, D.J., & Mantei, M. (1994). A basic framework for cost-justifying usability engineering. In R.G. Bias & D.J. Mayhew (Eds.), *Cost-Justifying Usability* (pp. 9–48). Harcourt Brace & Co Publishers.
- McAfee, A., & Brynjolfsson, E. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. W. W. Norton & Company.
- McCormack, G.R., Rock, M., Toohey, A.M., & Hignell, D. (2010). Characteristics of urban parks associated with park use and physical activity: A review of qualitative research. *Health & Place*, 16, 712–726.
- McMillan, S. J. (2002). A four-part model of cyber-activity: Some cyber-places are more interactive than others. *New Media & Society*, 4(2), 271–291.

- McPhearson, T., Hamstead, Z. A., & Kremer, P. (2014). Urban Ecosystem Services for Resilience, Planning, and Management in New York City. *Ambio*, 43, 502–515.
- Medyckyj-Scot, D. (1992). GIS and the concept of usability. In M.D.M. & A.U. Frank (Eds.), *User Interfaces for Geographic Information Systems: Report on the Specialist Meeting*. NCGIA.
- Melik, R.V., Aalst, I.V., & Weesep, J.V. (2007). Fear and fantasy in the public domain: The development of secured and themed urban space. *Urban Design*, 12(1), 25–42.
- Melik, R.V., Aalst, I.V., & Weesep, J.V. (2009). The private sector and public space in Dutch city centres. *Cities*, 26, 202–209.
- Milić, B. (1990). *Razvoj grada kroz stoljeća – Srednji vek*. Epoha.
- Mir, G., Karlsen, S., Mitullah, W., Bhojani, U., Uzochukwu, B., Okeke, C., Mirzoev, T., Ebenso, B., Dracup, N., Dymski, G., et al. (2020). Achieving SDG 10: A global review of public service inclusion strategies for ethnic and religious minorities. *The United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD)*.
- Miraftab, F. (2003). The perils of participatory discourse: Housing policy in post-apartheid South Africa. *Journal of Planning Education and Research*, 22(3), 226–239.
- Mitchell, D. (1995). The end of public space? People's park, definitions of the public, and democracy. *Association of American Geographers*, 85(1), 108–133.
- Mittermüller, J., Erlwein, S., Bauer, A., Trokai, T., Duschinger, S., & Schönemann, M. (2021). Context-specific, user-centred: Designing urban green infrastructure to effectively mitigate urban density and heat stress. *Urban Planning*, 6(4), 40-53.
- Mokyr, J. (1990). *The Lever of Riches: Technological Creativity and Economic Progress*. Oxford University Press.
- Monge, P. R., & Contractor, N. S. (2003). *Theories of Communication Networks*. Oxford University Press.
- Moore, B. (1966). *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Penguin.
- Moradi, A., Bidhendi, G. N., & Safavi, Y. (2021). Effective environment indicators on improving the resilience of Mashhad neighborhoods. *International Journal of Environmental Science and Technology*, 18(8), 2441-2458.
- Morckel, V. (2010). A call for stakeholder participation in evaluating the implementation of plans. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 37, 769–774.
- Morgan, R. M., & Hunt, S. D. (1994). The commitment-trust theory of relationship marketing. *Journal of Marketing*, 58(3), 20–38.
- Mumford, L. (1967). *The Myth of the Machine: Technics and Human Development*. Harcourt, Brace & World.
- Muniz, A.M. Jr. & O'Guinn, T.C. (2001). Brand community. *Journal of Consumer Research*, 27(4), 412-432.
- Myers, B. A. (1998). A brief history of human-computer interaction technology. *Interactions*, 5(2), 44–54.

- Nakakoji, K., Yamamoto, Y., Takada, S., & Gross, M. (1998). From critiquing to representational talkback: Computer support for revealing features in design. *Knowledge-Based Systems Journal*, 11(7-8), 457–468.
- Nambisan, S., & Baron, R. A. (2007). Interactions in virtual customer environments: Implications for product support and customer relationship management. *Journal of Interactive Marketing*, 21(2), 42-62.
- Nasution, A. D., & Zahrah, W. (2012). Public Open Space Privatization and Quality of Life, Case Study Merdeka Square Medan. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 36, 466-475. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.03.051>
- Nasution, A. D., & Zahrah, W. (2014). Community Perception on Public Open Space and Quality of Life in Medan, Indonesia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 153, 585–594.
- Nasution, A.D. & Zahrah, W. (2018). Quality of Life: Public open space effects. *Asian Journal of Environment-Behaviour Studies*, 3(10), 124–132.
- National Forest Policy. (1988). Ministry of Environment and Forest, Government of India.
- National Heart Foundation of Australia. (2014). *Healthy Active by Design*. <https://www.healthyactivebydesign.com.au/> (приступљено 20.03.2024)
- Needham, C. (2008). Realising the Potential of Co-production: Negotiating Improvements in Public Services. *Journal of Social Policy and Society*, 7(2), 221-231.
- Neghina, C., Caniëls, M. C., Bloemer, J. M., & van Birgelen, M. J. (2015). Value cocreation in service interactions: Dimensions and antecedents. *Marketing Theory*, 15(2), 221–242.
- Neill, W. (2003). *Urban Planning and Cultural Identity*. Routledge.
- Neto, P. L. (2006). Public perception in contemporary Portugal: The digital representation of space. *Journal of Urban Design*, 11, 347–366.
- Nielsen, J. (1993). *Usability Engineering*. Morgan Kaufmann.
- Niitamo, A. (2020). Planning in no one's backyard: Municipal planners' discourses of participation in brownfield projects in Helsinki, Amsterdam, and Copenhagen. *European Planning Studies*, 29(5), 844-861.
- Njeri, M., & Mukiri, M. (2016). Sustainable real estate: An analysis of open public spaces incorporation in real estate development in Kenya. In *Sustainable Multi-Sectoral Real Estate Development in Emerging Economies - The 16th African Real Estate Society Conference*.
- Noorda, J., & Veenbaas, R. (2000). *Hangplekkeneennieuwe rage? (Hang out Spots a New Rage?)*. VU Uitgeverij.
- Norman, D. A. (1990). Why interfaces don't work. In Laurel B. (Ed.), *The Art of Human-Computer Interface Design* (pp. 209–219). Addison-Wesley.
- Norman, D. A. (1986). *User-Centered System Design: New Perspectives on Human-computer Interaction*. Lawrence Earlbaum Associates.
- Nuriye, G., & Lirebo, D. (2020). Evaluation of the quality of open public space in Addis Ababa, Ethiopia. *Civil and Environmental Research*, 12(10).

- Nwiabu, N., & Adeyanju, I. (2012). User-centered design approach to situation awareness. *International Journal of Computer Applications*, 49(17), 25-30.
- O'Donnell, P., O'Donovan, D., & Elmusharaf, K. (2018). Measuring social exclusion in healthcare settings: A scoping review. *International Journal of Equity Health*, 17(1), 15.
- Oertzen, A., Odekerken-Schröder, G., & Mager, B. (2020). Driving users' behaviors and engagement in co-creating services. *Journal of Services Marketing*, 34(4), 549-573.
- Okechukwu, A. (2021). Watching and seeing. *Du Bois Review: Social Science Research on Race*, 18(1), 153-180.
- Oldenburg, R. (1991). *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and Other Hangouts at the Heart of a Community*. Da Capo Press.
- Paköz, M. Z., Sözer, C., & Doğan, A. (2021). Changing perceptions and usage of public and pseudo-public spaces in the post-pandemic city: The case of Istanbul. *URBAN DESIGN International*, 27(1), 64-79.
- Panagoulia, E. (2017). Human-Centered Approaches in Urban Analytics and Placemaking. In *SIGraDi 2017, XXI Congreso de la Sociedad Ibero-americana de Gráfica Digital*, 1-7.
- Panagoulia, E. (2020). *Human-centered Approaches in Urban Analytics and Placemaking*.
- Pantano, E., & Priporas, C. V. (2016). The effect of mobile retailing on consumers' purchasing experiences: A dynamic perspective. *Computers in Human Behavior*, 61, 548-555.
- Park, R. (1952). *Human Communities: The City and Human Ecology*. Stratford Press.
- Park, R., Burgess, E., & McKenzie, R. (Eds.). (1967). *The City*. University of Chicago Press.
- Park, R. & Burgess E., (1969) *Introduction to the Science of Sociology*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Parker, G., Lynn, T., Wargent, M., et al. (2014). User Experience of Neighbourhood Planning in England Research. London.
- Parrado, S., Van Ryzin, G., Bovaird, T., & Löffler, E. (2013). Correlates of co-production: Evidence from a five-nation survey of citizens. *International Public Management Journal*, 16(1), 85-112.
- Pascal, A. (1987). *The Vanishing City*. *Urban Studies*, Santa Monica.
- Peattie, L. (1998). Convivial Cities. In J. Friedmann & M. Douglass (Eds.), *Cities for Citizens: Planning and the Theme of Civil Society in a Global Age*. John Wiley & Sons.
- Pelzer, P., & Geertman, S. (2013). From integrative to interdisciplinary: PSS to support frame reflection among disciplines. In *Proceedings for CUPUM 2013-13th International Conference on Computers in Urban Planning and Urban Management, Utrecht, The Netherlands, 2-5 July 2013*.
- Peters, P. F. (2006). *Time, Innovation and Mobilities: Travel in Technological Cultures*. Routledge: London.
- Petovar, K., & Vujošević, M. (2008). Koncept javnog interesa i javnog dobra u urbanističkom i prostornom planiranju. *Sociologija i prostor*, 179(1), 23-51.

- Pettit, C., Stimson, R., Barton, J., et al. (2020). Open access, open source and cloud computing: A glimpse into the future of GIS. In S. Geertman & J. Stillwell (Eds.), *Handbook of Planning Support Science* (pp.57–71). Edward Elgar.
- Plaisant, C. (2004). The challenge of Information visualization evaluation. In *IEEE Proc. of the working conference on Advanced visual interfaces AVI 2004*, Gallipoli, Italy, 109–116.
- Plé, L., & Chumpitaz Cáceres, R. (2010). Not always cocreation: Introducing interactional co-destruction of value in service-dominant logic. *Journal of Services Marketing*, 24(6), 430-437
- Porpora, D. (2007). On Elder-Vass: Refining a Refinement. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 37, 195–200.
- Porter, C. E., & Donthu, N. (2008). Cultivating trust and harvesting value in virtual communities. *Management Science*, 54(1), 113-128.
- Porter, L. W. (1963). Job attitudes in management: ii. perceived importance of needs as a function of job level. *Journal of Applied Psychology*, 47(2), 141-148.
- Portney, K. E., & Berry, J. M. (2010). Participation and the pursuit of sustainability in U.S. cities. *Urban Affairs Review*, 46(1), 119–139.
- Pradnyapasa, D. A., Setiastuti, N., Mulyono, H., Sucipto, A., Wiratmoko, A., Dwiananto, Y. I., ... & Sugarmansyah, U. (2023). Identify the use of sekartaji park in Kediri city as a creative public space. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 1267(1).
- Prahalad, C. K., & Ramaswamy, V. (2000). Co-opting customer competence. *Harvard Business Review*, 78(1), 79–90.
- Prahalad, C. K., & Ramaswamy, V. (2004). Co-creation experiences: The next practice in value creation. *Journal of Interactive Marketing*, 18(3), 5–14.
- Preece, J., Rogers, Y., & Sharp, H. (2002). *Interaction Design: Beyond Human-Computer Interaction*. John Wiley & Sons Ltd., USA.
- Prieto, D. F., Zeckzer, D., & Hernández, J. T. (2014). UCIV 4 Planning: A user-centered approach for the design of interactive visualizations to support urban and regional planning. *IADIS International Journal on Computer Science and Information Systems*, 8(2), 27-39.
- Protić, I. B., Mitković, P., & Ljubenović, M. (2019). Criteria and aspects of quality of open spaces in high-rise housing neighbourhoods in the process of urban revitalization. *Facta Universitatis - Series: Architecture and Civil Engineering*, 17(2), 221-233.
- Proust, M. (1987). *On Reading Ruskin*. London: Yale University Press.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65–78.
- Qiao, W., Wang, Y., Ji, Q., Hu, Y., Ge, D., & Cao, M. (2019). Analysis of the evolution of urban three-dimensional morphology: the case of Nanjing city, China. *Journal of Maps*, 15(1), 30-38.
- Randall, W. S., Gravier, M. J., & Prybutok, V. R. (2011). Connection, trust, and commitment: Dimensions of co-creation? *Journal of Strategic Marketing*, 19(1), 3–24.

- Randolph, J. (2004) *Environmental Land Use Planning and Management*. Washington, DC: Island Press.
- Reddick, C. G., Demir, T., & Perlman, B. J. (2020). Horizontal, vertical, and hybrid: an empirical look at the forms of accountability. *Administration & Society*, 52(9), 1410-1438.
- Reiff, J. and Schlegel, D. (2022). Hybrid project management – a systematic literature review. *International Journal of Information Systems and Project Management*, 10(2), 45-63.
- Rheingold, Howard. (1993). *The Virtual Community*. New York: Harper.
- Rid, T. (2016). *Rise of the Machines: A Cybernetic History*. W. W. Norton & Company.
- Ring PS, Van de Ven AH (1994) Developmental processes of cooperative interorganizational relationships. *Acad Manag Rev* 19(1), 90–118.
- Rivlin, L.G. (1994). Public spaces and public life in urban areas. In Neary, S.J., Symes, M.S., Brown, F.E. (Eds.). *The Urban Experience: A People-Environment Perspective*, pp. 289–296. London: Taylor & Francis Group.
- Robins, K., Hepworth, M. (1988) Electronic spaces: new technologies and the future of cities, *Futures*, Elsevier, 155.
- Robinson TN, Patrick K, Eng TR, Gustafson DH. (1998). An evidence-based approach to interactive health communication: a challenge to medicine in the information age. *JAMA*. 280:1264–1269.
- Roser, T., Samson, A., Humphreys, P., Cruz-Valdivieso, E. (2009) Co-creation: new pathways to value, an overview (edited by Nick Coates), *Promise & LSE Enterprise*, London, 9.
- Rosi, A. (1988). *Arhitektura grada*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Rothwell, R. (1977). The characteristics of successful innovators and technically progressive firms, *R&D Management*, 3, 191-206.
- Ruddick, S. (1996). Constructing Difference in Public Spaces: Race, Class, and Gender as Interlocking Systems. *Urban Geography*, 17(2):132-151.
- Rydin, Y. (1999). Public Participation in Planning. In *British Planning 50 Years of Urban and Regional Policy*, ed. Barry Cullingworth, 184–197. London: The Athlone Press.
- Sager, T.Ø. (2013). *Reviving Critical Planning Theory*. New York, NY: Routledge.
- Sahoo, A., Jain, A. K., & Aggarwal, R. (2019). A framework to evaluate the user experience of digital applications using user centered design. *International Journal of Computer Applications*, 181(41), 9-11.
- Salingaros, N. (2005). *Principles of Urban Structure*. Amsterdam: Techne Press.
- Sampson, R. J. (2012). *Great American City: Chicago and the Enduring Neighborhood Effect*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sampson, R.J. (2004). Networks and neighbourhoods: the implications of connectivity for thinking about crime in the modern city. In: McCarthy, H., Miller, P., Skidmore, P. (Eds.), *Network Logic: Who Governs in an Interconnected World?* Demos. London, pp, pp. 157–166.

- Sampson, R.J., Morenoff, J.D., Gannon-Rowley, T. (2002). Assessing neighborhood effects: social processes and new directions in research. *Annual Review of Sociology*, 28, 443–478.
- Sanchez, R., & Mahoney, J. T. (1996). Modularity, flexibility, and knowledge management in product and organization design. *Strategic Management Journal*, 17(S2), 63-76.
- Sanders, E. B. N., & Stappers, J. P. (2008). Co-creation and the new landscapes of design. *CoDesign. International Journal of Co-Creation in Design and the Arts*, 4(1), 5–18.
- Sanders, E.B.-N. (2006). Design serving people. In: *Cumulus Working Papers*, Salmi, E., Anusionwu, L. (eds.), Helsinki, Finland, Copenhagen, University of Art and Design, 28–33.
- Sanders, E.B.-N., Stappers, P. J. (2008). Co-creation and the new landscapes of design, *Co-Design*, 4:1, 5-18.
- Sanoff, H. (2000). *Community Participation Methods in Design and Planning*. Wiley, New York.
- Santoso, H. B., Putra, P. O. H., & S, F. F. F. H. (2021). Development & evaluation of e-learning module based on visual and global preferences using a user-centered design approach. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (ijET)*, 16(15), 139.
- Saravanapavan, T., & Yamaji, E. (2018). Gwam—an institutional model to address watershed impacts from urbanization: field validation. *Journal of Water Resource and Protection*, 10(09), 906-918.
- Sawhney, M., Verona, G., Prandelli, E. (2005). Collaborating to create: The Internet as a platform for customer engagement in product innovation, *Journal of Interactive Marketing*, 19 (4), 4-17.
- Schipperijn, J., Bentsen, P., Troelsen, J., Toftager, M., & Stigsdotter, U.K. (2013). Associations between physical activity and characteristics of urban green space. *Urban For.Urban Green.*, 12, 109–116.
- Schipperijn, J., Stigsdotter, U.K., Randrup, T.B., & Troelsen, J. (2010). Influences on the use of urban green space—A case study in Odense, Denmark. *Urban For.Urban Green.*, 9, 25–32.
- Schlossberg, M., & Shuford, E. (2005). Delineating “Public” and “Participation” in PPGIS. *URISA Journal*, 16(2), 15–26.
- Schmoltzi, C., & Wallenburg, C. M. (2011). Horizontal cooperations between logistics service providers: motives, structure, performance. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 41(6), 552–575.
- Schwaber, K., & Beele, M. (2002). *Agile Software Development with SCRUM*. Printice Hall.
- Schwirian, K. (1983). Models of neighborhood change. *Annual Review of Sociology*, 9, 83–102.
- Sedlmair, M., Meyer, M., & Munzner, T. (2012). Design study methodology: reflections from the trenches and the stacks. *IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*, 18(12), 2431–2440.
- Senbel, M., & Church, S.P. (2011). Design empowerment: The limits of accessible visualization media in neighborhood densification. *Journal of Planning Education and Research*, 31, 423–437.

- Shafique, A., & Majid, R.A. (2021). Determining attributes of spatial organization in public open space. *International Conference on Architecture and Civil Engineering*.
- Shah, S.K. (2006). Motivation, governance, and the viability of hybrid forms in open source software development. *Management Science*, 52, 1000–1014.
- Shah, S.K., & Tripsas, M. (2007). The accidental entrepreneur: The emergent and collective process of user entrepreneurship. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 1, 123–140.
- Shan, C., & Yai, T. (2011). Public involvement requirements for infrastructure planning in China. *Habitat International*, 35(1), 158–166.
- Sharifi, A., Roosta, M., & Javadpoor, M. (2021). Urban form resilience: a comparative analysis of traditional, semi-planned, and planned neighborhoods in Shiraz, Iran. *Urban Science*, 5(1), 18.
- Sharma, S. (2020). Co-creational leadership capability for driving health-care service innovation. *Measuring Business Excellence*, 25(4), 434–451.
- Silva, C.N. (2013). Open Source Urban Governance: Crowdsourcing, Neogeography, VGI, and Citizen Science. In *Citizen E-Participation in Urban Governance: Crowdsourcing and Collaborative Creativity* (pp. 1–20). Hershey, PA: IGI Global.
- Silva, P. (2021). Strengthening urban resilience: five emerging lessons.
- Simmel, G. (1978). Veliki gradovi i duhovni život. *Urbanizam – Utopija i stvarnost*, ur. Fransoaz Šoe, Beograd: Građevinska knjiga.
- Sirgy, M.J. (2002). *The Psychology of Quality of Life*. Dordrecht, The Netherlands: Kluwer.
- Sirgy, M.J., & Cornwell, T. (2001). Further validation of the Sirgy et al.'s measure of community quality of life. *Social Indicators Research*, 56, 125–143.
- Siu, Kin Wai Michael (2008). *Public Design for Changing Urban Needs*. The Hong Kong Polytechnic University, Hong Kong.
- Sjoberg, G. (1960). *The Preindustrial City: Past and Present*. The Free Press, New York.
- Skaržauskienė, A., & Mačiulienė, M. (2019). Assessment of digital co-creation for public open spaces: methodological guidelines. *Informatics*, 6(3), 39.
- Smith, A. (2013). The value co-destruction process: a customer resource perspective. *European Journal of Marketing*, 47(11/12), 1889–1909.
- Smith, M.E. (2008). *Aztec City-State Capitals*. University Press of Florida, Gainesville.
- Smith, M.E. (2010). The archaeological study of neighborhoods and districts in ancient cities. *Journal of Anthropological Archaeology*, 29, 137–154.
- Snow, C.P. (1993). *The Two Cultures*. Cambridge University Press, New York.
- Sotarauta, M. (2001). Network Management and Information Systems in Promotion of Urban Economic Development: Some Reflections from CityWeb of Tampere. *European Planning Studies*, 9(6), 693–706.

- Sowińska-Świerkosz, B. (2017). The application of surrogate measures of ecological quality assessment: the introduction of the Indicator of Ecological Landscape Quality (IELQ). *Ecological Indicators*, 73, 224–234.
- Stappers, P.J. (2006). Creative connections: user, designer, context, and tools. *Personal and Ubiquitous Computing*, 10(2–3), 95–100.
- Stieglitz, S. (2015). Gamification – Vorgehen und Anwendung (Gamification – Methods and application). *HMD Praxis der Wirtschaftsinformatik*, 52(6), 816–825.
- Sugiyama, T., Gunn, L., Christian, H., Francis, J., Foster, S., Hooper, P., ... & Giles-Corti, B. (2015). Quality of public open spaces and recreational walking. *American Journal of Public Health*, 105(12), 2490–2495.
- Sugiyama, T., Paquet, C., Howard, N.J., Coffee, N.T., Taylor, A.W., & Adams, R.J. (2014). Public open spaces and walking for recreation: moderation by attributes of pedestrian environments. *Preventive Medicine*, 62, 25–29.
- Surachartkumtonkun, J., McColl-Kennedy, J.R., & Patterson, P.G. (2015). Unpacking customer rage elicitation: a dynamic model. *Journal of Service Research*, 18(2), 177–192.
- Surowiecki, J. (2004). *The Wisdom of Crowds: Why the Many Are Smarter than the Few and How Collective Wisdom Shapes Business, Economies, Societies, and Nations*. Random House Large Print.
- Suttles, G.D. (1972). *The Social Construction of Communities*. Chicago: University of Chicago Press.
- Swann, W. (2015). Examining the impact of local collaborative tools on urban sustainability efforts: does the managerial environment matter? *The American Review of Public Administration*, 47(4), 455–468.
- Talen, E. (1999). Sense of community and neighbourhood form: an assessment of the social doctrine of new Urbanism. *Urban Studies*, 36, 1361–1379.
- Talen, E. (2011). Sprawl retrofit: Sustainable urban form in unsustainable places. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 38(6), 952–978.
- Talen, E. (2000). Bottom-up GIS: a new tool for individual and group expression in participatory planning. *Journal of the American Planning Association*, 66, 279–294.
- Taylor, R.B. (2012). Defining Neighborhoods in Space and Time. *Cityscape: A Journal of Policy Development and Research*, 14(2), 225–30.
- Thompson, C. W., & Travlou, P. (2007). *Open space: People space*. Routledge.
- Thompson, C.W. (2007). Playful nature: What makes the difference between some people going outside and others not? In: C.W. Thompson and P. Travlou (Eds.), *Open Space: People Space*. New York: Taylor & Francis, 23–37.
- Tognoli, J. (1987). Residential environments. In: Stokols, D., Altman, I. (Eds.), *Handbook of Environmental Psychology*, vol. 1. Wiley, New York, pp. 655–690.

- Tönnies, F. (1957). *Community and Society* (Gemeinschaft und Gesellschaft). Translated by C. P. Loomis. New York: Harper & Row.
- Townsend, A. (2014). *Smart Cities: Big Data, Civic Hackers, and the Quest for a New Utopia*. New York: W.W. Norton & Company.
- Traynor, C., Williams, M. G. (1995). Why are Geographic Information Systems hard to use? CHI'95 Mosaic of Creativity, Denver, Colorado, ACM/SIGCHI, 288–289.
- Traynor, C., Williams, M. G. (1997). A study of end-user programming for Geographic Information Systems, *Empirical Studies of Programmers: Seventh Workshop, ESP7*, Alexandria, VA, ACM Press.
- TripAdvisor. (2011). Mobile Device Travel Survey. Retrieved from: <https://ir.tripadvisor.com/news-releases/news-release-details/tripadvisor-study-reveals-42-travelers-worldwide-use-smartphones> [приступљено: 17.03.2024]
- Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books.
- Ulez'ko, A., Kurnosova, N., & Kurnosov, S. (2022). Digital platforms as a tool to form the technological basis of digital agriculture. *IOP Conference Series Earth and Environmental Science*, 1069(1), 012003.
- Ulrich, R.S. (1979). Visual landscapes and Psychological Wellbeing. *Landscape Research*, 4, 17-23.
- United Nations. (2012). *World Urbanization Prospects. The 2011 Revision* (United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, New York).
- United Nations. (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations.
- Valentine, G. (1996). Children should be seen and not heard? The role of children in public space. *Urban Geography*, 17(3), 205–220.
- Vanderbilt, T. (2013). Welcome to the jumble: what place do neighborhoods have in modern cities? *The Wilson Quarterly*, 37(4). Woodrow Wilson International Center for Scholars.
- Vargo, S., Lusch, R. (2004). Evolving to a new dominant logic for marketing. *Journal of Marketing*, 68, 1-17.
- Vargo, S.L., Lusch, R.F. (2008). Service-dominant logic: continuing the evolution. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 36(1), 1-10.
- Vargo, S.L., Lusch, R.F. (2014). Service-dominant logic: what it is, what it is not, what it might be. In: Lusch, R.F. and Vargo, S.L. (Eds.), *The Service-Dominant Logic of Marketing: Dialog, Debate, and Directions*, Routledge, 43-56.
- Verstrepen, S., Cools, M., Cruijssen, F., Dullaert, W. (2009). A dynamic framework for managing horizontal cooperation in logistics. *International Journal of Logistics Systems and Management*, 5(3–4), 228–248.
- von Hippel, E. (1988). *The Sources of Innovation*. New York: Oxford University Press.

- von Hippel, E. (1994). "Sticky information" and the locus of problem solving: Implications for innovation. *Management Science*, 40, 430.
- von Hippel, E. (2005). *Democratizing Innovation*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- von Krogh, G., von Hippel, E. (2006). The promise of research on open source software. *Management Science*, 52, 975-983.
- Vuong, A.M., Huber, J.C. Jr., Bolin, J.N., et al. (2012). Factors affecting acceptability and usability of technological approaches to diabetes self-management: a case study. *Diabetes Technology & Therapeutics*, 14(12), 1178-1182.
- Wallin, S., Horelli, L., Saad-Sulonen, J. (Eds.) (2010). *Digital Tools in Participatory Planning*. Centre for Urban and Regional Studies Publications, C79, Aalto University, Espoo.
- Wallin, S., Horelli, L. (2010). The methodology of user-sensitive service design within urban planning. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 37(5), 775-791.
- Wang, X.H. (2001). Assessing public participation in US cities. *Public Performance & Management Review*, 24(4), 322-336.
- Warnaby, G., Medway, D., Alexander, A. (2018). Public place branding: An integrated framework. *Journal of Business Research*, 91, 63-72.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society*, 2 vols. Berkeley, CA: University of California Press.
- Wellman, B. (1979). The Community Question: The Intimate Networks of East Yorkers. *American Journal of Sociology*, 84(5).
- Wellman, B. (2001). Physical space and cyberplace: the rise of personalized networking. *International Journal of Urban and Regional Research*, 25(2).
- Wellman, B. (2002). Little Boxes, Glocalization, and Networked Individualism. In *Digital Cities II: Computational and Sociological Approaches*, Tanabe, M., van den Besselaar, P., Ishida, T. (Eds.), Berlin: Springer-Verlag, 11-25.
- Wellman, B., Gulia, M. (1999). Net-surfers don't ride alone: virtual communities as communities. In Wellman, B. (Ed.), *Networks in the Global Village: Life in Contemporary Communities*. Westview, Boulder, CO.
- Wellman, B., Haythorntwaite, C. (2002). *The Internet in Everyday Life*. Blackwell, Oxford, UK.
- West, J., Gallagher, S. (2006). Challenges of open innovation: The paradox of firm investment in open-source software. *R&D Management*, 36, 319-331.
- Westermann, T., Möller, S., & Wechsung, I. (2015). Assessing the relationship between technical affinity, stress and notifications on smartphones. In: *Proceedings of the 17th International Conference on Human-Computer Interaction with Mobile Devices and Services Adjunct*, ACM, 652-659.
- Wheeler, Stephen. M. (2002). Constructing sustainable development/safeguarding our common future: Rethinking sustainable development. *Journal of the American Planning Association*, 68(1), 110-111.
- Whyte, W. H. (1980). *The Social Life of Small Urban Spaces*. Project for Public Spaces.

- Whyte, W. H. (1985). *The Social Life of Small Urban Space*. Washington DC: The Conservation.
- Wilhelm, A. (1998). Virtual sounding boards: how deliberative is on-line political discussion? *Information Communication & Society*, 1(3), 313-338.
- William, T., Florian Z. (1919). *The Polish Peasant in Europe and America. Monograph of an Immigrant*. Boston: Gorham Press, Vol. I—V, (1919—1924), Vol. IV, 105-121.
- Williams, Katie, Elizabeth Burton, and Mike Jenks. (1996). Achieving the compact city through intensification: An acceptable option. In *The Compact City: A Sustainable Urban Form?*, ed. Mike Jenks, Elizabeth Burton, and Katie Williams, 83-96. London: E & FN Spon.
- Williams, R. (1976). *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. London: Fontana/Croom Helm.
- Wilson, A., Tewdwr-Jones, M., & Comber, R. (2017). Urban planning, public participation and digital technology: app development as a method of generating citizen involvement in local planning processes. *Environment and Planning B Urban Analytics and City Science*, 46(2), 286-
- Wirth, L. (1927). The Gheto. *The American Journal of Sociology*, Chicago: The University of Chicago Press, 33(1), 57-71.
- Wirth, L. (1938). Urbanism as a way of life. *American Journal of Sociology*, 44, 1-24.
- Wirtz, J., den Ambtman, A., Bloemer, J., Horváth, C., Ramaseshan, B., van de Klundert, J., Gurhan Canli, Z., Kandampully, J. (2013). Managing brands and customer engagement in online Brand communities. *Journal of Service Management*, 24(3), 223-244.
- Woolley, H. (2005). *Urban Open Spaces*. London, New York: Spon Press.
- World Bank. (2012). *Building Urban Resilience: Principles, Tools, and Practice*. World Bank.
- Wu, J. (2009). Urban sustainability: An inevitable goal of landscape research. *Landscape Ecology*, 25(1), 1-4.
- Wysocki, T., Pierce, J., Caldwell, C., Aroian, K., Miller, L., Farless, R., Lee, J. (2018). A web-based coping intervention by and for parents of very young children with type 1 diabetes: user-centered design. *JMIR Diabetes*, 3(4).
- Xiao, M., Ma, Q., & Li, M. (2020). The impact of customer resources on customer value in co-creation: the multiple mediating effects. *Journal of Contemporary Marketing Science*, 3(1), 33-56.
- Xiong, V.C. (2000). *Sui-Tang Chang'an: A Study in the Urban History of Medieval China*. Center for Chinese Studies, University of Michigan, Ann Arbor. (Xiong, 2000:217-234)
- Yaman, R., Ismail, F. Z., & Ahmad, N. (2021). The end-user's satisfaction of public space in Dataran Cendekia Uitm Shah Alam. *International Journal of Sustainable Construction Engineering and Technology*, 12(3).
- Yan, Y., Child, J., & Chong, C. Y. (2007). Vertical integration of corporate management in international firms: implementation of HRM and the asset specificities of firms in China. *The International Journal of Human Resource Management*, 18(5), 788-807.

Yi, Y., & Gong, T. (2013). Customer value co-creation behaviour: Scale development and validation. *Journal of Business Research*, 66(9), 1279–1284.

Zaichkowsky, J.L. (1985). Measuring the involvement construct. *Journal of Consumer Research*, 12(3), 341-352.

Zhang, F., & Li, D. (2019). Multiple linear regression-structural equation modeling based development of the integrated model of perceived neighborhood environment and quality of life of community-dwelling older adults: a cross-sectional study in Nanjing, China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(24), 4933.

Zhang, J., Wang, D., Li, X. (2020). Understanding public place identity: A review and research agenda. *Cities*, 97, 3.

Zhang, T., Lu, C., & Kizildag, M. (2017), “Engaging generation Y to co-create through mobile technology”. *International Journal of Electronic Commerce*, 21(4), 489-516.

Zhang, Z., Jia, D., Deng, S. H. M., & Jin, X. (2013). Quantitative research of urban spatial morphology: a case study of the main urban zone of Chongqing. *Journal of Geo-Information Science*, 15(2), 297.

Zhao, Y., Chen, Y., Zhou, R., & Ci, Y. (2019). Factors influencing customers’ willingness to participate in virtual brand community’s value co-creation. *Online Information Review*, 43(3), 440-461.

Ziemeļniece, A., & Locmele, A. (2022). Opportunities for revitalising the outdoor spaces of historic town centres in Zemgale. *Landscape Architecture and Art*, 21(21), 41-49.

Zukin, S. (1995). *The Cultures of Cities*. Oxford: Blackwell.

Ђукић, А. (2021) *Обликовање јавних градских простора*, Донат Граф, Београд.

Роси, А. (1996) *Архитектура града*. Београд: Грађевинска књига

Додатни интернет извори:

GZS (2019). Svečano otvoren Park mladosti,

<http://www.glaszapadnesrbije.rs/vest142713.html>, приступ 03.03.2023.

Tanjug (2014). Čačak uskoro dobija skejt park,

<https://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:502209-Cacak-uskoro-dobija-skejt-park>,
приступ 07.03.2020.

Communication Theory:

<https://www.communicationtheory.org/knapps-relationship-model/>, приступ 10.06.2023.

aurin.org.au

<https://www.maptionnaire.com/>

Softgis.fi

Биографија аутора

Милорад Обрадовић рођен је у Чачку 1987. године. Завршио је Чачанску Гимназију 2006. године на природно-математичком смеру. Основне академске студије уписује на Архитектонском факултету у Београду 2006. године које завршава у редовном року 2009. године са просечном оценом 8.54 (180 ЕТЦС). Мастер студије уписује 2009. године на усмерењу Архитектонског пројектовања које завршава 2011. године у редовном року са просечном оценом 8.21 (300 ЕТЦС) при чему стиче звање мастер инжењер архитектуре. Кандидат уписује 2016. године докторске академске студије на Архитектонском факултету у Београду, а од 2017. године постаје сарадник Института за архитектуру и урбанизам Србије (ИАУС) где стиче звање Истраживач-приправник.

Поседује широко искуство у теоретском и практичном раду на пословима архитектонског и урбанистичког пројектовања, просторног планирања, као и извођења грађевинских радова. Члан је Инжењерске коморе Србије од 2021. године и поседује лиценце за одговорног урбанисту (200), одговорног пројектанта архитектуре (300) и одговорног извођача радова (400). Члан је Удружења урбаниста Србије. Усавршавање је имао на Архитектонском факултету у Бечу (TU Wien) и Архитектонском факултету у Делфту (TU Delft). Течно говори енглески и немачки језик.

У свом професионалном деловању поседује преко 10 година искуства у областима пројектовања и управљања пројектима. Власник је и директор фирме за пројектовање и извођење Urban Factory doo, Београд, Србија, са делатностима архитектонског и урбанистичког пројектовања, извођења и реконструкције радова на спортским теренима и дечијих игралишта. Ангажован је и као пројект менаџер и одговорно лице надзора за изградњу индустријских објеката у Србији од стране конзорцијума MPS Archonik Group GmbH, Штутгарт, Немачка. Ангажован је од стране Института за архитектуру и урбанизам Србије као спољни стручни сарадник где је учествовао на изради студије за потребе израде ГУП-а Чачка преко израде Студије за развој зелене инфраструктуре, спорта и рекреације.

У својим пројектима примењује оригинална научна истраживања заснованим на постизању колаборативног учешћа грађана у пројектима од јавног интереса и оснивач је неколико друштвених организација које функционишу на принципима грађанске партиципације. Оснивач је и управитељ „Скејт фондације“, хуманитарне организације која се бави прикупљањем средстава и пројектовањем бетонских скејт паркова у Србији и иностранству где не постоји институционална подршка за њихово остварење. Председник је удружења грађана „Алтернатива за Чачак“ преко које изводи пројекте отворених јавних простора у локалном контексту. Оснивач је и организатор „ДУК фестивала“ са делатностима организације културно-уметничких фестивала са темом унапређења културне сцене и подизања нове слике урбаних средина са осликовањем мурала и реконструкцијом фасада. Члан је Планинарског савеза Србије и спортског друштва EST. Члан је Горске службе спасавања и члан комисије за безбедност у општим планинским условима на територији Републике Србије.

У више наврата је био ангажован на Архитектонском факултету као сарадник у настави. Радио је као сарадник на научном пројекту DANUrB+ INTERREG где је учествовао на изради дигиталног атласа за подручје речног слива Дунава. Добитник је укупно 10 награда на међународним салонима и изложбама, одакле се нарочито истиче прва награда за најбоље спортско игралиште на свету за изградњу скејт парка у дечијем сиротишту SOS Children's Village у Витлејему, Палестина, додељена 2017. од стране Међународног олимпијског комитета (ИОК) као један од пројектаната и извођача пројекта. Учесник је Архитектонског бијенала у Венецији са ауторским тимом Heroic 2016. године преко одабраног пројекта Freeshipping.

образац изјаве о ауторству

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Милорад Обрадовић
Број индекса: Д2016/17

Изјављујем

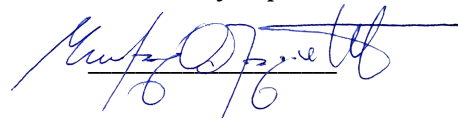
да је докторска дисертација под насловом:

ДИГИТАЛНИ СИСТЕМИ ЗАСНОВАНИ НА КОРИСНИЧКОЈ ИНТЕРАКЦИЈИ У ПОСТУПКУ ПРОЈЕКТОВАЊА ОТВОРЕНИХ ЈАВНИХ ГРАДСКИХ ПРОСТОРА

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Београду, 09.04.2024.

Потпис аутора

образац изјаве о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора: Милорад Обрадовић
Број индекса Д2016/17
Студијски програм; докторске студије
Ментор: Проф. др Александра Ђукић
Наслов рада:

**ДИГИТАЛНИ СИСТЕМИ ЗАСНОВАНИ НА КОРИСНИЧКОЈ ИНТЕРАКЦИЈИ У
ПОСТУПКУ ПРОЈЕКТОВАЊА ОТВОРЕНИХ ЈАВНИХ ГРАДСКИХ ПРОСТОРА**

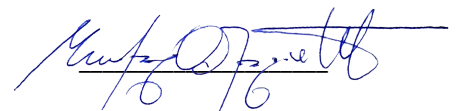
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 09.04.2024.

Потпис аутора

образац изјаве о коришћењу

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ДИГИТАЛНИ СИСТЕМИ ЗАСНОВАНИ НА КОРИСНИЧКОЈ ИНТЕРАКЦИЈИ У ПОСТУПКУ ПРОЈЕКТОВАЊА ОТВОРЕНИХ ЈАВНИХ ГРАДСКИХ ПРОСТОРА

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
 - 2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)**
 3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
 4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
 5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
 6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)
- (Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

У Београду, 09.04.2024.

Потпис аутора
